

Pierre van Beek

Tilburgse Taalplastie

Dit bestand bevat het onderdeel 'Tilburgse Taalplastiek' van website CuBra (Cultureel Brabant), een rubriek over Tilburgs Dialect door Pierre van Beek gepubliceerd in het Nieuwsblad van het Zuiden tussen 18 april 1964 en 15 juli 1974. Deze reeks krantenartikelen is door Ben van de Pol geredigeerd en geschikt gemaakt voor internetpublicatie.

Het kopieerrecht © copyright van dit bestand berust bij de Stichting Cultureel Brabant 2011. Dit bestand is uitsluitend bedoeld voor persoonlijk gebruik. Indien uit dit bestand geciteerd wordt, stellen uitgever en redacteur het op prijs dat de bron vermeld wordt: 'Pierre van Beek – Tilburgse Taalplastiek; Tilburg 2011 (internetversie <http://www.cubra.nl/>)'

#20110312

Pierre van Beek (Tilburg 1907-1993). Van zijn zeer uitgebreide journalistieke werk over Tilburg en Midden-Brabant is slechts weinig in boekvorm verschenen. De meest recente uitgave is *Terugblik op Tilburg* dat in 1994 werd uitgegeven door Heemkundekring Tilborgh, bij gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de kring (samenstelling door Harrie Konings, Ronald Peeters, en Jan Peters; tekeningen door Kees Koster).

In 1928 trad Van Beek toe tot de redactie van *De Nieuwe Tilburgsche Courant*, waarin hij onder andere columns schreef in het Tilburgs dialect onder het pseudoniem Kubke Kladder (verschenen op **CuBra**). Vanaf 1964 werkte hij voor *Het Nieuwsblad van het Zuiden (Brabants Dagblad)*. Daar begon hij onder andere met de Tilburgse Taalplastiek, en honderden andere artikelen volgden. Ook na zijn pensionering in 1972 zette hij dit werk voort.

Bron: Ronald Peeters, *De Paap van Gramschap*; Tilburg 1992

Tilburgse Taalplastiek op CuBra - Toelichting

In het voorjaar van 2003 ontving ik per post de catalogus van antiquariaat Duthmala (Dommelen) dat gespecialiseerd is in Brabantse geschiedenis en cultuur. Tot mijn verwondering werd daarin een 'multomap' aangeboden met fotokopieën van alle 187 afleveringen van de rubriek Tilburgse Taalplastiek (TTP), die door Pierre van Beek geschreven werden voor Het Nieuwsblad van het Zuiden (tegenwoordig Brabants Dagblad) onder de schuilnaam 'Tilburger'. Ik kocht de map, en was opnieuw verwonderd, nu door de nauwgezetheid waarmee de samensteller, A.J.M. Vorselaars (zijn naam zette hij op de eerste pagina in de map) het werk van Van Beek uit kranten (of microfiches daarvan) gekopieerd had, uitgeknipt, en weer netjes in kolommen had opgeplakt. Tegelijk troffen mij de omvang en het belang van deze artikelen van Pierre van Beek. Waarschijnlijk is er geen dialect in Nederland dat zich kan verheugen op een zo constante aandacht van een journalist, als het Tilburgs.

Ik vroeg me af of dit corpus op de website van Cultureel Brabant (CuBra) een nieuw leven zou kunnen krijgen. Digitalisering zou betekenen dat het werd vastgelegd en ook ter beschikking zou komen van nieuwe lezers en dialectologen.

Die wens is in vervulling gegaan.

In de eerste plaats is dat te danken aan CuBra-medewerker Ben van de Pol, die de fotokopieën elektronisch heeft ingelezen en vervolgens nauwgezet heeft geredigeerd, een karwei waarvoor zelfs Hercules misschien wel bedankt zou hebben.

Essentieel was ook de vriendelijke toestemming van mevrouw R. van Beek, de weduwe van Pierre van Beek, om het TTP op CuBra te doen herleven.

Ook de Stichting Jacques de Leeuw dien ik te danken voor haar steun bij de verwezenlijking van dit project. Al eerder had deze stichting de publicatie op CuBra van de dialect-columns van Naarus mogelijk gemaakt, en ook nu droeg zij het TTP-project daadwerkelijk een warm hart toe.

Zo kon het gebeuren dat het Tilburgse Taalplastiek vanaf 2 januari 2005 gaat verschijnen op CuBra. Elke week, gedurende 20 weken, zal van het TTP een tiental afleveringen integraal op CuBra verschijnen.

Daarnaast zal Ben van de Pol elke zondag een keuze presenteren uit deze 'Schatkamer'. Daarin zal één onderwerp centraal staan.

Bovendien wordt gedurende die 20 weken een Register opgebouwd, een totaaloverzicht van de onderwerpen waarover Pierre van Beek in TTP geschreven heeft.

Tilburgse Taalplastiek op CuBra

Overzicht van verschijningsdata in de krant

Ben van de Pol

Aantal afleveringen en verschijningsdata van de Tilburgse Taalplastiek

De Tilburgse Taalplastiek begon met nummer 1 en eindigde met nummer 187. De rubriek zou dus 187 afleveringen groot moeten zijn geweest. Het bewijs dat het er inderdaad ook zoveel waren, vonden we echter niet in onze knipselmap, want daaraan schortte zo links en rechts wel iets. Ter controle bekeken we de afgelopen maanden in de centrale bibliotheek aan het Koningsplein op microfiche alle kranten van Het Nieuwsblad van het Zuiden uit de jaren 1964 tot en met 1974. Zodoende waren we in staat redelijk wat losse TTP-eindjes aan elkaar te knopen en inmiddels zijn er ook de nodige herstelwerkzaamheden verricht aan onze eerste weergave van de Tilburgse Taalplastiek en aan het register. Uiteindelijk missen we nu alleen nog de afleveringen 21 en 179. Die zaten niet in de knipselmap en ze stonden ook niet op de microfiches. Totdat het tegendeel bewezen wordt, moeten we dus maar aannemen dat beide nummers niet in de krant gepubliceerd zijn.

Van de twee ontbrekende afleveringen wordt er eentje gecompenseerd door het dubbele nummer 81. In totaal komen wij dan niet uit op 187 maar slechts op 186 afleveringen. Het zou ons overigens niet verbazen indien het in diverse publicaties genoemde totale aantal afleveringen van 187 enkel en alleen gebaseerd is op het serienummer dat boven het allerlaatste taalplastiekje vermeld stond. Wij noteerden in de bibliotheek ook alle data waarop de afleveringen van de Tilburgse Taalplastiek in Het Nieuwsblad van het Zuiden verschenen. Hieronder vindt u ze.

Nr. 1 Za 18-04-1964

Nr. 2 Di 05-05-1964

Nr. 3 Za 16-05-1964

Nr. 4 Wo 27-05-1964

Nr. 5 Za 30-05-1964

Nr. 6 Za 06-06-1964

Nr. 7 Wo 24-06-1964

Nr. 8 Za 04-07-1964

Nr. 9 Za 18-07-1964

Nr. 10 Za 01-08-1964

Nr. 11 Vr 21-08-1964

Nr. 12 Vr 04-09-1964

Nr. 13 Vr 09-10-1964

Nr. 14 Wo 21-10-1964

Nr. 15 Za 31-10-1964

Nr. 16 Za 07-11-1964

Nr. 17 Za 14-11-1964

Nr. 18 Za 28-11-1964

Nr. 19 Za 05-12-1964

Nr. 20 Za 12-12-1964

Nr. 21 Niet verschenen

Nr. 22 Za 19-12-1964

Nr. 23 Za 02-01-1965

Nr. 24 Za 09-01-1965

Nr. 25 Za 16-01-1965

Nr. 26 Za 23-01-1965

Nr. 27 Za 06-02-1965

Nr. 28 Za 13-02-1965

Nr. 29 Za 20-02-1965
Nr. 30 Za 27-02-1965
Nr. 31 Za 06-03-1965
Nr. 32 Za 20-03-1965
Nr. 33 Za 03-04-1965
Nr. 34 Za 10-04-1965
Nr. 35 Za 17-04-1965
Nr. 36 Za 01-05-1965
Nr. 37 Za 15-05-1965
Nr. 38 Za 29-05-1965
Nr. 39 Za 19-06-1965
Nr. 40 Di 06-07-1965
Nr. 41 Wo 21-07-1965
Nr. 42 Wo 27-10-1965
Nr. 43 Za 06-11-1965
Nr. 44 Za 27-11-1965
Nr. 45 Wo 15-12-1965
Nr. 46 Vr 31-12-1965
Nr. 47 Za 22-01-1966
Nr. 48 Za 05-02-1966
Nr. 49 Za 19-02-1966
Nr. 50 Za 05-03-1966
Nr. 51 Za 19-03-1966
Nr. 52 Za 16-04-1966
Nr. 53 Za 14-05-1966
Nr. 54 Za 13-04-1968
Nr. 55 Za 11-05-1968
Nr. 56 Za 25-05-1968
Nr. 57 Za 01-06-1968
Nr. 58 Ma 17-06-1968
Nr. 59 Di 09-07-1968
Nr. 60 Za 13-07-1968
Nr. 61 Za 27-07-1968
Nr. 62 Vr 16-08-1968
Nr. 63 Za 14-09-1968
Nr. 64 Do 26-09-1968
Nr. 65 Di 15-10-1968
Nr. 66 Ma 04-11-1968
Nr. 67 Wo 06-11-1968
Nr. 68 Do 05-12-1968
Nr. 69 Ma 16-12-1968
Nr. 70 Ma 23-12-1968
Nr. 71 Vr 03-01-1969
Nr. 72 Za 25-01-1969
Nr. 73 Do 30-01-1969
Nr. 74 Do 13-02-1969
Nr. 75 Do 27-02-1969
Nr. 76 Do 13-03-1969
Nr. 77 Do 20-03-1969
Nr. 78 Za 12-04-1969

Nr. 79 Do 08-05-1969
Nr. 80 Do 29-05-1969
Nr. 81 Vr 06-06-1969
Nr. 81 Vr 27-06-1969
Nr. 82 Ma 14-07-1969
Nr. 83 Do 24-07-1969
Nr. 84 Do 14-08-1969
Nr. 85 Wo 27-08-1969
Nr. 86 Za 06-09-1969
Nr. 87 Do 02-10-1969
Nr. 88 Do 30-10-1969
Nr. 89 Vr 07-11-1969
Nr. 90 Ma 17-11-1969
Nr. 91 Vr 05-12-1969
Nr. 92 Za 13-12-1969
Nr. 93 Wo 07-01-1969
Nr. 94 Do 29-01-1970
Nr. 95 Di 10-02-1970
Nr. 96 Do 26-02-1970
Nr. 97 Za 28-02-1970
Nr. 98 Ma 09-03-1970
Nr. 99 Do 09-04-1970
Nr. 100 Vr 24-04-1970
Nr. 101 Vr 08-05-1970
Nr. 102 Za 16-05-1970
Nr. 103 Wo 10-06-1970
Nr. 104 Do 02-07-1970
Nr. 105 Do 16-07-1970
Nr. 106 Za 18-07-1970
Nr. 107 Do 30-07-1970
Nr. 108 Do 13-08-1970
Nr. 109 Do 03-09-1970
Nr. 110 Za 03-10-1970
Nr. 111 Di 20-10-1970
Nr. 112 Ma 05-10-1970
Nr. 113 Di 03-11-1970
Nr. 114 Do 12-11-1970
Nr. 115 Vr 11-12-1970
Nr. 116 Di 05-01-1971
Nr. 117 Ma 11-01-1971
Nr. 118 Do 21-01-1971
Nr. 119 Wo 17-02-1971
Nr. 120 Za 20-02-1971
Nr. 121 Di 09-03-1971
Nr. 122 Vr 16-04-1971
Nr. 123 Ma 03-05-1971
Nr. 124 Do 03-06-1971
Nr. 125 Ma 07-06-1971
Nr. 126 Ma 28-06-1971
Nr. 127 Di 29-06-1971

Nr. 128 Wo 21-07-1971
Nr. 129 Wo 18-08-1971
Nr. 130 Do 26-08-1971
Nr. 131 Do 16-09-1971
Nr. 132 Wo 06-10-1971
Nr. 133 Do 14-10-1971
Nr. 134 Do 14-10-1971
Nr. 135 Do 28-10-1971
Nr. 136 Ma 01-11-1971
Nr. 137 Do 18-11-1971
Nr. 138 Wo 01-12-1971
Nr. 139 Vr 03-12-1971
Nr. 140 Do 09-12-1971
Nr. 141 Ma 13-12-1971
Nr. 142 Wo 22-12-1971
Nr. 143 Do 30-12-1971
Nr. 144 Vr 31-12-1971
Nr. 145 Ma 10-01-1972
Nr. 146 Do 13-01-1972
Nr. 147 Do 13-01-1972
Nr. 148 Wo 26-01-1972
Nr. 149 Do 10-02-1972
Nr. 150 Vr 17-03-1972
Nr. 151 Do 23-03-1972
Nr. 152 Di 11-04-1972
Nr. 153 Do 13-04-1972
Nr. 154 Za 15-04-1972
Nr. 155 Za 20-05-1972
Nr. 156 Do 01-06-1972
Nr. 157 Do 22-06-1972
Nr. 158 Wo 12-07-1972
Nr. 159 Ma 04-09-1972
Nr. 160 Wo 11-10-1972
Nr. 161 Wo 18-10-1972
Nr. 162 Ma 06-11-1972
Nr. 163 Wo 22-11-1972
Nr. 164 Di 28-11-1972
Nr. 165 Do 18-01-1973
Nr. 166 Di 30-01-1973
Nr. 167 Vr 02-03-1973
Nr. 168 Wo 28-02-1973
Nr. 169 Ma 19-03-1973
Nr. 170 Za 31-03-1973
Nr. 171 Do 12-04-1973
Nr. 172 Do 03-05-1973
Nr. 173 Wo 23-05-1973
Nr. 174 Do 07-06-1973
Nr. 175 Do 21-06-1973
Nr. 176 Vr 29-06-1973
Nr. 177 Do 12-07-1973

Nr. 178 Za 25-08-1973

Nr. 179 Niet verschenen

Nr. 180 Di 02-10-1973

Nr. 181 Vr 05-10-1973

Nr. 182 Za 24-11-1973

Nr. 183 Vr 25-01-1974

Nr. 184 Za 09-03-1974

Nr. 185 Za 20-04-1974

Nr. 186 Vr 10-05-1974

Nr. 187 Ma 15-07-1974

De volgorde van de nummers van de afleveringen correspondeert soms niet met de chronologische volgorde van de verschijningsdata. Zo verscheen bijvoorbeeld nummer 111 een paar weken na nummer 112.

Tilburgse Taalplastiek 01-10

onder redactie van Ben van de Pol

Nummer 1

Tilburgs

De stormachtige ontwikkeling die onze stad doormaakt, beperkt zich niet tot het stedenbouwkundig aspect, maar vindt ook haar uitdrukking - zij het dan ook op een meer evolutionaire wijze - in de taal van onze autochtone bevolking. Langzaam wordt de gewesttaal verdrongen door het Algemeen Beschaafd Nederlands, waarbij een mengvorm van beide uitersten de brug voor de geleidelijkheid slaat. Is deze wijziging enerzijds winst, van de andere kant mag er ook van verlies gesproken worden.

Onze gewesttaal, zoals die werd en nog wordt gesproken door brede lagen van de bevolking, heeft zich steeds gekenmerkt door een plastische manier van zeggings, waardoor vaak met een paar kernachtige woorden de toehoorder een beeld wordt voorgeworpen met een abruptheid en directheid, waarop het Algemeen Beschaafd soms jaloers mag zijn. Komt dit misschien omdat we zo dicht bij de grens wonen aan de overkant waarvan onze Vlaamse stamverwanten ons in smeuïgheid nog altijd de loef afsteken?...

De thans voor onze oren al wat archaïstisch geworden taal van het Tilburg-van-weleer frappeert echter niet alleen door haar beeldende kracht, maar ook door de levenswijsheid die zij uitdrukt, door een goedmoedige, volkse humor en haar gebondenheid aan een kleine levensgemeenschap, waarvan het cultureel niveau zich manifesteert in een "forsheid", welke voor hen, die er zich van bedienen, binnen het kader van de gewone omgangstaal viel. Wat op de dag van vandaag zeker niet meer het geval is; een reden waarom wij aan dit facet van onze gewesttaal grotendeels voorbij zullen moeten gaan.

Tekenend voor de kleine gemeenschap is het feit, dat tal van zegswijzen en uitspraken aan een bepaald met name genoemd persoon gebonden zitten. Soms was dit iemand van gewicht, vaker echter een doodgewone man uit het volk, die niettemin toch op een of andere wijze zoveel persoonlijkheid demonstreerde, dat hij door de volksziel onbewust werd "uitverkoren" - in goede of in kwade zin! - de schepper te zijn van een "gevlugeld woord" voor een gesloten gemeenschap, waaraan zijn naam enige generaties lang verbonden zou blijven.

In de loop der jaren hebben we een aantal uitdrukkingen, waarover het hier gaat, verzameld. Vele daarvan leven alleen nog bij de oudere generaties, andere kan men ook vandaag nog horen. Maar ze staan op het punt te verdwijnen. Want, evengoed misschien zelfs sterker als het Algemeen Beschaafd Nederlands, leeft ook de gewesttaal. Ook zij is voortdurend in beweging. Beide vernieuwen zich doordat er afslijt en er bij komt. Voor onze opzet is het kort dag! We zijn er van overtuigd, dat heel wat lezers ons aardige dingen te vertellen hebben en daarom rekenen wij op hun medewerking. Daarom vragen wij: "Stuurt u de typisch Tilburgse of gewestelijke uitdrukkingen die u kent in aan de redactie onder het motto "Onze Taal". Zo mogelijk met de verklaring van de betekenis er bij. Op gezette tijden hopen wij ze dan in ons blad te publiceren. Ter lering en vermaak!... En... "Van 't een komt 't ander!..."

zeispreuken - Tooten, Jan - Pelt, Jan van - waardeloos - leed

Ter illustratie van wat wij bedoelen, geven we hier een paar voorbeelden uit onze aantekeningen. "'t Is 'n uir, zeej Jan Tooten en de kat jongde in z'n prui!" Men kan deze opmerking horen als iets niet goed lukt. Eenzelfde betekenis heeft ook: "'t Is frut, zeej Jan van Pelt" en "'t Is knudde mee den bok". Wie waren deze Jan Tooten en Jan van Pelt?... Wanneer iemand veel leed doorstaan heeft, beklemtoonde men dit graag met "De kaai en de straot hebben nie zoveul gelejen as hij"... Kijk, zoiets bedoelen we.

Een volgende keer meer! Hopelijk dank zij uw medewerking.

TILBURGER

taalplastiek

Het vermogen iets uit te beelden noemt men plastiek. Niet alleen de beeldende of plastische kunsten zijn daartoe in staat maar ook de taal kan het. Zij roept dan door woorden een beeld voor onze geest. Daarbij komt het er op aan dát woord te gebruiken, waardoor het kenmerk genoemd wordt, dat het meest karakteristiek is. Dat woord noemt dan "de pittoreske lijn, waarmee in onze geest al de andere lijnen van het hele beeld verbonden zijn".

Tot de stijlfiguren die een rol in de taalplastiek spelen, behoort ook de vergelijking. Alle dichters gebruiken ze op een of andere wijze. Bekend - en voor sommigen berucht - zijn de breed uitgesponnen vergelijkingen van Homerus, die de eer genoten heeft er tot op de dag van vandaag zijn naam aan verbonden te zien. Ook de Tilburgse en Brabantse mens is sterk in het hanteren van de vergelijking. Van Homerus heeft hij nooit gehoord en van wat we hierboven vertelden ook niet, maar hij hanteert zijn vergelijking spontaan, opgekomen als in een flits, kort en kernachtig en vrij van gezochtheid.

spurrie - bamis - wittebrood - gaffel

We hebben er een paar voor u uit Tilburgse mond opgetekend. "Dat komt uit als spurrie mee 'n mikske", hoorden we eens een stadgenoot zeggen. Voor een niet-Brabander gaat deze uitdrukking beslist in nevelen gehuld. Daar hebben we op de eerste plaats "spurrie", een nagenoeg verdwenen akkerproduct, dat onze boeren eertijds voor veevoeder plachten te gebruiken. Men gebruikte het in de "baomistijd", in de tijd dat het vee in hoofdzaak op stal stond. Hoewel uitstekend veevoer kon men het maar een drie weken gebruiken, daarna rotte het weg, vertelde ons een boer. Zo heeft dit woord wel zijn beste tijd gehad.

Het gaat ons hier echter méér om dat duister "mikske", een verkleinwoord van "mik". Nu weten ze in Tilburg nog heel goed het verschil tussen "brood en mik", waar een "Hollander" ook nog naar moet raden, doch in die zin wordt "mikske" niet in onze vergelijking gebruikt. Daarnaast horen we het woord "mik" in de betekenis van "gaffel", die op haar beurt weer een hooivork is. En hiermee beginnen we dan wel in de buurt van onze "mik" te komen. Een "mik" duidt de vorm aan van een Griekse ie, dus een Y. Men kan die vorm vinden in houtgewassen daar waar de takken of stammen zich in V-vorm splitsen. De eerste wichelroedeloers bedienden zich van zo'n mik (bij voorkeur van een hazelaarstruik) en de schooljongens hadden een "mik" nodig voor hun kattenpult.

Een eigenschap van spurrie is nu, dat hij - direct bij het UITKOMEN uit de grond zich in een "mik" splitst. Dit splitsen behoort dus eigenlijk tot de essentiële kenmerken van de spurrie. Zulke spurrie is échte spurrie. Het klopt dus prachtig en daarom gebruiken onze mensen de gegeven uitdrukking om aan te geven, dat iets is zoals het behoort te zijn...

kloppen - pet

Van kloppen gesproken! Daar schiet ons nog iets te binnen! We "vingen" in Tilburg twee vergelijkingen, waarin het werkwoord in de betekenis van "overeenstemmen" gebruikt wordt. Men kan ze op de huidige dag nog horen.

De eerste is: "Dat klopt als een zwerende vinger". Iedereen weet, dat een zwerende vinger pijn kan veroorzaken, die op kloppen gelijkt. Geducht zweren en dit soort "kloppen" zijn onafscheidelijk aan elkaar verbonden. Als de vinger flink "klopt", is het zweren-op-zich in ieder geval in orde. Wat niet wegneemt dat de patiënt wel kan menen, dat het met zijn vinger toch helemaal niet in orde is... Het geestige in deze zegswijze vinden we, dat in de uitdrukking het werkwoord "kloppen" in letterlijke zin gebruikt wordt terwijl het uiteindelijk een figuurlijke rol vervult. Ditzelfde is eigenlijk ook bij de spurriekwestie het geval.

Als nummer twee hebben we nog "Dat klopt als een politiemuts zonder klep". Een muts - en zeker een politiemuts - sloot vroeger de aanwezigheid van een "klep" aan dit hoofddekseel uit. Onder "klep" wordt dan verstaan het stijve gedeelte, dat tot het afnemen dient, zoals men dit aan den pet aantreft. Zou een muts een "klep" gedragen hebben dan was ze geen muts meer geweest. Als muts is ze eerst zonder klep in orde. Dan klopt het dus. Hoewel we tegenwoordig toch wel mutsen met klep kennen... Met het woord "klep" is het in onze contreien toch een beetje raar gesteld. Men duidt er ook de hele pet mee.

broek - deksel - schoppen - zwijgen

"Klepbroeken" kent onze huidige samenleving niet meer. Het was weleer een mannenbroek, die van voren met een ruim overslaand stuk sloot zoals men dat nu nog aan de gemsleren Tiroler broeken kent. "Klep" schijnt hier de betekenis van "deksel" gehad te hebben. In die zin wordt het trouwens wel meer gebruikt: "doe er de klep (het deksel) maar op !"... De platte uitdrukking: "Iemand voor zijn klep schoppen" kan o.i. hiermee wel verband gehouden hebben.

Militaire instructeurs hadden vroeger - en misschien nóg wel - het woord "menageklep" in hun vocabulaire, waarmee wel zeer plastisch "mond" werd aangeduid. De associatie met "deksel" dringt zich ook hier op.

En tot slot: In de periode van de "klepbroek" deden de oude vrouwkes het met een "open-toe-broek". De inrichting daarvan moet ge maar eens aan uw grootmoeder vragen...

TILBURGER

Correspondentie:

Aan allen die gegevens inzonden hartelijk dank. Ze komen te zijner tijd aan de orde.

Nummer 3

dialectkunde

Toen prof. dr. A.A. Weijnen, oud-rector van de R.K. Leergangen te Tilburg in 1958 zijn inaugurale rede als hoogleraar van de R.K. Universiteit te Nijmegen hield, betoogde hij daarin o.m. dat de studie van de taalkunde niet denkbaar is zonder de steun van de dialectkunde. We roepen dit in herinnering als een compliment en een aansporing voor hen, die zo vriendelijk waren aan onze oproep in ons eerste artikel te voldoen door ons een aantal typische Tilburgse zegswijzen te sturen. Zij kunnen daaruit de voldoening putten mede te werken aan iets wat niet alleen amusant is, maar wel degelijk een nuttige achtergrond heeft zoals wij dan ook reeds gesteld hebben.

Dialect - en dus ook ons Tilburgs dialect, waarop zo graag wordt "afgegeven" omdat eigenlijk alle andere dialecten mooier zouden zijn al weten wij niet waarom - heeft wel degelijk grote waarde en daarom betekent het voortschrijden van het Algemeen Beschaafd Nederlands niet uitsluitend winst. We zouden dit kunnen toelichten met een uitspraak van wijlen de taalgeleerde dr. Jac. van Ginneken in de Nieuwe Taalgids: "Het gevoel is in de cultuurtaal sterk op de achtergrond gedrongen. De gevoelsnuancen van de woorden zijn dan ook in de beschaafde taal niet half zo levendig als in de dialecten". Dat is het wat we eigenlijk in ons inleidend artikel ook betoogd hebben en waarvan we in deze rubriek de tastbare bewijzen van zullen trachten te leveren.

Tal van belangstellenden sturen ons brieven. De bruikbare stof hopen wij t.z.t. aan de orde te stellen al moeten wij wel om enig geduld vragen. "Van 't een komt 't ander" en zodoende kregen we stof onder ogen, die wel enigszins naast onze opzet staat, doch die voor Tilburgers toch te aardig is om ongebruikt te laten, alleen al omdat zij herinneringen wakker roept, die op haar beurt weer inspiratie kunnen worden tot wat we wel beogen.

zeispreuken - Tooten, Jan - waardeloos

We zijn te weten gekomen, dat onze "uir van Jan Tooten" niet compleet was. Er ontbraken twee woorden aan. Jan Tooten placht te zeggen: "'t is een uir mee zucht". Door die aanvulling wordt de uitdrukking eigenlijk pas verstaanbaar. Als men uit een "uir" (koe-uier) melk verwacht en men krijgt dan niets dan lucht (zucht), is dat iets anders dan wat het behoort te zijn of wat men verwacht, zoals Jan Tooten in zijn zegswijze geen jonge katjes in zijn pruik verwacht had.

Ook zijn we achter de identiteit van Jan Tooten geraakt. Het was een bakker in de Zwijzenstraat "een eindje voorbij de Varkensmarkt". Hij bezorgde zijn brood met een hondekar. Het feit dat hij 'n "ge vleugeld woord" op zijn naam heeft staan, wijst reeds naar populariteit. En die bezat hij als vrijgezel en liefhebber van pretmaken dan ook wel. Een briefschrijver meldt ons de volgende historische anekdote.

Op een zaterdagavond zat Jan Tooten in het café van Fons Jongen aan de Korvelseweg naast de Capucijnenkerk, een echt stamcafé, waar door de gasten wel eens het een en ander werd uitgedroefd. Het duurde de hond, die buiten in de kar moest wachten wat te lang. Het beest spande zichzelf uit, waarna een gast hem in het café haalde. Terwijl Jan zijn trouwe makker over de kop streekte: "brave jongen, ga maar liggen", reden stamgasten de bakkerskar naar het Capucijnenklooster en boden broeder portier al het brood aan: "voor de arme paters"...

Om half twaalf op het sluitingsuur, spande Jan zijn hond weer in. Hij deed het deksel van zijn kar open en mompelde: "Goed verkocht, alles kwijt"... Zo ging het op huis aan... Dit gebeurde werd in een weekblad in versvorm vereeuwigd. Het eerste couplet luidde:

Een karretje op het asfalt reed,
De maan scheen helder, de weg was breed,
Den hond, die lag te rusten,
Den bakker dronk met lusten,
Ik wens je wel thuis mijn vriend, mijn vriend,
Ik wens je wel thuis mijn vriend...

verdragen

En nu: "revenons à nos moutons", laten we weer tot ons eigenlijke onderwerp terugkeren. Een mooi staaltje van taalplastiek vinden we het volgende: "Een kastelein moet boonstaken op z'nen kop kunnen laten scherpen". Dit betekent, dat men als kastelein nogal wat moet kunnen "verduren" of zoals men ook wel hoort "over zijn kant moet kunnen laten gaan". Cafébezoekers kunnen wel eens zo lastig worden, dat ze hem het "bloed onder zijn nagels uithalen". Wie na te veel gedronken te hebben vomeert, "meet de kastelein na"...

beloven - koppig - beledigen

Van landelijke aard getuigt de uitdrukking: "Ik doe het al liepen de koeien in de kool", wat betekent, dat men het in ieder geval doet.

De landbouw levert wel meer originele en kernachtige taal op. Wanneer men zegt dat er met iemand "geen rechte voor te ploegen valt", geeft men aan, dat er met zo'n mens niets te beginnen is. "Hij wil geen kant uit", of "Hij wil hèt noch hèn", een terminologie die van de boer en de voerman stamt, daar het commandowoorden bij het mennen van het paard betreft. Wanneer men van iemand zegt, dat hij "niet in het tuig wil", betekent dit eveneens dat er met hem niets valt aan te vangen.

"Gij zijt het eerste varken neffen de zog" (zog is: zeug), lijkt ons niet bepaald een compliment. Om iemand "weg te zetten" in ieder geval krachtig genoeg!

Tot zover voor deze keer. Inzendingen onder het motto "Onze Taal" zien we gaarne tegemoet.

TILBURGER

Nummer 4

Pelt, Jan van

We wezen er reeds in een vorig "Plastiekje" op hoe tal van typisch gewestelijke uitdrukkingen van onze stad ten nauwste aan een met name genoemde persoon gebonden zitten, waardoor zij wel heel duidelijk hun eigen aard verraden. Aan de hand van een voorbeeld, waardoor zekere Jan van Pelt de "onsterfelijkheid" scheen verworven te hebben, stelden wij de vraag wie deze Jan van Pelt wel geweest kan zijn. Iemand die goed thuis schijnt in de bakkerswereld, heeft hem voor ons opgeduikeld.

Onze Jan van Pelt was een bakker, die op de hoek van de Korvelse dwarsstraat woonde en die ons geschilderd wordt als een rustige, goede man, die evenwel grote vaardigheid bezat in het met een stalen gezicht verkopen van droge grappen. Hij bezorgde vaak zijn brood in de destijds meer in zwang zijnde blauwe zak, die in het midden een opening had. Deze zak werd over de schouder

gedragen met aan voor- en achterkant - aan beide zijden even zwaar - het brood er in.

verschrikkelijk

De naam Van Pelt heeft ook herinneringen wakker geroepen bij een voormalige bewoonster van de Berkdijksestraat, die nu in Dongen woont "waar het ook gezellig is", maar voor wie toch niets boven Tilburg gaat. Ze noemt Jaoneke van Pelt, die placht te zeggen: "Onze vader hoest verdijsd". En om dat laatste woord gaat het dan. 't Kwam ons nogal vreemd voor, doch bij informatie is gebleken, dat het toch wel bij oudere mensen bekend is. Het heeft de betekenis van "verschrikkelijk".

Pigge, Jan - excuus

Het kon moeilijk anders of de "geit van Jan Pigge" is ook op komen draven. Meerdere briefschrijvers attendeerden er op en het heeft de schijn, dat we hier te maken hebben met iemand wiens "geveugeld woord" het in het Tilburgse leven van vandaag nog altijd doet. Nog herhaaldelijk kan men in Tilburg horen: "'t Lijkt wel de geit van Jan Pigge!" of in een variant: "Jè, jè, ik heur 't, de geit van Jan Pigge!" In de plaats van Pigge wordt echter ook wel Pigmans gezegd.

Een briefschrijver meent, dat de uitdrukking ongeveer zestig jaar oud zal zijn en dat ze teruggaat tot de tijd, dat het wereldvermaarde circus Barnum en Baily op den Besterd stond. De dressuurnummers schenen op de heer Pigmans zoveel indruk gemaakt te hebben, dat hij zijn geit wat kunstjes trachtte te leren. Volgens anderen zou hij er nog meer gedresseerde dieren op na gehouden hebben. In ieder geval had hij een geit wier intelligentie hij op zekere dag publiekelijk demonstreerde in een soort circusvoorstelling. Een briefschrijver meldt, dat er zelfs van een echt circus sprake was, waarmee genoemde Tilburger niet alleen in Nederland maar zelfs in België successen geogst heeft. De Tilburgse gymnastiek- en specialiteitenvereniging "De Spartanen" is uit dit circus voortgekomen, 'n afstamming, die zij nooit heeft verloochend. Vandaar, dat zij in haar naam de merkwaardige toevoeging "specialiteitenvereniging" voert. Dit wijst er nog op, dat men hier met méér dan een gewone gymnastiekvereniging te doen heeft.

Jan Pigge vertoonde dus op zekere avond zijn gedresseerde geit. Het dier weigerde echter hardnekkig zijn kunsten uit te voeren en toen redde zich Jan uit de min of meer netelige situatie met de kernachtige opmerking: "Na ver.... ze het en giesteren deej ze 't zo goed!" Dit excuus heeft waarschijnlijk een storm van hilariteit veroorzaakt. In elk geval is het zodanig ingeslagen, dat hierdoor de herinnering aan Jan Pigge en zijn geit tot nu toe is levend gebleven.

Wanneer thans iemand iets wil demonstreren, dat juist op het moment, dat men zijn diensten verwacht, hardnekkig weigert en hij durft zich het excuus "gisteren ging 't nog zo goed" te laten ontvallen, loopt hij in Tilburg groot risico ten antwoord te krijgen: "'t Lijkt wel de geit van Jan Pigge!". Neemt u de proef maar eens! Bv. met uw aansteker. Dat is zo'n instrument, dat nogal nukken vertoont en waarvan de eigenaar zich dan dikwijls geroepen voelt het pleit voor zijn eigendom op te nemen.

Dusée, Willeke - trouwen - straf

Als we goed zijn ingelicht was aan genoemd circus ook een Tilburgse artist verbonden, die naar de naam Dusée luisterde. Wat hier ook van zij, vast staat wel, dat zekere Tilburgse Dusée een verstokt vrijgezel was, en daarbij ook een grapjas, die de volgende woorden op zijn rekening geschreven ziet. Als er sprake was over trouwen, zei hij steeds: "Ze hebben Onze Lieve Heer gemarteld en gekruisigd, maar nog nie laten trouwen!" Een geestige climax, vindt u niet?

zeispreuken - Lepper, Poeper de - verdragen

Wie Poeper de Lepper was, weten we niet. Wanneer iemand verongelijkt wordt, kan men van oude Tilburgers echter de opmerking horen: "'n eerlijk hart moet wè lijjen, zeej Poeper de Lepper!"...

lijken - Rommelaar - zwijgen - Leyten - verleren

En hebt u ooit gehoord: "Hij beslècht Rommelère vink; die docht d'r deuntje!" Men zegt dit als iemand niet veel praat en maar stil "voor zich uit" zit te denken. Rommelaar was een "veugeltjesprutter", die een vink bezat, welk beestje niet zong. Maakte men daar aanmerking op dan zei hij steevast: "Die denkt d'r deuntje!"

We hebben nog een vink onder onze notities met de uitdrukking: "Hij beslècht Leyten's vink, hij leert

achteruit!", wat o.a. gezegd wordt wanneer iemand dingen slechter doet dan hij ze voorheen deed. "Beslècht" vinden we een mooi Tilburgs woord. De onbepaalde wijs hiervan moet zijn "beslechten". Het curieuze is, dat het werkwoord "beslechten" in het Algemeen Beschaafd Nederlands wel bestaat, maar in een geheel andere betekenis dan waarin het, in vervoegde vorm, in het zinnetje over de vink van Rommelaar gebruikt wordt. In het Algemeen Beschaafd betekent het "beslissen". Zo wordt bv. "een pleit beslecht". In Tilburg heeft het echter ook de waarde van "gelijken op" of "overeenkomen met". Van Dale's groot woordenboek der Nederlandse taal kent het in de Tilburgse betekenis niet.

woordgeslacht

Een ander opvallende zaak met die vink is dat ze in Tilburg vrouwelijk gebruikt wordt, terwijl dit woord eigenlijk een mannelijk geslacht heeft. In tegenstelling tot "de Hollander" heeft de Tilburger met de Brabander en de Vlaming in 't verleden een aangeboren, zuiver gevoel voor de woordgeslachten gehad. Hij had daar echter geen woordenboek voor nodig. Soms vergiste hij zich echter. Dat was met "vink" het geval en ook met "neus". Deze neus maakte hij vrouwelijk terwijl ze in werkelijkheid mannelijk was.

Sinds het gehaspel met de Nederlandse spelling heeft ook in onze streken het natuurlijke gevoel voor het geslacht van een woord een geduchte knauw gekregen. De huidige jeugd bezit het lang niet meer in die mate als haar voorouders. Vele jongeren hebben er thans ook bij ons net zoveel last mee als men vroeger "boven de Moerdijk" had. "Gelukkig" mag men er nu voortaan ook officieel "met de pet naar gooien", 'n vrijheid waarvan 'n dusdanig misbruik gemaakt wordt, dat men de gruwelijkste fouten tegen de geslachten in boeken en kranten te zien krijgt. Herhaaldelijk ziet men zelfs specifiek onzijdige woorden als vrouwelijk hanteren. Men moet dan niet denken met "moderne spelling" te doen te hebben. Het is doodgewoon gebrek aan kennis!... Tot welke excursie-op-een-zijweg Rommelaar z'n vink al niet kan leiden!...

Voor de volgende keer hebben we nog een paar "beroemde Tilburgers" in petto. Voor aanvulling houden wij ons - zoals steeds - aanbevolen. Weet u iets aardigs, zendt het in onder het motto "Onze Taal".

TILBURGER

Nummer 5

zeispreuken - Horst, den groffen

Bij het verzamelen van onze Tilburgse uitdrukkingen worden we telkens weer getroffen door de rijkdom van de kleurenschaal van onze streektaal. Dat men daarbij vaak geen blad voor de mond neemt en ruim baan laat voor de emotie zeiden we reeds. Soms kan het wel eens erg grof worden, al zullen we daar geen exclusieve voorbeelden van geven. Wèl willen we er op wijzen, dat Tilburg zich vroeger blijkbaar over een ingezetene heeft kunnen verheugen, die aan zijn grofheid in de mond een afzonderlijk epitheton bij zijn naam kreeg. Ouderen van dagen herinneren zich wellicht nog de uitdrukking: "Dè kunde geleuven as ge wilt, zeej den groffen Horst en ie slikte 'nen borrel naor binnen!"...

roddel

En hebt u ooit gehoord: "Ieder moet mar weten wè-t-um paast"? Hiermee werd tot uitdrukking gebracht, dat men niets te maken wilde hebben met het geroddel en geklets over de evenmens door de spraakmakende gemeente die achter de horretjes zat te gluren.

Smulders, Tiesje

???Deze Tiesje Smulders was de eerste steenbakker van Tilburg. De protestantse kerk in de Zomerstraat moet met de eerste Tilburgse stenen gebouwd zijn.???

(De zetter heeft na het vorige item waarschijnlijk een stukje tekst over het hoofd gezien. Waarom

Tilburger hier dus Tiesje Smulders eigenlijk ten tonele voerde, blijft onduidelijk - Red.)

Botermans - risico

Wanneer iemand moeilijk een beslissing kon nemen in 'n bepaalde aangelegenheid, omdat er risico aan verbonden was, zei de oude Tilburger: "Kom, kom, Botermans waogde z'n dochter wel en dè was zo'n kostelijk paand." Als vreemdeling in het Tilburgse Jeruzalem zal men lang naar de herkomst van dit gezegde moeten zoeken. Hier komt ze. De heer Botermans dreef destijds het voornaamste hotel van Tilburg, nl. "De gouden Zwaan", dat aan den Heuvel stond, daar waar zich nu de "Hema" bevindt. Zijn dochter trouwde met een kelner uit de zaak, een verbintenis, die de openbare mening nogal als een waagstuk beschouwde en dit - klein en dorps als de samenleving hier was - niet onder stoelen of banken stak. De eervolle levensloop van wijlen de bekende wethouder P.G. Bergmans, naar wie thans in Tilburg reeds sinds vele jaren een straat heet, heeft het bewijs geleverd hoe de volksoepening zich vergiste en hoe de "vox populi" niet de "vox dei" geweest is...

zeispreuken - Bronsgeest - snoepje toe - elders

Dezer dagen tekenden we ook nog op: "'t Zèn kender, zeej Bronsgist, gif ze 'n erwtje!" Wanneer men niet wist waar iemand uithing, kon men op een informatieve vraag wel eens ten antwoord krijgen: "Hij is zout haolen bij Bronsgist!" Bronsgeest (niet Bronsgist zoals de volksmond zei!) was de dezer dagen onder slopershanden gevallen kruidenierszaak van de latere firma De Bruyn, achter de Heikese kerk aan de Monumentstraat. Als de moeders hier hun boodschappen kwamen halen - en dat waren er vele! (moeders wel te verstaan!) - plachten de kinderen steeds "een snoepje toe" te krijgen. Van de betekenis der Bronsgeest-uitdrukking zijn we niet zeker. Ze kan bedoeld zijn als een plagerijtje tegenover de kinderen, maar als diepere zin zou men er ook wel kunnen uit halen, dat een kinderhand gauw gevuld is.

Stamps, Piet

In dit verband mogen we misschien ook in herinnering roepen het bekende volkstype Piet Stamp(s?). Als kind hoorden wij over hem vertellen, dat hij mensen ledige luciferdoosjes verkocht, die hij aanpreef met de woorden: "Een cent de doos!"... Maakte men er aanmerking op dat de doosjes geen enkele lucifer bevatten, dan zou hij steevast geantwoord hebben: "Ik zeg toch één cent de dóos!", met de nadruk op "doos", zodat zich dus niemand bekocht behoefde te voelen. Hij had maar beter moeten luisteren!... Piet zong ook iets door de straten, dat begon met de woorden: "Rommelt (ruimt) de geiten en bokken mar op" enz.... Wie kan ons hiervan meerdere regels verschaffen?

druk hebben

Dan geven we verder hier nog een paar vergelijkingen. Nu de pruik opnieuw furore begint te maken, krijgt het volgende gezegde weer iets van actualiteit. "Hij heeft het druk as 'nen pruikmaaker mee ene klant" werd gezegd van iemand, die zich een houding aanmeet alsof hij heel wat werk verzet, maar in werkelijkheid toch eigenlijk niet veel uitvoert. Onze zuiderburen in de Belgische Kempen zeggen hetzelfde op hun manier met de woorden "'t Is alsof-t-um Mol en Baolen moet afwerken en Desschel en Rethy d'rva(erbij)!"

"Hij heej 't zo druk as de pan mee Vastenaovend", komt de twee genoemde uitdrukkingen zeer nabij en zit ook vol ironie. Het wordt speciaal gezegd van iemand die over een werk van weinig betekenis veel drukte maakt. Het onderscheid is dan echter nogal subtiel, zo niet geheel te verwaarlozen.

handig

Van iemand die onhandig is, kan men horen, dat hij "bijdehand is als een pan zonder steel".

overheerlijk

Een gevoel krijgen "alsof een engeltje mee 'nen fluwelen sok over oew hart aait" is de geciviliseerde editie van een meer gangbare maar minder nette uitdrukking. Aan duidelijkheid laat ze niets te wensen over. Het moet heerlijk zijn!...

hiernamaals

De Brabantse en ook de Tilburgse mens pleegt met sommige zaken, die het hiernamaals betreffen, nogal op vertrouwelijke voet te staan. Hij laat O.L. Heer gemakkelijk met Zijn heiligen optreden zonder dat daarbij ook maar in de verste verte aan blasfemie of profanatie gedacht behoeft te worden. Consequent springt hij met duivelse zaken al even "gemoedereerd" om als een teken hoe de religie in zijn wezen verweven zit. Nu valt het op, dat we vooral uitdrukkingen tegenkomen, waarbij de duivel een rol speelt.

duivel - dom

Zo kan men iemand "te lomp om veur de duvel te daansen" horen noemen, wat betekent dat men zijn intelligentie niet hoog aanslaat.

duivel - kwaad - slordig

"Zo kwaad als het achterste end van den duvel" vormt de wat lange superlatief voor "kwaad" en wanneer het er ievrans (ergens) "uitziet alsof den duvel er gejongd heej" is het op de betreffende plaats maar een rommelig boeltje.

duivel - onttrekken, zich

Zodra iets moet gebeuren "al zou den duvel de kèrs (kaars) vasthauwen" valt er onder geen beding aan te ontkomen, zelfs niet al zou "de onderste steen boven komen".

duivel - koor

Vroeger placht ook "de duvel over het koor de kerk in te komen". Dat is natuurlijk wel verleden tijd (!), doch toen bedoelde men daarmee aan te geven, dat de eerbiedigheid op het kerkkoor wel eens wat te wensen overliet.

duivel - café

De uitdrukking "Als O.L. Heer een kerk bouwt, zet den duvel er een kapel neffe", slaat op de cafés die men gewoonlijk bij een kerk kan treffen. Men zou er ook een diepere zin uit kunnen halen en wel deze, dat de duivel steeds er op uit is de mens tot kwaad te verleiden. In het algemeen werd een café ook wel als "kappelleke" aangeduid. Wie "zeuven kappellekes had aangedaan", had derhalve zeven cafés bezocht.

duivel - afwezig

"As ge van de duvel sprikt (spreekt), rammelen z'n kuiten" en: "As ge over den duvel praot, trapte op z'nnen start" vraagt niet om een nadere verklaring.

duivel - zelfkennis

"Zo den duvel is, vertrouwt hij zijn gasten" is ook wel bekend.

duivel - snel - glad - bang

Wanneer iemand "den duvel te rap is", dan bedoelt men daarmee in letterlijke zin een vlug iemand en in de figuurlijke een gladde vogel. Als hij daarenboven dan nog "van geen hel of duvel bang is", pas dan maar op!

mensenkennis

Toen een levenswijs moederke van de buurvrouw een klacht over haar dochter te horen kreeg,

verzuchtte dat moederke: "Och Heer, neem ze zoas ze zijn, aandere krijgde er geen"... Het menske wist dus wel, dat de mens geen engel en geen duivel is.

vertrekken - klap

"Wilde wel eens opduvelen" vormt een krachtig onderstreepte uitnodiging om te zorgen, dat men weg komt en wie "een opduvel verkocht wordt", krijgt een opstopper te incasseren.

kerk - geestelijkheid - liefdadigheid

De kerk en de geestelijkheid werd en wordt nog wel aangeduid als "het heilig huiske". Wie daar "iets" tegen deed, kon naar de volksopinie wel "zijn biezen pakken", want hij werd "met de nek aangekeken". Beter was het "de kerk in het midden te laten", d.w.z. de kerk te geven wat haar toekomt.

We hoorden ook eens van iemand zeggen, dat hij "het niet over de balk gooide" maar "de kerk in het midden wist te laten". Volgens onze zegsman zou dit dan de betekenis gehad hebben, dat de persoon in kwestie verstandig zuinig was, maar toch nog wel wat voor een arm mens kon missen.

gemeente - sprokkelen - liegen

Van die arme mensen waren er in Tilburg vroeger nogal, wat tot gevolg had, dat men - om des winters aan de stook te kunnen blijven - wel noodzaak was hout te gaan rapen of te sprokkelen. Dit gebeurde dan in "de bossen van onze grutvadder", waarmee de bossen van de gemeente bedoeld werden. Bij dat houtsprokkelen in de gemeentebossen ging er misschien wel eens iets méér mee dan een dood takje, want we beschikken ook nog over de vergelijking "hij liegt als een houtraper". Die lui konden er blijkbaar "ongegeneerd" op losliegen of "liegen dat ze zwart zagen". Van iemand die van liegen een gewoonte maakte, kon men horen zeggen, dat hij "van zijn eerste leugen niet gebarsten was!".

De uitdrukking van "onze grutvadder" voor de gemeente werd trouwens nog meer gebruikt. Zo sprak men ook van "naor onze grutvadder (grootvader) gaon" als men bedoelde bij het Algemeen Burgerlijk Armbestuur te gaan aankloppen.

ketelbidders - ruzie

Leefden de houtrapers met de waarheid schijnbaar vaak op gespannen voet, de ketelboeners hadden ook geen al te beste reputatie. Nu nog hebben we de uitdrukking "vechten als ketelbuners". Ketelboeners waren mensen, die gekleed in witte pakken met een daaraan vastgemaakte dito muts de ketelsteen uit het inwendige van de stoomketels der fabrieken bikten. Dit gebeurde op gezette tijden. Dat was het zg. "ketelbunen", wat tot consequentie had, dat de fabriek stil lag, omdat men van te voren "de stoom had laten schieten". Met het steeds meer uit de tijd geraken van de stoomketels is uiteraard ook de behoefte aan het "ketelbunen" verminderd.

Tot zo ver voor deze keer! Weet u nog iets? Schrijf het dan.

TILBURGER

Nummer 7

schijnheilig - slachtoffer - duivel

Het is merkwaardig welk een afkeer het volk schijnt te hebben van "fijne" meense en kwezels. Het steekt dit in zijn taal niet onder stoelen of banken en houdt ervan die afkeer dan nog eens op een originele manier wat aan te dikken. Luister maar: "Van fèn (fijn in de betekenis van "vroom") meense en motrègen worde vern....; ge zijt nat zonder dè ge er èrg in hed." Voor ons taalgevoel ligt er

wanneer het woord "fijn" in Tilburg gebruikt wordt, vaak nog een nuance in, die "vroom" eigenlijk niet bezit. Vooral in ons voorbeeld houdt "fèn" mede scherpe ironie in. Men bedoelt hier uiterlijk vroom. Dus zonder dat de innerlijke gesteldheid evenredig is aan het uiterlijk vertoon. De H. Schrift - en ook ons volk - noemt die "effenaar" Farizeeërs! "De fèn zen de mèn, zeej den duvel, en de groffen komen vanzelf wel!" spreekt voldoende voor zichzelf.

Dusée, Willeke - lomp

De verstokte Tilburgse vrijgezel Dusée, die we al eens eerder ten tonele voerden, moest de schijnheiligen ook niet. Hij gaf zijn oordeel op de volgende, wel heel karakteristieke en vooral ook plastische wijze: "Ik zie ze nie gère, die sloef-sloef, 's mergens de kerk binnensjokken en zo lang stil blijven staon om die...ie...iep... in 't wijwaotersvat te dopen!"... Hoe scherp is dit gezien en hoe snijdt de afkeer er doorheen. Men lette vooral op het langaangehouden "die...ie...iep", dat zo treffend de trage beweging van het "soppen" aangeeft. Als men het even in gedachten nadoet, voelt men dat dit "soppen" zo traag geschiedt, opdat iedereen toch maar genoeg kans zal krijgen te zien hoe vroom men wel is... Deze éne zin van een eenvoudige Tilburgse mens is zó geladen van gevoel en vormt zo'n prachtvoorbeeld van plastiek, dat er geen litterator-van-professie bestaat, die hetzelfde, op een even beknopte wijze, beter weet uit te drukken!

Ons Willeke Dusée had nog méér in zijn mars. Hij scheen goed van de tongreep gesneden, 'n veelprater troefde hij af met: "As ge zo groot waart as ge lomp zijt, dan konde oew sigaar aon de zon aansteken!"

armoede

Om aan te geven, dat het er in een huishouden een kale boel was, zei hij: "Ge vindt er niks as een opgedirkte dochter en 'nen zuurkoolkaai"... Voorheen maakten de mensen vaak zelf hun zuurkool in. Daarvoor gebruikte men een Keulse pot. Op de zuurkool kwam een plank te liggen en daarop, voor de druk, een straatkei. Het eten van zelfgemaakte zuurkool wees niet direct op weelde. Ditzelfde gold voor aardappels met "lawaaisaus", een alledaags weversgerecht. Deze saus bestond uit niets anders dan het water, waarin de aardappels gekookt waren. Ook sprak men wel van "lawaaisoep" waarin het element water eveneens de hoofdrol speelde.

Wie "soep mee den heiligen pollepel" at, moest zich ook met heel dunne soep tevreden stellen. Het feit, dat de pollepel "geheiligd" was, vergoedde uiteraard, wel iets!

Wanneer van iemand gezegd werd, dat hij "al z'n leven hannekenkost had gegeten", dan zag hij er niet te best uit en was hij niet uit een gezeten burgerfamilie voortgekomen.

kwezel

De uitdrukking: "Een kwezel, 'nen ezel en 'nen notenboom moeten slaogen hebben" getuigt ook niet van sympathie voor de kwezel, die zich hier in een zonderling gezelschap bevindt. Daardoor echter wordt juist een komisch effect bereikt, dat zijn oorzaak vindt in het verrassende en op het eerste gezicht onverklaarbare. Dit laatste geldt méér voor de jongere dan voor de oudere generaties. De notenboom, die men vroeger bij schier iedere boerderij aantrof, is in de loop der tijden uit de mode geraakt. En zo weten velen niet meer, dat noten niet geschud of geplukt als bv. appels, maar afgeknuppeld werden. Hier is het slaan dus op zijn plaats. Niet op de kwezel natuurlijk!... De ezel behoort het evenmin te ondergaan, maar hij kreeg het helaas wel eens en de kwezel verdient het naar de volksmond blijkbaar. Die volksmond neemt geen blad voor de mond en is nu eenmaal niet teerhartig. Gelukkig meent hij het nooit zo kwaad als het klinkt, omdat er altijd de humor doorspeelt.

Stamps, Piet

Hoewel het buiten onze "taalplastiek" staat, moeten we nog even terugkeren naar onze vriend Piet Stamps, in de wandeling Stamp-zonder-s genoemd. We hebben het per saldo zelf uitgelokt!

Een belangstellend lezer zond ons de foto van deze Tilburgse figuur zoals men die hierbij aantreft. Ze zal ongetwijfeld bij de oudere generaties wel enige herinneringen losslaan. Een andere lezer deed ons het versje toekomen, dat Piet door de straten riep. Het luidt als volgt: "Rommelt de geiten en bokken maar op. Ik zal ze wel betalen. Ge hoeft ze niet te brengen bij mij aan huis, Piet zal ze wel komen halen!..."

Tijdens of kort vóór de eerste wereldoorlog (1914-1918) verscheen in de Nieuwe Tilburgse Courant de volgende geestige advertentie:

"Ik heb mijn schop verloren. Geen spijt van de schop maar wel van de centen. Ik hoop, dat de eerlijke vinder er zijn leven lang hard mee mag werken". PIET STAMPS

De lezer, die ons dit verschaft, geeft ook een "levensbeschrijving", die we - omdat ze zo sympathiek is - niet achterwege willen laten. Hij verhaalt dan: Als Piet op route was voor zijn broodje in de buitenwijken van de stad, vroeg hij wanneer het des middags tegen etenstijd ging wel eens aan een of andere bewoner, met krijt op de rug van zijn jas te willen schrijven: "Piet eet je mee?". Menigeen voldeed met genoeg aan Piets verzoek. Bij een volgend huis, waar de middagpot klaar stond, vroeg Piet dan aan de huisvrouw: "Wat staat er toch eigenlijk op mijn rug?" "Piet eet je mee?" las de vrouw. "Ja, ja", antwoordde Piet, "da's goed...", en hij ging meteen aan tafel zitten...

Oudere mensen, die Piet goed kenden, zeiden: "Hij is van betere komaf." Hij was een tamelijk grote, breedgebouwde man met vlotte stap en hij droeg meestal een zwarte hoed met grote rand. Piet had voor die tijd beschaafde manieren. Hij floot en zong straatdeuntjes en was vriendelijk voor een iedereen. "Veel straatfiguren heb ik in mijn jeugd gekend", zegt onze brievenaar, "maar de persoon van Piet was verreweg de voornaamste onder al zijn soortgenoten." Ook voor de kinderen was Piet aardig en beleefd. Die kinderen kenden hem bij wijze van spreken "vanaf de wieg".

Als Piet al eens een borreltje op had, verkocht hij de ingezetenen geen last, de "pliesie" des te meer. Gebruikmakend van zijn grote lichaamskracht liet hij zich zo maar niet "opbrengen", al moest hij uiteindelijk wel steeds tegen de mannen van Hermandad het onderspit delven. Er liep één agent in Tilburg, Westenburg, voor wie Piet een lammetje was. Kwam deze agent bij het plukharen met de politie opdagen, dan kon Piet het verzet staken met de woorden: "Mee, jouw ga ik mee! Mar mee jouw alleen!"...

Tot zover dan voor vandaag. Hartelijk dank aan alle lezers, die ons gegevens verschaften. Gaan we verder?

TILBURGER

Nummer 8

spelling

Het zal de getrouwe lezer wel zijn opgevallen, dat we bij de weergave van onze Tilburgse zegswijzen willekeurig met de spelling omspringen. Dit vindt zijn verklaring in het volgende: om de juiste klank in de gewesttaal aan te geven, zouden we eigenlijk de fonetische spelling dienen te gebruiken. Daar zouden de meeste lezers echter niet wijs uit kunnen. Een meer populaire spelling die de gewestelijke klanken vaak toch wel aardig benadert, kan soms tot gevolg hebben, dat de zinnen voor de niet-Tilburger of niet-Brabander moeilijk leesbaar worden en juist zij mogen toch wel eens zien hoe kernachtig onze mens zich weet uit te drukken. Het liefst zouden we daarom alles in het Algemeen Beschaafd Nederlands weergeven, maar dan blijkt weer dat tal van uitdrukkingen daardoor toch heel wat aan hun kracht en smeugigheid inboeten. Daarom blijven we wat hinken op twee gedachten. We trachten sommige gezegden, die dat verdragen kunnen wat aan te passen aan het Algemeen Beschaafd ter bevordering van de verstaanbaarheid voor de niet-ingewijde of vreemdeling in het Tilburgse Jeruzalem. Wanneer het uitdrukkingen betreft, welke daardoor te zeer aan waarde inboeten, trachten we ze in populaire dialectspelling weer te geven. Men zal derhalve steeds enige willekeur blijven aantreffen. En nu weer eens ter zake.

zeispreuken

In vroegere artikelen hebben we gezien hoe tal van uitdrukkingen aan met name genoemde personen verbonden zitten. Daarnaast kennen wij er waarbij, zonder naam, steeds een persoon als eigenlijke zegsman of zegsvrouw wordt aangegeven. De volkshumor laat zich hierbij meestal niet onbetuigd. Hier volgen er enkele:

zeispreuken

- "Werken is zaalig, zeej de begijn, en ze droegen mee z'n vieren 'nen boonstaak." We hebben hier

te maken met een geestig sarcasme op iemand, die het air aanneemt heel wat te verzetten maar in werkelijkheid niet veel uitvoert.

- "Dwaolen is meenselijk, zeej den boer, en hij kuste de meid in het donker", wordt vergoelijkend gezegd voor een daad, die eigenlijk niet in den haak is.
- Bij het gezegde: "Ziezo, zeej de Fraansman, en hij bedoelde 'n schèr (schaar)" hebben we te maken met een aardig gevonden woordspeling door gelijkheid van klank. Men moet namelijk weten, dat het Franse woord voor "schaar" luidt "ciseaux", dat als "siezoo" wordt uitgesproken.
- "Sòrt zuukt sòrt (soort), zeej den duvel tegen den schoorsteenveger" behoeft wel geen toelichting, evenmin als: "Daor 't volk is, is de nering, zeej de mosselenboer, en hij reej mee z'nen kreugel de kerk in". Prachtig is het woord "kreugel" voor "kruiwagen". We hebben ooit horen beweren, dat dit woord zó specifiek Tilburgs zou zijn, dat het nergens als hier en de naaste omgeving voorkomt. Dit lijkt ons echter een beetje overdreven.
- "Hier zie ik oe, zeej den blènde (blinde)" en "naauw heur ik oe, zeej den dove" kan iemand wel eens ten antwoord krijgen als hij "goed uit den hoek komt" of "de spijker op de kop slaat". De aardigheid zit hier in het contrast van het zien door de blinde en het horen door de dove.
- De Vlaamse grapjas Tijn Uilenspiegel wordt ook ten tonele gevoerd: "Dat is één, zeej Uilenspiegel, en hij gooide zijn moeder de trap af". Verder noteren we nog: "Waor 't rokt (rookt) is 't wèrm, zeej Uilenspiegel, en hij wèrmde (warmde) z'n eigen aan persm....."
- "Dè hebben we samen goed gelapt, zeej den urgeltrapper tegen den organist toen ze de trap afgingen" slaat op iemand, die zich een prestatie toe-eigent, welke hem eigenlijk niet toekomt. Hoe fijn geestig wordt hier iemand niet in de maling genomen.
- "Ieder z'n meug (smaak), zeej den boer, en hij at spek met vijgen". Men gaf ons ook de volgende variant op: "en hij at spek met de riek". Ons inziens is vooral het eerste van betekenis, dat over smaken niet valt te twisten. De combinatie van spek en vijgen is in ieder geval dol genoeg, wat trouwens voor het eten met de riek geldt, zien we hier geen betrekking meer tot de smaak maar méér tot de "manier waarop".
- "Das raak, zeej Peer de schouwveger, en hij pakte den duvel bij z'nen kop", vraagt niet om verklaring.
- Met "Wacht efkes, 't is nog wijd van lachen, zeej de bruid" weten we zelf niet goed weg.

nieuwsgierig

Los van bovenstaande groep geven we hier nog enige andere uitdrukkingen zoals wij die van een Hasseltse briefschrijfster mochten ontvangen.

Iemand, die grote nieuwsgierigheid aan de dag legde, kon te horen krijgen: "Komde van Gool, hedde soms geit op?" Het verband tot de nieuwsgierigheid ontgaat ons hier echter.

Nieuwsgierige kinderen konden van hun vader als ze vroegen waar hij naar toe ging vernemen: "Naor Hitselpitsel" en als ze dan wilden weten waar dit was volgde er: "Daor is het mee kraanten dichtgeplèkt." Het wil ons voorkomen, dat we hier wellicht met "gezinstaal" te doen hebben. Zoals men weet, verschilt de taal niet enkel van gewest tot gewest, van plaats tot plaats, maar zelfs wel van wijk tot wijk. Zo spreekt men bv. op de Heikant van Tilburg heel anders dan in het centrum. Als nog kleinere gemeenschappen hebben we dan het gezin, dat ook zijn eigen uitdrukkingen heeft, die eigenlijk alleen maar in dit bepaalde gezin verstaan worden.

eten - hussen - nieuwsgierig

Als wij onze moeder vroeger als kind vroegen, wat er in een op het vuur staande pan zat, of wat we die middag zouden eten, kregen we steevast ten antwoord: "Hussen mee singoren". Dit hield op de eerste plaats een terechtwijzing om de nieuwsgierigheid in en voorts, dat we er niets mee te maken hadden. Waar die "Hussen en singoren" vandaan kwamen, is ons tot de dag van vandaag een raadsel gebleven. Misschien hadden we hier ook met familie- of gezinstaal te maken. Of is de uitdrukking wellicht in breder kring bekend?

snel

Van iemand die erg rap was, kon men horen zeggen "Gij zijt zeker mee den Broekhovense tram meegekomen". Nu heeft er op Broekhoven nooit een tram gereden. "De Broekhovense tram" was dan ook de bijnaam van een oude baker, die altijd snel liep - eigenlijk was haar lopen snelwandelen!

- zegt onze briefschrijfster.

Tot zover voor vandaag!

TILBURGER

Nummer 9

eten - hussen - nieuwsgierig

Sinds ons vorige artikeltje zijn we dank zij de medewerking van lezers weer een tikkeltje wijzer geworden met betrekking van de "Hussen en singoren". Een enthousiaste Amsterdammer, die nu in Tilburg woont maar zich "rasechte Mokumer" noemt - zelf zowel als ouders en grootouders van vaderszijde in de Amstelstad geboren - deelt ons mede, dat men in Amsterdam, als men te nieuwsgierig wordt wat de pot verschaft, ten antwoord krijgt: "Hussen met je neus er tussen". Het is ons inmiddels gebleken, dat deze variant eigenlijk ook in Tilburg de gangbare uitdrukking is.

De "dikke van Dale" weet er eveneens over mee te praten. Hij geeft waarachtig als geijkte term "Hussen met zinkhorens" of "met prikken, met sukanurie en wat er over is" als schertsend antwoord op de vraag: "Wat eten we vandaag?" Tilburg heeft derhalve niet het monopolie. En hier duiken nu ineens ook onze "singoren" op! Ze zijn derhalve een verbastering van "zinkhorens". Jammer dat we in Van Dale niet konden vinden wat dit nu eigenlijk zijn. "Hus" betekent "troep" of "boel". Zo kan men zeggen: "Ik geef geen cent voor de hele hus." Deze "hus" kunnen we echter moeilijk thuisbrengen in het kader van onze uitdrukking. Die "prikken" en "zinkhorens" zijn wel verleidelijk voor het opzetten van fantastische speculaties doch daar onthouden we ons maar van. We leven dus voort in het duister...

Amsterdam

Intussen verheugt ons de Amsterdamse interesse, die overigens niet zo vreemd is als ze op het eerste gezicht lijkt. Amsterdam bezit een sterk Brabantse inslag en is - naar onze smaak - eigenlijk de meest "on-Hollandse stad" van het westen. De Brabander voelt er zich direct thuis, zoals dit met de Mokumer omgekeerd in Brabant het geval is. Bovendien heeft ook Amsterdam zijn eigen "taalplastiek", die er waarachtig ook niet om liegt, al is ze van een enigszins andere aard als de Tilburgse.

pastoor - herhalen

En nu een ander chapter! We hebben reeds in tal van uitdrukkingen gezien hoe er de religie in verweven zit. Engelen, hel, hemel en duvel zijn er al aan te pas gekomen. Het zou wel verwonderlijk zijn als de pastoor buiten schot bleef.

Zo zegt men "de pastoor doet ook geen twee missen veur één geld" als men weinig zin heeft gevolg te geven aan een uitnodiging hetzelfde nog eens te herhalen.

pastoor - slachten

"Mee de kromme errem (arm) lopen" raakt ook de pastoor, al behoeft dit wel enige uitleg. Vroeger - en in sommige dorpen wellicht thans nog - was het het gebruik, dat er in de slachttijd bij de boeren "iets van het varken" naar de pastoor werd gebracht, 'n "kermenaai" (karbonade) bijvoorbeeld. Dit gebeurde dan in de hengselmand, die uiteraard aan "een kromme arm" werd gedragen. De uitdrukking betekende derhalve, dat men wat van de slacht naar de pastoor bracht.

Er gaat het verhaal van zo'n dorpspastoor, die belangstellend bij het slachten stond te kijken en zich zichtbaar een beetje te opvallend in de voorpret verheugde, waardoor hij van de boer het volgende raadseltje op te lossen kreeg: "Witte gij, meneer pastoor, het verschil tussen O.L. Heer en dees vèrken? Nie? dan za'k 't oe zeggen: Onze Lieven Heer is veur alle minsen gestorven en dees vèrken veur mijn alleen". Dat zal wel niet zo "cru" gemeend geweest zijn als het klonk en de "kermenaai" zal desondanks toch wel "mee de kromme errem" gekomen zijn... En als het niet waar is...

vlaggen

Wanneer bij een vrouw of meisje "het lof langer is dan de mis" gebeurt er iets wat niet op zijn plaats is, in casu: de onderjurk komt onder de gewone jurk uit...

weten

Wie niet op de hoogte is van wat eigenlijk iedereen weet, "komt uit de leste mis en wit van niks". Een variant hierop in Tilburg is "Hij komt van Gool en wit van niks!"

kerks

"Hij is net zo kerks als een hond klippels" (knuppels) wordt gezegd van iemand, die niet graag naar de kerk gaat, zo min als een hond graag slaag krijgt met een knuppel. Vooral het gebruik van het niet bestaande woord "klippels" als parallel tot "kerks" getuigt van originaliteit en gevoel voor humor.

ongerust

"Als de hemel valt zijn alle boonstaken kapot" of "Als de hemel valt zijn we allemaal blaauw" is ook niet van humor ontbloot. Het wordt gezegd tegen iemand, die allerlei niet aanwezige bezwaren ziet. Zich dus eigenlijk overdreven zorgen maakt.

pastoor - molenaar - biechten

De molenaar scheen in het verleden niet veel vertrouwen genoten te hebben. Men insinueerde graag, dat hij van de te malen gebrachte rogge meel achterhield, zoals men van de kleermaker wel zei, dat hij "stof door het oog van de naald haalde". Als het allemaal waar was, valt het te begrijpen, dat de molenaar, wiens ziel wel heel zwart moest zijn, niet hard liep om te biechten te gaan, maar dit liever zo lang mogelijk uitstelde. Daarvan hebben we dan de uitdrukking overgehouden: "Als de mulder zijn Pasen gehouden heeft, is de pastoor door z'n werk".

duivel - molenaar - beslissen

Wantrouwen vindt men ook in "Dè zullen we den duivel en de mulder mar laten schaaïen, die schaaïen zo veul", waarbij op de eerste plaats de suggestie wordt gewekt, dat de molenaar nogal relatie met de duivel heeft. De uitdrukking wordt in het algemeen gebezigd als men bedoelt aan te geven, dat men een zaak op zijn beloop moet laten - er zich niet in moet verdiepen. Op de achtergrond zou men echter de hatelijkheid ten opzichte van de mulder kunnen zien, doordat hij meel voor zichzelf van het bezit van een ander "afscheidt". Een indruk van kleinzieligheid geven de gezegden wel en zucht tot kwaadsprekerij zal de uitvinders ervan vermoedelijk niet vreemd zijn geweest.

TILBURGER

Nummer 10

standsverschil

Er bestaat geen gymnasiast, die in zijn schooljaren niet geconfronteerd wordt met de Latijnse uitdrukking "Quod licet Jovi, non licet bovi", "Wat aan Jupiter geoorloofd is, mag daarom de os nog niet". Zoals men weet was bij de Romeinen Jupiter het hoofd van de godenwereld, "heerser over goden en mensen" zoals die ouden het gaarne plachten uit te drukken. De hier kernachtig vastgelegde levenswijsheid betekent per saldo, dat hooggeplaatste personen zich nu eenmaal méér veroorloven kunnen dan "de kleine man".

Zonder misschien van de Romeinen gehoord te hebben heeft ook de Tilburgse mens zijn levenservaring, die hij zeker niet minder plastisch vorm geeft in zijn eigen taal dan zijn illustere voorgangers het in de hunne deden. We vinden de Latijnse, klassieke waarheid nauwkeurig terug

als we zeggen: "De een mag een paard stelen en de ander mag nog nie over de heg kijken". Men kan ook de variant horen "nog nie op stal kijken". Ze hebben wel geleerd, dat de mindere voor de meerdere gewoonlijk moet bukken. Daarom zegt men: "Een kalf kan tegen een koei nie stoten" en "een kwartje heeft het nog nooit van een gulden gewonnen". Ongetwijfeld bestond er in het verleden voor de "kleine man" veel minder kans zich omhoog te werken op de maatschappelijke ladder dan in onze democratische tijd. Wie arm was, bleef het in de regel wel en men legde zich daarbij maar berustend neer met de verzuchting: "Als ge as ezel geboren zijt, worde geen pèrd". De Italiaan bedoelt iets soortgelijks met: "Wie rond geboren wordt, kan niet vierkant sterven".

hussen

We zitten nog steeds met onze "Hussen en zinkhorens". Een lezer deelde mede dat "hussen" een oude vorm is van het werkwoord "hurken". Met dit gegeven in de hand is hij aan het fantaseren gegaan en daarbij komt hij uit bij "hurken met de neus tussen de knieën" (We hadden immers als meest bekende uitdrukking ook gemeld "Hussen met de neus er tussen"). "Maar", zo voegt onze brieftschrijver er aan toe, "al heeft men een volkomen vaststaand gegeven, dan geeft bij taalonderzoek de fantasie nog geen betrouwbare uitkomst." Anders zou men in dit geval - en onmogelijk is het niet! - kunnen denken aan hun afkeer van de "lucht" bij een gewoonte van onze voorvaderen...

Tot zover de olijke brieftschrijver wiens speelse geest misschien wel zijn inspiratie ontleende aan de omstandigheid, dat in Van Dale's groot Woordenboek juist boven het woord "hussen" het werkwoord "hurken" vermeld wordt...

unster - wegen - vallen

Omdat we hier niet aan wetenschap doen - hoogstens wat materiaal er voor verzamelen met uw aller medewerking - mogen we ons ook gerust vermeien in het spel der fantasie. Daartoe leent zich wellicht de uitdrukking: "Hij is op z'nen öster gevallen", wat betekent: "Hij is op z'n derrièrre gevallen". Het woord "öster" luidt in het Algemeen Beschaafd Nederlands "unster". Het gaat hier om een, vooral tegenwoordig, nog weinig voorkomend weegapparaat. Men had minstens twee soorten van unsters, t.w. de zgn. "punder" of "ponder" en de veerbalans, weegschaal of veerunster. Deze veerunster, die men thans nog in de winkels kopen kan, is een enigszins primitief weegapparaat, dat werkt met een veer en waarbij men op een met streepjes verdeelde "wijzerplaat" het gewicht afleest. Het meest kenmerkende van dit weeginstrument is wel zijn gering formaat, zodat men het gemakkelijk in de zak kan steken. Vroeger plachten er bij voorkeur de voddenkooplui, de "toddekrèmers", mee te zijn uitgerust. Zuiver wegen doet het instrument niet, maar het geeft het gewicht "zo te rauwste" (globaal) aan.

In de tijd, dat men nog niet over zulke fraaie babyweegschalen beschikte, placht men een pasgeborene in een met twee punten bijeen geknoopte handdoek of luier wel aan "den öster" te wegen. We weten nu in Tilburg nog zo'n ex-baby rondlopen, die de eerste uren van haar bestaan "door den öster viel", omdat de knoop van de luier onder het gewicht (veertien pond wil de legende!) losschoot...

Zoals gezegd, men kan de veerunster gemakkelijk in de zak steken. Helaas is die er niet zo gemakkelijk weer uit krijgen. Dit wordt bemoeilijkt door de opvallend scherpe haak, die in de stof blijft steken. Het is derhalve begrijpelijk, dat de unster na gebruik door de voddenkooplui aan de broeksband werd opgehangen. En wel achter op de dij. Aan de voorkant zou hij maar gehinderd hebben bij het bukken of het opnemen van pak of zak. Viel onze "toddekrèmer" per ongeluk op z'n achterste, dan kon hij gemakkelijk letterlijk "op z'nen öster" vallen met alle nadelige gevolgen van dien, omdat de scherpe haak spoedig pijnlijke verwondingen maakte. Daarnaar zou dan de uitdrukking in de volksmond gekomen kunnen zijn - ook al betrof het een val waarbij helemaal geen "unster" mee betrokken was. Se non è vero... Als het niet waar is, is het toch goed verzonnen...!

ballotage - ponder - wegen

En nu even terug naar die andere unster, de "punder". "Denk er om, daar hangt den öster (ook wel: punder) achter de deur!", zo waarschuwden vrienden wel eens een jongeman als hij het plan had bij een zeker soort gegoede lui kennis met de dochter aan te knopen terwijl hij zelf geen vermogen bezat. Bedoeld werd de voordeur en de uitdrukking betekende, dat hij eerst financieel "gewogen" zou worden voor hij gelegenheid zou krijgen het huis verder binnen te gaan...

Volgens een oude Tilburger, die al lang ter ziele is, was de uitdrukking niet afgeleid van de

veerbalans of de weeghaak die wij reeds beschreven, maar van de veel oudere zgn. Romeinse balans. Dit was een stalen (ook wel houten) lat, die aan een haak kon worden opgehangen en welke lat voorzien was van inkervingen. Een tweede haak diende ter bevestiging van het te wegen voorwerp en dan bevond zich aan het instrument nog een gewicht (waarschijnlijk een pond), dat over de lat heen en weer bewogen kon worden. De schuifring van het pond had aan de onderkant een nokje, dat in de inkervingen greep, zodat de ring bij het verschuiven wat gelicht moest worden. Als het pond met het aangehangen voorwerp in evenwicht was - en de lat derhalve waterpas hing - kon hierop het gewicht worden afgelezen. Om het pondsgewicht noemde men "dieën öster" ook wel "punder". Uiteraard heeft deze unster niet meer te maken met het "val-verhaal" van hierboven.

wervelwind

Nu nog eens een onopgelost raadseltje. Kort na de jongste storm werden we opgebeld door iemand, die vroeg of wij het Tilburgse woord voor "hevige storm" kenden. Toevallig had men het ons kort te voren gemeld. Een boer uit Goirle vroeg een stadgenoot of hij "diejen haaw-maaw" ook gezien had. Juist, om "diejen haaw-maaw" ging het ook in Tilburg! In beide plaatsen blijkt het woord dus bekend. Het is echter wel tientallen jaren geleden, dat wij het voor het laatste hadden gehoord. We vinden het een kostelijk woord. Vanwege zijn klank en vanwege het mysterie van zijn komaf. 't Roept allerlei exotische associaties op. We weten alleen, dat men in ons dialect de "ou" of "au" nogal eens graag voor de "aa" verwisselt: Kou - kaaw; schouw - schaaw; gauw - gaaw. We zouden dus ook aan "hou mouw" kunnen denken om verder te komen. Wie kan er een lichtje laten schijnen?

Zoals steeds houden wij ons gaarne voor toezending van uitdrukkingen aanbevolen onder het motto "Taalplastiek". Bij voorbaat hartelijk dank!

TILBURGER

Tilburgse Taalplastiek 11-20

onder redactie van Ben van de Pol

Nummer 11

geld

Bij ons unsterverhaal van de vorige aflevering hebben we gezien hoe in een bepaald geval het geld om de hoek kwam gluren. Men kon gewogen worden en te licht bevonden om aanspraak op de hand van een schone te maken. Daar kernachtige uitdrukkingen spontaan geboren worden en dikwijls van veel levenswijsheid getuigen, is het geen wonder, dat men ook in Tilburg verschillende uitdrukkingen gebruikt, waarbij geld en wat daarmee annex is een rol speelt. Trots, naijver, vinden ook hun weerslag in de gewesttaal van onze streek.

"Om de poem is het al te doen!" Men kan het hier horen zeggen, al is het woord "poem" nou niet bepaald Tilburgs. Het werd overgenomen uit het Bargoens of dieventaal. Het luidt daar echter "poen" en niet "poem".

rijk

Veel eigen gewestelijker ziet er een "meid mee mos aan d'r knieën" uit, waarmee bedoeld wordt een meisje, dat lang niet onbemiddeld is: "Ze heej iets veur den buik te bènén (binden)".

draagkracht

De financiële draagkracht van iemand, die "zo hard is as 'nen spijker op z'nen kop" wordt gelijk gesteld met nihil, hetgeen er meestal op neerkomt, dat hij in geldverlegenheid zit. Aangezien "ge 'nen kaai nie kunt villen" valt er niets te halen wanneer het om compensatie voor een schuld gaat.

gierig - zuinig

Wanneer iemand "z'n geld aon z'n hart gewaasen is", zijn we niet ver meer van de vrek uit de buurt. Men kan er vast van op aan, dat voor zo iemand ook geldt: "Hij kan wel een halfke deurbijten al was het dat-ie van ouwerdom op z'n tandvlees liep." Er bestaan nu eenmaal van die "vuil meense"! Het typische bij deze laatste kwalificatie is, dat het woord "vuil" niet zijn normale betekenis bezit, maar met "gierig" vertaald moet worden.

Iets soortgelijks, maar dan in tegengestelde en gunstige zin, ontmoeten we wanneer er gesproken wordt van "een interessaant wijf". De bepaling bij "wijf" kan ook gemakkelijk misverstaan worden, omdat ze eveneens afwijkt van het normale woordgebruik. Ze betekent hier namelijk "zuinig".

gierig - betalen

Van iemand, die inhalerig is doch daarentegen zelf niet gemakkelijk "afschiet", wordt gerijmd: "Hij komt van Kleef, is méér veur "den heb" dan veur de geef".

Het woord "afschieten" heeft meer bepaaldelijk de betekenis van met geld over de brug komen of ook wel doodgewoon: "betalen".

rijk

Iedereen is het er wel over eens, dat "het beter van een stad dan van een dorp afkan", wat inhoudt, dat wie veel bezit gemakkelijker iets kan afstaan zonder het te voelen dan de "kleine man".

uitdelen

Geestig gevonden lijkt ons: "Ge moet oe nie uitkleden veur ge naor bed gaot". In het algemeen betekent het, dat men zijn bezittingen niet vroegtijdig moet uitdelen. Meer concreet pleegt men er mee aan te geven, dat het niet verstandig is zijn geld reeds tijdens zijn leven aan zijn kinderen uit te delen, omdat men dan nog wel eens voor onaangename verrassingen kan komen staan.

levensverzekering

"Iemand onder de fonds hebben" duidt ook op zucht naar geld, al zullen jonge generaties de uitdrukking maar moeilijk thuis kunnen brengen. Vroeger bestond de mogelijkheid, dat iemand, die er het geld voor over had, een levensverzekering afsloot op het hoofd van iemand, die hij daarvoor zelf uitkoos in het vooruitzicht aan die man of vrouw iets te verdienen door hun "tijdig" overlijden.

verkwisten

Minder negatief dan hetgeen we hierboven de revue lieten passeren is de man, "die het niet over den balk gooit". Hier hebben we te maken met iemand, die zijn geld verstandig en weloverwogen besteedt en het dus zeker niet "onverdoens" (nutteloos) opmaakt door het bv. te besteden aan "onverdoense dingen" of "allerhande prullerij".

indruk - deugen

Vol ironie zit de uitdrukking: "Recht op m'n dochter, daar komt 'nen officier aan!" Ze duidt op een poging zich uit ijdelheid van zijn beste zijde te laten zien met de bedoeling wat meer te schijnen dan men is. Toch kan het best gebeuren dat zo'n dochter wel eens "geen knip voor d'r neus waard is", waarmee men aangeeft, dat ze niets waard is.

eer

Er zit niets kwaads in als men van iemand zegt, dat hij "op zijn ponteneur staat", want dan is hij op zijn eer gesteld. Het woord "ponteneur" stamt kennelijk uit de Franse tijd, die hier wel méér woorden - al of niet verbasterd - heeft achtergelaten. In het onderhavige kan men het "point d'honneur" terugvinden.

branie - verlangen

Bij "'ne vent mee veul pertentie" komen we ook bij de branie terecht en wel bij het woord "pretention", dat aanmatiging betekent. Wij gebruiken in Tilburg de verbastering voor een branieschopper, die zichzelf heel wat verbeeldt. Als hij daarbij nog kieskeurig is - en dat gaat gewoonlijk samen! - loopt hij wel eens kans te horen krijgen: "We zullen oe knorrievogeltungeskes (kanarievogeltongetjes) te eten geven". Wie niet de minste trek in dit uitgelezen gerecht heeft - of meer in het algemeen gesproken: iets absoluut niet verlangt: "Taolt (taalt) er niet naor".

Tot zover voor deze keer.

TILBURGER

Nummer 12

armoede

We kregen, in aansluiting op ons jongste artikeltje, nog enige in ieder geval ook in Tilburg in zwang zijnde gezegden binnen, die de bedoeling hebben iemands welstand uit te drukken. Wat ze dan ook zeer kernachtig doen: "zonder er om te liegen."

Zo zegt men, dat "hij geen luis heeft om dood te trappen", in welk geval men wel heel arm moet zijn. "Geen luis in de mars hebben" betekent hetzelfde. Met iemand, die "geen nagels heeft om z'n eigen te krabben", is het al niet veel beter gesteld dan met degene, die "geen hem(d) aan z'n lijf heej".

positieverbetering - trots

Nu kan het gebeuren, dat de mensen op wie bovenstaand van toepassing is "in beteren doen geraken". Zo hebben we wel eens horen zeggen: "Hij kwam op 'nen schoen en 'nen slof binnengesukkeld en dertig jaar laoter was-ie 'nen fabrikaant mee j lef." Hij zal dan wel niet meer "mee j den vruugpreek (ouderwetse groen geworden parapluie) onder den arm en de "kredietjas"

aan (we vermoeden dat hiermee de slipjas of "billetikker" bedoeld wordt) naar de kerk zijn gegaan. De vooruitgang zij eenieder van harte gegund als men zich maar niet te veel op zijn fortuin laat "veurstaon". Men moet er niet "grootsig" (trots) op gaan, want dan kan men dat wel eens op een verschrikkelijk platte wijze, die we hier niet zullen aanhalen, naar het hoofd geslingerd krijgen.

positieverbetering

Iemand die vooruitgekomen is in de maatschappij is "goed verkoevereerd". Het heeft ons verbaasd een jaar of wat geleden in het maandblad "Onze Taal", dat over een schaar van taaldeskundigen beschikt, te hebben moeten lezen, dat men daar het werkwoord "koevereren" totaal niet kende. In Tilburg daarentegen kennen wij het des te beter! Ons woord bezit zeer oude papieren. Het stamt uit het Oudfranse werkwoord "recovrer" en kwam als "koevereren" reeds in het Middeleeuwse Nederlands voor. Het is gewestelijke volkstaal en wordt ook nog in Oost-Brabant gebruikt, waar men echter van "keuvereren" spreekt.

verwaand - pek

In dit verband schiet ons ook te binnen de volkse wijsheid "hoe kaolder hond, hoe méér vlooiën", wat betekent, dat iemand, die zelf het minst betekent of presteert vaak meent de meeste eisen te mogen stellen. Ook is waar: "Als niet komt tot iet, dan kent iet zichzelf niet". Naoorlogse jaren en tijden van hoogconjunctuur zijn vaak bij uitstek geschikt om de waarheid van deze levenswijsheid sterk te accentueren.

De "hond" en de "vlooiën" treden ook nog op in een typisch, eigen spreekwoord nl. "Wie bij de hond slaapt, krijgt vlooiën." 't Is de volkse "vertaling" van het Algemeen Beschaafde: "Wie met pek omgaat, wordt er mee besmet."

terechtwijzen

"Ze moesten hem panaarsten", zal men wel tevergeefs in ieder woordenboek zoeken. Het betekent: "Men moest hem eens goed onder handen nemen".

Het o.i. zeer typisch Tilburgs werkwoord "panaarsten" werd op speelplaatsen van vroegere jongensscholen geducht "vervoegd". Wanneer een jongen in de ogen van zijn schoolmakers wat misdreven had, werd hij "gepanaard" op 'nen klomp". Men nam de knaap vast bij armen en benen en liet hem dan vele malen achtereen met zijn "derrière" op een klomp botsen. Men noemde deze behandeling ook wel "jonassen".

maagzuur - troosten - galgenhumor

Een lezer zendt ons een aantal gezegden zoals die bij hem thuis in zwang waren en waarvan hij niet weet, of ze in Tilburg algemeen gangbaar zijn of waren. Van een aantal hiervan menen wij, dat dit laatste zeker het geval is.

Als iemand de mededeling doet, dat hij "het zuur" heeft, kan hij daarop prompt als repliek te horen krijgen: "Dan hedde 't zuut te verwochte", soms nog met de geestige toevoeging: "Dan was Tijn Uilenspiegel op z'n blijst!"

Herhaaldelijk stuit men op humor, weliswaar soms van een wat rauwe soort. Men kan iemand amicaal - of quasi-troostend - op de schouder kloppen, waarbij men hem eigenlijk wat voor de gek houdt met de woorden: "gij mee oewe kop tussen de deur en ikke douwe(n)!"...

Van galgenhumor getuigt: "'t Gao goed, zeej den dokter, 't aander been moet er ook afl'..."

naamvals-n

Terloops willen we hier even wijzen op een typische eigenschap van onze gewesttaal, waarover de taalkundige "netopgevoede" niet-Brabander misschien in onze rubriek al eens gevallen is en die we ook weer in de zo juist gegeven uitdrukking aantreffen. We bedoelen het gebruik van een vierde naamvals-n bij een onderwerp.

Nu worden onze huidige generaties sinds tal van jaren niet meer met die vierde naamvals-n geplaagd. Ze werd afgeschaft. Vóór die tijd wist echter iemand, die een beetje zijn taal kende, dat een onderwerp in de eerste naamval stond en derhalve nooit een vierde naamvals-n kon krijgen. Wie tegen deze taalregel handelde, bedreef één van de grote taaldoodzonden. Men ziet het: zelfs in de taal is de kans op doodzonden minder geworden! De Brabander heeft in het verleden - en hij

doet het nog - die taaldoodzonde steeds naar hartelust begaan. In de gesproken taal melkt bij ons nog altijd "den" boer zijn koei,... koei,... koei...! in het befaamde houten "emmertje". Curieus genoeg bevindt zich in dit gewestelijke gezelschap hier plotseling het Algemeen Beschaafde "emmertje" terwijl wij er toch ook ons eigen gewestelijk woord voor hebben.

Maar we hadden het over die "n" in de eerste naamval! Wij houden daarvan, omdat ze de taal een eigen cachet geeft en voor ons gevoel milder maakt. Bij de mens van het Brabantse platteland zit ze er in zijn spreken vaak nog goed in. Zó goed zelfs dat men ze - ook weer tegen een taalkundige regel in - soms nog aan kan treffen in namen van cafés zoals bv. "Den Engel". Al zijn we wat afgedwaald - die "n" leek ons interessant genoeg om er eens de aandacht op te vestigen.

TILBURGER

Nummer 13

drinken

Nu een wat late vakantieperiode achter de rug is, gaan we weer vol goede moed verder met de Tilburgse Taalplastic, hopelijk met veel medewerking van de belangstellende lezer. Laten we vandaag eens starten met een paar uitdrukkingen, die voortspruiten uit de spreekwoordelijke Brabantse gulheid en gastvrijheid.

"Op één been kunde nie lopen!"... Wie heeft zich dit nooit horen toevoegen als hem, o.a. na een bewezen dienst, een tweede borreltje gepresenteerd werd.

Soms krijgt een borreltje de kwalificatie van "afzakkertje". Maar dat is een heel specifiek borreltje, nl. het laatste glaasje dat op een feest, vlak voor het naar huis gaan, gedronken wordt.

uitnodigen - vergeten

Als een Tilburger ergens goed gegeten of gefuifd heeft (of buurvrouwen bij elkaar op de koffie, "op 't half elfke", zijn geweest), zegt men soms tot de gastvrouw: "Ge moet de schaoi (schade) maar 'ns komen terughaoen". Dit houdt de uitnodiging in om op zijn beurt bij de gast te komen eten of fuiven. Hopelijk wordt de toekomstige gastheer intussen niet "los van kop", want dat betekent "kort van memorie" en dan zou hij de uitnodiging wel eens kunnen vergeten.

zelfmoord - verwaarlozen - gierig - zuinig

Erger gesteld is het wanneer men hoort, dat iemand "z'n eigen tekort gedaan heej". Dat betekent namelijk niets meer of minder dan dat hij zelfmoord heeft gepleegd. In tegenstelling tot de grofheid, die de volksmond vaak kenmerkt, is dit keurig gezegd en bovendien ook nog raak typerend.

Dezelfde uitdrukking kennen we daarnaast nog in de meer gewone betekenis van "niet goed voor zichzelf zorgen". Bv. omdat ze te "vuil", dat is: te "gierig" zijn. Zó gierig misschien "dat ze 'n dubbeltje doorbijten". Dat gaat te ver. Hoogstens mag men het eens een keer "omdraaien" voor men het uitgeeft, hoewel men hierbij toch ook al wel de grens van overdreven zuinigheid begint te naderen.

zeispreuken - Eras, wêfke - zuinig

In ons noordelijk stadsdeel - vroeger in de wandeling gemoedelijk "aon gene kaant van de lijn" (spoorlijn) genoemd - ziet nog een reeds lang ter ziele zijnde vrouw haar naam in een "ge vleugeld woord" over de zuinigheid voortleven. De uitdrukking luidt: "Ge moet 't penneke bij 't steeltje haauwen, zeej wefke Eras"...

Noord- en Zuid-Tilburg

Menige oude "Turk", dat is een bewoner van "gene kaant" - méér speciaal van de kant van 't Goirke! - zal zich het gezegde herinneren en misschien komt dan meteen wel in gedachten het aardige, echt Tilburgse en specifiek "gene kaantse" lied met zijn prettige melodie van: "Jaanske en Fraanske van gene kaant", dat zo echt volks en geestig het Tilburgse levensmilieu van een nog niet zo ver

achter ons liggende periode typeert. De Tilburgers ten zuiden van de spoorlijn hadden ook een afzonderlijke naam. Ze werden "kaaibuters" genoemd. Men hoort dit woord eigenlijk nergens meer. Dit in tegenstelling tot "Turk", dat de onsterfelijkheid schijnt verworven te hebben en op welke kwalificatie menigeen op wie het van toepassing is fier gaat nu het de scherpe kant van het voormalige scheldwoord verloren heeft.

Nu we het toch over "deze en gene kaant" van Tilburg hebben, is het hier wellicht het juiste moment de aandacht te vestigen op een verschijnsel, dat ons bij de samenstelling van onze rubriek is opgevallen. We ontmoeten namelijk de meeste medewerking van lezers "van gene kaant". Dit bevestigt het aan ingewijden overigens niet onbekende feit, dat in het noordelijk stadsdeel het gemeenzame Tilburgs het diepst geworteld zit. In het licht van de stadsuitbreiding van de laatste tien jaar gaat dit uiteraard niet helemaal meer op. Men moet Tilburg zien in zijn vóórorlogse opbouw, waarin dan als "gene kaant" Goirke, Hasselt en Heikant domineerden.

De groei naar steeds grotere gemeenschappen vervaagt het specifiek eigene totdat dit tenslotte helemaal opgaat in het groter geheel. Het Tilburgse taaleigen is derhalve uiteindelijk ook tot verdwijnen gedoemd. Hoever deze ontwikkeling reeds is voortgeschreden leert iedere aflevering van onze rubriek, want we zijn er van overtuigd, dat hierin reeds vele uitdrukkingen de revue passeerden, die aan de jongere generaties volkomen onbekend zijn en als orakeltaal in de oren moeten klinken. Daarnaast verbaast het ons echter toch van tijd tot tijd uitdrukkingen voorgeschoteld te krijgen, die we lang vergeten en uitgestorven waanden en die dan - blijkens bijgevoegde omschrijvingen - in een bepaalde familiekring nog precies hetzelfde gangbaar zijn als dat een halve eeuw geleden in de onze het geval was.

Mogen we, om vast te leggen wat aan het verdwijnen is, eens een speciaal beroep op "gene kaant" doen? Weet u iets, gaat er dan eens even voor zitten en stuurt het onder het motto "Taalplastiek" aan de redactie. U krijgt daarvoor de dank van

TILBURGER

Nummer 14

step

Op de kunstijsbaan van Theresia hoorden wij dezer dagen een Tilburger zeggen: "Wè staot-ie toch mee z'n affeecerplenske te haffelen!" De goede man bedoelde, dat een hockeyspeler niet al te best met zijn stick uit de weg kon. In dit zinnetje treffen we twee markante woorden aan, t.w. "affeecerplenske" en "haffelen". Nu heeft het eerste bepaald niets met een hockeystick te maken. Dat het als zodanig gebruikt werd, moet een persoonlijke vinding van onze man geweest zijn. Een "affeecerplenske" (plankje) is een geestig gevonden benaming voor een kinderstep. Aangezien dit stuk speelgoed een veertig jaar geleden bij de jeugd nog niet bekend was, is 't woord dus ook van jonge datum. Om het op z'n Tilburgs naar zijn juiste waarde te kunnen schatten, dient men evenwel ook nog te weten dat "affeceren" betekent "zich haasten" of "voortmaken". We hebben hier te doen met een verbastering van het Franse "avancer", wat o.a. ook de betekenis van "opschieten" bezit.

lopen

In dit verband valt ons nu ook het Tilburgse werkwoord "rettereren" in. Dit betekent snel lopen; bv.: "Ziet hem eens rettereren!" Maar dit snel lopen wordt dan gewoonlijk niet erg serieus genomen en er zit een zweem van nervositeit in. Zo kan iemand "hers en geens rettereren", wat min of meer doelloos en nerveus op en neer rennen weergeeft. Wat er toch niet allemaal inzit in zo'n mooi Tilburgs woord, dat vermoedelijk ook 'n verbastering van Frans is. We hebben wel eens aan "retenir" gedacht, maar daaruit valt de Tilburgse zin niet te verklaren.

Die gedachtenassociatie is wellicht te wijten aan het oude horloge van onze grootvader. Als men dit opende om het wat sneller of trager te laten lopen, zag men op het daartoe bestemde mechaniekje de letters A en R staan. Grootvader zei, dat die respectievelijk betekenden: "affeceren" en "rettereren". Moest het horloge sneller lopen, dan verschoof men een wijzertje in de richting van de A, moest het daarentegen trager gaan, dan ging het pijltje in de richting van de R. Bij grootvader leefde in "rettereren" misschien de gedachte van "retenir", dat is: tegenhouden of inhouden. Later zijn we er achter gekomen, dat de letters "avancer" en "retarder" - voorlopen en achterlopen -

moeten betekenen. Grootvader heeft met zijn verbasterd en bovendien nog verkeerd Frans echter altijd goed uit de voeten gekund en voor ons is zijn verhaaltje steeds een praktisch ezelsbruggetje gebleven bij het knoeien in ons jongenshorloge.

stuntelen - troeteldier - stoeipoes

Intussen dienen we nog steeds op de Tilburgse ijsbaan te zitten, waar we nog met het woord "haffelen" zouden kunnen zitten "te haffelen" als we er tenminste niet goed weg mee zouden weten. Maar dat menen we wel te weten! "Haffelen" heeft diverse betekenissen.

Een ervan gaven we al in onze voorafgaande alinea. Verder betekent het "raar en onhandig omspringen met": "Zit toch nie zo te haffelen!".

Verder hebben we nog een "haffelkatje" met een letterlijke en een figuurlijke betekenis. Letterlijk is het een jong katje, waar de kinderen mee sjouwen en spelen en dat dus op nogal onhandige manieren wordt vastgepakt. Wanneer de naam "haffelkatje" echter figuurlijk wordt toegepast op een meisje, dan is dat meisje geen toonbeeld van ingetogenheid. Het laat met zich spelen zoals kinderen met hun "haffelkatje" spelen.

kat - bokking

Nu we toch in de kattewereld toeven: een jeugdig paartje liep zeer lief, arm om elkaars leest, door het wandelbos. Plots zei een gepensioneerde op een bank: "De kat sleept mee den bukkum!" We vonden het oergeestig. Iedere poging tot uitleg bederft het. Je kunt de betekenis enkel maar voelen! Daarin zit juist het geestige.

Het is mogelijk, dat het bij de jonge generatie niet zo aanslaat. Voor haar is een "bukkum" (bokking) bijna 'n onbekend product. Dit in tegenstelling tot 10-tal jaren geleden toen gerookte bokking een goedkoop volksvoedsel was. Vooral tijdens de vasten werd er nogal bokking geconsumeerd. Zodanig, dat men in die tijden van iemand, die een nogal bruine (gerookte?) huidkleur had wel eens schertsend kon horen zeggen, dat dit kwam van het vele bokking eten...

dancing

Een prachtig Tilburgs woord, dat - naar we schatten - tegen het eind van de twintiger jaren plotseling opdook, is het zelfstandige naamwoord "razzeldazzel". Hiermede werd een nieuwe dancing in onze stad aangeduid die - eufemistisch gezegd - niet aan de verwachtingen van het publiek voldeed. Zo kon men horen: "We gaan vanavond naar de razzeldazzel". Bij geen enkele Tilburger bestond er dan ook maar de geringste twijfel over wat hiermee bedoeld werd. Het woord is geladen van gevoel, er ligt een wereld van een overigens niet al te zwaar genomen minachting in en bovendien bootst het ook nog de aard van het dansen na. Men behoeft van dansen niets te weten om te voelen, dat het hier zeker niet om een Weense wals gaat. Toen in de loop der jaren aan een speciale kwalificatie van de betrokken dancing geen behoefte meer bestond, stierf het woord vanzelf uit. Het is derhalve maar een kort leven beschoren geweest. De uitvinder ervan is natuurlijk onbekend. Zijn vondst was echter zonder meer geniaal.

Het volk kan - zoals herhaaldelijk blijkt - in zijn taal verrassend origineel en beeldend uit de hoek komen. Mede daarvan leeft de taal. En door de spontaniteit zelfs feller en waarachtiger dan door opzettelijk gefabriceerde nieuwe woorden van taalgeleerden.

TILBURGER

Nummer 15

huwelijk - samenwerken

Ook het huwelijk heeft de oude Tilburger aanleiding gegeven om zijn wijsheid op de hem eigen manier tot uitdrukking te brengen. Kijk maar: "In een span moeten de paarden dezelfde streng trekken", wat inhoudt dat man en vrouw in het huwelijk samen één lijn moeten trekken daar 't anders niet goed gaat. Anders "blèft het nie lang schoon staon"...

Sterk verwant aan bovenstaand is: "Met twee voor één gespan, dat trekt gemakkelijk". Ook dit verwijst naar de noodzaak van samenwerking. Het had echter méér de betekenis van het bestaan verlichten door met z'n tweeën de kost te verdienen.

trouwen - weduwe

Wanneer iemand een weduwe met veel kinderen trouwde, kon men horen dat hij nogal wat aandurfde, omdat er "zoveel lappen" opstonden. Afgezien daarvan was en bleef een weduwe toch altijd nog maar "opgewermde potaasie" (het Franse potage) dus: opgewarmde soep.

kinderen

Het kon wel eens gebeuren, dat een vrouw bij het overlijden van haar man achterbleef met twee kinderen, die nog niet konden lopen. Ze bleef dan "zitten mee twee platte kender", kinderen die altijd moesten zitten of liggen.

vrijster, oude - trouwen - deksel

Een meisje dat er nooit in geslaagd was een man te krijgen of "aan den haak te slaan" en een oude vrijster was geworden, kon men horen kwalificeren als "een votje (vaatje) zuur bier".

Ze behoefde daarom toch niet alle hoop op te geven, maar kon zich getroosten met die andere wijsheid: "Er is geen potje of er paast 'nen scheltje (dekseltje) op". Als ze dan - tegen alle verwachting in - een man had gevonden, die zeer goed bij haar bleek te passen, werd van toepassing: "Zo'n potje, zo'n scheltje". (We kennen in ons dialect ook het woord "scheel" in de betekenis van "deksel", bv. het scheel van de pan).

huwelijk - ruzie - trouwen - advies

Het kan in het huwelijk echter ook wel eens anders uitpakken, zodat er voortdurend "gekeven" en geruzied wordt over allerlei kleinigheden. In zo'n geval stond de volksmond klaar met: "Van mekaar meugen (mogen) ze nie en bij mekaar (elkander) deugen ze nie"...

Een moeder, die blijkbaar niet al te hard kon juichen over haar huwelijksgeluk zei venijnig-zuur tot haar dochter, die ze vrijen en trouwen wilde ontraden: "As het geluk veur de dommen was, dan zou de wereld veul gelukkiger zijn", wat overigens misschien ook op breder terrein heel juist is opgemerkt.

huwelijk - gemengd

Dat iemand van "gene kaant", bv. 'nen Turk, trouwde met een meisje van "deze kant" van de Spoorlijn, die Tilburg dwars door midden snijdt (dus met iemand uit het land van de "kaaibuters", waarover we al eens eerder schreven), kwam en komt natuurlijk herhaaldelijk voor. Kwamen uit dit huwelijk kinderen dan waren er dat van "half om half"...

huwelijk - sleur - vrijgezel - kostwinner

Ja, hoe gaat het eigenlijk met die mannen: "Zolang ze vrijen zijn het minnebroeders, getrouwd worden het kruisheren". Men vertelt dat ook nog wel anders: "Zit de vogel in de kooi, dan fluit de vogelaar minder mooi".

Dit behoeft de jongeman die geen meisje aankijkt, maar ze "as 'nen staolen Jezus veurbijloopt", zich voorlopig niet aan te trekken. Zou hij echter eenmaal "gescheept" zijn, dan moet hij "vaoren", d.w.z. eenmaal getrouwd dan behoort de kost te worden verdiend.

meteen - verstaanbaarheid

Nu nog even enkele markante woorden. Een briefschrijver vraagt ons waar het Tilburgse woord "summedene" vandaan komt. Neergeschreven ziet het er nogal raadselachtig uit, maar de oplossing is eenvoudig. Het is de verbasterde samentrekking van het Algemeen Beschaafd Nederlands: "zo meteen" en betekent derhalve: direct of subiet. Soms leidt ons dialect wel eens tot totale onverstaanbaarheid voor de buitenstaander. Een klassiek voorbeeld is daarvan de uitroep van de Willem II-supporter op de voetbaltribune vlak vóór de wedstrijd: "'k Wossebegosse", waarop zijn makker antwoordde: "Asse mar kosse!" en een derde toeschouwer voegde daar nog aan toe:

"Summedene". Vertaald betekent dat alles bij elkaar: "Ik wou dat ze begonnen. Als ze maar konden. Zo meteen".

huwelijk - geluk

Wie het in het huwelijk met zijn vrouw getroffen had, kon er trots opgaan, dat hij "twaalf gegooid had", bij welke uitdrukking op de achtergrond de gedachte aan het werpen met twee dobbelstenen meespeelt.

zwangerschap

Verwachtte een vrouw spoedig een kindje, dan was op haar van toepassing: "Ze lopt op d'r leste benen".

trouwen - leeftijd

Als een niet zo jonge man meer trouwde met een veel jonger meisje, leverde de volksmond daarop z'n commentaar in een geestig rijmpje, dat meteen zijn stellingname tegenover de stap bepaalde. Zie maar: "Beter de broek aan een wieg gescheurd dan een oud wijf op bed gebeurd" (getild).

verstaanbaarheid ABN

Dat echter zelfs Algemeen Beschaafd Nederlands totaal onverstaanbaar klinkt, komt niet zo vaak voor. Zegt u echter eens een beetje vlug en zonder accentueren onverwacht tot iemand: "Maaien abten hooi?" Dat verstaat geen mens. Neergeschreven is er de aardigheid af, het gaat enkel om het gehoor. De twee eerste woorden vloeien voor het gehoor - dank zij de door een "a" gevolgde "n" samen tot het zonderlinge "maaienabten" en de "h" van "hooi" valt bij het vlugge spreken gedeeltelijk verloren. Neemt u voor de aardigheid maar eens de proef. Verstaat iemand het zinnetje desondanks, dan komt dat omdat de betrokkene dit artikeltje gelezen heeft.

TILBURGER

Nummer 16

uitdrukkingen

In Tilburg "hoemt" het in de taal van onze mensen van markante uitdrukkingen, hetzij van enkel stedelijk of van breder karakter. Men hanteert het zó spontaan, dat ze eigenlijk de gebruikers zelf niet eens opvallen. Iedere echte Tilburger kent er een massa. Gaat men er echter voor zitten om ze eens op te schrijven, dan valt het op hoe moeilijk het is er bewust een rijtje van bij elkaar te krijgen. Men komt dan doorgaans niet ver.

Die vele uitdrukkingen liggen veilig opgeborgen in de voorraadkamer van het onderbewustzijn en laten zich niet gemakkelijk opcommanderen. Ze zijn echter steeds paraat om op het juiste moment over de drempel te komen om de spreker hun diensten te verlenen, als ze zelf zien dat ze nodig zijn. Maar ze willen niet "gestuperd" worden!... Het is ongelooflijk hoeveel moois er leeft in de diepte van de volksziel en daaruit in de taal naar boven komt geborrelt. Men dient er echter wel oor voor te hebben om stille binnenpretjes te beleven wanneer door de wol geverfde Tilburgers hun conversatie voeren.

voorzien

Dezer dagen hoorden wij iemand zeggen: "Nou, Harrie, ge zijt nogal goed ingespannen". "Jè, ingespannen as een luis op 'nen kletskep", antwoordde Harrie, zonder te weten dat hij daarmee midden in onze taalplastiek stapte. Het leek ons aanvankelijk in het kader van het gesprek allemaal nogal duidelijk. Bij nadere overweging, kwamen we er toch niet helemaal uit. Vast staat wel, dat die "kletskep" niets van doen heeft met de bekende stroperige koekjes, maar wel iets met een "zeer hoofd" of eventueel ook met een "kaal hoofd". Beide begrippen worden immers met "kletskep" aangeduid.

Alvorens verder te gaan dienen we echter even stil te staan bij de uitdrukking "ingespannen zijn", welke woorden gewoonlijk nog door het epitheton "goed" of "slecht" worden voorafgegaan. Alles bij elkaar betekent het dan "goed voorzien zijn van". Iemand die voor een bepaald werk goed van gereedschap voorzien is, noemt men "goed ingespannen".

De taak van onze luis schijnt te zijn te leven. Moet ze dit doen op een kaal hoofd dan lijkt ons dit weinig gerieflijk, want dat is voor het beestje niet meer dan een gladde woestijn. Het is derhalve slecht voorzien van wat het behoeft. In dit geval is de uitdrukking ironisch gebruikt en hoewel positief klinkend heeft ze een negatieve waarde. Men is: "slecht ingespannen".

En nu de tweede mogelijkheid. Misschien betekent een "zeer hoofd" voor een luis wel een paradijs. Daar valt in ieder geval méér te beleven dan op een kaal hoofd. Zó verstaan zou de spreker een positieve bedoeling hebben en dient de vergelijking tot versterking van wat hij wil uitdrukken.

Hoe het ook zij, in beide gevallen hebben we hier met echte taalplastiek te doen tot het opsporen waarvan onze rubriek in eerste instantie opgezet werd.

suizen - speelgoed

In de aanhef van dit artikel gebruikten wij de werkwoordsvorm "hoemt", afkomstig van "hoemen". U zult dit woord tevergeefs in Van Dale zoeken. Het is ons gewestelijk synoniem voor "zoemen". We hebben het vaak horen gebruiken in de volgende zin: "Hij kreeg slaag, dat het hoemde". Verder herinneren wij ons een ouderwets, zelfgefabriceerd stukje speelgoed, dat - als we ons niet vergissen - "hoem" of "hoemer" werd genoemd. Het bestond uit een ca. 15 centimeter lang en een centimeter of vijf breed dun plankje met een gaatje aan ene kant, waarin een touwtje was bevestigd. Men zwaaide het plankje aan het touwtje krachtig rond en dan ontstond er een "hoemend" ofwel "zoemend" geluid. Het lijkt weinig waarschijnlijk, dat in onze technische tijd met een overvloed aan duur en kostbaar speelgoed, de jeugd nog enige ambitie voor zo'n primitief speeltuig kan opbrengen. Een kinderhand is niet gauw meer gevuld. Zo is ook het woord "hoem" tot algeheel verdwijnen gedoemd.

omhoogduwen - buitengooien

In dit artikel komt ook nog het werkwoord "stuperen" voor (klemtoon op eerste lettergreep!), dat ook de dag van vandaag nog leeft in onze stad en omgeving. Aan Van Dale is het echter weer niet bekend. Wij hanteerden het voor de aardigheid in de wat brede zin van "een handje helpen". Het wordt echter veel méér gebruikt in een zeer strikte betekenis van "optillen", maar dat dan weer in een wel heel concreet geval. Wanneer een jongen over een muur of schutting wil klimmen, kan hij zich daarbij door een makker laten helpen. Deze duwt hem omhoog: eerst tegen het achterwerk en daarna desnoods nog tegen de voeten. Dat is ons "stuperen". Het optillen van een kei kan dus nooit "stuperen" zijn. Waar het woord vandaan komt weten we niet.

Het wordt ook nog wel eens in overdrachtelijke zin gebruikt, maar dan ligt de oorspronkelijke waarde dieper verborgen. Men kan iemand "buiten stuperen", hetgeen wil zeggen "de deur uit werken".

Vaak heeft men dan een zeer speciale manier op het oog. Men doet het jongens door ze bij de achterkant van hun broek "bij het zuur" (weer zo'n prachtwoord) te grijpen, ze licht op te tillen, zodat ze nog maar net met de tenen de grond raken en ze zo, liefst op een draffe, naar buiten te werken.

TILBURGER

Nummer 17

Noord- en Zuid-Tilburg

Van een trouwe lezer van deze rubriek ontvingen we iets aardigs. We moesten het wel twee maal overlezen alvorens we er achter waren en zo vergaat het u misschien ook wel. Het loont in ieder geval de moeite en dan zal men als eindconclusie moeten zeggen: het klopt. Men heeft het echter nooit zo "scherp" naast elkander gesteld gezien en daardoor ontsnapt het aan de aandacht. Er was een toeval nodig om tot de ontdekking te leiden. Hier gaan we dan!

Een moeder, afkomstig uit het zuidelijke stadsdeel, had een man uit het Turkmenland, het noordelijke

stadsdeel. Toen zij met haar baby, een jongen, (dat was er dus ene van "half-om-half") op haar schoot zat, maakte deze een natte luier. De man reageerde daarop met de niet van enig leedvermaak gespeende vraag: "Hôjjoew?" Z'n vrouw: "Wè zegde?" De man: "Hôjjoew! Dés toch gewoon Turks." Zij: "Ik verstaoget toch nie." De man: "Ik vraog alleen of dèt joe hô? Wè zeggen ze bij jullie daor tege?" De vrouw: "Hatjoe?"... Dit lijkt wel enige uitleg te vragen. "Hôjjoew?" betekent: "Had hij je?" (bv. te pakken of te grazen!). "Hatjoe" wil precies hetzelfde zeggen. Men had hier in de plaats van de "t" ook wel een "d" kunnen schrijven, maar de spelling die onze briefschrijver kiest, maakt de zaak nog wat ingewikkelder.

"Kaaibuters" en "Turken" staan hier in hun taal, mede tot eigen verrassing, abrupt naast elkaar: "Hôjjoew-hatjoe". Uit het tweede woord valt 't Algemeen Beschaafd Nederlands iets gemakkelijker te voorschijn te toveren dan uit het eerste. Dit tekent het overigens wel bekende feit, dat men in het noordelijke stadsdeel van Tilburg weleer een platter dialect sprak dan in het zuidelijke. Bovenstaand verhaal is historisch. Het gesprek vond veertig jaar geleden plaats en had een zo verrassend effect, dat het niet alleen toen veel hilariteit veroorzaakte, maar nadien nog vele malen in de familie werd opgerakeld - aldus onze zegsman.

We hebben niet kunnen nalaten de onvoltooide verleden tijd van het "Turkse" werkwoord "hôjjoew" in meerdere persoonsvormen na te gaan. We zijn daarbij gekomen tot het volgende rijtje: Ik hôm (ik had hem); jij (bestaat niet); hij, zij hôm (bv. hij hôm um - hij had hem om, was dronken); wij hônnum; gij hôtum; zij hônnum. (Het een en ander met een beroep om de clementie van de zetter!). Als we het niet goed hebben, zullen de Turken ons dat wel komen vertellen!

daarom

Met vreugde constateren wij, dat ook jonge lezers in onze rubriek geïnteresseerd zijn. Een jongeman deelt mede, dat als men bij hem thuis op een vraag waarom men iets gedaan had antwoordde: "Nou daarom...", zijn moeder repliceerde met een: "Daarom is geen reje (reden), as ge van de trap valt dan bende (ben je) gauw beneje" (beneden). Dit frappeert ons daar ook wij van onze moeder - maar dan tientallen jaren geleden! - onder gelijke omstandigheden hetzelfde antwoord kregen. Onze moeder liet echter het woordje "dan" weg en sprak van "trappen", wat het ritme van het rijmpje misschien iets aangenamer maakte. Of achter het rijmpje een diepere zin steekt of dat het alleen om het plezier om rijm en ritme gebruikt werd? De briefschrijver meent, dat er achter zou kunnen zitten, dat het gauw beneden willen zijn maar een vreemde reden is om van de trap af te vallen. In ieder geval intelligent gevonden!

water

Als kinderen te veel water wilden drinken, konden zij van hun moeder te horen krijgen: "Water? dat deugt nog nie in oe schoene!"

brood - wittebrood

Heel wat moeders doceerden vroeger ook de levensles: "Van brood worde (word je) groot, van mik worde dik." We stuiten hier op het typisch Brabantse woord "mik", waarmee - zoals ook heden ten dagen nog algemeen bekend al hoort men het niet meer zoveel gebruiken - wittebrood bedoeld werd. Brood zonder meer was altijd bruin brood.

zeuren

Wanneer iemand telkens weer zeurt over pijn hier en pijn daar, zegt men: "Ge beslècht (lijkt op) de vette ossen wel, die vulen het ook overal."

Kleine zeurende kinderen, die per se hun zin willen hebben, kunnen van moeder te horen krijgen: "Moeten is dwang en dreinen (ander woord voor zeuren) is kleinkinderzang."

beleefdheid

Indien iemand iets niet goed heeft verstaan en dan vraagt: "Welk" kan het antwoord luiden: "Delk". Dit wordt gebruikt in een bestraffende zin, omdat de vrager niet "met twee woorden" sprak. Dus niet vroeg "wat zegt u" of: "wè zegde" of wat platter nog: "Wè zidde" (wat zei je?).

Grappig-ironisch bedoeld is het bevel "met twee woorden" te spreken door te vragen: "Wè motte?" In letterlijke zin wordt hier aan het voorschrift voldaan, maar het komische resultaat is, dat de vraag

op deze manier nog onbeleefder wordt dan het ene woordje "wè" al is...

Zo ziet men weer eens, dat er in dat taaltje van ons toch maar een hele hoop aardige dingen zitten, waar eigenlijk weinig of nooit bij wordt stilgestaan door hen, die ze hanteren.

TILBURGER

Nummer 18

Goropius Becanus, Joannes

Er dwarrelen nogal eens typische Tilburgse of Brabantse woorden op onze schrijftafel, waarvan de inzender graag de herkomst wil weten. Het is dikwijls heel moeilijk die met zekerheid te bepalen. Etymologie is een gevaarlijke bezigheid. Men kan er gemakkelijk naast zitten. Fantaseren is ook een verleidelijke liefhebberij. In dit verband schiet ons de volgende aardigheid te binnen, waar onze naaste omgeving ook bij betrokken is.

In 1518 werd op het landgoed "Gorp", liggende achter Goirle en behorende tot de gemeente Hilvarenbeek Joannes Goropius Becanus geboren. Goropius (Van Gorp) was een veelzijdig geleerd man. Hij kreeg grote bekendheid als medicus, geschiedschrijver en wijsgeer. Later wijdde hij zich ook nog aan de taalstudie. Hij was een van de eersten, die aan taalvergelijking deed. Volgens J.M. Lauwers bracht hij de geleerde wereld van zijn tijd in beroering door de bewering, dat alle talen van de Nederduitse of Kimbrische afstamden en dat Adam en Eva in het paradijs Hollands hebben gesproken. "Duyts" is "douts" en "duytse taal" is dus "de oudste taal", zo beweerde hij... Volgens hem betekende Adam "Haatdam", Eva "Eeuwvat", Methusela "Maak u zalig", Nimrod "Neem brood" enz. Ook zijn dienstmeid deed aan deze zonderlinge wordafleiding mee en noemde haar heer, omdat hij toevallig "een vooruitstrevend en gebogen" reukorgaan had "Bek-aan-neus".

trut - troel

We moesten hieraan denken, toen iemand ons poogde uit te leggen, waar het Tilburgse woord "trut" vandaan zou komen. Hiermede worden vrouwen of meisjes aangeduid, die doorgaans niet uitmunten door elegance in hun verschijning en al evenmin door intelligentie. Nauw verwant hieraan is de kwalificatie "doka", waarbij ook de gedachte aan moeilijk in beweging komen meespeelt. En om nog even in hetzelfde straatje voort te wandelen geven we dan nog "troela". Ook dit duidt een bepaald soort meisje aan in bovenvermelde geest maar wordt het meest door het epitheton "dik" voorafgegaan. Zo spreekt men derhalve graag van een "dikke troela". Daarnaast hebben we dan nog "een lekkere troel". Hieruit is het negatieve verdwenen. Men bedoelt er een aardig meisje mee, hoewel hiermede de juiste gevoelswaarde toch nog niet getypeerd is. Al deze woorden nader beziend valt het op hoe moeilijk het is de betekenis ervan nauwkeurig te omschrijven. Ze zijn ongemeen rijk genuanceerd in hun sentimentele geladenheid. Dat maakt juist hun kracht en waarde uit.

En nu terug naar onze "trut"! Rond de dertiger jaren had men ook in Tilburg nogal veel Duitse dienstmeisjes. Die heetten nogal 'ns "Trude". De niet-Duitssprekende huismoeders uit Tilburg spraken gemakshalve maar van "trut". Men kon de ene aan de andere horen vragen: "Hebben jullie ook zo'n Duitse trut?", zo vertelde men ons. Het is wel aardig gevonden, maar gefantaseerd. Het woord "trut" was hier al lang vóór de komst van Duitse dienstmeisjes in zwang. Wij herinneren ons, dat vroeger jaren op de Tilburgse maandmarkt een koopvrouw verscheen, die afkomstig was uit Den Bosch en als "de Bossche trut" werd aangeduid. De Duitsers hebben er derhalve niets mee te maken.

"als"

Door associatie met "veronderstelling" zien we ons plotseling op het spoor gezet van enkele met voorwaardelijkheid verbonden uitdrukkingen, die men in Tilburg kan horen.

"Als de lucht valt, zijn alle boonstaken kapot" zegt men tot iemand die allerlei bezwaren maakt van: als dit gebeurt... als dat gebeurt... Het leuke is hier, dat zijn houding in het belachelijke getrokken wordt door als "ramp" iets aan te duiden, dat in het kader van de verwachte catastrofe niet eens meetelt.

De steeds met "als" sprekende kan ook te horen krijgen: "As is verbrand hout!" In het Tilburgse dialect spreekt men namelijk niet van "als" maar van "as".

Wanneer het "ge-as" verschrikkelijk begint te vervelen, kan zo iemand zich ook, wat nijdig, voor de voeten gegooid zien: "As ons kat een koei was, dan konde gij ze molken!" (melken).

karnemelk - melk

Apropos, van "molk" (met Umlaut) gesproken! Daar zit ook wat merkwaardigs aan vast. "Molk" was weleer in Tilburg niet melk zonder meer, maar uitsluitend karnemelk. Zo at men "molke", dit was karnemelkse pap. En gewone melk? Die noemde men "rome" en dienovereenkomstig had men derhalve ook rome-pap. Dat was dus weer heel iets anders als wat heden ten dage hier - en ook in het Algemeen Beschaafd Nederlands - onder "room" wordt verstaan.

bang - beven

Wanneer men in Tilburg iemand "op zijn achterste zolder jaagt", dan maakt men hem met succes erg bang.

Misschien zit hij dan op die zolder wel "te reiren as 'n waoterhoentje". Reiren is een hier nog algemeen bekend werkwoord met de betekenis van beven of bibberen. "Hij zat te reiren als 'n rietje" zeggen onze mensen, waarbij ze onbewust ook nog aan alliteratie (beginrijm: r-r) doen.

Wie weet ons nog wat aardigs te vertellen voor de volgende keer?

TILBURGER

Nummer 19

leventje, lekker

In een vroeger artikel hebben we over een "zeer" hoofd gesproken. Naar aanleiding hiervan ontvingen we nog enkele gegevens. Zo zegt men bv. dat iemand een leven heeft als een luis op een zeer hoofd wanneer men bedoelt aan te geven, dat hij een heerlijk leventje kan leiden.

beledigen

Wanneer het "tegen het zeer been" was, heeft dat iets heel anders te betekenen. Het houdt in, dat men iemand door woord of daad gekwetst heeft. Hem op een gevoelige plaats heeft geraakt. Zo'n gevoelige plek hoort men wel "een lange teen" noemen. Dienovereenkomstig zegt men dan ook "het was op z'n lange teen".

kortaangebonden

Sommige mensen zijn nogal gauw op hun tenen getrapt. Dat komt dan omdat ze "kortaangebonden zijn", d.w.z. agressief van aard, waardoor ze niet veel kunnen verdragen of maar heel "weinig over hun kant kunnen laten gaan". Men zegt ook wel dat ze "kort in de kar zijn". Bij dat kortaangebonden zijn mogen we misschien denken aan een geit op een grasveldje, die daar vroeger met een kort touw aan een paaltje gebonden placht te staan. Doordat zo'n geit veel aan haar touw rukte, kon dat ook de indruk maken nukkig en kwaad te zijn.

lobbes - beledigen

Het kan wel eens gebeuren, dat iemand "uit z'n slof schiet" (opvliegt of plotseling met iets geweldigs voor de dag komt). Dat is allemaal goed en wel als hij dan maar niet begint te "vloeken dat de honden er geen brood van lussen". Iemand, die een "doebes" is, doet dat natuurlijk niet, want dan hebben we te maken met een goede kerel: zo eentje, waar ge wel "over lopen kunt". Maar het is tegelijkertijd toch ook een mens, die nu niet direct het buskruit heeft uitgevonden.

Bij zo'n man behoeft ge niet bang te zijn, dat hij gauw "gepikeerd" raakt. Dit laatste woord is

enigszins sjiek. Men hoort het eerder in de mond van een burger dan in die van iemand uit het volk. Het is kennelijk een vernederlandsing van het Franse "piquer", dat letterlijk o.a. "steken" betekent en figuurlijk "kwetsen", overigens behoort dit woord tot het Algemeen Beschaafd Nederlands!

bazig - onveilig

Een "doebes" kunt ge niet gemakkelijk "op de kast jagen". Die laat zich niet kwaadmaken. Dit zal zeker niet opgaan voor een vrouw, waarvan men zegt, dat ze "niet prut is uitgevallen". Men heeft dan te doen met een katje, dat men niet zonder handschoenen behoeft aan te pakken. Het is er een "met haar op d'r tanden" en daarmee moet ge voorzichtig zijn.

Wanneer het ergens "niet prut" is, dan is het er niet pluis. Het deugt er niet. Overigens is het woord "prut" geen specifiek Tilburgs of Brabants. Het komt ook in de door ons gegeven betekenis in het Algemeen Beschaafd Nederlands voor.

lobbes

Met een hierboven geschetste vrouw kan men "opgelaten" zijn. Men zit er mee te kijken. Een vrouw (of ook een man!) waarvan de spraakmakende gemeente zegt, dat het er een (ene) "van fluitjeshout" is, deugt toch eigenlijk ook niet helemaal. "Daar zit niks in". 't Is een halve "sufferd", ene "laobes", niet kwaad maar ge kunt er nu eenmaal "niet mee uit de voeten"...

fluitje

Van "fluitjeshout" gesproken! Dat is wat het woord letterlijk zegt: hout om fluitjes van te maken. De kunst van fluitjesmaken verstaan de vaders van de jongere generaties niet meer. Die generaties hebben daar trouwens ook geen behoefte meer aan, want ze doen het met kostbaarder speelgoed. Onze dynamische tijd brengt er bovendien het geduld niet meer voor op.

Onze vader gebruikte elzenhout als fluitjeshout, maar als we ons niet vergissen was dit alleen in het voorjaar mogelijk, want het hout moest gemakkelijk "afgaan". Dit betekende, dat de schors of "bast" moest loslaten van het eigenlijke hout, waarvoor hij niet te hard mocht zijn. Zelf gaven we later echter de voorkeur aan het uit heggen gesneden hout van de wilde sering. Dit fluitjesmaken vormde een leuke bezigheid. Men moest daartoe de schors onbeschadigd van het te gebruiken stokje afgeschoven zien te krijgen. Dit bereikte men door de schors met speeksel te bevochtigen en hem dan, het stokje op de knie draaiende, met de hecht (het "heft") van zijn zakmes los te kloppen. Daarbij werd dan een liedje gezongen, waarvan we nog het volgende onthouden hebben: "Fluitje, fluitje flierehout, as ge dan nie af wilt gaon, za'k oe op oew köpke slaon"...

Merkwaardig genoeg wordt hier van "flierehout" gesproken: We hebben daarvan echter nooit 'n fluitje zien maken. Wel gebruikte men het hout van de flier voor het maken van klabotsen, klapbussen of propeschietters. Daarvoor moest het merg uit het flierehout geperst worden. Voor het schieten werden verse propen van elzenhout gebruikt, waarmee de buis zich goed luchtdicht liet afsluiten. De in de winkels te krijgen propeschietters met een kurk zijn van latere datum.

Nu we toch in de tijd van de "primitieve mens" leven, mogen we ook nog wel even vertellen, dat de schors van een dikke elzentak ook werd gebruikt tot het maken van zgn. walddoorns. Die kunst hebben we zelf echter nooit verstaan.

broek

Om na deze excursie op een zijpad weer tot onze taal terug te keren. Er bestonden ook "fluitjesbroeken". Dat waren de nog in zwang zijnde jongens- en mannebroeken, die aan de voorzijde met een paar knoopjes sluiten. Wie als kind een "fluitjesbroek" van zijn moeder kreeg, betrad daarmee de weg, die straks tot het "grote mens" zijn moest voeren...

TILBURGER

ABN

Er bestaan in Tilburg tal van uitdrukkingen, woorden en gezegden, die er specifiek gewestelijk uitzien doch het daarom nog niet zijn. Ze komen ook in het Algemeen Beschaafd Nederlands voor, d.w.z. het woordenboek geeft ze. Maar al wat een woordenboek brengt, is niet algemeen bekend en wordt vaak nog minder algemeen gebruikt. Nu valt het op dat - hoewel dus eigenlijk "gewoon Nederlands" - bepaalde woorden bij voorkeur in onze streek worden gebruikt. Hier eigenlijk gemeengoed zijn terwijl men ze elders nauwelijks of helemaal niet hoort. Het ligt in de bedoeling, dat wij deze ook in onze rubriek zullen opnemen.

losbandig

Een voorbeeld van wat wij bedoelen is het werkwoord "begaoien". Dat ziet er, ook als men het fatsoeneert tot "begaaien", wel héél Tilburgs uit. Tóch bestaat dit ook in het Algemeen Beschaafd. Het betekent daar dan "bevuild" of "smerig". "Zich begaaien" wil zeggen zijn kleren met modder bevuilen. Zoals ieder wel opvalt, verandert in ons dialect de "aa" in "ao". Zó komen wij dus tot ons "begaoien", dat bij ons echter een méér overdrachtelijke betekenis heeft gekregen dan het in het AB bezit. Het begrip is ook breder geworden. We zeggen namelijk: "Wat heeft hij het toch begaoid." En dit betekent dan: Wat heeft hij het toch bont gemaakt.

sufferd

Het woord "gollipaop" (anderen zeggen: gallipaop) is in Tilburg algemeen bekend onder de man uit het volk. Men maakt van dit zelfstandig naamwoord zelfs ook een werkwoord. Zo kan men horen zeggen: Wat ben je toch een "gollipaop" en "sta daar nie zo te gollipaopen!" Voor de smeuïgheid moet men eigenlijk de hele zin in dialect zeggen. Vanwege de duidelijkheid - vooral voor de niet-inboorlingen - laten wij dit achterwege. Voor ons gevoel is een "gollipaop" een slome en niet erg snuggere man of jongen. Eigenlijk een soort sufferd of een "louw". Zo iemand kan wel eens "met een open trul (mond) staan te "louwen" d.i. sufferig kijken.

"Louw" wordt in Tilburg nogal eens gebruikt. Het woord is echter Bargoens, een geheimtaal van dieven en landlopers. Dit taaltje, dat over een uitgebreide woordenlijst beschikt en waarvan wij méér uitdrukkingen gebruiken dan men zich bewust is, heeft een sterke Duitse en Joodse inslag. "Louw" betekent daarin "niets". De man of jongen, die wij er in Tilburg mee aanduiden, zou dus eigenlijk een niets oftewel een "nul" zijn. Nu, dat klopt wel zo ongeveer. Zowel "gollipaop" als "louw" worden nooit voor een vrouw gebruikt. Voor deze zou men van "Sinte Dutsel" kunnen spreken.

Het is verleidelijk te geloven, dat het woord "gollipaop" uit de Franse tijd hier is blijven hangen. In het Frans bestaat nl. "galapiat", dat deugniet, vlegel of opgeschoten jongen betekent. Daarnaast kent het Frans ook nog "galopin" in de betekenis van brutale rakker... Zeker hebben we met een Franse oorsprong te maken.

opscheppen

De overgang tussen het vorige artikel en het volgende is een beetje abrupt. Misschien is er een stukje tekst weggevalen.

In 't Algemeen Beschaafd kende men "kaskenaode". Men zegt: Wat heeft-ie toch een hoop kaskenaode bij'm. Men praat ook over "kaskenaode maken". In het Algemeen Beschaafd luidt dit woord kaskenade. Het betekent: opschepperij. Het is afkomstig van het Franse "gasconnade", dat weer ophef, beweging, drukte betekent. Dit komt op zijn beurt van Gascogne. Dat is een streek in Frankrijk, waarvan de bewoners, de Gascogners, de naam hebben nogal opscheppers te zijn.

bonnefooi - tegelijkertijd

Gaat u er maar eens "op de bonnefooi" naar toe om u te overtuigen. Alweer Frans! Verbastering van: "A la bonne foi", wat betekent: op goed geluk af of "in goed vertrouwen".

Dit wilden wij u "meepesant" even vertellen. Hier stuiten we op de verbastering van het Franse "en pas" d.w.z. in het voorbijgaan.

Frans

Uit het vervolg van onze rubriek zal in de toekomst wel méér blijken, dat we in Tilburg - en trouwens in heel Nederland - een aardig mondje Frans spreken. Maar we weten het niet altijd. Zo kan het ons

dan vergaan als die boer, die op zekere dag toen hij de betekenis van het woord "proza" leerde kennen, tot de verrassende ontdekking kwam, dat hij dat eigenlijk reeds zijn leven lang gesproken had...

rijk - Kolen, rijke Jan - Mutsaers

Geen leentjebuurt spelen we met te zeggen "Gij beslècht (beslechten is: lijken op) de rijke Jan Kolen wel!" Of: "zijde gij de rijke Jan Kolen?"... Men kan dit toegepast zien op iemand, die doet of hij geld genoeg heeft. Volgens een lezer woonde deze Jan Kolen te Tilburg "op den hoek van de Telegraafstraat"...

Als we dan toch met namen gooien... "Boerke Mutsaers in 't Zaand" kent iedereen, maar wie zou nog weten waar "Mutsaers op de dam" gelegen was? vraagt een lezer tussen de "taalbedrijven" door. Wij niet! En u?...

verstaanbaarheid

Tot slot nog een dialectaardigheidje. "Toetheetoehobem!" Natuurlijk 'n beetje "gemeen", dat we de woorden aan elkaar schrijven! Het zijn geen ontcijferde hiërogliefen uit het graf van de Egyptische pharao Toet-Anch-Amon. Kijk maar: toe thee toe hoj bem. En dat betekent: tot thee toe had hij bij hem. Bv.: alles had hij bij zich, zelfs tot thee toe. Zo zeggen we dat in Tilburg!

Uit de medewerking van onze lezerskring blijkt, dat men veel interesse voor afzonderlijke woorden en taal- en dialectaardigheidjes heeft, ook wanneer deze nauwelijks iets of helemaal niets te maken hebben met wat onder "taalplastiek" verstaan wordt. Op gevaar af dat de titel de inhoud van onze rubriek niet meer dekt, zullen we ons hiermee - hopelijk tot plezier van de lezers - toch ook bezighouden. Men kan dus rustig alles insturen, waarvan men denkt, dat het in aanmerking kan komen.

TILBURGER

Tilburgse Taalplastiek 21-30

onder redactie van Ben van de Pol

Nummer 21 Ontbreekt

Nummer 20 werd op zaterdag 12 dec. 1964 en nummer 22 op zaterdag 19 dec. 1964 in Het Nieuwsblad van het Zuiden gepubliceerd. In de kranten tussen 12 en 19 december troffen wij geen aflevering van de Tilburgse Taalplastiek aan. Omdat bovendien in nummer 22 op het einde staat: "Mutsaers op de dam, waar wij het de vorige keer over hadden..." en deze Mutsaers in nummer 20 ter sprake werd gebracht, staat het nu voor ons vast dat nummer 21 niet verschenen is.

Nummer 22

inzendingen

We beginnen vandaag met een woordje tot onze medewerkers. Bij de behandeling van de ons toegezonden "stof" streven we er naar - overigens niet steeds met evenveel succes! - de zaken een beetje te ordenen door bij elkaar te gebruiken wat zich daartoe leent. Dit houdt op de eerste plaats in, dat we uit de diverse brieven van tijd tot tijd een graantje pikken en dat het zelden zal voorkomen, dat een inzender het grootste deel van zijn brief hier ineens terugvindt. Verder betekent het, dat het wel eens lang kan duren eer al uw geleverde stof een beurt heeft gehad. Dus geduld oefenen en de moed niet verliezen! Ook valt er wel eens het een en ander als onbruikbaar af. Maar dat bewaren we dan tóch! Wie weet waarvoor het nog ooit kan dienen al is het dan niet voor de taalplastiek. Tenslotte: soms werd hetgeen u schrijft hier al behandeld, maar is dat aan uw aandacht ontsnapt. Ook dát blijft achterwege. En dan starten we nu weer.

verwensen

"Ge kunt den bout hakke!" zeggen we in Tilburg, waar de "Hollander" het wat netter doet met: "Morgen brengen! Je tante! Ja, ik zal gek zijn!" Die "Hollanders" kennen echter ook de uitdrukking: "Hij kan me de bout hachelen". Zowel "hachelen" als "bout" zijn Bargoens of dieventaal, waarover wij ook reeds in een vorig artikel spraken. Het werkwoord "hachelen" betekent: eten, ook wel gulzig eten. Met "bout" worden fecaliën aangeduid. Men weet nu meteen waar het woord "boutketel" vandaan komt, dat men ook in Tilburg wel eens voor wc kan horen gebruiken. "Den bout hachelen" betekent in het Bargoens figuurlijk: naar de maan lopen. Het is een zeer platte verwensing. We geloven echter niet, dat die platheid in Tilburg wordt aangevoeld, daar vermoedelijk nauwelijks iemand, die van "bout hakke" spreekt, zich bewust is van wat hij eigenlijk letterlijk zegt...

verbazen

Voor de uitroep: "Je denkt zeker, dat ik gek ben!" of: "Ben je nou helemaal gek" kan men te horen krijgen: "Zijde (ben je) van God verlaote of hedde gin kneupe (knopen) aon oew onderbroek!" (men zegt ook wel "of hedde (heb je) gin schoenen aon!"). Een komisch werkende exclamatie door het onverhoedse contrasteffect, dat ontstaat door combinatie van twee ver uit elkaar liggende begrippen.

aanmoedigen

Goedkeuring spreekt uit het compliment: "Ga zo door mijn zoon en gij zult spinazie eten"... Het merkwaardige hierbij is, dat ze steeds op een ietwat plechtstatige toon wordt uitgesproken en dat men er angstvallig ieder dialect in vermijdt. De inzender werpt de vraag op, of het tweede deel van het gezegde geen verbastering zou kunnen zijn van "en gij zult Spinoza heten". Spinoza was de bekende, uit Joodse ouders stammende filosoof, die in 1632 in Amsterdam werd geboren. Het zou niet gek zijn als de volksmond met die Spaanse naam geen weg had geweten.

gek

Voor iemand, die werkelijk niet goed bij het hoofd is zonder krankzinnig te zijn, heeft men verschillende uitdrukkingen, die meestal een badinerende betekenis bezitten. Het meest gebruikte is wel: "Hij heeft ze niet alle vijf" (zintuigen?). Verder kennen we: "De vierde is naar de vijfde zoeken" (dan heeft hij er dus maar drie!), "er loopt een streepje door" en "hij ziet ze vliegen". Origineel kwam de lezer uit de hoek, die ons schreef: "Hij heeft er vier en 'n krentebölleke en daarvan is nog gebeten."

nieuwsgierig

Wanneer een nieuwsgierigaard vraagt: "Wat ga je doen?" en de aangesprokene is van oordeel, dat hij daarmee niets te maken heeft, kan de vrager ten antwoord krijgen: "De aap vlooien! Als je meegaat, mag je z'n pootje vasthouden!" Een ander antwoord kan luiden: "Voor jouw een vraag en voor mij een weet."

verbazen - bedekken

"Er zal geen maand (mand) over gestölpt zijn" betekent: 't zou me niets verbazen. Stölpen is "overheen zetten". Men denke aan "stolp". Bekend zijn nog de glazen stolpen met beelden er onder, die men vroeger in ieder katholiek huisgezin als een vermeend kostbaar kleinood (maar in werkelijkheid een kitscherig geval) op de kast had staan. Bewaar ze maar goed als u ze nog hebt. Ze waren wel geen cent waard, doch met de quasi-antiekragge kunt ge nooit weten "wat een gek er voor geeft"...

leeftijd

Ook hoorden we eens zeggen: "Gij zijt aan 't stölpen". Men bedoelde dat de betrokkene de vijftig jaar was gepasseerd. Men ziet hier vermoedelijk de eeuw "omgestulpt", d.i. naar de andere kant gekeerd.

begaan, laten

Wie het "op z'n heupen krijgt" maakt zich over iets opgewonden. Het beste is zo iemand maar te laten "aanbetijen", wat wil zeggen: zijn gang laten gaan.

brutaal

Als we met "enen straanten meens" te doen hebben, dan moeten we op het een en ander voorbereid zijn, want die is heel vrijpostig of brutaal. "Straant" is afkomstig van het Algemeen Beschaafde "astrant", dat dezelfde betekenis heeft.

Mutsaers

Mutsaers op de dam, waar wij het vorige keer terloops over hadden, bestaat nog steeds komen enige lezers vertellen. Men gaat de Trouwlaan uit, steekt de Ringbaan Zuid over en neemt dan de akkerweg rechtuit. Men komt dan bij een boerderij, waar de weduwe Van Ophooff-Mutsaers woont. En daar is Mutsaers op de dam. Dat weten we dan ook weer!

TILBURGER

 Nummer 23

onzekerheid

We komen nog eens terug op de in ons vorig artikel behandelde uitdrukking: "Er zal geen mand over gestölpt zijn". Ons dialectwoord "stölpen" is verwant met stulpen, wat eigenlijk betekent "met een deksel bedekken" en ook wel "ondersteboven keren." Volgens een lezer is een méér exacte

betekenis van de uitdrukking met de mand: Het kan vriezen en dooien, het kan nog alle kanten uit, er kan nog van alles gebeuren. Hij is van oordeel, dat de uitdrukking te maken heeft met een broedse kip. Als men vroeger een kip liet broeden, dan plaatste men die op eieren onder een omgekeerde mand. Had men dat gedaan, dus er een maand over gestölpt, dan ging 't broedproces onherroepelijk door. Maar vóór dat gebeurde, was men er nooit zeker van of het wel zou doorgaan, want al ging de kip "zitten", het kwam net zo vaak voor dat ze ook weer ging lopen. Zo lang er dus die mand niet overheen zat, kon er nog van alles gebeuren, nl. broeden of gaan lopen.

buigen

De lezer kent het woord stölpen ook nog in de betekenis van: naar beneden hangen, buigen, drukken enz... Van iets dat recht staat en uit die stand vandaan moet, zegt men: "stölpt eens 'n bietje".

vallen

Is iemand ergens afgevallen dan zegt men: "hij is er achterover afgestölpt".

paard

Zelfs van een paard, dat geneigd is het hoofd dicht bij de grond te dragen, zeggen paardenkenners: "'t Is ne stölpert."

braamsluiper

Tenslotte bestaat er in onze omgeving nog een vogeltje, dat met de naam "stölpnisje" (nestje) wordt aangeduid, omdat het een van boven dichtgebouwd nestje maakt. We hebben hier de zgn. braamsluiper op het oog.

branie

Die "braam" voert ons naar "bram". Iemand kan "de bram spelen" en "'n bram zijn". Daarmee wordt iemand aangeduid, die gaarne de baas of haantje de voorste speelt en er ook op staat, dat in deze zijn superioriteit wordt erkend. Zo is in onze contreien de betekenis. Van Dale geeft echter voor "de bram uithangen": een weelderig en vrij losbandig leven leiden.

Dit brengt ons weer op "de banjerheer uithangen", wat ook de zo juist gegeven betekenis bezit. Die "banjerheer" - of ook wel mijnheer! - vormt een verbastering van het woord "baanderheer". Dat was eertijds een edele, die "het recht had zijn welgeboren mannen onder zijn banier ten strijde te voeren", zoals Van Dale dat wat plechtstatig vertelt.

fuifnummer - profiteur

Een banjermijnheer kan wel eens lopen te "limmeneren". Met dit werkwoord duiden onze mensen aan het fijne mijnheer spelen, waarbij dan soms op de achtergrond nog wel de gedachte meespeelt, dat het van andermans centen gebeurt.

bazig

Van een meisje of vrouw, die graag over haar jongen of man de baas speelt, kan men horen zeggen: "Wè zeide (ben je) toch een erketet (klemtonen op eerste en laatste lettergreep). We kunnen die "erketet", welk woord aan klanknabootsing doet denken, niet thuis brengen. Het schijnt echter toch wel in ruime kring bekend.

Dezelfde lezer, die dit instuurde, kwam nog met twee originele gezegden voor de dag, waarvan we wel eens zouden willen weten, of die ook algemeen gebruikt worden:

bazig

Wanneer iemand in een gezelschap of op een feestje de baas wil spelen en wanneer dit niet door iedereen gewaardeerd wordt, kan men de kritische opmerking horen: "Wat is die kerel toch een euriant."

treuzelen

Aarzelt een kind lang met het uitvoeren van 'n onaangename opdracht, die het van vader of moeder kreeg, kan papa of moeder, die dat getreuzel begint te vervelen, horen zeggen: "Schiets op, gij zuukt aaltijd de uitteur!" - aldus inzender. We hebben dit zonderlinge woord nooit gehoord. Misschien komt het van uit-deur? Is: uitweg-uitvlucht?...

verbijstering

De uitroep van ontsteltenis, bv. wanneer men iets kostbaars stuk laat vallen: "Och jikkere van marante" ziet er ook nogal ingewikkeld uit. We menen echter hier te maken te hebben met verbasteringen van de namen Jezus en Maria. Het verschijnsel, dat de volksmond uit heilige schroom en vrees voor profanatie die heilige namen camoufleert, is wel bekend.

lijmen

"Hij valt mee 'ne natte vinger te lijmen" is niet zo specifiek gewestelijk als een inzender denkt. "Lijmen" betekent: bepraten. Wanneer dat lijmen met niet méér dan "een natte vinger" kan geschieden, houdt dit in dat 't bepraten gemakkelijk lukt. Het Algemeen Beschaafd kent de uitdrukking ook. Niet gemakkelijk laat zich iemand lijmen, die "geen heiligen gelooft voordat ze wonderen doen"...

stand van zaken

Zo weten we nu tenminste weer een beetje "hoe het schaaait". Dat wil zeggen: hoe de zaken er bijstaan.

molenaar - beslissen

Kunnen we ergens geen uitspraak over doen, dan wordt er wel gezegd: "Dè kan alleen God en de mölder (molenaar) schaaaien" (beslissen) of: "Laat dè God en de mölder mar schaaaien!". Dit soms nog met de toevoeging: "Die schaaaien zoveul". Bij dit "scheiden" van de molenaar hebben we vroeger al eens stilgestaan. We hebben toen de veronderstelling geopperd, dat dit wel eens zou kunnen slaan op het achterhouden van meel of graan, dat de boeren te malen brachten, want de molenaars genoten blijkens de volksmond - terecht of ten onrechte - op dit gebied geen goede reputatie. Maar ja, de volksmond beweert zoveel!

Als onze veronderstelling juist zou zijn, hebben we met een wel speels gezegde te doen, omdat het woord "schaaaien" dan in twee betekenissen in één gebruikt wordt, t.w. "beslissen" en "scheiden". Alleen in de eerste is het typisch gewestelijk en vooral ook Tilburgs. Van Dale kent het als zodanig niet. Opvallend is de klankovereenkomst met het Duitse "Bescheid (spreek uit: besjaaid!) wissen" wat betekent: weten hoe de vork aan de steel zit.

onzekerheid

Tot slot: We praten ook van: "nie weten waoraaf en waoraon zijn", wat wil zeggen: niet weten waar men aan toe is.

TILBURGER

Nummer 24

molenaar - loon

We scheiden nog niet uit met het "schaaaien van de mölder". Een lezer is ons komen vertellen, dat dit "schaaaien" een interessante oorsprong heeft. In werkelijkheid was het weleer ook zo, dat molenaars veel hadden te scheiden. In vroeger tijden hield de mulder voor zijn loon een bepaalde hoeveelheid af van het gemalen graan. Hij deed dit dus "als loon". Dit heette "het gemaal" of "de

multer". Oorspronkelijk was die hoeveelheid twaalf kilogram meel per honderd kilo graan. Later - toen de stoom de wind kwam vervangen - konden de molenaars dit grote kwantum blijkbaar niet meer eisen en men ziet dan "het gemaal" teruglopen. Eerst tot tien kilo en later tot acht en zes kilogram. Nu was er met dit afgehouden meel echter iets bijzonders aan de hand. Het bestond uit allemaal kleine "kwakjes", die bovendien ook nog van verschillende kwaliteit en hoedanigheid waren. De mulder moest dat allemaal maar uit elkaar zien te houden en daarom hadden ze zoveel te "schaaien", d.i. te scheiden.

molenaar - beunhaas - weduwe - onecht kind

Tal van molenaars, die hun vak niet te best kenden, of die het nogal gemakkelijk opnamen en tegen het vele werk opzagen, "schaaiden" helemaal niet. Ze voegden de verschillende soorten meel bij elkaar en verkochten dit dan als veevoeder. Zo'n molenaar werd in de volksmond een "hegmölder" genoemd. Wat er die "heg" mee te maken heeft, is wel wat duister.

Misschien daagt er enig licht als we weten, dat in het nabije Goirle het woord "hegwoow" bekend is. Een "woow" (in Tilburgs dialect zeggen we: "weuw"!) is hier een weeuw oftewel weduwe. En met "hegwoow" duidt men de moeder van een buitenechtelijk kind aan. Zo'n "hegwoow" was natuurlijk geen eersteklas weduwe en een "hegmölder" ziet men evenmin voor een eersteklas molenaar aan. Misschien is hij onder de serieuze molenaars wel zoiets als een knoeier of beunhaas geweest.

druktemaker - bazig

Onze inzender heeft nog meer interessants in zijn mars. Hij kent het woord "rètteketèt" als zelfstandig naamwoord. Hiermede wordt een man of vrouw aangeduid, die veel lawaai maakt of herrie schopt, maar dan toch niet in ongunstige zin, doch eer in de betekenis "een haantje de voorste zijn". Dit zou, gezien de betekenis en de nóg opvallender klanknabootsing, wel eens in verband kunnen staan met onze "èrketèt" uit ons vorige artikel. We menen nu ook te horen welk instrument er wordt nagebootst. Dat moet een trompet zijn. Zó schettert het woord. En zou zo'n druktemaakster ook niet "schetteren"? Se non è vero... Als het niet waar is, is het toch goed gevonden!... Overigens hadden we ook nog een inzender, die het woord in kwestie als "hèrreketèk" - ook in de betekenis van baasspeler - opgeeft zonder echter iets van de herkomst te weten.

bazig - onuitstaanbaar

We kregen ook een reactie op het zo vreemde "euriant", waarmee iemand zou betiteld worden, die op een vervelende manier in gezelschap de baas probeert te spelen. Inzender kent de uitdrukking: "'t Is me 'nen horriante kerel!" Dat wordt gezegd van iemand, die niet is uit te staan, niet te verdragen is. We zitten hier dan wel dicht bij het Franse "horrible", dat o.a. "afschuwelijk" betekent. De Fransen hebben daarnaast het werkwoord "horripiler", dat betekent: kipevel bezorgen of ergeren. In ieder geval past dat wel bij onze "euriant" van de vorige week...

duivel - erg vinden

Als een Tilburger iets erg verschrikkelijk vindt en hij wil zijn geraaktheid daarover eens krachtig benadrukken, dan kan hij zeggen: "Ge zoudt er den duvel van geselen!"

gek

Wanneer iemand een erg vreemde stuip uithaalt, kan men te horen krijgen: "Ge kent de gekken aan d'r kuren".

Om een antwoord op een vraag, dat men zelf niet kent, te ontlopen en de vrager meteen maar een "duw" mee te geven, wordt er gezegd: "Ene gek kan méér vragen dan tien wijzen kunnen beantwoorden". Nu bestaan er inderdaad mensen, die iemand "het hemd van het lijf" vragen. Dergelijke lui lopen niet voorbij "als de Maas langs Maastricht", d.w.z. zonder een mond open te doen.

stilte

Het kan ook gebeuren, dat het in een gezelschap plotseling stil wordt zonder dat daartoe een speciale aanleiding bestaat. Zo'n stilte werkt dan vaak onbehaaglijk totdat iemand de situatie doorbreekt met de lakonieke opmerking: "'t Is stil als 't nie waait". Iedere Tilburger heeft dit beslist

meerdere malen horen zeggen. Minder bekend: 't Is nou goed om wortelzaad te zaaien! Het schijnt dat men daarvoor "stil weer" of weer zonder wind nodig heeft. Omdat het zaad zo fijn is en anders wegwaait?...

ongerust

Een heerlijke uitdrukking hebben we persoonlijk altijd gevonden: "Ge hoeft nie in te zitten over ongeleeje aaier" (ongelegde eieren), waarvan de betekenis is, dat men zich niet nodeloos bezorgd behoeft te maken. Zolang de eieren niet gelegd zijn, behoeft men immers ook niet bang te zijn, dat ze zullen breken. Ook dat "inzitten" in de betekenis van "bang zijn voor" doet het hier heel lekker.

presteren

Om nog even in de kippenren te blijven: "Ze leggen nie na gelang ze kaokelen"... De brave kippen staan er verder echter helemaal buiten, want 't heeft betrekking op mensen, die wel veel praatjes verkopen, maar "navenant" niet veel tot stand brengen. "Veel geschreeuw en weinig wol" zou men in het Algemeen Beschaafd daarvoor kunnen zeggen!

TILBURGER

Nummer 25

Hasseltse Schuit - groep - vrijen

De inzender van de nogal merkwaardige woorden "euriant", "uitteur" en "èrketèt" alsmede de uitdrukking "jikkeres van marante" deelt ons mede, dat deze woorden vroeger door rasechte Hasseltse mensen werden gebruikt.

In die dagen kende men daar in die "contereien" ook het zgn. vrijersgeld. Het behoeft niet te verbazen, dat nu ook "de Hasseltse Schuit" ten tonele gevoerd wordt. Dat was in de jaren 1900-1910 een nogal beruchte groep jonge mannen, die meestal 's zondagsavonds hun dadendrang botvierden met kwajongensstreken. De herinnering daaraan leeft in Tilburg niet alleen voort in de naam van een hedendaagse carnavalsclub. Zoals ook thans nog wel in kleine dorpen voorkomt, konden die "nozems" het nooit verkroppen als een jongen uit een andere wijk, bv. van Korvel of Broekhoven, op de Hasselt of het Goirke verkering met een meisje uit die noordelijke wijken aanknoopte. Een jongen die zulk een stoute moed opracht, werd opgewacht achter een heg, die er vroeger maar genoeg stonden, of op een verlaten weggetje. Hij zag zich dan gedwongen een rondje te geven aan die "Hasseltse Schuit". Dat nu was het zgn. vrijersgeld! Het rondje placht opgenomen te worden in café Schijvens tegenover de Hasseltse kerk. Meestal moest het meisje meebetalen. Van haar zuinig opgespaard tractementje gaf ze haar jongen dan een kwartje of zeven stuivers mee. Je kocht toen immers voor vijf cent al een borrel! Liet de "uitheemse" boeteling zich van de royale kant kennen door twee rondjes te geven, dan kreeg hij van ieder van de jongens van "De Schuit" een rondje terug. Als men bedenkt, dat zo'n groep meestal uit acht tot tien jongens en soms nog wel méér bestond, dan kan men begrijpen, dat het slachtoffer in kwestie "hillemol ongaans" thuishkwam - aldus onze brievenschrijver - want hij moest alles opdrinken. Was het niet goedschiks dan kwaadschiks! Maar o wee, als die jongen "nie in het tuig wilde". Dan werd hij "d'aandere week" (volgende week) opgewacht en kreeg hij vanachter een heg "enen emer mooswaoter" over z'n "liverie". Had die knaap echter een meisje, dat "nie prut" was, dan stond die ook ergens klaar met een emmer met een ander stinkend goedje. Dat kreeg dan een van de lui van "De Schuit" over z'n "daatje". Onnodig te zeggen dat hetzelfde ook omgekeerd op Broekhoven kon gebeuren. "Maar de Hasselt spande de kroon", zo eindigt de brievenschrijver.

In dit stukje proza zijn we al verschillende woorden tegengekomen, die nauwelijks nog gebruikt worden, maar voorheen in Tilburg zeer gangbaar waren.

geld

Men rekende toen nog met stuivers. Dit roept meteen de herinnering op aan "nen dolder" of daalder,

een zilveren munt ter waarde van 1,50 of dertig stuivers. Dit woord komt van het Duitse "taler", dat op zijn beurt weer een afkorting vormt van Joachimstaler, zo genoemd naar het dorp Joachimstal in Bohemen, waar in 1519 een zilverbij in bedrijf werd gesteld.

Verder hebben we als munt nog een "vijftiger", waarmee onze huidige rijksdaalder werd aangeduid. Van Dale kent het woord "vijftiger" in deze betekenis blijkbaar niet. Heel oude mensen in onze stad kan men de uit mode geraakte woorden nog wel eens horen gebruiken.

ziek

"Hillemol ongaans" betekent helemaal ziek of niet lekker. "Ongans" is verouderd Algemeen Beschaafd Nederlands.

koppig

"Nie in het tuig willen" vormt de meer plastische uitdrukking voor onhandelbaar zijn. De uitdrukking, die met het inspannen van een paard te maken heeft, stamt uit het boereleven.

afvalwater - keuken - kat

"Mooswaoter" was het afvoerwater, dat via een "geut" (gleuf) of "goot" vanuit de keuken naar "de moos", een gat in de hof, liep om daar te versterven. Riolering bestond er immers niet.

Nu hebben we echter ook herhaaldelijk een toenmalige keuken als "moos" of ook wel "geut" horen aanduiden. Onder de hardstenen bak van de aanrecht was in de boerderijen tegen de vloer een steen weggelaten, waardoor er in de buitenmuur een gat ontstond. Dit gat heette het "mozzegat" of "moosgat". Het diende om bij het schuren van de plavuizen van "de geut" met een "haaibessum" (heibezem, die echter meestal niet van heide maar van een ander houtsoort gemaakt was) naar buiten te "keren" (vegen). Dit was vooral praktisch daar de dorpel van de keuken vaak hoger lag dan de vloer zelf.

Tenslotte was het "mozzegat" ook nog praktisch voor... de kat, die er zich door naar binnen of buiten wong wanneer de deur gesloten was...

livrei

In "liverei" herkennen we livrei, d.i. ambtskleding, bv. van een kelner of een lakei. Het wordt door onze Hasselt naar hier vermoedelijk gebruikt met enige ironische overdrijving.

terechtwijzen - baadje

Met "op z'n daatje krijgen" zal inzender zich wel vergissen. Werd het zo toch gezegd, dan moest het eigenlijk in ieder geval "baadje" zijn. Als zodanig kennen we de uitdrukking ook in het Algemeen Beschaafd.

"Baadje" is afkomstig van het Maleise "badjoe", een inlands kledingstuk in Indonesië. In strikte zin is een "baadje" een wijd, loshangend, tot op de heupen reikend buis, dat gewoonlijk aan de hals sluit met een opstaande kraag. Het heeft ruime mouwen, die slechts tot even over de elleboog komen. Het is vervaardigd van katoen, fluweel of zijde. Bij vrouwen is het een opperkleed met nauwsluitende mouwen en dan reikt het tot aan de knieën. In meer brede zin werd het in Indonesië wel gebruikt voor een losse, witte kinder- of meisjesjurk.

Zo zijn we dan vandaag van de Hasselt vertrokken en in Indonesië terecht gekomen!...

TILBURGER

Nummer 26

gaar

Op een vraag of de aardappels nog niet gaar waren, antwoordde een moeder: "Nee, ze zijn nog

maar "ruitergaor". De betekenis hiervan bleek, dat de aardappels bijna gaar waren. We hebben de uitdrukking nooit eerder gehoord. Zij, die haar gebruikte, had ze weer van een vrouw, die - méér dan een halve eeuw geleden - uit Kaatsheuvel afkomstig was. Kon er misschien achter zitten, dat vroeger ruiters aardappelen al begonnen te consumeren voordat ze helemaal gaar waren? Etymologisch bestaat er wel een samenhang tussen de woorden "ruit" en "rauw".

standsverschil

"Wie als ezels geboren is, wordt geen paard", betekent dat wie arm is het in de regel wel blijft, hoewel men 't ook breder kan zien, waardoor de betekenis wordt, dat een mens versleten moet worden zoals hij geboren is. De Italiaan geeft hetzelfde weer met wat in het Nederlands vertaald zou luiden: "Wie rond geboren wordt, kan niet vierkant sterven".

Naar oude volksofvatting moet de "kleine man" het altijd tegen de "groten" afleggen. Men drukt dit kernachtig uit met: "Een kalf kan tegen een koei niet stoten". En nu springt natuurlijk ook onmiddellijk in de gedachte die andere levenservaring: "Een kwartje heeft het nog nooit van een gulden (rijksdaalder) gewonnen". Ja, met grote heren is en blijft het nu eenmaal kwaad kersen eten, zeggen we als we eens een beetje "freet" willen praten.

trots

Het woord "freet" is wel specifiek gewestelijk en wordt ook nu in Tilburg en omgeving nog gebruikt. Het betekent deftig of voornaam en ook wel trots. We spreken ook van "'n frete madàm".

Tilburgs ABN - "nooi" - "plekken"

Dat "frete gedoe" vormt een amusant hoofdstukje apart als men zijn oren de kost geeft. Kinderen konden er vroeger bij het spelen vaak iets van maken, wanneer ze Algemeen Beschaafd trachtten te spreken zonder het te beheersen. Het was nu eenmaal niet "hun moers taal"!... Wij herinneren ons kinderen te hebben horen zeggen: "Ga eens gauw molk halen in de emer" (melk halen in de emmer). Dat klonk in hun oren verschrikkelijk "freet". Diezelfde kinderen zeiden ook: "Schuif 't maar onder de deur deur" (onder de deur door).

Nu we tòch in dit straatje zitten: Het is ons herhaaldelijk opgevallen hoe ook volwassenen hier soms geen weg weten met een vertaling in het Algemeen Beschaafd Nederlands van het veelgebruikte Tilburgse "nooi". Bv. in: "Ik doe 't toch zo nooi!" Welnu, die vertaling is "node", een woord, waarvan bij de Brabander z'n tanden pijn doen als bij piepend gekras van ijzer op ijzer...

Er zijn ook Tilburgers, die - overigens het Algemeen Beschaafd volledig beheersend - niet goed uit de voeten kunnen met het werkwoord "plakken" in de betekenis van lijmen, kleven. Zij zeggen "plekken" en schijnen "plakken" als dialect aan te voelen. Dat "plekken" valt dan soms in een keurige zin als een donderslag bij heldere hemel. Wie andere taaloren aan zijn hoofd heeft staan, denkt dan wel eens: "Nou moe"... Misschien moeten we dit misverstand wel een beetje wijten aan de, tot heden nog wel ingeburgerde, bijnaam voor een bekende, een eeuw oude zaak in kantoorbenodigdheden e.d. in Tilburg: "Jan Plek". Mogelijk ook dienen hier echter oorzaak en gevolg omgekeerd te worden.

Tilburgs + ABN

Koddig is het ook vrouwen, die het bv. over een doktersbezoek hebben in hun conversatie te beluisteren. (Als ze in de bus van het ziekenhuis komen!) Zij zelf spreken op z'n Tilburgs, maar zodra ze de dokter citeren valt het citaat in het Algemeen Beschaafd uit. Bv. "Je moet het kind maar goed warm houden, zeej. Jè, dè zeej"... Deze manier van spreken getuigt nog van de hoge eerbied, die men voor een dokter koestert. Er zijn echter ook wel van die brutaaltjes, die het zelfs met een dokter niet steeds eens zijn. Als ze dan eens geducht "de waarheid" verteld hebben, kunnen we in Tilburg tot de volgende, aardige constructie komen: "Zeg dek 't um zi, zizze" (Zeg dat ik het hem zei, zei ze).

zeispreuken - Witlox - ongeloofwaardig

De vader van een lezer hield er een, in dit verband passende, merkwaardige uitdrukking op na om te kennen te geven, dat iemands verhaal wel erg onwaarschijnlijk klonk. Hij placht dan te zeggen: "'t Kan zeejen, zeej Witlox". Men geloofde dan geen zier van het vertelde. Wie Witlox was, weet de

inzender niet. Wij brengen de uitdrukking in verband met "zeggen", waarvan de derde persoon nog enkelvoud verleden tijd in ons dialect wel als "zeej" gebruikt wordt. (Soms ook - nog platter: "zî-j!") We kunnen dan komen tot "men zeej" of "men zei". En wat "men" zegt... nou, dat blijft vaak voor rekening van die "men". Of weet iemand een betere verklaring?

molenaar - lagerwal

En dan moeten we nog eens even stilstaan bij onze inmiddels befaamde "hegmölder". Iemand die er veel van weten kan - "nourri dans le serail!" - vrij vertaald: "opgevoed in de molen" - komt ons vertellen, dat een "hegmölder" was een aan lagerwal geraakte molenaar, die rondzwierf zonder thuis en zonder vast werk. Zo'n mulder trok van de ene molenaar naar de andere. Nu bestond er een ongeschreven wet, dat iedere molenaar aan een "hegmölder" die bij hem aanklopte, die man twee maal vierentwintig uur onderdak en kost diende te geven. Inzendster herinnert zich hoe bij haar vader eens een heel oude hegmölder met een lange, witte baard verbleef. Een andere keer klopte er een aan, die dronken was. Bij zijn vertrek - na genoten gastvrijheid - was ook haar moeders horloge verdwenen. Die hegmölder heeft men altijd van de diefstal verdacht... Wie goed doet, ontmoet niet altijd goed!... Dit alles is nu een halve eeuw geleden. De laatste hegmölder werd door haar ouders een veertig jaar geleden ontvangen. Sindsdien verschenen er steeds minder, totdat ze geheel uitstierven - en het sympathieke gebruik vermoedelijk wel met hen! Hier hebben we dus de "hegmölder", waar het om ging.

meikever - molenaar - sufferd

Daarnaast willen we nog een lakonieke associatie van een lezer vermelden: Een hegmölder is een mölder (mulder), die in een heg zit. Wij gebruiken namelijk ook het woord mölder, mulder (molenaar) voor meikever. Deze zitten vaak in heggen, o.a. beukeheggen. In deze heggen gingen jongens vroeger "mölders schudden". Onder die "mölders" (meikevers) kwamen ook "molenaars" voor. Dat waren in de jongenswereld meikevers met een witachtige kleur over de dekvleugels (alsof ze met meel bestoven waren). Daarnaast bestonden er "kappécientjes" (capucijnen). Deze waren diep, mooi bruin van kleur en zagen er met hun "baard" en glad kopje... - en met een beetje fantasie! - ook inderdaad als een capucijn uit.

Men zegt van iemand: "Ge zijt 'nen kever!" (stommerik). Een mulder is een kever en een "hegmölder" dus een stomme mulder... Misschien was een "hegmölder" inderdaad een stommerik! Wij houden het echter op de eerder gegeven verklaring van onze molenaarsdochter. En hiermee is de "hegmölder" dan wel voldoende uit de doeken gedaan!...

TILBURGER

Nummer 27

feeks

Ze komen in Tilburg natuurlijk niet voor - of misschien toch wel bij wijze van uitzondering - maar het woord is bij ons zeer inheems en leeft intens, gezien de vele malen, dat het ons reeds werd ingezonden. Hier is het dan: kernöllie. Het liefst zet men er nog het bijvoegelijke naamwoord "kaoi" bij en zo krijgen we dan 'n "kaoi kernöllie", wat eigenlijk een pleonasme is, want het laatste woord sluit het eerste al meer dan voldoende in. U weet natuurlijk allemaal wat het betekent. We duiden er een zeer kwade vrouw mee aan. Zo een met heel wat haar op haar tanden. En daarmee is dan alles nog niet eens gezegd. Het woord is een verbastering van "kanalje", wat - volgens Van Dale - "gemeen, laag, liederlijk" persoon betekent. Toch dekken deze drie kwalificaties nog niet precies de gevoelswaarde, die het woord voor een Tilburger heeft. "Kanalje" is op zijn beurt weer afkomstig van het Franse "canaille" en de Fransen haalden het, via het Italiaans, van het Latijnse "canis", dat hond betekent.

kanarie

Van de "kernöllie" naar de "knorries" is maar één stap. Iemand schreef ons: "hij zaat op z'n hukkes (hurken) veur de knorriekooi." Op die manier vloeken wij onze charmante kanarievogeltjes uit,

waarmee we ook wel bij de honden terecht kunnen komen - zij het dan niet etymologisch! De kanarie heet zoals hij heet, omdat hij in oorsprong afkomstig is van een groep eilanden in de Atlantische Oceaan, die wij als Canarische eilanden kennen. Honderden jaren voordat de kanarie hier werd ontdekt, noemden de Romeinen deze eilanden reeds "Insulae Canariae". Die naam kon natuurlijk niet van de toen nog onbekende kanaries komen. Dat deed hij dan ook inderdaad niet. Oudtijds kwamen van die eilanden een soort grote, sterke honden en "hond" was bij de Romeinen toch immers "canis", zoals we daar net al gezien hebben. Zo kwamen die eilanden en uiteindelijk onze "knorries" aan hun naam.

dubbel op

Ja, ja, als het "over den hond is, kan het ook wel over de start". Dat betekent als het dan toch erg is, kan het nog wel wat erger zijn. Méér concreet wordt in Tilburg de uitdrukking o.a. gebruikt als iets, wat toch al veel geld gekost heeft, nog meer blijkt te kosten. Dat kan er dan ook nog wel bij, redeneert men.

Bels lijntje - spotten

Om zijn herkomst liegt niet het gezegde: "Het Bels spoor is er mar 'n bisje (beestje) bij." Dat "Bels spoor" was en is zo'n beetje met het Tilburgse leven vergroeid, omdat het zo bij uitstek geschikt was als mikpunt van spotternij. Het is de nog bestaande spoorlijn, die via Riel en Alphen naar Baarle-Nassau loopt en van daar aansluit op het Belgische spoorweganet. Renderen zal het wel nooit gedaan hebben, zodat op een gegeven tijdstip het reizigersvervoer gestaakt werd. De lijn zou dan ook reeds lang helemaal ter ziele zijn geweest, indien ze geen bijzondere "kruiwagens" had. Met andere woorden: als er geen "hogere" motieven waren om haar te handhaven. Haar werd zelfs de eer aangedaan van een royale omlegging, waarvoor ze zelfs nog een van de mooiste gedeelten van de "Oude Warande" mocht opslikken. Nog altijd vormt ze een obstakel voor de Bredaseweg, die ze nu bij de Zwartvensestraat oversteekt. Voorheen deed ze dit bij het begin van de kom van de stad bij het in de eerste dagen van de oorlog verwoeste café "De Vier Winden". Het treintje reed daar bij het passeren stapvoets en de machinist was wel zo vriendelijk met een rode vlag vooruit te lopen. Men kan de aangehaalde uitdrukking gebruiken als bv. iemand iets groots toont en men op een ironische manier zijn instemming betuigt, die echter - juist door de ironie - wel eens niet-instemming kan zijn. Zo voelen wij ze tenminste aan, al zullen we voor deze opvatting onze "hand nie in het vuur steken"...

omslagdoek - pak slaag - huichelaar

Misschien ooit van een "follievawer" gehoord? Uit z'n Tilburgs dialect te voorschijn gepeuterd betekent het "falievouwer". Letterlijk zal dat wel iemand zijn die falies opvouwt. Maar de falies zijn uit de mode en zo is dit woord ook wel tot sterven gedoemd voor zover het al niet dood is. Falies waren lange zwarte omslagdoeken, we menen met franjes er aan. Ze werden gedragen door vrouwen bij begrafenissen. Men sloeg ze over het hoofd en ze waren zo groot, dat ze niet alleen de hele figuur omhulden, maar daarenboven nog bijna tot op de grond toe afhingen. Een begrafenis, waarin veel vrouwen met falies meeliepen, leverde een net en keurig gezicht op. Er was wel een tijd, dat men zich schaamde zonder falie in de stoet te lopen. Wie er zelf geen rijk was, ging er dan een bij een kennis lenen. Mogelijk dat dit uitvaarkledingstuk ergens in een hoekje van de Kempen nog wel gebruikt wordt. Het woord komt misschien van het Oudfranse "faille". Men kan er echter niet goed achterkomen, waar de Fransen het op hun beurt hebben gehaald, zodat het net zo goed kan zijn, dat zij bij het Nederlands leentjebuurt gespeeld hebben...

We kennen ook nog de uitdrukkingen "op z'n falie krijgen", iemand "op z'n falie geven" (pak slaag krijgen resp. geven) en "iemand onder de falie uithalen" (ontmaskeren of ook: slaag geven???). Men zou nu haast gaan denken, dat vroeger ook ooit mannen de falie hebben gedragen. Maar dat weten wij niet.

Intussen zijn we nog altijd niet aan het eind van onze "follievawer". Men gebruikt dit woord namelijk in een figuurlijke zin en dan betekent het: schijnheilige, huichelaar. De "falies" hebben hun tijd gehad - "falievouwers" zullen er altijd blijven...

TILBURGER

laaghartig

Wanneer men in Tilburg zegt: "Hij is zô gemèèn as goed van 'ne cent 't el", weet iedere ingeborene, dat men te maken heeft met iemand waarvoor men moet oppassen, omdat hij tot alles in staat is: er geen moraal op na houdt.

blindaas - inhalig - verslechtering

Wie "niks afslaot as vliegen en blendaos" is zô inhalerig van aard, dat hij alles accepteert, wat hem wordt aangeboden. "Blendaos" (blindaas) is in onze streek de benaming voor een bepaalde soort steekvlieg, die vooral voorkomt aan de waterkanten. Die beesten kunnen venijnig steken. Zwemmers in beken, vennen of andere natuurbaden kunnen daarvan meespreken. De vliegen zuigen zich op het lichaam vast en laten zich slechts met geweld verwijderen. Er zijn mensen wier bloed op de steek van een "blendaos" zodanig reageert, dat lichaamsdelen zoals arm of been zeer sterk opzwellen. Een steek nabij het oog kan bij de mensen, die er bevattelijk voor zijn, tot gevolg hebben dat het oog tijdelijk geheel dicht raakt door de opzwellings.

Het zal nu wel duidelijk zijn, dat de uitdrukking: "Het is van de vliegen naar de blendaos" ons gewestelijk equivalent is van het "van de wal in de sloot" of "van de regen in de drup geraken."

opgelaten - armoede

Wie al dit "maleur" (ongeluk) overkomt, "is er mee gedallast". Hij "is er mee klaar!"... Dit woord komt van het Hebreeuwse "dal", dat arm, in de betekenis van niet rijk, aanduidt.

Elders in ons land - en ook wel in onze stad - kent men de uitdrukking "in de dalles zitten", wat Van Dale volkstaal noemt. Het betekent: in de armoe zitten.

kaartspel

Kaartspelers kunnen er ook wat van. Ze houden er een heel eigen terminologie op na, die de moeite van het verzamelen wel waard is.

Wie bij het spel "niet bekent", d.i. niet de kaart van de gevraagde kleur op tafel gooit, "sokt", afkomstig van het werkwoord "sokken". Is men echter wat "deftiger" aangelegd, dan wordt er wel van "saken" gesproken. Wie met opzet "sokt", belaaftafel de boel, oftewel mild gezegd: hij bedriegt. Men gebruikt voor de vertaling echter liever een wat forsere krachtterm. Is het "opgelegd pandoer" dan ligt de zaak heel duidelijk.

Sommige kaartspelers kunnen nogal eens tekeer gaan over de slechte kaarten, die ze in handen krijgen. Ze zijn vaak zeer origineel in het uitvinden van krachttermen om uiting aan hun gevoelens te geven. Iemand zendt ons de uitdrukking "ongegaoierde kaart in z'n hand hebben". Dat zijn dan heel slechte kaarten. Mogen we hier aan "ongenadig slecht" denken?? Met zulke kaarten kun je "ginne kaoter strikken" (geen kater strikken), eens geducht en met succes je slag slaan.

nakomertje

Misschien ooit van "een schèrkuukske" gehoord? Het gaat hier over een "scheerkoekje", waardoor we echter nog niet veel wijzer worden. Scheren heeft hier de betekenis van "schrappen". Men kan bv. een pan uitschrappen of leegscheren, dat wil zeggen er de laatste restjes uithalen. Ons koekje is dus gemaakt van de laatste resten. Maar het gaat helemaal niet om een koekje, want ons woord heeft alleen een figuurlijke betekenis. Men duidt er een "nakomertje" mee aan, een wat laat geboren kind op welks komst niet meer gerekend was. Een eveneens Tilburgs synoniem voor "schèrkuukske" is "panschropsel" (panschraapsel).

vegen - uithouden

In Tilburg werd vroeger "de hèrd of het èref gekèèrd" (de haard, vloer en òók woonkamer of het erf gekeerd). Dat wil niet zeggen "onderstebovengezet", maar eigenlijk bijna het tegenovergestelde. "Kèren" is hier veggen "mee den bissum" (met de bezem). Van Dale kent dit werkwoord in deze

betekenis niet. Wèl heeft hij van het volgende gehoord, dat hij als Zuid-Nederlands kwalificeert: "het ergens niet kunnen keren". Bv. "Ik kon het er nie keren van de rook, de stank, de herrie enz. Zo gebruiken wij "keren" ook en dan betekent het "kunnen uithouden".

zand strooien

Bij het "keren van de haard" kwam vroeger nogal wat kijken. De vloeren van blauwe of rode plavuizen plachten bestrooid te worden met fijn wit zand. Dat mooie zand, waaruit de Beekse Bergen en de Udenhoutse Duinen bestaan. Het oude zand werd eerst bijeengeveegd en daarna moest het nieuwe gestrooid worden. Op de ene plaats maakte men daar méér werk van dan op de andere. Er werden soms met het zand figuren en tierlantijnen op de vloer aangebracht en in ieder geval werden de plaatsen, waar de stoelen en "het kammenet" (kast met laden) stonden, vrijgelaten. De randjes van het zandtapijt dienden daarom keurig recht of met mooie bochten te worden bijgeveegd. Men kon dit niet zo maar "met de Franse slag" doen, want dat leverde geen gezicht op. Er bestonden vrouwen, die dit zandstrooien tot een ware volkskunst verheven hadden.

Nu is het ook duidelijk waarom er, vooral bij boerderijen, een speciaal zandhok op na gehouden werd. Dit bevond zich nagenoeg steeds onder de bakoven, die buiten tegen de zijgevel van de boerderij stond aangebouwd. Dit zandhok was alleen van de buitenkant toegankelijk. Voor de kinderen van de boer vormde het vaak een geliefde speelplaats. De kat krabde er echter ook nog wel eens graag haar kuiltjes en dat was voor die kinderen niet steeds zo plezierig, al was een boerekind overigens niet zo flauw op dit gebied...

zeispreuken - Witlox - zwijgen

"Het kan zeejen zeej Witlox" meldden wij in een vorig artikel. Inzender wist niet wie Witlox was. Nu, een lezer is ons dat precies uit de doeken komen doen. Het moet hier gaan over Noud Witlox, die al tijdens de eerste wereldoorlog, dus tussen 1914-1918 overleden is. Hij was een welgestelde burger, kort en dik van postuur en ging altijd goed gekleed. Hij bezat twee bierbrouwerijen. Eén in Haren en één aan de "rechterzijde van het kerkplein op de Heikant". Aan dit plein had hij ook nog een zeer behoorlijke boerderij, die tevens als woonhuis diende. De woning staat er nog - zij het in zeer vervallen staat. Hij hield ook personeel, t.w. een knecht en meiden.

Onze Witlox, een gul en goed mens, was ook lid van Tilburgs gemeenteraad. Op de dag van de raadsverkiezingen kon iedereen in de herbergen waar zijn bier verkocht werd, gratis drinken, van welke gelegenheid "door sommigen misbruik gemaakt werd" voegt onze briefschrijver er lakoniek aan toe. Nu was Noud in de raad geen prater. In zijn stamherberg op het Lijnsheike bij "Piet Vriel" (Piet van Riel, de kastelein en niet de bakker die ook zo heette) werd wel eens aanmerking op Noud's zwijgen in de raad gemaakt. Zijn enige repliek luidde dan: "Spreken is zilver maar zwijgen is goud"...

Aldus eindigt het verhaal van onze inzender die zich "ene genekaantse" noemt en die - naar wij menen te weten - "in zijn tijd" in Tilburg ook wel wat heeft "meegepolletiekt"...

TILBURGER

Nummer 29

kwaad

Wanneer men op een nadrukkelijke manier te kennen wil geven, dat iemand bijzonder vertoornd is, zegt men wel: "Hij was zo kwaad als een hekke(n)". Een zo op het eerste gezicht nogal zonderlinge vergelijking van twee moeilijk met elkaar in verband te brengen begrippen. Een hekken is immers een omheining van hout of ijzer. Misschien mogen we hierbij aan haag of heg denken, dat weer iets met een voorwerp met punten te maken moet hebben. Dan zouden we bij steken terecht kunnen komen. Of het zo ook inderdaad allemaal is?...

gezond

Duidelijker is de vergelijking: "Hij is zo gezond as 'nen bliek". Een bliek is namelijk een zoetwatervis,

die zijn naam aan zijn lichte kleur te danken heeft.

geboorte

Twee Tilburgse huisvrouwen stonden met elkaar over een derde buurvrouw te praten. "O", zei de een, "ze doet het voor een boterham met suiker"... Bedoeld werd, dat de vrouw niet de minste moeite bij een bevalling heeft. Er eigenlijk "haar hand niet eens voor omdraait".

gemakkelijk

"Ge hèt er gin keind aon" (je hebt er geen kind aan) wordt gezegd van een gemakkelijke mens, die niet de minste moeite veroorzaakt. Er behoeft hier helemaal niet van een kind sprake te zijn. Het slaat evenzeer op een volwassene.

bed

Een Tilburgse moeder placht des avonds tegen haar kinderen te zeggen: "Allé, vooruit in de poetszak", wat haar manier van naar bed sturen was. We hebben de uitdrukking nooit eerder gehoord. Mogelijk dat het familietaal betreft.

profiteur

In onze stad kan men herhaaldelijk de uitdrukking "op schobberdebonk lopen" of "op schabberdebonk" horen gebruiken. Van Dale kent "voor schabberdebonk lopen" en hij noemt het gewestelijke taal met de betekenis: "er als schooier bijlopen". In Tilburg heeft het echter uitsluitend de betekenis van "klaplopen", welke verklaring Van Dale eveneens kent.

haveloos - schurk - kwajongen

Een "schabber" is een haveloos, berooid persoon. De gedachte "in lompen gekleed" speelt er ook mee. Zo hebben we "schabbejak" en ons Tilburgse "schobbejak" is daarmee ook gesignaleerd. Bij ons betekent het laatste echter meer "schurk". Schabber heeft ook nog wel de mildere betekenis van rakker, kwajongen.

Een inwonster van de Hasselt geeft "schabbernak" als typisch Tilburgs op. Wij hebben het nooit gehoord. Het moet een persoon aanduiden van wie niet veel goeds te verwachten valt. Het werd gebruikt in het volgende verband: een dochter wilde naar een huis gaan kijken, dat te koop werd aangeboden. De moeder zei: "Daar hoef je niet naar toe; ik ken die schabbernakken... Uit hetgeen we hierboven allemaal verteld hebben, is de denigrerende betekenis wel duidelijk.

gierig - wegen

Iemand kan "zo gierig als een pin" zijn. Reken maar dat dit erg gierig is. Men praat ook van 'n "gierige" of "zuinige pin", waarmee de persoon wordt aangeduid, die de gewraakte eigenschap bezit.

Verder wordt er gesproken van "pinnekes gewicht" geven door een winkelier. En hiermee zijn we dan vermoedelijk wel gekomen aan de verklaring van de gegeven vergelijking. Tot de uitrusting van de meeste weegapparaten behoort een pin of pinnetje, nl. de naald die uiteindelijk het juiste gewicht aangeeft. Bij de ouderwetse weegschalen, die vroeger in kruidenierswinkels aan het plafond hingen, balansen met koperen of houten schalen, trof men een zeer lange naald aan, die niet aan de aandacht kon ontsnappen. De moderne snelwegers hebben trouwens ook nog vrij lange naalden, zij het dan ook niet zo groot als die van de oude balansen. Wanneer de winkelier angstvallig de naald of pin in het oog hield, opdat die toch maar zeker geen overwicht zou aangeven, gaf hij "pinnekes gewicht". De klant hield niet van zo'n scrupuleuze nauwgezetheid. Zó kreeg deze uitdrukking een denigrerende waarde.

huilen

Als ze aan het huilen waren, of tegen elkaar te keer gingen, placht een Tilburgse moeder tot haar kinderen te roepen: "Lig toch nie zo te pallesjanke". Een nogal buitenissig werkwoord, dat toch wel geen algemene gangbaarheid gehad zal hebben. Of heeft iemand het méér gehoord? We vinden hierin terug "sjanken", dat men in Twenthe voor "schreien" gebruikt. En om maar gewoon bij huis te

blijven: wij kennen immers toch ook het woord "janken", eveneens in de betekenis van "schreien". In de 17de eeuw, ten tijde van Vondel, vormde "janken" zelfs het normale woord voor "schreien". We bedoelen, dat het te allen tijde en in ieder gezelschap rustig gebruikt kon worden. Thans echter klinkt het grof en hoort men het alleen in volkstaal.

Het is met het leven der woorden soms al net als met de mensen gesteld. Ze dalen of stijgen in stand. "Janken" zakte dus tot een lager niveau terug. "De wereld is als een trap gemaakt, de één beklimt hem en de ander daalt hem af" zegt een Italiaans spreekwoord...

"liggen"

In de uitdrukking van onze laatstgeciteerde moeder treffen we nòg een merkwaardigheid aan: "Lig niet te...". Het gaat hier om dit "liggen". In Tilburg kan men ook horen: "Lig toch nie zò te vervelen"... , "Lig nie te zeuren"... Er zijn zo voorbeelden te over te vinden. Dit "liggen" heeft helemaal geen letterlijke betekenis. Kan zelfs rustig gebruikt worden tegen iemand, die staat of zit. Het lijkt of we hier te maken hebben met barokke overdaad in de taal. Als goede Brabander gebruikt ook de Tilburger immers liever een woordje te veel dan te weinig. Overdadig is dit "liggen" echter toch beslist niet. Naar ons taalgevoel vervult het wel degelijk een functie. Hij "ligt te vervelen" houdt méér in dan "hij verveelt". Het "liggen" suggereert niet alleen de herhaling en de lange duur, maar vertolkt tegelijkertijd nog ergernis. Het is dus rijk aan inhoud en schept een mogelijkheid tot subtiliteit, waar het Algemeen Beschaafd best jaloers op mag zijn. Gewestelijke taal is niet zo maar een brabbeltaaltje uit de onderontwikkelde gebieden!...

TILBURGER

Nummer 30

heimwee

Een Tilburger vroeg eens aan een inwoner van Zierikzee, die naar Tilburg verhuisd was: "Heb je geen vaart gehad?" "Wel nee", luidde het antwoord, "we liepen niet zo hard". Hieruit blijkt dat de Zeeuw de betekenis van de vraag helemaal niet begrepen had. "Vaart" betekent hier "heimwee". Van Dale kent het overigens in deze betekenis ook, maar geeft het wèl als specifiek Brabants aan. In Tilburg vormt het een algemeen gangbare term, die niemand misverstaat al spreekt men dialectisch van "vort".

Nauw verwant aan deze betekenis is de uitspraak: "Het zal je gatje varen", wat men tegen iemand zegt wanneer men meent, dat hij een toestand tegemoet gaat, die slechter is dan de huidige; een situatie, waarin hij zaken zal moeten missen, die hij - misschien wel onbewust - waardeerde. Een zelfde betekenis heeft ook: "Het zal je afvallen". Dit laatste werkwoord in deze zin zochten we tevergeefs in een Nederlands woordenboek.

trend - opduiken

Een paar ongewone uitdrukkingen bereikten ons uit Goirle. Daar praat men van "in orwege zèn (zijn)". Hier moet verband liggen met "oord" en "wege", het laatste in de betekenis van "gebruik". Het gezegde wordt gebezigd voor "in de mode zijn", ook voor het op gezette tijden terugkeren van kinderspelen en soms eveneens voor lieden die op bepaalde tijden terugkeren, van kinderspelen en soms eveneens voor lieden die op bepaalde tijden weer in de gemeenschap opduiken. Zo kan men horen: Smalle broekspijpen zijn weer "in orwege", het knikkeren is "in orwege" of: de zigeuners zijn "in orwege".

bijpraten

"Bokstaopele" gebruikt men in genoemde gemeente Goirle als werkwoord met de betekenis van: in kennis stellen, op de hoogte brengen. Bv.: Hij wist er van; ze hadden hem bijtijds "gebokstaopeld".

nauw, in het

Een originele uitdagingsterm vormt: "Zweten op 'n kaaw goot". Bv.: "Ik lus oe gruun en ik zwéét oe

op 'n kaaw goot". Letterlijk betekent het: er iemand met gemak onder krijgen en hem daarbij zó in het nauw drijven, dat hij in een ijsskoude keuken gaat transpireren. Van krachttaal gesproken!

standsverschil

Onlangs hadden wij het hier over: "Een kalf kan tegen een koei nie stoten", waarmee dan wordt aangegeven, dat "de kleine man steeds tegen "de grote" verliest. Met dezelfde betekenis komt er op ons bureau gedwarrelt: "Ge kunt ginne ponny spannen vur 'n kolenkèr (kar)". De "ponny" delft immers bij voorbaat het onderspit.

duivel - zinloos - ruzie

"Het is tegen den duivel gehaorplukt". Het laatste woord komt van het Middelnederlandse "haerplocken", dat kijven, krakélen betekent. "Haarplukken" is Algemeen Beschaafd Nederlands. Het kan alleen in de onbepaalde wijs gebruikt worden.

stoeien

We hebben ook wel eens horen praten van "haarplukken in 't zak". Merkwaaardig doet hier het onzijdige lidwoord vóór "zak" aan. De juiste waarde van het gezegde staat ons niet helder voor de geest. We menen, dat het gebruikt werd toen een kluwen kinderen, op en over elkaar op de grond liggend, om een paar centen of snoepgoed lag te grabbelen.

afluisteren - kinderschaar - groep

We hebben de indruk, dat de jonge generaties het niet meer verstaan, doch de ouderen weten heel goed, welke houding men heeft aan te nemen als er wordt gezegd: "Er is te veul dak op het huis". Het vormt de bedektelijke waarschuwing, dat bepaalde dingen nu niet gezegd kunnen worden, omdat er kinderen bij zijn. De uitdrukking is daarom zo praktisch in het gebruik, omdat ze zeker niet kan begrepen worden door hen, die ze niet behoeven te begrijpen. We hebben dus met een soort codetaal te maken. "Kleine potjes hebben ook oren" heeft dezelfde tendens, maar is toch iets minder gecamoufleerd. Vooral als men "unnen streup kender" (hele partij kinderen) heeft, is het wel eens oppassen.

We hebben er plezier in te denken, dat dit "streup" wel eens iets te maken kan hebben met "stropen" in de betekenis van "strijkelings afhalen". Bv.: de bladeren van een takje of haverkorrels van de stengel stropen door er met de hand langs te strijken. Wat men dan in de hand krijgt, dat klusje bij elkaar, zou dan het gestroopte of de "streup" kunnen zijn, daar stropen in ons dialect "streupen" is. (Als we "ströpen" met Umlaut schrijven, wordt de klank beter benaderd). De gedachte "snel en dicht opeen vergaard" speelt hier ook mee en dat past vaak wel bij "een streup kender".

gunst, in de - sterven - moeilijkheden

Een Tilburger kan bij iemand wel eens "goed in de kast liggen". Dat betekent: een wit voetje hebben of een potje kunnen breken. Wie bij zijn suikertante het zó ver gebracht heeft, mag het beste hopen tegen de tijd, dat zij - helaas nogal "oneerbiediglijk" gezegd van een brave tante! - "op het rekstrooi ligt", d.i. "op sterven ligt". We nemen aan, dat bij deze laatste uitdrukking gedacht moet worden aan het stro, waarop men vroeger in de alkoven sliep en op het languitgerekt liggen, zoals dit bij een stervende meestal het geval is. Meer figuurlijk kan de uitdrukking gebruikt worden voor iemand, die in financiële moeilijkheden verkeert en tracht zijn zaak nog zo lang mogelijk gaande te houden. Die zaak is dus ook stervende en tegen de dood inworstelend, en men rekt het sterven.

verhuizen

Met stro heeft de burger van vandaag doorgaans niet zoveel meer te maken. Vroeger was dat anders, want men zei: "Verhuizen kost bedstro". Altijd nog wat plastischer uitgedrukt dan de mededeling, dat verhuizen kosten meebrengt. Inderdaad ging bij het verhuizen stro uit de alkoven verloren, al zal dit wel niet het ergste zijn geweest. Dat zou toch zeker "de kwaaië koop nie maoke". Op verhuizen had men het overigens niet. Hoe komt men anders aan het aan duidelijkheid niets te wensen overlatend "Drie keer verhuist is ééns afgebraand!...

Tot de volgende keer!

TILBURGER

Tilburgse Taalplastiek 31-40

onder redactie van Ben van de Pol

Nummer 31

Reacties geven ons aanleiding nog eens terug te komen op enige uitdrukkingen, die in vorige artikeltjes aan de orde kwamen.

achterstand - bang

De "poetszak" heeft nog de uitdrukking opgeleverd: "Hij leej wijd achter z'ne poetszak". Dit wordt gezegd voor iemand, die in kennis ver ten achter staat bij een ander - aldus een inzender. Wij hebben echter reden te twijfelen of hier het woord "poetszak" op zijn plaats is. We hoorden wel eens iets anders hiervoor zeggen, wat in klank veel overeenkomst vertoont. Die "poetszak" is in ieder geval wel het fatsoenlijkste!...

Voor iemand, die in zijn schulp kruipt, kan men ook te horen krijgen: "Hij kruipt in z'ne poetszak". (zie verder boven!)

poetsen - mantelkap - bed

Behalve een zak, waarin men poetsgetuig opbergt, droeg ook de wijde kap van een ouderwetse mantel of reismantel wel de naam "poetszak".

Met betrekking tot "naar bed gaan" zoals wij het woord destijds gaven, wordt er ook wel gesproken van "naar zijn kapokzak gaan". Bedden waren immers vaak met kapok gevuld. Of die poetszak een verbastering is van de "kapokzak"?...

haveloos - kwajongen

Schabbernak blijkt zelfs Van Dale te kennen. Het woord is ook breder verspreid dan wij meenden. Men blijkt het links en rechts te kennen. Het essentiële element in het woord is: versleten, verwaarloosd, in slechte toestand. Wanneer iemand dus spreekt van een "schabbernak van een huis", weten we waar we aan toe zijn. Dan hebben we te maken met: "een aauw keet", wat weer heel iets anders is dan "een raauw keet". Een lezer, die thuis in "het schop" een oud kabinet had staan, dat "uit z'n geheng" hing en waarin alles wanordelijk dooreengesmeten lag, noemde die kast "schabbernak". Hij meent, dat het woord alleen voor zaken en nooit voor personen gebruikt wordt. We geloven wel, dat in onze streek zaken de voorkeur hebben. Van Dale kent het woord echter ook voor "iemand, die er onooglijk uitziet" en in de betekenis van "rakker, kwajongen".

vastpakken - pak slaag

Het woord wordt nog in tal van andere uitdrukkingen gebruikt. O.a. kan men iemand "bij de schabbernakken grijpen", dat is: "bij de kladden (vodden) pakken" (klad is o.a. afgescheurd of bijhangend stuk). Tenslotte kan men nog "op zijn schabbernak krijgen" oftewel "een pak slaag krijgen". Nu zijn we dan wel "uitgeschabbernakt"!...

huilen

Ons "pallesjanken" leverde een geestige "verklaring" op van een gewaardeerde lezer, die ze zich van een vroegere leermeester herinnerde. Het zou betekenen: "op alles janken!" Is die leermeester wellicht Goropius Becanus geweest? Of diens dienstbode?...

sterven

Zonder te willen zeggen, dat we "op het rekstrooi" gaan liggen, gaan we toch nog eens naar deze uitdrukking terug om ze wat verder uit te diepen. Dat "rekstrooi" is in het Algemeen Beschaafd "reeuwstro", waarnaast in dialect, behalve "rekstrooi", voorkomen "reejstrooi, leekstrooi en lekstrooi". "Ree" is verouderd Nederlands en stamt van het Gothische "hraiwa", dat "lijk" betekende. "Reeuwstro" was het stro, waarop de dode de laatste adem had uitgeblazen en in later tijd het stro,

waarop de dode werd "afgelegd".

Er bestaan in het AB tal van uitdrukkingen, waarin dit "reeuw" of "ree" een rol speelt. En ze hebben altijd iets met een dode te maken. Sommige van die woorden zijn specifiek Zuid-Nederlands. Zo is "reeuw" o.a. doodsweet en een "reeuwer" iemand die doden aflegt.

afzetten

Dit is uiteraard een ander "afleggen" dan wanneer een levende wordt "afgelegd". Dat kan bij ons namelijk ook! Het betekent, dat de betrokkene geducht wordt "afgezet", dat men hem bv. zwaar laat betalen.

doodmoe

Zegt iemand: "Ik zè (ben) host (haast, bijna) aflegges gereed", dan geeft hij daarmee heel plastisch te kennen, dat hij doodmoe is...

sterven

Het "rekstrooi" verleidt ons ook tot een folkloristisch zijsprongetje. Volgens het vroegere volksgeloof moest het stro, waarop iemand gestorven was, direct worden verbrand of in ieder geval uit het huis worden verwijderd. Dat hield verband met het oude "reinigingsgebruik". Anders zou de geest van de dode zich aan het stro kunnen hechten. In Tilburg en omgeving was het oorspronkelijk gebruik, dat men het stro aan de deur van het sterfhuis legde, ten teken dat er een dode in het huis was. Er werden drie stenen op gelegd bij een ongehuwde en vier stenen bij een dode, die getrouwd geweest was. Dit stro voor de deur heette "het busseltje" (is: bundeltje). Later werd dit "busseltje" vervangen door een houten "koker", soms met ribben geel geschilderd naar de kleur van het stro en twee zwarte bandjes er omheen. Dat "surrogaatbusseltje" droeg de naam van "'n wepke". Wij herinneren ons zulke "wepkes", waarop ook een geschilderde doodskop met gekruiste beenderen voorkwam.

Alles bijeen is het zo maar een griezelig verhaaltje geworden, dat we vandaag te vertellen hadden. We kunnen het ook niet "gebeteren"...

TILBURGER

Nummer 32

mondelijke overlevering

Bij het schrijven van onze "taalplastiëken" leert de ervaring, dat van tal van in Tilburg gebruikte woorden en uitdrukkingen de betekenis weinig scherp omljnd is. De een verstaat er dit onder en de ander weer dat. Men heeft allemaal wel eens de klok horen luiden, maar de klepel weet men niet precies hangen. De opvattingen raken elkaar wel op een of andere wijze, maar aan een helder en klaar begrip ontbreekt het vaak. Nu is dit helemaal niet verwonderlijk. De markante woorden en gezegden waar we op jagen, ontmoet men weinig of soms helemaal niet in de geschreven taal. Ze worden mondeling van geslacht op geslacht overgeleverd zonder dat men het woordbeeld onder ogen krijgt. Vaak is men derhalve uitsluitend op het gehoor aangewezen. Dit betekent dat ieder er maar wat van maakt zoals het oor het opvangt, en wanneer er dan woorden een rol spelen, die op zich zelf al buiten het Algemeen Beschaafde Nederlands liggen, wordt er wel eens "teen en taander" (het een en ander) verhaspeld. Voelt men zich genoodzaakt dit ook nog op schrift te stellen, dan levert de spelling een nieuwe moeilijkheid.

vetpot

Een voorbeeld van wat we bedoelen levert de volgende uitdrukking, die ons een lezeres deed toekomen. Haar buurvrouw had haar zoontje een nieuwe broek beloofd, doch in plaats van deze te geven had ze op de oude een lap gezet en aan haar mededeling hierover voegde ze - blijkbaar als conclusie - toe: "Jè, jè, het is ammel (allemaal) gin geschelde geijmert!"... Nu kan men wel een beetje voelen in welke richting de uitspraak vermoedelijk gaat, maar eerlijk gezegd was er voor ons

toch geen touw aan vast te knopen. Toen dook een poosje later een andere briefschrijfster op met de uitdrukking: "'t Is ginne geschelde gèvel" (gevel?) en als verklaring voegde zij toe: "dik doen en nie hebben". Kennelijk hebben we hier met dezelfde uitdrukking als de eerste te maken. Ze raken elkaar. De fantasie krijgt nu ook ruimer baan, maar we houden die op stal. Dat "geschelde" en die "geijmert", respectievelijk "gèvel" zitten ons dwars. Misschien weet iemand de oplossing?

mooi

Nog zo iets. De eerstgenoemde lezeres heeft nog iets ongrijpbaars, dat aan een verbastering doet denken. Ze waren thuis met elf kinderen: negen meisjes en twee jongens. Had het voor een meisje eindelijk eens een nieuwe jurk kunnen lijden, dan moest die bewonderd worden als ze hem de eerste keer aantrok. Moeder zei dan: "Wè zède toch schöon, ge zijt net ene prinse polse". Onze lezeres weet niet wat de uitdrukking betekent. "Je bent net een prinses" zou logisch zijn, maar waar blijven we dan met dat vreemde woordje "polse?" Geen idee! En u?

lichaamsgebreken - scheel

Nu naar een wat beter verstaanbare taal! "Hij kijkt mee z'n rechter oog in z'ne linker vestjeszak" wordt gezegd van iemand, die erg scheel kijkt.

voorgaan

Wanneer men iemand vóór laat gaan, wordt wel eens de sarcastische maar niet kwaad bedoelde opmerking geplaatst: "'t Vuil gao vur den bissum" (vuil gaat voor de bezem). Ook zegt men wel: "stof gaat voor de veger", wat alweer wat méér geciviliseerd klinkt.

Gaat iemand zèlf vóór, dan kan hij te incasseren krijgen: "'t Vuil komt achter 't vèrreke (varken)".

handig

Aan ergernis over iemands onhandig gedrag wordt lucht gegeven met de verzuchting: "D'r zèn meensen en potlooi (ook: boomstammen)", waarop soms nog de toevoeging volgt: "Ze leren 't nooit!".

liegen

Geen compliment over iemands waarheidsliefde betekent het wanneer er van hen gezegd wordt: "Hij is van z'n eerste leugen nie gebarsten".

Het valt moeilijk een glimlach te bedwingen, wanneer men een doodeenvoudig mens in de loop van een simpel gesprek hoort zeggen: "hij liegt als een bidprentje". Dat wordt dan zo maar even tussen neus en lippen geleverd zonder zich bewust te zijn van de prachtige vondst!

karakter

Misschien zit in zulke rasleugenaars wel "'ne kaoie tuk", wat een "slechte aard" betekent. Men hoort de uitdrukking in Tilburg en omgeving nogal eens gebruiken. Overigens is het woord "tuk" Algemeen Beschaafd Nederlands.

aarden

"Verlut zijn" zochten we tevergeefs in Van Dale. Wanneer men de eitjes van een vogelnestje in de hand neemt en ze daarna weer in het nest teruglegt, bestaat de mogelijkheid, dat het vogeltje niet meer verder broedt. Als jongens zeiden we dan, dat het "verlut" was.

Ook een mens kan "verlut" zijn. Hij is dat wanneer hij plotseling niet meer verschijnt op een plaats, waar hij geregeld op bezoek placht te komen en wanneer dit wegblijven zijn grond vindt in een gebeurtenis, waardoor hij op de betreffende plaats geen aard meer heeft.

verstaanbaarheid

Tot slot voor de aardigheid nog een fikse Tilburgse alliteratie: "Zôj zo zuut zat zèn zi-j." ("Zou hij zo zoet genoeg zijn, zei hij" - de thee bijvoorbeeld!)

volbracht - vrij - ontslag - schik, in zijn

Als kind kenden we een timmerman bij wiens werk we graag plachten toe te kijken, omdat het nog een echte timmerman was met de geur van houtkrullen in zijn werkkleren. Het was er zo ene, die Jan van der Aa na had kunnen zeggen: "Ik kan alles maoke, nog wel een koei, as ik 't malleke van de uier mar heb!" Als we zo stonden toe te kijken, zei die timmerman wel eens: "Hedde oewen olf". We hebben nooit geweten wat dit betekende, totdat we de uitdrukking vele jaren later nog eens tegen kwamen en ontdekten, dat ze toch wel in breder kring gangbaar was. Voor zover toen onze kennis strekte, scheen men er mee te willen aanduiden: een taak volbracht hebben, of vrijaf zijn. Dat vreemde woord "olf" wekte toch wel nieuwsgierigheid en al vissende zijn we het volgende, via bevriende zijde, te weten gekomen. Op de eerste plaats schijnt men niet van "olf" maar "olft" te spreken. Dit houdt verband met het Middelnederlandse "holften" of "hulften" en behoort bij het werkwoord "helen". "Holften" betekent: tot een afgerond geheel maken. Zo komt men met "oewen olf(t) hebben" onder andere tot "volbrachte taak".

Het wordt ook gezegd van iemand, die van zijn werk ontslagen is. Die heeft "z'nen olf(t) gekregen". Tenslotte kan men nog de uitdrukking horen: hij is er mee in z'ne olf(t). Wat dan betekent ergens mee in z'n sas zijn, er vreugde aan beleven.

actie

En welke echte Tilburger heeft niet ooit gehoord: "hij nam 'ne romscheut" (en had bv. de vlegel te pakken). De betekenis van "romscheut nemen" is: ergens plotseling agressief op af vliegen, al kan het ook wel: "met vaart weglopen" inhouden. In 't Middelnederlands kennen we het woord "raemscheute" in de betekenis van "wakkere uitval". Verder: een "raemschot", dat een op goed geluk gemikt schot inhoudt. Dit "raem" komt nog voor in ons "beramen" in de betekenis van: schatten, gissen, wèl overwegen of taxeren. Een "scheut nemen" betekent vooruit springen, waarbij enige agressiviteit niet vreemd is.

bijdehand - gierig - gevorderd

"Een scheutig iemand" is een bijdehand iemand.

Zegt men daarentegen: "Hij is niet erg scheutig", dan betekent dit weer merkwaardig genoeg dat hij niet gemakkelijk over de brug komt. Bv. als het op betalen ofwel "afschieten" aankomt.

Men kan ook nog een heel eind "op scheut zijn", hetgeen wil zeggen vergevorderd. Bv. bij het afleggen van een weg, het uitvoeren van een werk, maar ook in "gezegende omstandigheden".

spelbreker - omkering

Iemand die er altijd "het brekspel" inbrengt, treedt steeds als spelbreker op. Merkwaardig is hier de omkering van spelbreker naar "bre(e)kspel". De meest curieuze omkering van dit genre, die men in Tilburg kan horen, is echter wel die van "kussenspelleke" voor "speldenkussentje". Verder praten we nog van "appelsien" in plaats van sinaasappel, waarbij opgemerkt zij, dat de Duitser ook zijn "Apfelsien" kent. (Tussen twee haakjes: die sinaasappel is een vertaling van het Franse "pomme de Sine". Deze naam wijst op de herkomst uit China. Omstreeks 1500 werd de sappige vrucht door de Portugezen naar Europa gebracht).

prikkelbaar

Wanneer iemand veel noten op zijn zang heeft en de toehoorder dit eindelijk de keel begint uit te hangen, kan hij aan zijn geprikkeldheid hierover lucht geven met de woorden: "Zeg mar hoe ge 't hebben wilt, dun of deur 'n duukske (doekje)". We denken dat dit doekje te maken heeft met "zeven". Wanneer de boeren de koeien gemolken hadden, plachten zij de melk vanuit de melkemmer in de grote kannen te gieten, die van te voren echter waren afgedekt met een dun doekje, dat als zeef fungeerde. Wellicht gebeurt dat thans nog zo.

kletsen

Op een ongewone manier hebben we ooit kregeligheid horen uiten tegenover iemand, die veel en nogal onzinnig praatte. Hem werd voor de voeten geworpen: "Wel jao, sàwel de sàwel (sauwel) moeder mag ik mee-sawelen. Jao kiendje sawel mar wè"... Vermoedelijk hadden we hier met een familietaal te maken, d.w.z. een taaltje dat alleen in een beperkte familiekring traditie heeft.

losbandig - knoeien

Ja, sommige mensen kunnen 't "begaoien", dat wil zeggen: "bont maken". Het ziet er wel verschrikkelijk Tilburgs uit, maar Van Dale kent toch ook "begaaien". Daar betekent het dan: vuil maken. Bv. de kleren met modder bevuilden. Wat gebeurt als kinderen met slijk of in het slijk zitten te "dabben" (knoeien).

verkwisten - graven

Men kan eigenlijk met alles "dabben", met eten en zelfs met geld. Met dit laatste gebeurt het nog al eens bij parvenu's als ze het "onverdoens opmaken", dat is: nutteloos opmaken of over de balk gooien.

Tenslotte kan ook een kat haar kuiltje "dabben" en een paard staat "te dabben" als het met de poten een kuiltje in de grond stampt. Maar dit weet Van Dale ook.

NOOT: In de vorige taalplastiek is een storende drukfout geslopen, waardoor het fijne verloren ging. Er stond gedrukt: "Hij ligt als een bidprentje". Dit moest zijn "Hij liegt als een bidprentje".

TILBURGER

Nummer 34

mooi - principaal

De uitdrukking: "Ge zijt net ene prinse polse" in ons artikel nr. 32 heeft nogal wat reacties gegeven. Ze kwamen niet alleen uit Tilburg, maar er waren er ook bij uit Riel "waar men het hoog-Tilburgs ook wel kan volgen", van een geboren en getogen Tilburger die nu in Vught woont maar nog volop met zijn vaderstad meeleeft, en uit Udenhout. Het prettige was, dat alle verklaringen op één na met elkaar overeenstemden, zodat we wel mogen aannemen, dat nu - om 'ns met 'n variant op onze Oisterwijkse Adrianus Poirters te spreken - "het masker van prinse polse is afgetrokken."

Op de eerste plaats is gebleken, dat de twee mysterieuze woorden aan elkaar dienen geschreven te worden. We krijgen dan "prinsepulse". Dan komen we bij de klank terecht. In het Brabantse en ook Tilburgse dialect worden bepaalde "a's" vaak als "ô" uitgesproken. Bv. "Bolse" voor "Baalse" en "Chomse" voor "Chaamse". Als we dit nu eens omgekeerd toepassen op het nieuw verkregen woord dan komen we tot "prinsepulse", waarvan het een klein stapje is naar "principulse". Welnu, principaal betekent "voornaam", maar werd en wordt ook wel gebruikt voor baas, patroon, werkgever.

We zitten nu nog maar alleen met het achtervoegsel "se" te kijken. Hiermee wordt in het Nederlands aangeduid de vrouw van de figuur, die het hoofdwoord aangeeft. Weliswaar is de vorm weinig gebruikelijk en zal hij vooral jonge generaties mogelijk vreemd in de oren klinken, maar hij bestaat de dag van vandaag nog. Men kan spreken van "de burgemeesterse", wat geen vrouwelijke burgemeester maar de vrouw van een burgemeester is. Men spreekt ook in dezelfde zin van "de dominese" en wij herinneren ons een boek, dat tot titel voert "De Majoorse". Onze "prinse polse" werd dus tot "principulse" oftewel: de vrouw van de baas, patroon, werkgever. Wie het compliment te horen krijgt, dat als uitgangspunt diende, ziet er dus voornaam uit. Is een "grande dame"!

mooi

De uitdrukking: "Naa bende net 'n polse vos", die een lezeres opgaf, heeft met bovenstaande niets

te maken, al werd ze door haar moeder ook gebruikt bij het bewonderen van een dochter, die een nieuwe jurk aan had. Het gaat hier om een "Poolse vos", waarvan we vermoeden, dat dit wel een fraai en kostbaar stuk bont zal zijn geweest.

uitrazen - grazen

Ooit gehoord de uitdrukking: "Lottem (laat hem) z'nen tuir mar uitwaaie"? Ze wordt gebruikt wanneer men van iemand veronderstelt, dat hij ongelukken zal maken, omdat hij kwaad of woest is of omdat hij in een of andere onberekenbare toestand verkeert. Zijn omgeving is dan echter al wel in een situatie gebracht, dat hij geen kwaad meer kan aanrichten. Het gezegde zal voor menigeen ook wel om enige uitleg vragen.

Het zelfstandig naamwoord "tuir" komt van het werkwoord "tuien" of tuieren". Het geeft de plaats aan, die een met touw of ketting aan een paal vastgemaakte koe of geit of paard kunnen afgrazen. Doordat ze vastgebonden zitten, kan het dier nooit verder komen dan de cirkel rondom de paal met de lengte van ketting of touw als straal. Wat het werkwoord "tuien" betreft, dit betekent op bovengemelde wijze laten grazen. We hebben echter ook herhaaldelijk gehoord, dat iemand "de koei moest tuieren". Hij deed dat dan door de koe, al of niet met een om haar nek bevestigd touw in de hand, langs de wegberm te laten grazen.

"Uitwaaie" (men spreekt eigenlijk uit: "ötwaaiie") betekent uitweiden of afgrazen. Daarnaast echter heeft uitweiden ook de betekenis van verder gaan dan de op bovenomschreven wijze beperkte ruimte en hiermee zitten we dan bij het Algemeen Beschaafde "over iets uitweiden". Dit heeft dus werkelijk iets met een wei te maken en deze kennis is een ezelsbruggetje om te weten of "uitweiden" met een lange of een korte "ei" moet geschreven worden.

Woestenbergh - elders

Wanneer men vraagt waar iemand uithangt, kan men van de oude Tilburger nog wel eens te horen krijgen: "Hij is tabak haole bij Woestenbergh." Het betrof hier een bekende tabak- en snuifzaak in de Heuvelstraat, daar waar zich momenteel een bontzaak bevindt. Aan de westkant naast Pierson. De heer Woestenbergh was het prototype van een geacht en echte Tilburgse middenstander, de gemoedelijkheid zelve en met een warm hart voor de stad. In zijn winkel trof men nog de ouderwetse tonnetjes voor de tabak en snuif aan. Als symbool voor zijn bedrijf hingen aan de gevel o.a. een stel zonderlinge, vlechtachtige voorwerpen, die naar wij altijd gemeend hebben, een voorstelling van pruimtabak moesten betekenen. Genoemde zaak vormde voor enige Tilburgers een gezellig middelpunt, waar menig uurtje met een babbeltje werd doorgebracht. De heer Woestenbergh was o.a. jaren lang voorzitter van de afdeling Tilburg van de Kon. Ned. Maatschappij voor Land- en Tuinbouw, die weleer haar jaarvergaderingen placht te besluiten met het eten van worstebrood. Ook goed Tilburgs gebruik!...

TILBURGER

Nummer 35

op stap

Men kan in onze stad nogal eens gemakkelijk te horen krijgen: "O, ze is natuurlijk weer op d're sjanternel!" We hebben deze uitdrukking nooit anders dan met betrekking tot een vrouw horen gebruiken. Erg vleiend is ze niet en de toon, waarop zij wordt uitgesproken getuigt reeds van afkeuring. "Op sjanternel zijn" laat zich moeilijk omschrijven. Het slaat o.i. op een vrouw, die "de stad in gaat" zonder dat daartoe eigenlijk enige noodzaak bestaat doch die dit uitsluitend doet, omdat ze moeilijk kan weerstaan aan een innerlijke drang er eens uit te zijn, eens weg te zijn uit het huishouden. Zij maakt zichzelf dan wel wijs allerlei boodschappen te moeten doen, maar dit is toch niet de eigenlijke drijfveer van haar handelen. Zulke vrouwen zijn erg ingenieus in het vinden van "boodschappen", met als gevolg dat men ze zelden thuis in haar huishouden aantreft. Wie voor de zoveelste maal aan haar gesloten deur klopt, kan dan wel eens geïrriteerd zeggen: "O, ze is natuurlijk weer op d're sjanternel".

Wellicht is het zonderlinge woord "sjanternel" een verbastering van Frans. Daar bestaat ook het

woord "chanterelle" en dat betekent: lokvogel. In zijn oorsprong zou men hier wellicht moeten denken aan een vrouw, die als lokvogel de straat opgaat. Nu, zodanig ongunstig is ons "sjanternel" beslist niet. Het is dan wel danig afgesleten, maar een minder gunstig smaakje is er toch nog aan vast blijven zitten.

vork

Als we dan toch toevallig weer in de Franse hoek zitten, moeten we uiteindelijk ook eens onze "vurket" melden, die reeds menige briefschrijver op heeft laten draven. Men hoort het woord niet meer zoveel als vroeger, maar het wordt in volkskringen toch nog steeds gebruikt. Het betekent "vork" (alleen om mee te eten!) en is afkomstig van "fourchette", waarmee de Fransen hun vork betitelen.

druktemaker

"Ge hoeft niet zoveel ambras te maken" wordt er gezegd tegen iemand, die zich nogal uitslooft of die veel drukte maakt. Ook hier praten we verbasterd Frans. Het woord is eigenlijk "embarras" en komt voor in de staande uitdrukking "faire l'embarras", die dan ook "drukte maken" betekent.

Frans

De grootvader zaliger van een lezer sprak ook zijn woordje Frans. Hij placht te zeggen: "Kiske sesies non parlevoe", waarop hij dan steevast nog een Nederlandse zin liet volgen, die wel goed rijmde maar die we hier welvoeglijkheidshalve achterwege laten... Ongetwijfeld hebben we hier te maken met een verbastering van "Qu'est ce que c'est ce-ci, non parlez vous". Het eerste deel van de zin betekent dan: "Wat is dit hier?" en het tweede deel bestaat uit drie achter elkaar gezette Franse woorden, die de Fransman zo echter niet gebruikt.

verwaarlozen

Van geheel andere komaf is ons werkwoord "verbellemonten", dat men ook nog wel op andere manier hoort uitspreken. Sommigen zeggen voor de "e" van de tweede lettergreep een "a" en de "t" ziet men wel eens door een "d" vervangen. Bij deze laatste spelling zitten we het dichtst in de buurt van de oorsprong. Het woord, dat "verwaarlozen" betekent, is afkomstig van "balmond", dat "slechte voogd" betekent.

jammeren - schrijven

Wanneer iemand "om pen en inkt roept", gaat hij nogal te keer (van de pijn) en oude wijsheid schuilt in het graag aan een boer toegeschreven gezegde: "haand van pepier hawen (houden)", een waarschuwing, die betekent (één of twee regels weggevallen) je niet veel kan gebeuren.

kalm aan

De boer pleegt vele uren te maken op een dag. Hij werkt van des morgens vroeg tot 's avonds laat (althans vroeger!), maar haasten en jakkeren doet hij nooit. Hij doet het allemaal "op staoi aon" of "op z'n staoi gemak", al is dit uiteraard geen privilege van de boer alleen. Dat "staoi" ziet er nogal echt Tilburgs uit. Het Algemeen Beschaafd Nederlands kent echter het weinig gebruikelijke "stade" en ook de uitdrukking "op z'n stade gemak", wat eigenlijk een pleonasme is, daar "stade" reeds het begrip "gemak" omvat. Van Dale kwalificeert "stade" als Zuid-Nederlands en zo is het dus eigenlijk toch wel weer speciaal "van ons".

hinderen

"Ge zit ginnen boer in z'n venster" is de geruststellende mededeling voor iemand, die meent andere mensen "in de weg te zitten" of tot last te zijn. Na deze plastische mededeling kan hij derhalve rustig blijven zitten.

ongewenst

Van een dergelijke rust kan geen sprake zijn bij iemand die "op ene schupstoel (schoopstoel) zit". Die wordt voortdurend gedwongen van plaats te veranderen, omdat hij geen "persona grata" is en op

grond daarvan weinig goeds kan doen.

Kaatsheuvel - Loon op Zand - bedelen - sprokkelen

Een lezer vraagt wat betekent: "Ketsheuvel en Loon zijn éne gaddome". Objectief zal het zijn, dat Kaatsheuvel en Loon op Zand ("Loon en de Kets") te samen één gemeente vormen. Vertaald in zulke nuchtere, ambtelijke taal, wordt de uitdrukking echter toch wel zeer ten onrechte van haar heerlijke gevoelswaarde ontdaan. We zouden liever zeggen: Kaatsheuvel en Loon op Zand zijn "één pot nat", waarbij we "gaddome" dan als bastaardvloek zien, die de uitspraak op "pikante" en wat denigrerende wijze versterkt. U ziet, dat wij er nogal wat woorden voor nodig hebben om het simpele zinnetje "uit te kleden". Daarom rekenen wij het dan ook tot taalplastiek!

Dezelfde briefschrijver vraagt ook wat betekent: "Ketsheuvel en Loon op Zand, ze schooien den honger en stelen den brand"... Dat "honger schooien" is niet goed. Wij hebben in ons archief het volgende rijmpje:

"Loon op Zaand,
Èrm volk, èrm laand,
Ze schooien de kost
En ze stèlen den braand."

In Loon op Zand - en ook wel Kaatsheuvel - woonden vroeger nogal wat bezembinders en schareslijpers, die ook in Tilburg van deur tot deur kwamen. We leefden toen nog niet in de "welvaartsstaat" en werden niet "van de wieg tot het graf" verzorgd! Genoemde beroepen vormden niet zo'n rijke kostwinning. Er werd dus wel eens een boterhammetje gevraagd en hout "gesprokkeld" in de bossen. En misschien ging er ook wel eens een boompje, dat nog geen dood hout was, voor de kachel mee... Dat gebeurde in Tilburg in de "bossen van onze grutvader" (de gemeente) trouwens ook wel. Vandaar dan het rijmpje. Gelukkig zijn de tijden veranderd!...

TILBURGER

Nummer 36

vetpot - "schellen"

In ons artikeltje nr. 32 stonden we voor het raadsel van de uitdrukking: "Jè, jè, het is ammel (allemaal) ginnen geschelde gèvel (gevel)", die een vrouw gebruikte na de mededeling, dat ze haar zoon een nieuwe broek had beloofd, doch dat ze zich uiteindelijk maar bepaald had tot het zetten van een lap op de oude. Vooral dat "geschelde" heeft ons dwars gezeten. Al zoekende bleek, dat een oude metselaar zo'n gevel niet kende, maar hij kende wel een "geschelde raamtoog". Dit schijnt te zijn geweest een ronding boven een raam, gemetseld in boogvorm en waarvan de boog gedeeltelijk was bepleisterd. Buiten de bepleistering bleven dan in de boog ook de stenen van het ongepleisterde gedeelte nog zichtbaar.

Het werkwoord "schellen", dat Middelnederlands is, heeft overigens heel wat betekenissen, zoals van schil, bolster of schubben ontdoen en schilferen of afschilferen. Zo "schellen" wij in ons dialect nog aardappels en de schil die daar vanaf komt, is dan de "schel". In de nabijheid van Tilburg -en wellicht ook in onze stad - is "stenen schellen" stenen van de kalk ontdoen. Voor het ketelbikken werd weleer "ketelschellen" gebruikt. Als een boer weiland tot akkerland wil maken, ploegt hij eerst de graszoden heel dun om en daarna nog eens heel diep over dezelfde voor. Dit lichte ploegen noemen de boeren ook "schellen".

We beschikken ook over het zelfstandig naamwoord "schel" of schil. Bv. de schil van een aardappel. Het geeft ook aan een bedekking, bestaande uit een dunne schilferachtige zelfstandigheid. Schellen zou derhalve wel eens iets te maken kunnen hebben met bepleistering. Een "geschelde muur" of "gevel" zou in het licht van het bovenstaande dan een muur moeten zijn, die gedeeltelijk bepleisterd is of die helemaal bepleisterd is geweest en waarvan door slijtage of anderszins een deel van de bepleistering is afgevallen.

Jammer genoeg lukt het ons niet met bovenstaande wetenschap een logisch, geheel bevredigend verband te leggen naar het kader, waarin de uitdrukking van de vrouw, waarmee we startten, gebruikt werd. Wel hebben we het gevoel "warm" te zijn. We krijgen zelfs de neiging ons af te

vragen, of de betekenissen, die de inzenders opgaven, eigenlijk wel de juiste zijn. Het komt méér voor, dat die oude van mond tot mond overgeleverde uitdrukkingen van betekenis veranderen en steeds onklaarder worden. We zijn dus eigenlijk niet "uitgekomen". Niettemin vonden we bovenstaand toch interessant genoeg om het mede te delen. Mogelijk dat nu bij de een of andere lezer plotseling nog een lichtje gaat branden.

haaibaai

"De die, dè is me 'n haaibaai!" hoorden we laatst zeggen. Een in Tilburg graag gebruikt woord, waarmee altijd een vrouw bedoeld wordt. Het ziet er wel echt Tilburgs uit, maar laat het nu "gewoon" Nederlands zijn. Van Dale kent het, al schijnt hij voorkeur te geven aan "heibeï". Hiermee zitten we dan toch weer goed in onze gewestelijke hoek, want in het Brabantse dialect verwisselt men graag de korte "ei" voor "aai", zoals bv. kei-kaai. Bij Van Dale is de "heibeï" een kijfzieke vrouw: vrouw met grote ruwe mond. En het werkwoord "heibeien" betekent "kijven". Nou, dat zit allemaal aardig in de buurt van onze Tilburgse "haaibaai", al wordt naar ons gevoel, het begrip hier niet aangegeven zoals het in Tilburg geldt. Het kijfzieke speelt voor ons niet zo'n grote rol. We denken méér aan bazigheid, maar vooral aan een slim, op het sluwe af, bijdehand zijn van zo'n vrouw.

niksnut

Wanneer een man gekwalificeerd wordt als te zijn "ene van lek m'n visje (lik mijn vestje!)", wordt hij niet hoog aangeslagen. Het is een vent van niks. De uitdrukking kan overigens ook wel op zaken worden toegepast. Dat "likken" en dat "vestje" zijn erg verleidelijk om over te fantaseren. We wachten echter liever tot we wat méér houvast vinden.

zaaks, niet veel

"Het was er klein bierke" betekent in Tilburg ook niet veel zaaks. Méér concreet duidt het "klein gedoe" of "schriele houding" aan.

ongastvrij

Zulk klein gedoe ontmoet men o.a. als men op visite komt en men krijgt "niks as een naokende (nakende) tas thee mee 'n mèle mop (melig koekje)." De moderne tijd praat van "een dreug Marieke". Van zo'n nakende - dus onaangeklede kop thee - houden ze in Tilburg blijkbaar niet.

koekjes

Het woord "mop" hoort men tegenwoordig nauwelijks nog gebruiken. In zijn meest strikte zin was het een dik, halffrond koekje, de helft van een doorgesneden deegballetje. Het summum van dit baksel vormde wel de bruine stroopmop, waarin uiteraard stroop verwerkt zat. Op iedere kermis trof men ze vroeger bij hopen aan.

In meer brede zin werden echter ook wel plattere koekjes uit meel met water gebakken als "mop" betiteld. Een specifiek genre op dit gebied vormden "mèle mopkes", die kinderen in winkels vaak een "haffeltje" (handvol) toekregen. Men had ze in de vorm van kleine kussentjes, maar ook als ringetjes met gaatjes en allerhande figuren van huisjes, molentjes tot diertjes toe. De figuurtjes moesten in het gaatje van het ringetje gestoken worden, waardoor het geheel kon staan. Zo vormden de "mopjes" tegelijkertijd speelgoed. Er hebben op de wereld kinderen bestaan, die daarmee even gelukkig waren als van de huidige generatie met een luxueuze trapauto van over de honderd gulden...

Het "droge marietje" is een uitvinding van de laatste tijd. Het ontleent zijn denigrerende kwalificatie aan de op het koekje gedrukte merknaam, die "Maria" of zoiets luidt, als we het goed hebben. Waar "de broodkruimels steken" is zo'n "marietje" niet goed genoeg meer.

TILBURGER

schuilen - dak - grond, laaggelegen

Het regende dat het goot en daarom gingen ze "onder den euzel staan" om te schuilen. Wat is die "euzel" eigenlijk? Men hoort het woord nog nauwelijks gebruiken, zeker niet in de stad. Misschien nog eens bij de boeren in de buitenwijken. In de dorpen rondom Tilburg voelt het zich wel wat beter thuis. De "euzel" is eigenlijk de overstekende rand van een dak en dan wel van een dak zonder goot, bij voorkeur zelfs een strooien of rieten dak, zoals men dat vooral bij ouderwetse boerderijen aantroef. Onder "euzel" dient ook verstaan het stukje grond, dat gelegen is tussen de muur van het huis en de plaats waar de drup van het dak neervalt. Dus de ruimte, die vrijwel droog blijft en daardoor gelegenheid tot schuilen biedt. Na een flinke regenbui kan men horen zeggen: "de euzels lopen z'n bist (op z'n best)", wat betekent, dat de dakrand volop drupt. Bij een regenbuitje van weinig betekenis - en waarvan men op plastische manier de geringe betekenis wil aanduiden - wordt wel gezegd: "den euzel heej mar aamper gedropt". Het regende dus zó weinig, dat er niet eens druppels van de dakrand vielen.

We wezen er reeds op hoe tussen muur en dakrand een stukje grond ligt. Welnu, met grond heeft het vreemde woord "euzel" inderdaad iets te maken. Weleer was een "eussel" of "eeuwsel" een schrale weide op laaggelegen grond, die bij hoge waterstand regelmatig onderliep, maar buiten de regentijd betreden en gebruikt kon worden. In zijn oorsprong is het dus de aanduiding van een bodemgesteldheid. In een akte over Steenvoert (het huidige Nieuwkerk onder Goirle), welke akte dateert uit 1648 en die zich in het archief van de abdij van Tongerlo bevindt, komt het woord "eussel" als aanduiding van een bepaald stuk grond enige malen voor. De "euzel", waar we nu nog onder schuilen, heeft dus wel oude papieren.

gek

Om krachtig uit te drukken hoe gek iemand wel is, beschikken we over een hele serie vergelijkingen. Er wordt bv. gezegd, dat iemand "zo zot is as ene kop juin...", "zo zot als 'ne wagewiel...", "as 'n kerrad (karrad)...", "as 'nen hengst" en... "as 't paard van Christus", waar men dan nog aan toevoegt "en dat was enen ezel!"

inhoudsmaten - kop

Van een "kop" juin (uien) gesproken! Een "kop" was een ijzeren inhoudsmaat, waarmee in hoofdzaak aardappelen en appels of peren werden afgemeten. De aardappelboeren, die met de "hуйfkar" langs de deur kwamen, gebruikten niets anders dan een "kop", welke tot ver boven de rand werd gevuld, waarbij de boer de "toren" met twee handen vasthield. Als ventroep kon men dan ook horen: "Een kwartje de kop met een toren er op!" Die "toren" kon wel eens groter of kleiner uitvallen, al naargelang de gulheid of "handigheid" van de verkoper... Als we ons goed herinneren ging in een kop ongeveer vier kilo aardappelen. Dat was dan natuurlijk "zo te rauwste" oftewel: in het ruwe, dat is: ongeveer, globaal genomen. Tegenwoordig gaat het allemaal per kilo, wat wél zo zeker is.

brutaal

Voor "brutaal" hebben we ook nog een paar vergelijkingen. Iemand kan zo brutaal zijn "als een eend", maar ook "als een varken".

keurig

Er bestaat een "klassiek" Tilburgs lied, graag gezongen op "bruiloften en partijen", waarin sprake is van "ene pronte meens". Dat is een nette mens, waarop niets valt aan te merken. Dit "pront" is afkomstig van ons meer gecultiveerde "prompt". Hoewel bij voorkeur in het zuiden wordt "pront" echter ook elders in Nederland gebruikt. Men spreekt ook van "een pront wijf" en "een pronte meid". We hebben wel eens tegen een klein meisje horen zeggen: "Gij zijt een pronte meid", waarbij bedoeld werd: je bent een braaf kindje.

onbetrouwbaar

De "pronte" mens mag niet verward worden met een "onte meens". Het gaat hier namelijk juist om het tegenovergestelde van "pront". Een "onte meens" is een kwaadaardig iemand, een venijnige deugniet. Het woord houdt vermoedelijk verband met "ontaard", dat verbasterd, bedorven en slecht

betekent. Dat het zoveel op het Franse woord "honte" (schande) lijkt, zal wel toeval zijn.

slim

Van een slimmerik wordt gezegd: "Ge vangt hem nie veur één gat" (soms met de toevoeging: "waor er twee zijn").

schik, in zijn

Wie "zijn slinger heeft" is bijzonder in zijn nopjes.

kwaad - gelegenheid

Dit kan derhalve zeker niet gezegd worden van iemand, die "mee ginne riek om te voeieren is" (voederen), want deze is vreselijk woedend, zodat het aanbeveling verdient maar op een afstandje te blijven, zelfs als men hem iets goeds toesteeckt. Dan "krijgt hij de lengte nie" om iets kwaads uit te richten. "Niet de lengte krijgen" betekent: "niet de gelegenheid krijgen". We moeten hier weer denken aan de met een touw aan een paaltje vastgebonden geit of koe, die immers ook niet de gelegenheid krijgt verder te gaan dan het touw lang is.

kielekiele

"'t Zit er naaw in", zegt de kleermaker, als hij maar nauwelijks een kledingstuk uit een lap stof kan maken. Hetzelfde zal ook een andere vakman zeggen, die maar "krap" de nodige hoeveelheid materiaal voor 'n bepaald werk heeft.

TILBURGER

Nummer 38

appels

We hebben ooit een oud vrouwtje gekend, dat - als het nu nog leefde - 135 jaar oud zou zijn. Dit vrouwtje bewaarde appels aan het voeteneinde van de bedstee tussen het beddegoed of stro en die plaats noemde zij "haren muuk". Het op deze plaats bewaren van appels werd aangegeven met het werkwoord "muken". De dominerende gedachte in dit woord is daarbij echter niet 't bewaren, maar een op deze wijze langzaam laten "rijpen" op een warme plaats. Zó althans hebben wij de bedoeling van het vrouwtje altijd begrepen.

vervelen - stuntelen

Bovenstaand brengt ons het woord "meukelen" in gedachten, dat men in het Algemeen Beschaafd Nederlands niet kent. Men kan te horen krijgen: "Lig toch nie zo te meukelen" en dat zou dan betekenen: verveel niet zo!

Zoals de ervaring leert, hebben de gebruikers van onze gewestelijke taal niet steeds een helder en klaar begrip van de betekenis van de woorden, die zij zelf gebruiken. We wezen hier al eerder op. Dit leidt er toe, dat de betekenissen nogal eens zwevend zijn, al raken ze elkaar en al is het vaak wel duidelijk, dat hetzelfde woord bedoeld wordt. Een belangstellend lezer geeft bijvoorbeeld ons "meukelen" als "muikelen". Het moet betekenen: niet opschieten met iets, waardoor een ander geërgerd raakt of zo: zo maar wat prutsen. Bv.: Zit niet zo te muikelen - Hou toch op mee oe gemuikel! - Oee! ze kan toch zo zitten muikelen!... Nu, dit alles valt wel samen te vatten onder ons "meukelen". Het begrip "vervelen" ligt in alle hier zo juist gegeven voorbeelden besloten.

vrouwentypes - onooglijk

Er wordt ook nog gepraat over een "meukelwefke" (wijfje), wat volgens onze zegsman dan een vies en onooglijk klein vrouwtje zou zijn.

bamis - weer

Nu de lente van dit jaar ons niet veel mooi weer gebracht heeft, kan men nogal eens de uitdrukking "baomisweer" in gesprekken opvangen. Het betekent: slecht weer oftewel: herfstweer. Het woord komt van Sint Bamis of eigenlijk Sint Bavomis. Die "Sint" is een heilige wiens feestdag in de kerk op 1 oktober valt.

hooi - gras

Nu we dan toch zover reeds in het seizoen zitten, kunnen we ook wel even de "toemet" vermelden. Dat is de tweede snede gras voor hooi in de nazomer. De "toemaat" is dus de hoeveelheid, die de boer er "toekrijgt" op de normale hooitijd, want dit gras is gegroeid nadat er al een keer gehooid was.

Aan het hooien zijnd denken we aan het woord "blötsel". Dat is het gras in een wei, dat het vee niet eet. De officiële naam is eigenlijk blootgras en als het afgemaaid en gedroogd is: bloothooi. Eigenlijk is 't dus een minderwaardige kwaliteit gras of hooi. Etymologisch heeft 't woord "bloot" ook verband met het begrip "slecht".

kat

In dit verband moet ook worden thuisgebracht het woord "toemetkatje". Dit is een katje, dat in de nazomer geboren werd. Zulke katjes zouden slechtere katten worden dan voorjaarskatten, o.a. omdat eerstgenoemde haar jeugd doorbrengen met achter de kachel te liggen. We hebben dan ook wel eens een vrouw gekend, die zei nooit een "toemetkatje" te willen hebben. Van een meisje hoorden we eens zeggen: "'t Is net een toemetkatje!" Dat hield geen lofprijzing in...

bezuren

Wie het altijd "besnieten" moet, valt te beklagen, want hij is de man die de klappen krijgt. In de uitdrukking: "Je zult het besnieten", houdt hetzelfde werkwoord in, dat men zijn straf niet zal ontlopen of zijn tol nog wel zal moeten betalen. Het ligt hier ongeveer gelijk met ons werkwoord "bezuren". "Je zult het bezuren" wordt er dreigend gezegd en dat betekent dan ook, dat straf of nadelig gevolg niet zal uitblijven. Dit bezuren komt van het Middelnederlands "besuren", dat "vergallen, kwellen, lijden en boeten" aangeeft en het is afgeleid van "zuur". Dat klopt dus allemaal aardig met de betekenis, waarin we het woord in Tilburg gebruiken.

vloeken

Nu enkele uitdrukkingen, die meer dan het hierboven behandelde met onze "taalplastiek" te maken hebben.

Iemand, die "vloekt, dat de honden er geen brood van lussen", maakt zich niet zo zuinigjes schuldig aan het ijdel gebruiken van Gods naam, al behoeft dat soort "vloeken" niet steeds zo zwaar genomen als de nu afgeschafte katechismus deed vermoeden. Het komt meestal neer op een niet-beschaafde stoomafblazerij. Wie een flinke vloek gebruikt "legt er 'nen kneup (knoop) op". Die "kneup" geldt dan als het uitroepteken aan het eind van de zin, zoals de knoop aan het eind van het touw kan komen. In het algemeen: een stevige bevestiging.

Een fijne, geestige wijze om aan te geven, dat iemand erg vloekt, zien we in het gezegde: "hij vloekt in de ereafdeling". Dat betekent: hoog geplaatst in de "kunst" van het vloeken, zoals een harmonie, die op een concours in de ereafdeling uitkomt in ieder geval ook hoog geplaatst is, al wint ze er nog niet de eerste prijs.

ondernemer - knecht

"Het schuim van de negotie is dikwijls beter dan het zweet van de arbeid" hebben we ooit plechtstatig horen zeggen. Bedoeld werd, dat er in de handel méér te verdienen valt dan met hard werken, waarbij we dan maar stilzwijgend aannemen, dat handeldrijven niet onder "werken" valt. Beter kleine baas dan grote knecht ligt niet ver uit deze buurt. Men prijst hier de zelfstandigheid boven de ondergeschiktheid van een dienstbetrekking. De waarheid van de inhoud is in onze tijd aan gerechtvaardigde twijfel onderhevig. Vroeger was de uitdrukking ongetwijfeld juist, maar thans lijkt de waarheid eerder omgekeerd, zodat reeds menigeen "grote knecht" boven de "kleine baas" heeft gekozen, gelokt door minder zorg en grote sociale voorzieningen...

 Nummer 39

bejaard

"Ik heb m'nen grotsten drieponder (brood van drie pond?) al binnen", zei een bejaard mannetje, dat op de Heuvel onder de lindeboom op een bank zat. Hij bleek daarmee te bedoelen, dat hij er de langste tijd van zijn leven had opzitten.

voorkamer

In vroeger jaren placht men in Tilburg nogal graag de voordeur van zijn huis gesloten te houden. Men spaarde dan de "schoon kaomer" of "biste kaomer" (hiermee werd overigens ook nog wel een andere gelegenheid aangeduid!) of de "veurkaomer", die men nauwelijks bewoonde als men er niet sliep en die alleen goed genoeg was om eventueel de zuinig behandelde fiets tot "garage" te dienen.

achterom

Uit die dagen stamt wellicht de uitdrukking: "Achterom is 't kermis", wat betekende, dat men maar langs de achterzijde van het huis binnen diende te komen - ook al om het geloop naar de voordeur "dwars deur den huis" te voorkomen. Moeder de vrouw had daar doorgaans toch niet haar werkzaamheden.

zelden

"Als het regent en de zon schijnt, is het kermis in de hel". Dit wordt gezegd om een zelden voorkomende gebeurtenis aan te duiden.

rot - mispel

Een aan bederf onderhevige zaak kan soms "zo rot als een mispel" zijn. Een mispel is een aan een boom groeiende appelachtige vrucht, die vroeger in onze streken veel voorkwam, doch die totaal uit de mode is geraakt, al hebben wij ze toch nog wel eens op een groentemarkt zien liggen. De bijzonderheid daarbij is, dat deze vrucht rot gegeten behoort te worden. Zoals dit eigenlijk ook met bananen het geval is, al zijn er maar weinige gebruikers van de laatste vrucht, die zich daaraan houden. Het zeer harde hout van de mispelboom werd voor tanden en raderen en rondspijlen van molenwerk gebruikt.

schamen

"Toen vuulde-n-ie z'n eigen zo klein, dat-ie wel mee 'nen hoge zij-jen op onder een kiep deur kos kruipen" noteerden we eens een keer. We hebben hier niet te maken met een algemeen gangbare uitdrukking. 't Is vermoedelijk de originele vondst van een smakelijker verteller met gevoel voor beeldende kracht van de taal, zonder dat hij zich daarvan bewust is. In ieder geval is de uitdrukking aardig genoeg om hier vermeld en ook om onthouden te worden.

slaan, nergens op

Hier is niet van toepassing, dat "het slaat (lijkt) als een tang op een varken". De uitdrukking wordt gebruikt om aan te geven, dat iets nergens op lijkt of dat twee zaken volstrekt niet bij elkaar passen.

kaantjes

Een lezer vraagt wat eigenlijk de woorden "kaojefist" en "erpelfooi" betekenen. Het eerste woord dienen we te "vernederlandsen" tot "kanenfeest", maar ja... dat woord "kanen" hebben massa's Tilburgers nooit gezien. Het komt in hun vocabulaire eenvoudig niet voor! Welnu, "kanen" zijn de

resten van uitgesmolten, tot stukjes gesneden reuzel, dat is vet van het varken. Deze kanen zijn na het uitsmelten geel van kleur. Daarnaast bestaan er ook rundskanen, die donkerder van kleur en ook anders van smaak zijn en zelfs hebben er "kanen" van paardevet bestaan. Maar deze laatste zouden - volgens iemand, die ze ooit voorgezet gekregen heeft - "niet om te eten zijn"... Het uitbraden van reuzel om vet te krijgen, dat lang bewaard kon worden, werd vroeger in de Tilburgse gezinnen algemeen toegepast. Men beschikte zelfs over speciale potten van geglaazuurd aardwerk om dit vet in te bewaren, wat aan de bijbelse vetpotten van Egypte doet denken!... Tegenwoordig koopt men echter pakjes vet bij slager of kruidenier. Of de oude Tilburgers dat lekkerder vinden dan hun "kaojevet" kan betwijfeld worden. Die "kanen" werden in ieder geval vroeger veel gegeten. Was er een varken geslacht bij boer of burger, dan viel er gewoonlijk nogal een partij reuzel te smelten en kreeg men veel "kaojen". Deze moesten, met ander spul van "de slacht" dat zich zonder ijskasten niet lang bewaren liet, zoals bv. de hersens, snel worden geconsumeerd. En dan werd er direct na de slacht een "kaojefist (feest)" georganiseerd, waarop burens en helpers na het slachten werden uitgenodigd.

aardappelen

De "erpelfooi" (aardappelfooi) vormde eveneens een tractatie, die in het najaar, zo omtrent "Baomis", aan de orde kwam. Een niet meer zo jeugdige Tilburger vertelde ons er het volgende van. Vroeger teelden veel particulieren zelf aardappels. Beschikten zij niet over eigen grond, dan werd die bij een boer gehuurd. Men moest de aardappels dan wél zelf steken, maar de boer bracht ze met de kar thuis. Dat was in de pachtprijs begrepen. Bij het rooien hielp het hele gezin van de particulier. Voor de kinderen vormde het aardappelrapen en "opzakken" een grote attractie, want aan het eind van het werk mochten zij met de boer op de kar meerijden, gezeten op de zakken aardappels, die mede de vrucht van hun werken waren. Al dagen van te voren vlaste men op deze attractie. We moeten hierom nu wel een beetje glimlachen, maar in die tijd was een kinderhand gauw gevuld. Waren de aardappelen eenmaal thuis, dan togen vader en moeder naar de boer om uiteindelijk de pacht te gaan betalen. De traditie schreef voor, dat de boer dan zijn pachters onthaalde op boerenmik met koffie. En dat zou dan de "erpelfooi" geweest zijn. Aldus onze zegsman.

Wij verkeren in de mening, dat de boeren ook wel de jongens en meisjes uit de buurt, die bij het rooien van zijn eigen aardappels geholpen hadden, hun helpers op een avondje tracteerden als al de aardappels "uit" waren en dat ook zo'n gezellige bijeenkomst, waar het er onder het jonge volkje uiteraard luidruchtig naar toe ging, de naam van "erpelfooi" droeg.

Als iemand meer van deze tradities weet te vertellen, houden wij ons aanbevolen.

TILBURGER

Nummer 40

pastoor - slachten

Een lezer, die onze rubriek blijkbaar niet vanaf het begin heeft gevolgd, vraagt wat de uitdrukking "mee den krommen errem (arm) gaon" eigenlijk betekent. Ze werd - zoals men zich zal herinneren - hier al eerder behandeld. We willen echter nog wel even herhalen, dat zij in de meest strikte zin genomen inhoudt: met een hengselmand aan de arm "iets van het varken" (carbonade) naar de pastoor van het dorp brengen.

slijmen - uitdrukkingen

Op onze tafel dwarrelt ook de uitdrukking "een bruine arm hebben" neer. Er kan niet ontkend worden, dat ze buitengewoon plastisch is en dus zeker in deze rubriek thuishoort. We laten de verklaring echter aan de fantasie van de lezer over, omdat we ons hebben voorgenomen niet tot onder een bepaald niveau af te dalen. Dit is ook oorzaak, dat tal van uitdrukkingen die we ontvangen hier onbesproken blijven. Niettemin kan men ze gerust blijven insturen. Al worden ze hier niet gebruikt, verzamelen doen we ze in ieder geval wel.

lekker

"Hij lust er wel soep van" wordt gezegd van iemand, die een bepaald artikel zeer graag eet of drinkt.

drinken - spuwen - leegloper

"Hij spierst er niet in" hoort ook in deze buurt thuis in die zin, dat het betekent iets graag drinken. Maar dit "iets" is dan hier wel zeer concreet een borreltje jenever. Wie er wel in "spierst", zou het voor consumptie ongeschikt kunnen maken, want "spiersen" is "spuwen". We hebben hier met een wel typisch gewestelijk woord te maken. Men vindt het ooit weer terug in het woord "kringeskesspierser", d.w.z. "kringetjesspuwer", waarmee een baliekluiver wordt aangeduid.

krabben

Specifiek Tilburgs is uiteraard de vraag: "Is 't druk op den Heuvel?" Ze kan ironiserend gesteld worden aan iemand, die op z'n hoofd krabt.

begrijpen

Als iemand ingewikkeld praat, zodat de toehoorder er geen touw aan vast kan knopen, kan die toehoorder wel eens plotseling uit de hoek komen met de woorden: "Schud mar in m'n pet!", wat zoveel als "Ik begrijp er niets van" betekent.

eten

Wie aan het eten blijft en steeds maar om meer vraagt, kan op een gegeven moment de pin op de neus krijgen: "Goed is goed en op is op", wat inhoudt: nou is het "welletjes" geweest, dus: afgelopen!

Een andere manier om aan het verstand te brengen, dat er aan de eterij een einde dient te komen, vormt de uitdrukking: "'t Kan wel op al is het lekker". Menige Tilburgse moeder heeft dit in het verleden vaak tegen haar kind gezegd.

verwennen

Alleen zal dit niet het geval zijn als ze haar kinderen verschrikkelijk verwent. Dat "verwennen" weten we in Tilburg echter heel wat plastischer uit te drukken. Er worden bij iemand dan "aaikes (eieren) ondergeleej (ondergelegd)".

genezen

"Op z'nen wiropper komen" hebben we zelf nooit horen gebruiken. Volgens een inzender zou men dit zeggen van iemand, die weer herstellende is. Dat zit er vrij duidelijk in. De werking "weer op komen" zou hier dan tot een zelfstandig naamwoord gemaakt zijn. Hij is "weer op" wordt immers gezegd van iemand, die niet langer meer bedlegerig is na een ziekte. In ieder geval een curieus en aardig gefabrieekt woord!

niksnut

Wie met "lapswans" betiteld wordt, kan dit niet als een erenaam beschouwen. Men duidt hiermede in onze streek namelijk een "prul van een vent" aan, iemand, waar niets inzit en die nog meer andere minder goede eigenschappen bezit. Van Dale kent dit woord niet. Daarentegen wel het woord "lap", dat het woordenboek als Zuid-Nederlands kwalificeert. Het betekent ook: nietswaardig manspersoon. In onze streek spreekt men bij voorkeur van "een getrouwde lap", waarmee met minachting een getrouwde man wordt aangeduid.

eerlijk - mietje

"We hoeven elkaar geen Mietje te noemen" ziet er nogal gewestelijk uit, te meer daar dit Mietje een verkleinwoordje is voor de oude Brabantse vrouwen- of meisjesnaam Mie, die vooral in de boerenstand in zwang was. We hebben dit altijd een mooie, forse en eerlijke naam gevonden, echt passend bij een stevige boerin. Hij is echter uit de mode geraakt toen de mensen het wat "hoger in de kop" begonnen te krijgen, méér pretentie kregen oftewel "verwaander" werden. Mie was te veel

geassocieerd met de boerestand en dat lustte men niet meer, vergetend dat de boerestand tot het gezondste deel van ons volk behoort. Toch heeft men die in het "verdomboekje" geraakte naam later weer door een achterdeur binnengesmokkeld en nu vindt men hem terug in Annemie en Annemieke. Nou is het weer "sjiek" geworden...

En om nu, na deze afdwaling, weer op ons uitgangspunt terug te komen: als we "elkaar geen Mietje behoeven te noemen" wil dit zeggen, dat we elkaar niets behoeven wijs te maken maar rustig kunnen zeggen, waar het op staat. Tenslotte is deze uitdrukking helemaal niet specifiek gewestelijk. Ze komt ook in het Algemeen Beschaafd Nederlands voor. In het Bargoens wordt met "een mietje" een homoseksueel bedoeld.

lijmen

Algemeen Beschaafd Nederlands is ook het werkwoord "lijmen", dat 'n lezer als typisch Tilburgs opdient in de betekenis van iemand bepraten of "door huichelarij gunstig voor je stemmen". "Hij is mee 'nen natte vinger te lijmen" zegt men van iemand, die zich gemakkelijk laat bepraten. We gebruiken de uitdrukking graag in Tilburg en omgeving, maar een gewestelijk privilege is ze niet.

TILBURGER

Tilburgse Taalplastiek 41-50

onder redactie van Ben van de Pol

 Nummer 41

Sinterklaasinkopen

Tegen dat het Sinterklaas wordt, gaan we in Tilburg "klotteren". Men zal dit werkwoord tevergeefs in een woordenboek vinden. Het is dan ook wel zo oer-Tilburgs, dat 't - buiten de dorpen in de naaste omgeving van onze stad - naar wij vermoeden in heel Nederland wel niet verstaan zal worden. In zijn breedste zin betekent het: inkopen voor Sint Nicolaas gaan doen. Méér specifiek is het echter gebonden aan de vóórvond van Sinterklaas, die dienovereenkomstig "klotteravond" wordt genoemd. Het kan zijn, dat in vroeger jaren toen de mensen minder welvarend waren, het Sinterklaasfeest niet zo in overvloed als thans werd gevierd en dat men met zijn inkopen tot de laatste avond wachtte. Nu is dit zeker niet meer zo 't geval. Die inkopen beginnen al lang te voren, waartoe welvoorziene etalages uitnodigen en wie het nu op de laatste dag laat aankomen, loopt veel gevaar zijn wensen niet meer tenvolle bevredigd te zien. "Klotteravond" heeft nu zijn eigenlijke zin reeds lang verloren.

Sinterklaasinkopen - markt

Deze avond kenmerkte zich weleer door de markt, die er dan in Tilburg werd gehouden en die consequent de naam van "klottermarkt" droeg. Het was een markt met een aparte sfeer. Op de eerste plaats al omdat zij in het duister van een winteravond werd gehouden. Het was de enige avondmarkt per jaar, die we in Tilburg kenden. Ze werd gehouden op de Markt bij de Heikese kerk. Soms kon 't er danig koud zijn. Het plein stond dan vol met door petroleum- of carbidlampen schaarsverlichte kraampjes, waarachter de kooplui en koopvrouwen in dikke jassen en met dassen of "neusdoeken" om stonden te kleumen en voeten te trappelen. Rond een kerk kan de wind venijnig gieren! Het was vaak niet veel bijzonders wat er op zo'n klottermarkt te kopen viel, want de kooplui gebruikten haar om hun laatste voorraden te lozen, waarbij suikeren beeldjes en harten (al of niet gebroken!) een belangrijke rol speelden. De legende wil, dat er dan beeldjes met afgebroken kopjes op de kraam stonden, welke kopjes van de beeldjes afvielen als men ze in de hand nam. De prijzen waren natuurlijk navenant en zo was men wel eens wat goedkoper dan elders uit. De "klottermarkt" behoorde tot één van de grote attracties van het jaar en - naar een bejaarde stadgenoot meedeelde - was het er steeds zo druk, dat men "wel over de koppen kon lopen". De cafés voeren er ook wel bij met het nadeel, dat de markt - later op de avond - ontaardde in een "zattemansgedoe".

Sinterklaasinkopen - klompen - klotteren

Menigeen heeft zich al het hoofd gebroken over de vraag, waar dat merkwaardige woord "klotteren" vandaan kan komen. Een plausibel lijkende verklaring is, dat het zijn oorsprong vindt in het klossende lawaai, dat op zo'n drukke avond de klompen van de vele marktbezoekers maakten. We zouden hier met klanknabootsing te maken hebben. Toentertijd liep in Tilburg iedere gewone man - en vooral de fabrieksarbeider - op klompen en die maakten inderdaad lawaai. Wij herinneren ons nog goed hoe het geklepper van klompen door de stille ochtendstraat klonk, als 'n wever zich in alle vroegte naar "'t fabriek" begaf. ("Fabriek" was toen in Tilburg - en ook nu nog - niet vrouwelijk zoals in het Algemeen Beschaafd Nederlands, maar onzijdig). Dat de klompen bij de "klottermarkt" een wezenlijke rol speelden, vindt een bevestiging in het feit, dat het ook in onze jonge jaren - toen de markt al begon te tanen en klompen niet meer tot een algemene dracht behoorden - het toch nog een traditie vormde uitgerekend op "klotteravond" 'n paar klompen aan te trekken.

Sinterklaasinkopen - halsdoek

Ook tooide men zich dan wel met een blauwe kiel en rooie zaddoek of "rooie kazjinee" (van het Franse "cache-nez"), wat zowel voor de Fransen als de Tilburgers een halsdoek was. In Tilburg bestond die doek uit rood katoen en werd diagonaalsgewijs dubbel gevouwen met de punt op de rug afhankelijk om de hals gedragen. Zoals men thans bij onze carnavalsboeren nóg ziet.

Sinterklaasinkopen - klompen

Wilde men helemaal goed uitgedost op de "klottermarkt" verschijnen, dan dienden de klompen nog van flink achteruit over de rand stekende "stronissen" voorzien te zijn. De oorspronkelijke bedoeling van stro in de klompen was warme voeten te houden. Later werd dit stro meer "show" voor de pretmakers, die er vermaak in vonden met veel drukte en lawaai door de Heuvelstraat op en neer te klossen.

Sinterklaasinkopen - markt

Op zeker moment (1934) kwam de dag, dat de intieme "klottermarkt" onder de schutse van de donkere Heikese toren door het gemeentebestuur werd overgeplaatst naar het Piusplein. Dit vormde het begin van de definitieve aftakeling, al behoeft deze niet alleen aan de verplaatsing te worden toegeschreven.

Sinterklaasinkopen - folklore

Een met een lichtende klok voorziene Heikese toren kijkt op 5 december nog altijd met één oog, en volgens sommigen met weemoedige blik - via de Emmastraat - op de "klottermarkt". Maar die markt is nooit meer geworden, wat ze geweest is. Eerlang zal ze wel helemaal verdwijnen, haar eigen dood sterven. Tilburg houdt dan alleen nog dat merkwaardige woord "klotteren" en de anderen woorden die daarmee in verband staan over, totdat ook dit zal afslijten, zodat men het uiteindelijk alleen nog maar in een folkloristisch woordenboek terug kan vinden. Ook met woorden is het gesteld als met het leven van de mensen: komen en gaan... Geboren worden en sterven...

TILBURGER

Nummer 42

Na een lange pauze zijn we hier dan weer eens met onze "Taalplastiek", waarvoor de wintermaanden zich beter dan de zomer schijnen te lenen. We hopen dit seizoen dan ook weer - net als in het voorbije - veel medewerking van onze lezers te mogen ondervinden.

drinken

Iedere Tilburger weet wel wat betekent "goed onder de pekel houden", wanneer dit niet in de letterlijke maar in de figuurlijke zin gebruikt wordt. Het wil zeggen: een stevige borrel drinken. De borrel speelde vroeger in onze stad - toen er geen vertier te vinden was - een belangrijker rol dan tegenwoordig. Dat men bij het kaartspelen gauw een "half motje" (half maatje) of een "tennen bruukske" in huis haalde voor de gezelligheid was "ketting en inslag".

Van iemand, die gestorven was, hoorden wij onlangs een oude burger zeggen: "Hij zit goed onder de pekel, de pieren hebben er ginnen goeien aon!". Op niet mis te verstane manier werd hier te kennen gegeven, dat de overledene zijn hele leven lang een flinke borrel had gedronken. "Hij spierste er nie in!"...

voortsukkelen

"Mar pappen en nathawen" wordt ironisch gezegd om aan te geven, dat men maar op dezelfde manier moet blijven voortsukkelen. Dat "pappen" vindt zijn oorsprong in een oud huisgeneesmiddel. Men liep niet voor ieder "akkefietje" naar de dokter, maar dokterde graag zelf - ál of niet op de juiste manier - en waarbij bijgeloof ook vaak een rol speelde. Zo gebruikte men lijzemelen (klemtoon op vóórlaatste lettergreep!) pap - een vies uitziende, grauwe brij - voor allerhande euvels. Als we ons goed herinneren o.a. ook om op een zwerende vinger te leggen. Zulke pap heette goed te trekken. Het "nathouden" in onze uitdrukking stuurt de gedachte trouwens ook in de richting van een zwerende vinger. Men diende deze immers ook nat te houden.

haarkleur

"Gij zijt er zeker enen van de mulder" kon een kind met wit haar wel eens te horen krijgen, maar zo'n kind begreep die uitdrukking dan vaak niet en steevast volgde dan de vraag: Waarom.

nat - kat - slons

Wie kletsnat thuis kwam, kan er uitzien "as een verzopen kat (ook wel poetje)", welk laatste woord ons verkleinwoord voor "poesje" is. Doorgaans wordt de uitdrukking tegenover vrouwen en meisjes gebezigd, want we hebben ook de kwalificatie "vuil poetje", waarmee dan een vrouwspersoon bedoeld wordt, die het met de zindelijkheid niet zo nauw neemt. Zo'n poetje kan er wel eens uitzien dat ge ze "met geen tang aan zoudt vatten".

karakteriseren

Een "kwaai tang" daarentegen is weer een kwade vrouw. Een "serpent" is ook een kwade vrouw, maar het begrip houdt veel méér in. De nadruk valt hier speciaal op de treiterachtige en geniepige boosaardigheid, waardoor iemand het bloed onder de nagels wordt uitgehaald. "Serpent" is het Franse woord voor "slang".

Het is trouwens opvallend hoe rijk ons dialect is aan kwalificaties van mannen en vrouwen. We gaven er reeds verschillende in het verleden. Hier komen er nog een paar. Een "dutsel" is een sullige, onnozele vrouw, een "deeseke" een saaie vrouw, 'n "doelia" 'n slordige vrouw, een "poppetrees" een houterige vrouw, een "smiegel" (lijkt nogal Bargoens!) een gewiekste kerel, een "miemeu" een verwijfde man of jongen. We geven deze woorden op gezag van een echte Tilburgse inzendster. Een paar er van hebben we zelf nooit gehoord. Wat het laatste woord betreft "mie" is een afkorting van de naam Marie en "meu" is "mee" of "moei" wat hier en daar in volkstaal voor "tante" wordt gebruikt.

sloof

"Onze Lieve Heer is mee z'n sloren" geeft uitdrukking aan het vertrouwen, dat God de partij kiest van de armen en verdrukten. Meestal wordt het echter wat badinerend gebruikt als het met de armoede en verdrukking niet zo'n vaart loopt. "Sloof" is het Nederlandse "sloof", wat een beklagenswaardige vrouw en ook wel een vrouw, die veel zwaar werk doet, aangeeft.

wanorde

Waar "iedere ruiters kapitein is" heerst geen orde, omdat er iedereen de baas speelt.

kalm aan

"Koom ik er vandaog nie, dan koom ik er mèèrge" wordt spottend gezegd van iemand, die erg traag handelt of alles nogal gemakkelijk opneemt. 't Is een kostelijke uitdrukking, die in ons gewest misschien niet als zodanig ervaren wordt, omdat ze algemene bekendheid geniet. Toch getuigt ze van grote virtuositeit van de volksziel. Haar waarde zit vooral in de klank en het ritme. Daarom moet men ze horen zeggen of zelf hardop lezen. Men wordt dan getroffen door de enorme traagheid, die deze hele zin oproept. Hij dankt die aan de langgerekte klanken van de twee "oo's" van "koom", de "ao" van "vandaog" en de langaangehouden maar hier moeilijk juist weer te geven "èè" van "mèèrge". Het ritme van de zin is kwakkelend als de gang van iemand, die loom loopt. Men heeft hier dus met prachtige, spontane nabootsingen te maken. Vertaalt men onze uitdrukking in Beschaafd Nederlands, dan gaat er een groot deel van de kracht verloren. Ja, er zit méér in onze gewesttaal dan u denkt!

TILBURGER

 Nummer 43

toestoppen - kietelen - kielekiele

"Ze hebben hem in z'n hand gekieteld en toen kwam het wel in orde" hoorden we laatst een Tilburger zeggen. Hij bedoelde, dat men de betrokkene iets had toegestopt, bv. steekpenningen of een fooi, om iets gedaan te krijgen.

In de uitdrukking vinden we het woord "kittelen" terug dat betekent: bepaalde plekken van de huid aanraken, waardoor spiertrekkingen ontstaan. Als men dit plagend kinderen doet, zegt men daarbij wel "kielekiele", welke woorden echter ook weer "nauwelijks" kunnen betekenen. "Het was "kielekiele" betekent "op het kantje af". Overigens is dit alles geen specifiek gewestelijke taal al zijn het wel leuke woorden.

De Brabantse kleermaker, die van ons een lap stof voor een pak krijgt en tot de ontdekking komt, dat die coupon aan de korte kant is, zal zeggen: "'t Zit er mar naauw in" (de lengte is nauwelijks voldoende). Hij kan echter ook zeggen: "'t Is kielekiele", welke uitdrukking dan vergezeld zal gaan van een specifieke handbeweging en een op en neer bewegen van het hoofd.

gelegenheid - bedriegen

Van lengte gesproken! "Hij krijgt er de lengte nie toe" zegt men om aan te duiden, dat iemand niet in de gelegenheid is of wordt gegeven om iets bepaalds te doen, bv. "om iemand een paar oren aan te naaien". Dit laatste wil zeggen: te bedriegen.

zonderlingen

"Ja, Onze Lieve Heer heeft nu eenmaal rare kostgangers". Dit beduidt, dat er zonderlinge mensen op de wereld rondlopen. We stuiten hier weer eens op de vertrouwelijkheid, waarmee men bij ons met heilige zaken pleegt om te springen. Voor de niet-Brabander nadert dit vaak de grens van de profanatie.

goedgelovig

Zo kan men iemand wijs maken, dat "Onze Lieve Heer Hendrik heet", waaraan we nog wel eens hebben horen toevoegen: "en dat Hij in de Beekse hei peejen (wortels) staat te steken"... Fijn klinkt het niet, maar in elk geval hebben we toch met een zeer kernachtige en zwaar geladen uitdrukking te maken om aan te geven hoe goedgelovig iemand wel kan zijn. Zo zijn onze mensen en dat kunnen wij ook "niet gebeteren". Daar kunnen we ook "niets aan doen", het is onze schuld niet, tenminste "nie beters te weten" (niet voor zo ver wij weten).

kalm aan

"Den dieje" vingen we onlangs in een gesprek op. "Den dieje al stookt-er 'nen bos strooi onder, dan wordt-ie nog nie vlug". Men bedoelde eens krachtig uit te drukken hoe de betrokkene alles in het hem eigene tempo doet en daarbij onverstoorbaar zijn gang gaat zonder zenuwachtig te worden of zich ook maar ergens iets van aan te trekken.

woordgeslacht

Met "diejen, den-dieje" is ook nog een handig ezelsbruggetje verwant om het geslacht van een woord te kennen. Wij zijn in onze streken steeds zeer gevoelig voor het woordgeslacht geweest. Dat is de zuiderling aangeboren, waarmee hij een voorsprong heeft op de westerling, die - zoals welbekend - altijd met de geslachten overhoop gelegen heeft en nog ligt, al heeft men het hem door een nieuwe spelling wel wat gemakkelijker gemaakt. Wanneer de zuiderling voor het woordgeslacht in twijfel mocht verkeren en hij kent zijn dialect goed, dan kan hij daarbij te raden gaan. Zegt hij dialectisch "den dieje", dan is het woord mannelijk, zegt hij "de die" dan is het vrouwelijk. Bv.: Welke hond heb je gezien? Den dieje! Welke vrouw heb je gezien? De die! Vergissing is hierbij vrijwel uitgesloten, tenzij... een woord voor ons gevoel een geslacht heeft, dat afwijkt van het geslacht van het woordenboek. Vaak komt dat niet voor, maar er zijn toch zulke gevallen. Niettemin past men echter ook dan toch de bovenaangehaalde regel consequent toe. Een paar voorbeelden van wat we bedoelen:

"Vink" is officieel mannelijk, maar in Tilburg maken we haar vrouwelijk. De vink zingt mooi. Welke? De die! zeggen we en dat klopt met de regel, maar toch zitten we nu abuis. Hetzelfde geldt voor het woord "neus", dat wij ook vrouwelijk gebruiken hoewel het officieel mannelijk is. Nog een woord waar we in Tilburg mee in de knoop zitten is "fabriek". "Onze vader (hij pruimt!) werkt op 't fabriek".

We maken fabriek nu onzijdig, ofschoon dit woord vrouwelijk is. Dit zijn zo een paar afdwalingen, die echter niet beletten, dat de gegeven regel van "den dieje" en "de die" een handig ezelsbruggetje blijft tot het achterhalen van het woordgeslacht.

ploeteren

Wat "'nen vreuker" is, weet iedere echte Tilburger, maar Van Dale weet het niet. Men duidt daarmee een harde werker aan. In die zin bestaat ook het werkwoord "vreuken", d.i. dus hard werken. Toch betekent het voor ons gevoel niet zo maar hard werken zonder meer. Eigenlijk houdt het in: hard werken met een niet daaraan evenredig resultaat. Met een vroeger keuterboerke op schrale heigronnd placht dit nogal eens het geval te zijn.

kinderen

"Bluukes van kender" zijn zielige kleine kinderen. Het komt van het Algemeen Beschaafde "bloedjes", wat dezelfde betekenis heeft.

temen

"Ene téémer" is een langzame, trage prater. Ook hier hebben we weer te doen met een woord, waarin het trage in de klank zelf reeds ligt opgesloten, dank zij de langgerekte "éé". We hebben er in Brabant echter niet het monopolie van. 't Is gewoon Nederlands al wordt het niet veel gebruikt. Het is verwant met: talmen.

onderdanig - geestelijkheid

Op ons bureau kwam ook het woord "soetaneren" neergedwarreld. De inzendster gaf daarbij als verklaring: te onderdanig doen. Bij het woord denkt men natuurlijk op de eerste plaats aan het Franse "soutenir", dat "steunen" betekent en als zodanig in Nederland een plaats verworven heeft met betrekking tot de prostitutie. "Te onderdanig" is daarbij niet zinloos.

In de ons opgegeven zin hebben we het woord in Tilburg nooit horen zeggen, maar het zou ook wel eens iets met soutane, het kledingstuk van een geestelijke, te maken kunnen hebben. Met "de soutane" wordt - hoewel weinig gebruikt - wel eens in figuurlijke zin de geestelijkheid aangeduid. Ons "soetaneren" zou dan kunnen betekenen: te onderdanig doen jegens de geestelijkheid, deze te veel naar de ogen zien. Die tijd van "soetaneren" ligt immers nog niet zo ver achter ons.

TILBURGER

Nummer 44

haarkleur - sproeten - vliegeren

Hebt u ooit gehoord, dat men iemand aanwreef "familie van hondsknobbenhout" te zijn? Dit wordt gezegd van iemand, die rood haar heeft en wiens gezicht vol zomersproeten staat.

Hondsknobbenhout is het zgn. vliegershout, dat men in heggen en in beemden aantreft en dat wij in onze jeugd gebruikten tot het maken van vliegers. Het leende zich daar bijzonder voor, omdat de stammen meestal kaarsrecht en egaal van dikte zijn. De bast is wit bespikkeld en er komen vruchten als bessen aan, die aanvankelijk rood zijn doch later zwart worden. Het kan zijn, dat we ons vergissen, maar we menen, dat de officiële naam "wilde sering" of "Turkse krent" is.

Sint Job

Het hout werd door de jeugd ook gebruikt voor het maken van fluitjes over welke doe-het-zelfkunst we hier reeds vroeger schreven. Het was daarvoor zeer geschikt, omdat in een bepaalde tijd van het jaar de bast gemakkelijk loslaat. Tenslotte maakte men van hondsknobbenhout ook de in spiraal geschilde St. Jobsstokken. Men toog met zo'n attriboot naar St. Job in Berkel-Enschot, die aangeroepen werd en wordt tegen de zweren. De traditie wilde, dat men bij het naar huis terugkeren - wat te voet placht te gaan - de geschilde stok over een schouder droeg met daaraan bengelend

een bos scharren. Het waren natuurlijk kwade tongen, die beweerden dat men zonder zweren naar St. Job kon gaan en met zweren terugkomen. Dit zou dan verklaard moeten worden uit het feit, dat er in de cafés aldaar veel mensen met zweren kwamen, door de drukte de glazen niet al te best werden omgespoeld en zodoende besmetting veroorzaakten. O, die kleingelovigen!...

vleien

"Mee waoter valt niks goed te maoken en mee suiker kunde niks bederven" is een equivalent voor de meer bekende uitdrukking: "Men vangt meer vliegen met honing dan met azijn".

drie - duren

Iets kan gebeuren "mee dubbelen trits". Het betekent dat iets langer duurt dan normaal. Men laat er de bijzondere betekenis van het gebeuren en de waarde die men er aan hecht mee uitkomen. Zo is bv. een "mis met drie Heren" een mis "mee dubbelen trits". Drie maal een rozenhoedje, dus een rozenkrans, is "'n rozenuke mee dubbelen trits". Het woord "trits" stamt van het Oudnederlandse "tritsen", dat is: verdrievoudigen. Een "tritsoor" is een aanrechttafel of buffet vanwaar men aan drie kanten kan bedienen. "Trits" is derhalve moeilijk te scheiden van de Romaanse telwoorden, die op het Latijnse "tres", dat is "drie", teruggaan.

schrokken - Frans - hinderen

Een Tilburgse vrouw zat eens voor een ei, dat ze vlug wilde opeten. Ze zei: "Wocht 'ns efkes, dees zal ik 'ns gaaw verdestreweren". De inzender, die ons dit vertelt, heeft links en rechts gevraagd of men dit merkwaardige werkwoord "verdestreweren" ooit gehoord had, maar hij kreeg nul op het rekest. Wij hebben ook ons licht eens opgestoken, want we kenden het ook niet. Al heel spoedig bleek echter, dat Tilburgers het best kenden. Het betekent: vlug en enigszins schrokkerig opeten. Vermoedelijk hebben we te maken met een verbastering van het Franse "détruire", dat is vernielen of vernietigen. Daarnaast kent het Frans "destructeur" (vernieler). En in Son heeft de NCB zijn destructor, waar kadavers vernietigd worden. Men zet in onze volkstaal wel meer het voorzetsel "ver" voor een verbasterd Frans woord. Iedereen kent immers ons gewestelijk woord: "verassureren" voor "verzekeren", afkomstig van het Franse "assurer".

Dezelfde boven aangehaalde vrouw zei ook, toen ze dacht dat ze in de weg zat: "Ik zit hier toch ginnen boer in z'n venster".

eruitzien

Iemand, die van zichzelf vond, dat zij er voor haar leeftijd nog goed uitzag zei: "Ik maag er nog wel zijn hè, want de kuuskes zijn er ook!" Soms wordt het woord "kuuskes" in deze uitdrukking vervangen door "verkens". We hebben neiging hier een milde zelfspot in te beluisteren al kan men er nog wel anders over fantaseren. We missen echter de nodige houvast om daaraan te beginnen.

advies

"Jè, jè, wè zulde er aan doen", verzuchtte een Tilburger, die met een probleem zat. "Spiers (spuw) en dè haawt nie!" kreeg hij vlot ten antwoord van iemand, die het probleem niet zo ernstig nam...

niksnut

Een ander, die nog nooit iets gepresteerd had, kreeg verwijtend te horen: "Gij, jij, ge kunt niks as van goei brood kaoi maake!" en daarmee bleef hij nog heel fatsoenlijk. We hebben hetzelfde tenminste nog wel eens anders gehoord...

pap

De "boekende pap" is ook al sedert lang uit de mode. Het was pap gemaakt van gemalen boekweit. We hebben ze nog gegeten in de eerste wereldoorlog en herinneren ons, dat het eerste bord niet al te best smaakte. Eenmaal er aan gewend ging het wel, maar lekkernij is het grauwe goedje nooit geworden. Vroeger werd in onze streken boekweit verbouwd, maar dat is ook lang verleden tijd.

gelijk hebben - standpunt

"Dan zullen we eens kijken wie de blankste billen heeft", zei iemand, die meende, dat nu maar eens duidelijk moest worden uitgemaakt wie het bij het rechte eind of het meeste recht van spreken had. Die "billen" zijn afkomstig uit de molenaarstaal. In de wereld van de molenaar kende men het werkwoord "billen", dat betekende het scherpen van de molenstenen, waarvoor men zich bediende van een "bilhamer". Naast het werkwoord heeft men nog het hierbijpassende zelfstandig naamwoord. Ook de richels van molenstenen, die met een bilhamer gebild werden, droegen de naam van "billen". Het werkwoord is afkomstig van het Franse "rhabiller", dat "herstellen" of "opknappen" betekent. De in Tilburg gebruikte uitdrukking heeft een figuurlijke betekenis gekregen, die neerkomt op "iets scherp stellen", waarmee we dan weer bij de molenstenen terug zijn. Had u niet gedacht, hè? Er zijn nog wel meer van die uitdrukkingen in Tilburg, die wat "raar" in het gehoor liggen, terwijl ze niets te maken hebben met wat de "spraakmakende gemeente" vaak gelooft. We hopen daar nog wel eens een voorbeeldje van te geven.

grof

We zijn niet bang "er den bojem (bodem) uit te slaan". Iemand "slaat er den bodem uit" als hij met een opmerking voor de dag komt, die kant noch wal raakt of met een gezegde, dat onverwacht of verrassend grof is en derhalve helemaal niet past in het kader of het niveau van het gesprek.

bezoek - opvoeding

Van "slaan" gesproken!" Hij is hier "gehawen (gehouden) en geslaan" wordt gezegd van iemand, die steeds op een bepaalde plaats of in een bepaalde familie rondhangt. Het "gehawen" zou kunnen betekenen: opgevoed en onderhouden en bij dit opvoeden kan dan ook wel eens wat slaag te pas gekomen zijn. Dit denken wij, maar zijn er toch niet zeker van.

Tilburgs ABN - "geslaan" - "nooi"

Tilburgs (en overigens zuidelijk!) is wel de vorming van het verleden deelwoord van "slaan". Dit dient volgens het Algemeen Beschaafd Nederlands te luiden: "geslagen". In Tilburg zegt men echter: "geslaan" (geslaan). Dat deftige "geslagen" ligt ons helemaal niet in de mond. Is velen zelfs zo vreemd, dat zij, die overigens hun Algemeen Beschaafd wel kennen, daar toch nog dat verkeerde verleden deelwoord tussendoor gooien. Maar het moet erkend: ze doen het dan "gecivileerd" en zeggen "geslaan". Heel sjiek, doch nog altijd verkeerd als men "Hoog-Nederlands" wil praten! 't Is er zo ongeveer mee gesteld als met dat woordje "nooi". Welke Tilburger vertaalt dit ooit door het juiste "node"? "Ik doe het zo node" dient het te zijn. Ha, ha, laat me niet lachen!... Van dat "node" doen Tilburgse tanden pijn!...

verwaarlozen - vernielen

"Ge moet de boel niet zo verbellemonten!" Wordt ook wel gezegd verbellemonten. Wie dit laatste gebruikt, zit al iets dichterbij de komaf. Met dat gekke werkwoord bedoelen we: verwaarlozen. Het is een verbastering van het Middelnederlands "verbaelmonden", dat men ook wel eens als "verbaerlemonten" tegenkomt. Dit betekent eigenlijk: het goed van een onmondig kind slecht besturen of verwaarlozen. Verder kan het ook betekenen: het goed van zijn vrouw verkwisten.

Als "stadthouder" Jacop Verdijck op 25 november 1594 voor secretaris en schepenen van het Belgische plaatsje Brecht verklaringen aflegt over de militaire verwoestingen waaronder deze gemeente tien jaar vroeger geleden heeft, lezen we daar, dat "de graenen vuytgedorssen ende verbaerlemont" waren als gevolg van het optreden van het Spaanse ruitervolk. Al heeft het met onze taalplastiek niets te maken, we kunnen toch niet nalaten te vermelden, dat de aangehaalde Jacop Verdijck mogelijk een stamvader is van het vooraanstaande Tilburgse geslacht Wouters. Vast staat in ieder geval, dat de betrokken familie Wouters in de vrouwelijke lijn uit het geslacht Verdijck uit Brecht stamt...

gierig - rente - belasting

Wanneer men in Tilburg zegt: "Hij is van penning zestien" bedoelt men 'n gierigaard. Iets "tegen penning zestien" verkopen is iets heel duur van de hand doen. Er werd in vroeger tijd wel geld geleend "tegen de penning zestien". Dit betekende, dat één zestiende deel van het geleende geld als rente moest betaald worden. Dat was dus behoorlijk veel, niettegenstaande het feit, dat de mensen braaf katholiek waren en de Kerk tegenstandster was van renteheffing. De tijd van Alva (1572) was vooral berucht om zijn belasting van de tiende penning, waarbij een tiende gedeelte van iedere verkoop in de schatkist gestort moest worden.

verstaanbaarheid

Tot slot een dialectaardigheidje, dat men ons reeds enige malen toegezonden heeft en dat wel tot het klassieke Tilburgs gerekend mag worden. Jammer genoeg kunnen we de uitspraak niet precies aanduiden, maar dat is voor Tilburgers geen beletsel. Hier gaat ie dan: "Ulliede gullie den ulliën ook?" (Oliën jullie die van jullie ook? bv. de koffiemolen!) De uitdrukking is verbazend aardig vanwege het ritme, de klanknabootsing en de opeenvolging van nagenoeg dezelfde klanken. Het is werkelijk alsof men aan de zwengel van een koffiemolen zit te draaien... Dus toch iets méér dan zo maar een aardigheidje! Ja, we beschikken in Tilburg over onbekende taalvirtuozen!

TILBURGER

Nummer 46

verhapstukken - wegnemen - kaartspel - slordig

Ik kom eens kijken of er "niks te verhapsnappen valt" zegt men in Tilburg en het betekent eens komen kijken of er niets "te halen" of "mee te pikken" valt. Men kan dit werkwoord ook in enige varianten horen zoals "verrapzakken" en "verhapzakken". Het is uiteraard verwant met het Algemeen Beschaafd Nederlands "verhapstukken". Dit betekent: een karweitje doen, of: een klusje opknappen. In zijn oorsprong is het werkwoord afkomstig uit het schoenmakersvak en was dan: verhakstukken.

In het Middelnederlands kennen wij het woord "hap" en het werkwoord "happeren" in de betekenis van: roven, wegnemen. "Zakken" is afkomstig van het Middelnederlands "versaeken" dat betekent: iets niet volgens de regels doen of iets onwettigs doen. Hierin ligt dan ongetwijfeld ook wel de verklaring van de bij het kaartspel gebruikte term: saken, versaken en sokken. Dit betekent: niet "bijbekennen" (ook nog zo'n mooie term!), wat wil zeggen: een andere kaart op tafel gooien dan de regel van het spel vereist, terwijl men toch de gevraagde kleur wel in de hand heeft. Als het spel vlug gaat, kan dat "in een hapsnap" gebeurd zijn. We hebben hier te maken met een combinatie van "happen en snappen" In een hapsnap betekent iets vlug doen met niet al te veel zorg of nauwkeurigheid.

risico - scheef

"'t Is zo link as 'n looie (loden) deur" hoorden we iemand zeggen. "Link" heeft hier de betekenis van scheef. Iets kan ook zijn: "Zo scheel as 'n meulewiek". Ook "scheel" betekent "scheef". Een molenwiek staat schuin opdat de wind er goed vat op zal hebben.

sluw

Wanneer een mens "link" is, is hij sluw. Hier hebben we met Bargoens te maken.

gek

Daarnaast kan iemand zijn: "Zo zot als een wagenwiel". Dat is wel heel erg gek. Waarom daarvoor een wagenwiel moet opdraaien is ons niet duidelijk, maar dat kan ons misschien een of andere oude wagemaker wel eens komen vertellen. Misschien hebben wielen wel kuren, waarvan wij niet

op de hoogte zijn.

sterven

"Het is nie secuur as-oe 'nen jas zonder zakken aonmeten", zei een gezapige verteller. (Het is niet secuur als men je een jas zonder zakken aanmeet.) Hij bedoelde met die jas een doodshemd en gaf daarmee een humoristische omschrijving van een triest geval.

weten

"Hij komt uit de liste mis en wit (weet) van niks" wordt gezegd van iemand, die van een bepaalde zaak niet op de hoogte is. Het kan slaan op domheid, maar ook op een zich met opzet onnozel houden omdat men zich ergens liever niet mee bemoeit. Hij doet dan maar "of z'n neus bloeit (bloedt)".

doorzien

Maar een slimmeling heeft zo iemand "wel in 't snuitje". Dit komt van het Algemeen Beschaafde Nederlandse "in het snotje hebben", d.i. in de gaten hebben. Ook kan men nog "iemand in de smiezen hebben", wat hetzelfde betekent. Het is een gemeenzame uitdrukking van het Algemeen Beschaafd Nederlands.

goeddoen

"Vruug op en mee de kiepen op stok, dè zal 't 'm niet verlieze". Een lezer schrijft ons, dat de uitdrukking: "Dè zal 't 'm nie verlieze" in Tilburg vroeger schering en inslag was. We zijn blijkbaar te jeugdig om ze ooit gehoord te hebben, maar bij informatie bleek, dat oude Tilburgers ze inderdaad kennen. Ze betekent: dat zal je opknappen of dat zal je goed doen. We vinden het een merkwaardige constructie, waar we verder geen blijf mee weten.

Staps, Frans

Het valt meestal moeilijk uit te maken of een uitdrukking specifiek Tilburgs is. De moeilijkheid is echter opgeheven, wanneer in zo'n gezegde een naam voorkomt van een persoon, die bij nog levende Tilburgers bekend is. Toen we met deze rubriek begonnen, hebben we daar verschillende voorbeelden van kunnen brengen. Het aantal is echter niet zo groot, afgaande op wat er bij ons ter tafel komt. Maar we hebben er dan toch weer een nl. "Zo mals als het wijf van Frans Staps" die niet om verdere verklaring vraagt. Wie er mee bedoeld werd, weten we niet en interesseert ons overigens ook niet, maar ongetwijfeld zit er hier of daar een lezer bij wie een lichtje gaat branden. Wél zouden we graag weten, of dit gezegde enige algemene gelding had in Tilburg, of dat het uit een slechts beperkte kring afkomstig is. We vermoeden het laatste, hoewel we niet uit het oog mogen verliezen, dat een vijftig jaar geleden heel Tilburg een "beperkte kring" was.

overal

Begin er maar eens aan dit van "ëntertènt" te vragen. Dit gekke woord is een verbastering van "eind tot eind". Bv. tot het einde van de straat of het eind van het dorp. Kortom: alom of overal.

priegelwerk

In Tilburg (en omgeving) kennen we het werkwoord "pieliejen" met de daarvan afgeleide zelfstandige naamwoorden: gepielie en pieliewerk, en pieliër (pilieaar). Deze laatste is dan iemand, die de eigenschap van "pieliejen" bezit. Men zegt bv. "Lig nie zo te pieliejen!" "Pieliewerk" is fijn, prutserig werk, dus ook secuur en voorzichtig werk. Vaak echter zit aan het woord een denigrerende bijmaakje. Vooral is dit het geval bij de "pilieaar". Zijn voorzichtig en secuur te werk gaan, is zodanig overdreven, dat het anderen ergert. Met zo iemand kun je niet uit de voeten en hij verzet niet veel werk. Het woord stamt vermoedelijk uit de Franse tijd en is afkomstig van "piler", dat o.a. verbrijzelen en iets heel fijn maken betekent. De Fransen speelden weer leentjebuurt bij de Romeinen. Die kenden het Latijnse "pilus" in de betekenis van haartje, ziertje, greintje. Zo ziet men weer eens, dat we nog altijd meer Latijn praten dan we zelf weten.

 Nummer 47

bijdehand - weven

"Hij weeft vijf smet fries" behoort ongetwijfeld tot de uitdrukkingen, die buiten de textielwereld van Tilburg en omgeving niet verstaan zullen worden. Er wordt mee bedoeld, dat iemand bijdehand is. Dit is dan de figuurlijke zin van een uitdrukking, die haar letterlijke betekenis uit de textiel put. Een "smet" is voor een oude wever een bepaalde maat, waarmee werd aangegeven hoeveel hij op zijn getouw geweven had. Deze maat tekende hij telkens aan door aan een zijkant van het nog op getouw in bewerking zijnd stuk met gekleurd krijt een "smet" oftewel een "veeg" of streepje te zetten. Fries was de naam van een bepaalde soort stof.

sufferd

Als we dan toch in de textiel zitten, hebben we hier nog wel enige daaruit voortkomende gewestelijke uitdrukkingen. "Het is 'nen klossenbak" wordt gezegd van iemand, die men voor sufferd houdt. Eigenlijk is de klossenbak het houten kistje, dat in de fabriek naast het spoelwiel placht te staan en waarin het op spoelen gewonden garen gedeponeerd werd. Spoelen met de hand was een eenvoudige arbeid. Er was niet veel intelligentie voor nodig en daarom gebruikte men voor dit werk wel kinderen en ook volwassenen, die het buskruit niet hadden uitgevonden. We veronderstellen, dat de klossenbak zo zijn figuurlijke betekenis gekregen heeft.

succes - weven

Als er "garen op de klos komt" betekent dit, dat er na lang praten en nadrukkelijk aandringen eindelijk resultaat in zicht komt.

donker

Wanneer iemand een kamer binnenkomt, waarin 't licht niet tijdig ontstoken is, kan men de vraag horen: "Ligt er hier 'nen wever op sterven?" Wij hebben de uitdrukking tevens horen gebruiken, wanneer men van oordeel was, dat de kamer te schaars was verlicht. Als er bv. niet meer dan "een gloeiende spijker" brandde.

pastoor - opgelaten - nuttig

"Hij is er mee gesteld als een wever mee 'n lui wijf" betekent dat iemand met de betrokken persoon of zaak niet veel kan uitvoeren. Dat ze hem meer tot last dan tot hulp dient.

"Ge zijt er goed mee gesteld" zegt men in onze streken. In deze zin betekent "gesteld zijn": goed van pas komen. De positieve uitdrukking wordt echter ook in negatieve zin gebruikt, zoals we hierboven al gezien hebben. Men bereikt daarmee een licht ironisch effect, zoals we dat bv. ook aantreffen in: "Ze zijn er mee gesteld als een dorp mee 'nen zotte pastoor". Men is er dan "mee opgelaten".

De Nederlandse taal kent een hele serie plastische uitdrukkingen, die aan de textiel ontleend zijn. Zij hebben algemene geldigheid gekregen, zoals bv. "de kluts kwijt raken", "eindjes aan elkaar knopen" enz. Daar ze echter niet meer van gewestelijke aard zijn, laten we deze achterwege.

trouwen - gokken

"Hij heej hoge ogen gegooid" kan men te horen krijgen over iemand van wie men van oordeel is, dat hij een goede vrouw getrouwd heeft. Uiteraard gaat deze uitdrukking terug op het werpen met dobbelstenen, waarbij men aan gokken denkt. En is trouwen niet vaak een gok? "Den uitval moet het goed maaken", hetgeen wil zeggen dat de praktijk het uit zal wijzen.

drinken

Onmiskenbaar Tilburgs is: "Hij heej te veul Knegtel gezien", wat gezegd wordt van iemand die te diep in het glaasje heeft gekeken. Knegtel is immers een nog in Tilburg bestaande bekende handel in wijn en gedistilleerd.

bed

"Toen laag ik nog in m'nen iepert" zei iemand en hij bedoelde, dat hij nog in bed lag. Waar dat "iepert" vandaan komt weten we niet.

vervelen

"Lig toch nie zo te èntelen!" was vroeger in Tilburg een uitdrukking, die menige moeder haar kinderen heeft toegeroepen. "Èntelen" was bekvechten en elkaar plagen totdat 't begon te vervelen.

schelden - "vethol"

We hebben eens links en rechts gevraagd, wat men in Tilburg nu eigenlijk onder een "vethol" verstaat. Een volkomen bevredigend antwoord kregen we echter niet. Globaal zou er een wever of draadmaker(?) mee worden aangeduid, maar we vermoeden, dat het woord toch nog wel enige nuance behoeft, te meer daar de gedachte in de richting van molenvet gaat. Er zijn er natuurlijk genoeg in Tilburg, die het ons precies kunnen vertellen. Wel weten we, dat het woord een denigrerende, minachtende betekenis heeft. Zelfs zodanig, dat het eigenlijk nauwelijks anders dan als scheldwoord gebezigd wordt. Wanneer een lezer schrijft: "Het is mij een raadsel waarom een politieagent "vethol" wordt genoemd", menen wij, dat hier geen enkele andere bedoeling achter zit dan de dienaar van Hermandad uit te schelden of te beledigen...

passen

Als iemand de opmerking maakt, dat iets scheef hangt of staat, kan hij daarop gemakkelijk ten antwoord krijgen: "Scheef dè juffert goed!" of gewoon: "Dè juffert goed". Het werkwoord "jufferen" heeft hier de betekenis van: passen, voegen, goed staan bij een juffer. Van Dale kent het echter ook en kwalificeert het als "gemeenzame taal". Een juffer was voorheen de benaming van een aanzienlijke dame in het algemeen, later kreeg het de betekenis van een huwbaar meisje uit de beschaafde stand en vervolgens die van een gehuwde vrouw uit de burgerstand. Thans is het er van afgeleide werkwoord veralgemeend tot de hierboven gegeven waarde van: goed staan.

schreeuwen - huilen - roepen

Wel echt Tilburgs is het werkwoord: "kwèken" in de betekenis van hard roepen, hard praten, maar ook van schreien. "Allé Aant, oe kènd kwèkt!" (Ant, je kind schreit). We hebben er ook nog een zelfstandig naamwoord bij: "'ne kwèker". Dat kan iemand zijn die hard pleegt te roepen, maar men denkt daarbij toch meer aan iemand, die een grote mond opzet. En dit dan met enige stemverheffing. Veel waarde wordt aan wat dergelijke sprekers zeggen gewoonlijk niet gehecht. Verder kennen we nog: bekwèken: beroepen. Het best wordt dit verduidelijkt met de klassieke Tilburgse aardigheid: "Hij stint aon 't end van den ekker en kos 'm niet bekwèken krijge". (Hij stond aan het einde van de akker en kon hem niet beroepen krijgen.)

TILBURGER

 Nummer 48

doorzetten

Een lezer vertelt ons van zijn grootmoeder, die op klachten van "Ik kan nie" of "Dè kan nie" de gewoonte had te antwoorden: "Dan moette de KAN nirzetten en de PIN vatten". Het leuke in deze uitdrukking is, dat men van een persoonsvorm van een werkwoord overspringt naar een zelfstandig naamwoord, dat op dezelfde manier geschreven wordt. De logica van de verbinding met de "pin"

ontgaat ons. Had ze "pint" gezegd, dan was het al iets duidelijk geworden, want "pint" is tenminste - evenals "kan" - een vochtmaat. We hebben het gezegde trouwens nooit eerder gehoord.

traag - lengte

Een lezeres is al vaak van plan geweest ons wat gegevens te sturen. Het was er tot heden niet van gekomen want: "Daar ben ik te tijlzig" voor" schrijft ze. De betekenis van dit merkwaardige woord valt wellicht af te leiden uit haar inleidende zin: "Men neemt zich voor iets te doen, doch komt er niet toe het plan uit te voeren." Men is dus eigenlijk wat traag van aanpakken. "Lijzig" heeft dan o.a. ook de betekenis van langzaam op een wat onaangename manier. Zo kan iemand bv. lijzig praten. We kennen ook een "lijzebet". Het is afkomstig van de meisjesnaam Elisabeth, maar heeft toch het begrip "lijzig" in zich opgenomen, want met een "lijzebet" duidt men een trage vrouw aan. Men heeft hier blijkbaar met een woordspeling te maken.

"Een lange Lijs" is een lange, magere vrouw. Het begrip "traag" speelt hier niet meer mee.

vrouwentypes

We beschikken in onze streek over heel wat kwalificaties om een bepaald soort vrouw aan te duiden, waarbij soms fijne nuances worden aangebracht. En zo'n woord kan soms zó rijk aan inhoud zijn, dat men er heel wat Algemeen Beschaafd Nederlands voor nodig heeft om de waarde enigszins nauwkeurig te omschrijven. Onze mensen begrijpen echter in één slag wat er mee bedoeld wordt, al slagen ze er dan ook niet steeds in die betekenis zelf onder woorden te brengen. Aardige voorbeelden vinden wij in "wilde rammel" en in "hollewaai". "Dè's me toch (dat is me) 'n wilde rammel!" zegt men. En ook: "O, de die, dè's 'n echte hollewaai!" In beide gevallen wordt een vrouw of meisje bedoeld.

vrouwentypes - dartel - dol

Een "wilde rammel" is een dartele, uitgelaten, jongensachtige vrouw, die zich weinig van aan haar sekse nu eenmaal gestelde grenzen aantrekt. Ze vraagt zich dus niet af: "Of het wel vuugt". Dit soort figuren geniet over het algemeen wel sympathie in het gezelschapsleven. Ze zijn niet teergevoelig tegenover anderen, maar kunnen zelf ook een stootje verdragen. Van haar wordt geaccepteerd wat een ander zich niet veroorloven kan, want... het is nu eenmaal zo'n wilde rammel. Daarom heeft ze "'n stripke veur".

In een "hollewaai" vindt men verschillende van de zo juist vermelde eigenschappen terug, maar alles op een lager niveau en van sympathie kan eigenlijk geen sprake meer zijn. Het begrip "hollewaai" wandelt voor ons gevoel tégen - zo niet reeds óver - de grens van het zedelijk toelaatbare. Het blijft echter moeilijk de nuance zuiver te leggen. Wel geloven we, dat men een meisje of vrouw liever als "wilde rammel" dan als "hollewaai" hoort betitelen. Niet uitgesloten is, dat "rammel" iets te maken heeft met "rammelaar" in de betekenis van mannelijk konijn, welk woord in onze streken ook gebruikt wordt. Dit is weer afkomstig van het oudere werkwoord "bronstig zijn"...

vrouwentypes - snel - vroom

Soms wordt een bepaalde vrouw aangeduid als "een rits". Dat is er een, die opvallend snel is in haar handelen (watervlug) en ook steeds gehaast over de straat loopt, zodat haar activiteit - of moeten we het zien als gespannenheid? - ook in haar gang tot uiting komt. De benaming komt van het werkwoord "ritsen", dat o.a. er snel van door gaan kan betekenen.

"Een fijn trip" daartegen is een kwalificatie voor een vroom meisje, waarbij het denigrerende, dat men in het begrip kwezel aantreft, ontbreekt.

verzekeren - contaminatie

Een lezer uit Moergestel schrijft ons: "Wanneer ik het tegen mijn kinderen over "verastereren" (klemtoon op laatste lettergreep op één na) heb, weten ze niet waar het overgaat. Weet u het?" Ja, dat weten we wel en alle oudere Tilburgers weten het, zonder de komaf te kennen. We hebben hier te maken met de verbastering van het Franse werkwoord: "assurer", dat is: verzekeren. Bovendien doet zich in deze verbastering het méér voorkomend verschijnsel voor van associatie van twee woorden, wat tot uitdrukking komt in een eigenlijk overtollige lettergreep: "ver". Dit is het "ver" van "verzekeren". In onze gewestelijke taal treffen we méér van dergelijke voorbeelden aan, bv.

uitfotograferen, waarbij het "uit" van "uitbeelden" komt. Optelefoneren met "op" van "opbellen" en verexcuseren met "ver" van "verontschuldigen".

accenttekens

Dat een al of niet geplaatst accentteken nogal van invloed kan zijn, bleek in onze vorige "Taalplastiek". We schreven daar als verleden deelwoord in dat fraaie, Tilburgse zinnetje: "bekwèken". De middelste "e" kwam echter in de krant met een accent grave terecht, waardoor de lezer een valse uitspraak werd opgedrongen. De echte Tilburgers hebben natuurlijk wel begrepen, dat het om "bekwéken" moest gaan.

TILBURGER

Nummer 49

baat hebben

Een oude Tilburger stootte zijn hoofd. Om te voorkomen dat er een bult zou ontstaan, drukte hij het koude lemmet van het broodmes tegen de zere plek en zei toen, dat hij daar "genaoi" van had. Men hoort 't woord thans niet meer, maar onder de oude Tilburgers is het nog wel bekend. We hebben te maken met de gewestelijke vertaling van "genade", wat in bovenaangehaald verband betekent "goed doen" of aangenaam zijn. Ons gewestelijk woord vinden we nog terug in het Middelnederlandse "genaeye", wat niet alleen "genade" betekent, maar ook al wat het leven veraangenaamt.

jammeren

Je hebt wel mensen, die minder praktisch zijn dan onze oude Tilburger. Ze handelen niet als ze zich bezeren, doch "roepen om pen en inkt". Dat betekent: jammeren en te keer gaan, of om hulp roepen als men in het nauw zit.

kielekiele - bang

"Zit" het er bij de kleermaker maar "naauw in", dan is de coupon stof, die men bv. voor een kostuum gebracht heeft, aan de krappe kant.

Heeft de coupon ruimschoots de vereiste lengte, dan "hoefde nie te bange" dat het kostuum er niet "uit kan". Het gebruik van het woord "bange(n)" is heel merkwaardig. Het betekent "bang zijn" of "angst hebben". Van Dale kent het echter als zodanig niet. Hij geeft alleen het bijvoeglijke naamwoord. In het Middelnederlands komt het bijwoordelijk gebruik voor in: "Het doet mi bang" in de betekenis van het kwelt of benauwt me.

"ons" - "bènde en zède" - selderie

Bij ons thuis - als we iets niet goed durfden zeggen of doen - dan had ons moeder de gewoonte om te zeggen: "Wè bende (ben je) toch een seldrievor!" Dat is nou eens een echt lekker zinnetje, dat zo heerlijk een Tilburgse sfeer weergeeft, welke men eigenlijk niet omschrijven maar alleen aanvoelen kan. En 't staat niet eens helemaal in dialect. Hoe vertrouwelijk klinkt dat "bij ons thuis" en dan vooral dat "ons moeder". Reken maar dat dat geen gewone moeder is. Zo'n moeder bestaat er maar één op de hele wereld, doch het paradoxale daarbij is, dat in Tilburg er toch velen een rijk zijn.

In plaats van "wat ben je" wordt hier gezegd "bende". Iets méér gangbaar daarvoor is in ons dialect "zède" (met accent grave op de "e"). Het komt ons voor, dat het laatste platter dialect is dan het eerste. Als we een scherpe lijn mogen trekken, zouden we haast durven zeggen, dat "bende" burger- of middenstandsdialect en "zède" arbeidersdialect is...

"Seldrie" is: selderie, de welbekende moesplant, die als soepgroente wordt gebruikt. Ze werd en wordt ook wel door particulieren gekweekt. Wij herinneren ons goed, dat selderie bij voorkeur geplant werd naast het gootje of de "voor", waardoor het afvoerwater van de gootsteen de tuin

inliep. Het schijnt derhalve, dat selderie nogal vochtig moet staan en dat vooral afwaswater dat gewas goed doet groeien.

En dan zijn we nu wel gearriveerd aan die "seldrievoor", waarom het eigenlijk begonnen is. We kennen het beeld in het hier gebruikte verband niet. Het lijkt ons familietaal. Dus een uitdrukking, die alleen in de kring van één of meerdere aan elkaar verwante gezinnen leefde. We zouden wel eens willen weten of ze algemeen gebruikt werd. Wie kan het vertellen? Omtrent de zin van de hier gebruikte directe beeldspraak tasten we echter ook nu nog steeds in het duister. Zulke beeldspraak is eigen, dat zij intuïtief ontstaat. Er ligt dan een gedachte achter, die zich zo sterk opdringt, dat zij - zonder verstandelijk overleg - als een direct beeld naar voren springt. Welke gedachte is dat hier? Of zou het misschien zo zijn, dat "ons moeder" maar gewoon iets heel gekks heeft willen zeggen?...

melk

Gemakkelijker maakt het diezelfde moeder met nog een andere uitdrukking. Wanneer de kinderen bij de boer melk gehaald hadden, keek ze wel eens in de kan en zei dan: "Wat ziet-ie blauw; ze hebben hem zeker weer gezeseld!" Dit houdt in: ze hebben er zeker weer water bij gedaan. Zou het te ver gaan te veronderstellen, dat hier op de verre achtergrond de geseling van Christus meespeelt? Dit was immers een onrecht en de boer heeft ook onrecht aan de melk gedaan door haar te kwellen, dat zou dan hier zijn: afbreuk aan haar kwaliteit te doen.

huislook - bliksem - geneesmiddel

Omdat we zo juist toch in de tuin verzeild geraakt waren, kunnen we wel even een lezer beantwoorden, die vraagt of we weten wat "huiskesloof" is. Het gaat hier om een vetplantje, dat de mooie Latijnse naam "sempervivum" (eeuwig levend) draagt. De gewone Nederlandse naam is huislook, huisloof of dakenloof. Omdat het op daken voorkomt, wordt het geleerd "sempervivum tectorum" (van de daken) genoemd. Zijn familie hoort in de Alpen thuis, maar, zoals met meerdere alpenplanten het geval is, treft men het in onze moderne rotstuintjes aan. Door de bezitters van die tuintjes wordt het echter meestal niet herkend als het "huiskesloof" van onze briefschrijver.

Reeds lang voordat wij in onze streken aan rotstuintjes met vetplanten dachten, hadden boeren en burgers "huiskesloof" liggen op de blauwe, Oudhollandse pannen van hun kippekooien, maar vooral op het dak van de vrij "in den hof" staande wc's, aangeduid als "het huiske". Zonder dat er naar omgekeken werd, woekerde het plantje hier verwilderd voort. Huiskesloof op het dak betekende in het volksgeloof een middel tegen het inslaan van de bliksem. Daarnaast ging het ook door voor geneesmiddel o.a. tegen brandwonden. Ontdaan van het dunne vliesje, dat ze bedekt, moest men het "vlees" van de nogal dikke en waterrijke blaadjes op de brandwonden leggen. Verlichting van pijn zal het allicht gegeven hebben. Genezing??? Als kind aten we het ontvlieste vruchtvlees zelfs, maar er is weinig smaak aan. De blaadjes zijn rosetvormig ingeplant. Na jaren krijgen ze pas een bloemstengel waaraan rose bloemetjes komen.

Van de taalplastiek zijn we nu in de botanie en de folklore verzeild geraakt. Zó erg is dat nu ook weer niet. "Van 't één komt 't aander!"

TILBURGER

selderie - overhalen - doetje

Uit reacties op de jongste aflevering van de "Taalplastiek" blijkt, dat het daarin behandelde woord "seldrievoor" geen gezinstaal is maar in ruimere kring bekendheid geniet, zelfs tot onder de rook van Tilburg. Het wordt omschreven als "iemand, die niet gemakkelijk ergens toe te bewegen is", wat dus wel klopt met de verklaring van onze eerste inzender.

Daarnaast zou het ook nog gebruikt worden voor iemand, die als "trien" of een "doetje" beschouwd wordt. In ieder geval is het altijd een kwalificatie voor een bepaald soort vrouwen en nooit voor een man.

selderie - zeur

De "seldrievoor" toverde ook nog een "seldrietaante" (tante) te voorschijn. Dat is een vrouw, die zich kleine dingen nogal erg (tè erg) aantrekt en daarom ook wel als een "zeur" bekend staat.

Automatisch belanden we nu bij "zeurmie", waarvan het merkwaardig is, dat hiermee niet alleen een zeurige vrouw wordt aangegeven, maar dat het ook wel van een man gezegd wordt.

ontroering

"Het komt 'm aon z'ne kaant" is ook weer een gewestelijke uitdrukking, die men - althans in onze betekenis - in Van Dale tevergeefs zoekt. Het betekent, dat iemand door een of andere zaak of gebeurtenis emotioneel geraakt wordt maar dan altijd in de betekenis van ontroering.

onverschillig

Men kan echter ook iets "over z'ne kaant (kant) laten gaan". Dan betekent de uitdrukking precies het tegenovergestelde van die welke we hierboven met "kant" gaven. Thans wil ze zeggen: zich er niets van aantrekken of: stilzwijgend aan voorbij gaan. Deze uitdrukking kent men echter ook in het Algemeen Beschaafd Nederlands.

zuinig

"Ge zult oewe vleestaand (tand) uit moete trekke", zei een huismoeder toen de vleesprijs zo sterk gestegen was, dat zij zich genoodzaakt zag heel wat minder vlees dan voorheen of helemaal geen vlees meer te gaan eten. In deze zegswijze kan het woord "vlees" vervangen worden door ieder ander product waarvan men de consumptie denkt te verminderen of helemaal stop te zetten.

redeneren - feeks

Ze zaten in de voorbije zomer op de bank onder de lindeboom op den Heuvel te "klazinéren", de gepensioneerden. "Klazinéren" betekent "druk redeneren". Vrouwen vormden het onderwerp van het gesprek. "Gé hèt kaoi en ver....e kaoi" zei er een en hij voegde er aan toe: "die nekhaar hebbe zijn kaoi mar die krullekshaar hebbe zijn ver....e kaoi!"... De psycholoog moet maar uitmaken of het klopt! Wij zullen - tot troost van het over de hekel gehaalde geslacht - maar denken: "Het zijn de slechtste vruchten niet waaraan de wespen knagen." En dat is dan eens Algemeen Beschaafd Nederlands om het voorafgaande weer goed te maken...

losbandig

Het houdt geen compliment in wanneer van iemand wordt gezegd, dat hij "de bonte boer rijdt." In de meest onschuldige betekenis houdt de uitdrukking in: de zaak op stelten zetten, maar het kan ook betekenen een losbandig leven leiden met alles wat daaraan verbonden zit.

opkomen, voor zichzelf

Wie zich "niet van de bak laat bijten" laat zich niet in een hoekje drukken. Hij zorgt wel, dat hij zijn "part" (deel) krijgt. We komen nu bij de varkens terecht, want die "bak" is niets anders dan de "trog" of voederbak, waarin de varkens gevoerd worden: "hun slobber krijgen". Varkens plegen bij het eten uit de trog elkaar nogal eens knorrig en erg zelfzuchtig opzij te dringen.

gunst, in de

Als we nog even in het varkenskot mogen blijven: "hij leej aon de eerste mem" wordt in de meest brede zin gezegd van iemand, die ergens een wit voetje heeft. In meer beperkte zin betekent het: niets te kort te komen. Het schijnt dus dat een biggetje, dat via de "eerste mem" (tepel) gezoogd wordt, het meeste voedsel krijgt. We zijn niet genoeg boer om dit te bevestigen, maar wel genoeg leek om het te betwijfelen, want in dat geval zou de natuur haar werk maar slecht doen. Wat niet haar gewoonte is!

We beschikken ook nog over een meer "burgerlijke" uitdrukking voor het keurige, beschaafde "witte voetje". Iemand, die op het bezit daarvan bij iemand kan bogen, ligt daar "goed in de kaast (kast)". Wie bij suikeroompje "goed in de kaast leej" is al een heel eind "op scheut". Dat wil zeggen: op weg

naar de erfenis.

zwangerschap

Een vrouw, die "een eind op scheut" is, pleegt "door de bank genomen" (in het algemeen) niet op weg naar een erfenis te zijn. Zij is al verscheidene maanden in verwachting.

kwaad

Men kan ook nog iemand "op de kast jagen". Dat is "op stang jagen" of door plagerij boos maken.

bezoek

Wanneer iemand nog laat in de avond ergens komt binnenvallen, kan hij wel eens de opmerking horen: "Hoe laoter op den avond hoe schônder volk". We vinden dit een echte, aardige uitdrukking vanwege de fijne, ietwat plagerige ironie terwijl het toch een prettige verwelkoming is. Er zit zo heel stillletjes de bijgedachte achter, dat iemand die zo laat verschijnt, wel eens een borreltje op zou kunnen hebben en derhalve wat uitgelaten zou kunnen zijn. Maar er wordt hem hiervan toch geen verwijt gemaakt. Men heeft maar met een bedekte zinspeling te doen. De dominerende betekenis van het gezegde is eigenlijk die van een hartelijke en spontane verwelkoming. En dat is dan het slot van ons vijftigste "plasticje".

TILBURGER

Tilburgse Taalplastiek 51-60

onder redactie van Ben van de Pol

Nummer 51

doorzetten

In ons "Taalplastiekje" nr. 48 schreven we over een Tilburgse moeder, die op klachten van "Ik kan nie" of "Dè kan nie" placht te antwoorden: "Dan moette de KAN neerzetten en de PIN vatte". De betekenis van die "pin" bleef toen in het duister gehuld. Een lezer heeft ons inmiddels op weg geholpen. Er bestaat namelijk ook een werkwoord "pinnen". Op de eerste plaats kan dit betekenen: van pinnen voorzien. Het wordt echter ook gebruikt met betrekking tot trekpaarden. Het betekent dan: op het voorste, scherpe deel van het hoefijzer kracht zetten om te trekken. Eigenlijk hebben we hier dus te maken met een "schrapp zetten", wat wel onderscheiden moet worden van het "scherp zetten" van paarden, wanneer de wegen glad zijn. Van Dale geeft een voorbeeld van Guido Gezelle, de Vlaamse priester-dichter: "Vriezen mag het, zonnebranden, duister zijn, of helder dag, pinnen zal me 't hingstdier moedig". Een ander voorbeeld: "Ze mosten schrikkelijk pinnen (die twee peerden) om d'n klem op te rebelen". We zitten dus wel wat aan de Vlaamse kant met onze "pin". Gezelle vertelt in "Loquela", dat het niet alleen van paarden wordt gezegd, maar "ook oneigentlijk" inhoudt "geweld doen in 't algemeen, met den geest of anderszins". En nu zijn we dan wel gearriveerd bij de duistere "pin" van die Tilburgse moeder. "De PIN vatte(n)" betekent hier zich geestelijk schrap zetten of doodgewoon: doorzetten of volhouden.

Blijft over in de uitdrukking het geestige woordenspel van het contrast tussen "kan" en "pin" en de overeenkomst van beide woorden, doordat ze alle twee een persoonsvorm van een werkwoord vormend als zelfstandig naamwoord gebruikt worden. Alles bijeen genomen menen we hier met een bijzonder kunstige uitdrukking te maken te hebben.

bezuren - schuldig

"Hij heej't (heeft het) moeten besnieten" zeggen ze. Dit betekent zo ongeveer, dat de betrokkene het gelag heeft moeten betalen; dat hem een zaak is ingepeperd of dat hij "er dóór gehaald" is. Op de achtergrond speelt daarbij echter - in tegenstelling tot "gelag betalen" - een gevoel van meewarigheid mee.

We menen ook wel eens de uitdrukking gehoord te hebben: "Hij kon het nie besnieten". Dat betekende dan "kon het niet gebeteren", kon er niets aan doen.

terechtwijzen - bezuren

Wie steeds maar voor alles wat hij doet of niet doet "grommes" krijgt, moet het ook "aaltij(d) besnieten". Dat "grommes" werd vroeger nogal veel gebruikt, maar het schijnt in onze tijd uitgestorven. Het ziet er wel echt gewestelijk uit, maar we hebben er toch niet het monopolie van. Van Dale geeft het ook. Het betekent: standje of berisping, in welke zin het ook bij ons leeft. "Grommes krijgen" is derhalve: een standje krijgen. We kennen in ditzelfde verband ook het werkwoord "grommen" dat dan betekent: een standje geven. Zo kan men "op" iemand grommen.

prijzen

"Het kan geen stuiten lij-jen" (lijden) is weer wel sterk gewestelijk en Zuid-Nederlands. Het betekent, dat iets niet van dien aard is om er trots op te zijn of "hoog van op te geven". In een modern cliché vertaald zouden we tegenwoordig zeggen: het is niet "om over naar huis te schrijven". Van Dale, die "stuiten" als Zuid-Nederlands en gewestelijk kwalificeert, geeft als betekenis: pochen, bluffen, opsnijden en snoeven. Dit is - althans voor het gebruik in onze streek - wat te sterk uitgedrukt. Ons "stuiten" klinkt iets milder en komt meer overeen met: lof zingen. Het mist derhalve het denigrerende van Van Dale's voorbeelden.

Een onderwijzer kan ook een leerling "bestuiten". Hij betuigt er dan met enige nadruk en wat omhaal van woorden zijn tevredenheid over. De leerling zelve wordt in zo'n geval "bestoten".

weg

"Ze is den hort op" wordt gezegd van een vrouw, die er vandoor gegaan is. Komt van het Middelnederlands: "hort (huert syn)", dat "weg zijn" betekende.

leventje, lekker

Een veelgehoorde uitdrukking is: "Hij leeft als God in Frankrijk". We hebben ook wel eens horen zeggen: "als God de Vader". Hoewel wij ook hiervan niet het alleengebruik bezitten - het gezegde geniet zelfs algemeen bekendheid tot in Duitsland - is het wellicht niet onaardig daarover iets te vertellen. De betekenis is: een gemakkelijk, onbezorgd leven leiden - geen godsdienstplichten kennen.

Hoewel Frankrijk genoemd wordt, kent men de uitdrukking in Frankrijk juist niet. Men zegt daar: Vivre comme le roi d'Yvetot (leven als koning Yvetot). De Duitsers kennen het gezegde daarentegen wèl. Men spreekt van: Leben wie der liebe Gott in Frankreich. Zekerheid over de herkomst bestaat er niet. Sommigen denken aan het feit, dat gedurende het tijdvak 1792-1794 in Frankrijk de dienst van God was afgeschaft en vervangen door die van de rede, zodat God als het ware in Frankrijk niets meer te doen had. Beweerd wordt, dat de Duitse dichter Heine de uitdrukking zou hebben uitgevonden. Maar dit klopt niet. Ze is ouder. Heine werd geboren in 1797, doch uit een brief van de Nederlandse schrijfster Betje Wolff d.d. 1771 blijkt, dat zij ze reeds kende. Daar moeten we het dan maar mee doen.

TILBURGER

Nummer 52

bezoek - kinderschaar - groep - hoeveelheid

"Ze kwam mee d'r hele berzie overzetten", een uitdrukking, die men niet meer zo vaak zal tegenkomen, omdat de "berzies" niet meer zo dik gezaaid zijn als vroeger. Het wordt gezegd van een moeder, die - in gezelschap van een uitgebreide kinderschaar - op bezoek komt. Er klinkt vaak in door, dat men op dit bezoek - vanwege de uitgebreidheid - niet zo bijzonder is gesteld. Men zou het niet verwachten, maar dit woord "berzie" komt ook in het Algemeen Beschaafd voor en heeft daar ook de betekenis van "de hele bups of hele zool". Wat ook al niet zo vriendelijk klinkt. Het woord houdt wellicht verband met 't Franse "barge", dat "schuit" betekent. Bij "schuit" denken ook wij weer aan 'n groep. In Tilburg leeft nog de herinnering aan "de Hasseltse Schuit", terwijl we ook een Broekhovense schuit gekend hebben. Het betrof hier groepen jongelui, die nogal baldadig plachten op te treden. We praten hier ook van een "berzie brembezen" of "bezies" en een "berzie erbezies", respectievelijk: een partij braambessen en een partij aardbeien.

schuifdeuren

Een van de mooiste Franse verbasteringen, die men in Tilburg gebruikt is wel: pottefeseedeur. Een huis met pottefeseedeuren vormde vroeger het ideaal van menige huisvrouw. Maar de tijden veranderen: nu breekt men ze weer uit als men ze bezit. Het woord is de naar de klank verbasterde Franse "porte brisée" dat letterlijk "gebroken deur" betekent. Hiermede worden dubbele schuifdeuren aangeduid, die twee kamers - gewoonlijk salon en huiskamer - met elkaar verbinden.

verstandhouding

We praten nog veel Frans in Tilburg zonder het te weten. Een echtpaar dat niet "akkedeert", of kinderen, die niet goed "akkederen", kunnen niet te best met elkaar overweg. We stuiten hier op het Franse "accorder", dat overeenstemmen betekent.

beledigen

Hij was er verschrikkelijk door "veraffronteerd", dat is: beledigd. We vinden hier het Franse "affront" terug, dat eigenlijk "klap in het gelaat" betekent.

verhouding, in

"Alles was er naovenaant" d.w.z.: naar verhouding. Een verbastering van "à l'avenant", dat ook in het Frans: naar verhouding betekent.

werkplaats

Tegenwoordig wordt er in Tilburg van de Centrale Werkplaats (van de Ned. Spoorwegen) gesproken. Vroeger hoorde men evenwel van niet anders dan "den atelier" praten, waarbij velen dan de laatste lettergreep op z'n Nederlands - dus als de "ie" van "bier" - uitspraken in de plaats van gesplitst zoals het Frans dat eist. Onze "atelier" van weleer leeft nog voort in een straatnaam. "Atelier" betekent letterlijk eigenlijk: plaats, waar men in het gareel loopt... maar daarom zijn we in Tilburg toch niet aan onze "atelier" gekomen. Had in Tilburg dit woord een wel zeer specifieke - vooral tot de Centrale Werkplaats beperkte betekenis - een meer algemene betekenis was ook "werkplaats", hoewel men toch niet iedere werkplaats als "atelier" kan betitelen.

arbeiders - kiel

Tegenwoordig praten we van werknemers, voorheen waren dat arbeiders en in een nog minder geëmancipeerde tijd was het: Jan Boezeroen. Dit laatste woord vormt de naam van de vooral door wevers gedragen blauwe kiel. Vermoedelijk is het woord boezeroen afkomstig van het Franse "bourgeron." Dat is kiel.

halsdoek - hoofddoek

Tot onze kledingstukken behoorde ook de "kazzinee", onder welk woord het Franse "cachenez" verborgen zit. Letterlijk betekent dat neusverberger. Voor ons was het een bepaald soort halsdoek: "Hij had 'nen rooien kazzinee om z'nen nek!"... Een omslagneusdoek droegen de vrouwen. Het was een vaak over het hoofd gedragen doek.

frontje - schoenen

Wie zich 's zondags fraai uitdoste, droeg een wit "semiezetje" (van het Franse chemisetje) dat o.a. hempje betekent. Voor onze huisvaders was het een op de borst en in de hals vastgemaakt frontje. Daar waren ze het heertje mee - vooral wanneer ze dan ook nog hun "boetines" (Frans: boutines) aan de voeten hadden. Het betrof hier schoenen zonder veters of knopen maar met brede elastieken in de zijkanten. Men kon ze in een wip uit- of aantrekken. En nu voorlopig weer Frans genoeg gehad!

haast - kalm aan

Ooit de uitdrukking gehoord: "Die hee aaltij vuur in z'n broek"? Men zegt het van iemand, die steeds grote haast aan de dag legt. Zo iemand kan wel eens te horen krijgen: "Doeget (doe het) mar op staoi, aanders wordt 't oremus"... Kalmpjes aan anders loopt het mis.

chef

Wanneer een werknemer de capaciteiten van zijn chef niet hoog aanslaat, of als hij opdrachten krijgt uit te voeren waarmee hij het helemaal niet eens is, kan hij zijn ontevredenheid afreageren met het sarcastisch-berustende: "Den baos is baos al is-ie van strooi (ook wel: van hout)", wat aan duidelijkheid niets te wensen overlaat.

kalm aan

Dringt iemand op een eigenlijk niet gemotiveerde haast aan, dan kan hij wel eens te horen krijgen: "Nou, nou, oewe gang is ginnen (gene) doktersgang", wat dan betekent: je hebt tijds genoeg of wat kernachtiger en meer gewestelijker je hebt niets te verletten.

TILBURGER

indruk

In onze streken heeft men met God en zijn heiligen altijd nogal op vertrouwelijke voet geleefd. Zodanig soms, dat voor méér calvinistisch georiënteerde gebieden van ons land die gemoedelijkheid de rand van de profanatie naderde. Voor wie ons volk kent, was natuurlijk niets minder waar; men onderging de wijze van benaderen daarentegen als een vorm van bijzondere intimiteit en verbonden zijn. In dit licht zien wij dan ook de uitdrukking: "Het is net Onze Lieve Heer in burger". Het wordt gezegd van iemand, die op een of andere wijze een speciale indruk maakt, maar in welke richting die indruk nu precies gaat, kunnen we niet vertellen.

lui

Wanneer iemand "te lui is om Onze Lieve Heer gen'dag (goedendag) te zeggen", hebben we wel met een aartsluiaard te maken.

zonderlingen - bonnefooi

Dat verder "Onze Lieve Heer rare kostgangers heeft" zult u wel weten. Die "kostgangers" zijn dan u en ik en alles wat er aan mens op dit ondermaanse leeft. Wie zal het ontkennen, dat er onder ons "rare schutters" voorkomen. Onze Lieve Heer "zit" daar maar mee te kijken... We doen echter maar "op hoterdekotter aan". Dat is "op goed geluk af".

afnemen

"Het zakt as bruin bier" wordt gezegd in letterlijke en figuurlijke zin van iets dat snel minder wordt. De vergelijking zal wel stammen uit de tijd, dat er nog veel gerstebier gedronken werd en slaat op het snel verdwijnen van de brede schuimrand in het glas. Waarmee niet gezegd is, dat ons huidige "geel bier" van dat "zakken" is uitgezonderd.

kaal

Het kan soms niet krachtig genoeg gezegd worden. Dat was blijkbaar ook onbewust het gevoelen van de man, die zei: "Hij heej 'nen berrevoetse (blootvoetse) kop, dè de vliegen er de been op breken!" Van taalplastiek van de Brabantse mens gesproken! Ziet u die vlieg niet wanhopige schaatspogingen doen om overeind te blijven op dat zeer kale hoofd? Dat het beeld van de uitglijdende vlieg eigenlijk helemaal verkeerd gekozen is, daar juist een vlieg zich op een glad oppervlak goed kan bewegen, nemen we graag op de koop toe.

lomp

Iemand kan "varkenslomp" zijn. Een Tilburger maakte er echter méér woorden op vuil toen hij vertelde van iemand, die een varkenslompe streek had uitgehaald. Hij zei: "Daorveur moete (moet je) 'nen boer hebben mee 'n vat luizen op z'nen kop en een paor korte èrem (armen), zodè-t-ie nie kan krabben."

liegen

Méér krachtig dan parlementair klinkt de beschuldiging: "Die is ook nie van z'n eerste leugen gearsten", wat gezegd wordt van iemand, die veel pleegt te liegen en te fantaseren.

voorzien

Heeft iemand een nuttig voorwerp, dat hij niet missen kan, verloren, dan is hij "er lelijk mee afgespannen". Dat wil zeggen "ontriefd". Dit "afgespannen" is de tegenhanger van "goed ingespannen". Men is "goed ingespannen" als men van het nodige voorzien is, dus zijn "gerief" heeft.

zoeken

We noteerden ook een paar uitdrukkingen, die gebruikt worden wanneer men naar iets overal zoekt, terwijl het tenslotte vlak in de buurt of "onder de neus" blijkt te liggen. "Den boer zocht naar z'n pèrd (paard) en zaat er op" is algemeen bekend in onze omgangstaal. Méér origineel is het volgende dat hetzelfde bedoelt uit te drukken. "Als het een mond had, dan had-ie gebeten".

verbazen - achterom

We hebben een lang overleden man gekend, die verbazing over het een of ander op de volgende manier placht uit te drukken. "Wel, wel, wel, een huis mee 'n bel en woont daar de dochter van in!" In de plaats van de hier weggelaten naam werd dan de bijnaam genoemd van een bekende plaatselijke figuur. De dochter van de arme man in kwestie werd niet geacht te wonen in z'n deftig huis. Want een "huis mee 'n bel" gold in die dagen al als heel deftig. Die bel deed als statussymbool niet voor de hedendaagse auto onder. Normaal was het destijds bij de gewone man "achterom kermis". Vóór was het nogal eens "ketting op de deur", vooral bij de boeren. Men kon dan tenminste niet ineens met de deur in huis vallen.

ontslag

Echt inheems in Tilburg is de uitdrukking: "z'ne jas vatten", een handeling, die als symbool wordt gebruikt voor... het nemen van ontslag. "As dè hier zó moet, vat ik m'nen jas" pleegt een Tilburgse werknemer te zeggen en dat houdt een dreigement van ontslagname in. Vertelt hij hoe hij zijn ontslag gekregen heeft, dan ligt hem in de mond bestorven: "Nou, en toen kon ik m'ne jas vatten" of "den baos zeej: "vat oewe jas mar"... Het herinnert aan een tijd dat het verlenen of het krijgen van ontslag weinig meer om het lijf had, dan zijn jas van de spijker in de fabriek te nemen en te vertrekken. Tegenwoordig komt er iets meer bij kijken.

vertrekken

Wanneer men iemand "het gat van de deur wijst", nodigt men hem op een niet direct vriendelijke manier uit te vertrekken. Nog anders: "Ge kunt deur het raom of de deur naar buiten". Dit geeft te verstaan: je gaat er in ieder geval uit - graag of niet, vrijwillig of gedwongen.

verstaanbaarheid

Tot slot nog het volgende aardigheidje: Twee meisjes liepen door de Heuvelstraat. De een zei tot de ander toen ze een aardige jongen gepasseerd waren: "Kekt 's of ie kekt en as-ie kekt nie kèke!" (Kijk eens of hij kijkt en als hij kijkt niet kijken...)

TILBURGER

Nummer 54

De rubriek Taalplastiek heeft klaarblijkelijk een tijdje stilgelegen. Na enkele jaren wordt dan met nr. 54 de draad weer opgepakt. Nr. 54 begint met een ingekorte versie van de inleiding uit nr. 1.

Tilburgs

De titel van deze rubriek zal velen nog wel vertrouwd in de oren klinken. Enkele jaren geleden hebben wij ons in dit blad bezig gehouden met typische uitdrukkingen, zoals die in onze stad gangbaar zijn of waren. Een drieënvijftig artikelen blijken wij er toen aan te hebben gewijd. Welnu, na de lange onderbreking nemen wij de draad van ons verhaal weer op - naar we hopen "tot lering en vermaak" van de lezer, maar tegelijkertijd met de bedoeling materiaal te verzamelen voor de mannen van wetenschap, die zich bezig houden met de studie van onze gewesttaal.

Voor de nieuwe introductie willen we herhalen wat we destijds bij de start schreven, teneinde onze bedoelingen voor nieuwe lezers nog eens in het licht te stellen. We schreven toen o.a. "Onze gewesttaal zoals die werd en nog wordt gesproken door brede lagen van de bevolking, heeft zich

steeds gekenmerkt door een plastische manier van zeggings, waardoor vaak met een paar kernachtige woorden de toehoorder een beeld wordt voorgeworpen met een abruptheid en directheid, waarop het Algemeen Beschaafd Nederlands soms jaloers mag zijn. Komt dit misschien, omdat wij zo dicht bij de grens wonen aan de overkant waarvan onze Vlaamse stamverwanten ons in smeugheid nog altijd de loef afsteken?"...

De thans voor onze oren al wat archaïstisch geworden taal van het Tilburg-van-weleer frappeert echter niet alleen door haar beeldende kracht, maar ook door de levenswijsheid die zij uitdrukt, door een goedmoedige, volkse humor en haar gebondenheid aan een kleine levensgemeenschap, waarvan het cultureel niveau zich manifesteert in een "forsheid" welke voor hen, die er zich van bedienen, binnen het kader van de gewone omgangstaal viel. Wat op de dag van vandaag zeker niet meer het geval is; een reden waarom wij aan dit facet van onze gewesttaal grotendeels voorbij zullen moeten gaan.

In de loop der jaren hebben wij een aantal uitdrukkingen, waarover 't hier gaat, verzameld. Vele daarvan leven nog bij de oudere en oudste generaties, andere kan men ook vandaag nog horen. Maar ze staan op het punt te verdwijnen. Want evengoed - misschien wel sterker dan 't Algemeen Beschaafd Nederlands - leeft ook de gewesttaal. Ook zij is voortdurend in beweging. Beide vernieuwen doordat er afslijt en erbij komt. Voor onze opzet is het kort dag.

In het verleden hebben wij bij onze arbeid veel medewerking van onze lezers mogen ondervinden. Daar rekenen wij ook nu weer op. In de geest van de tijd menen we echter ook aan schaalvergroting te mogen doen - zeker nu de gedachte van "stadsgewest" steeds meer gemeengoed wordt. Met andere woorden gezegd: minder dan in het verleden zullen we ons tot de stad Tilburg beperken, doch we rekenen ook op medewerking van lezers uit de dorpen rondom onze stad. Schrijft alles op aan typisch Tilburgse en gewestelijke uitdrukkingen, die u in gesprekken opvangt en stuurt ze aan de redactie onder het motto: "Onze taal". Gaarne ontvangen we de verklaring en betekenis der uitdrukking erbij, want we weten ook niet alles.

Een kleine waarschuwing lijkt ons verder niet misplaatst. Vele uitdrukkingen hebben wij vroeger reeds gepubliceerd en behandeld. Het ligt in de bedoeling niet in herhaling te vervallen. Dit betekent dat wie materiaal inzendt er niet zeker van kan zijn, dat het ook in deze rubriek in behandeling komt. Wanneer dit niet geschiedt, vindt dit zijn oorzaak in het feit, dat de uitdrukking, 't gezegde of 't markante woord hier reeds vroeger in deze rubriek is verschenen, of dat de stof niet beantwoordt aan onze opzet. Dit mag echter de pret niet drukken. Wij schenken aan alles ernstige aandacht. Aan u lezer en medewerker nu de taak de moed niet te verliezen en... ook niet ongeduldig te worden als het eens lang duurt eer u aan de beurt komt. Nooit denken: "Och, hij doet er toch niks mee!"...

En zo starten we dan nu. We nummeren de artikelen gewoon van de vorige serie door en dus treft u hierboven nummer 54 aan. Daar deze inleiding al een aanzienlijk deel van de beschikbare ruimte heeft opgesoepeld, moeten we het deze keer een beetje kort houden. Daar gaan we!

spijt

"Hij zal er z'n vingers nog ooit veur (ook wel: naar) afbijten". Dit wordt gezegd van iemand, die iets goeds niet waardeert. Een moeder zal dit zeggen tot 'n kind, dat bijvoorbeeld zegt: "Ik lust geen rijstepap... ik lust geen boterham mee gerukt (gerookt) vlees..."

uithouden

"Hij zal daor ginne (geen) zak zout opeten" is onze meer plastische manier van zeggen om uit te drukken, dat iemand het in een betrekking niet lang zal uithouden. "Hij zal er nie langer werken dan een Antwerps jaor" betekent hetzelfde. En een "Antwerps jaor" is maar drie maanden. Wie weet hoe men aan die drie maanden komt? Wij in ieder geval niet.

rijk

Deze uitdrukking roept ons meteen iets specifiek Tilburgs in herinnering, waarvan onze huidige generaties weinig of niets meer schijnen te weten. Naast dat Antwerpse jaor kennen wij "een Tilburgse ton" en die was dan geen honderdduizend gulden, maar slechts dertig duizend gulden groot. De achtergrond van dit gezegde is dat wanneer vroeger een Tilburger zei, dat hij "een ton" rijk was, men dit met een korreltje zout moest nemen, omdat er vermoedelijk met spek werd geschoten. Met dertig duizend was hij dan wel zwaar genoeg getaxeerd... Zal wel kwaadsprekerij van jaloerse mensen geweest zijn, daar we nooit hebben gehoord, dat Tilburgers uitmunten door een bijzondere zucht tot opscheppen. Of stamt het toch van:... "de schonste stad van 't laand en onze vader is

fabrikaant"?

lomp

Je kunt iemand voor lomperd uitmaken. Wil je dat eens lekker kernachtig zeggen - zo van dik hout zaagt men planken - dan klinkt het: "Er stao 'nen kop op, mar aanders h n ze (hadden ze) er net zo goed 'n knol op kunnen zetten!"

aandikken

"Hij heet-er (heeft er) 'nen eike bijgeslaon (geslagen)" betekent in brede zin iets op een forse manier onderstrepen, aandikken of verstevigen. Het lijkt niet uitgesloten, dat we bij de herkomst naar deze uitdrukking mogen denken aan de boer, die de omheining of de toegang tot zijn weiland verstevigt door er een eiken paal bij te slaan.

capaciteiten

"Hij heej heel w  in z'ne rosdoek" zal men ook tevergeefs in "de dikke Van Dale" zoeken. Het betekent: Hij heeft heel wat in zijn mars. Maar waar komt dat voor nagenoeg iedereen onbekende woord "rosdoek" vandaan? Het was de zak, die boeren en vooral voerlui vroeger onder hun kar of wagen hadden hangen en waarin zij hooi, haver of brood voor het paard hadden liggen.

En dit is het dan voor vandaag. Een volgende keer meer. Vol spanning wachten wij op uw medewerking om deze rubriek een lang leven te bezorgen. Bij voorbaat dank.

TILBURGER

Nummer 55

dialect

Uit de volksmond noteerden wij een tweetal vergelijkingen, die ons troffen door hun originaliteit. Het zal misschien geen algemeen gangbare spreektaal zijn, maar eer iets van persoonlijke vinding, doch er moet toch ergens een begin zijn. "Hij praat zo plat als een dubbeltje" werd gezegd van iemand, die zijn dialect voor de volle honderd procent in de praktijk toepast.

laag - dialect

De andere vondst hield ook met de taal verband, al ging het om het creëren van een plastisch beeld om kleine huisjes voor ogen te stellen. Ze luidde: "Dat zijn daar zo'n l ge (lage) huiskes, d  ge wel plat mot praote aanders kunde nie binnen".

achteruitgaan

"Die zaak loopt achteruit as 'n p rd (paard) trekt" betekent, dat een zaak zienderogen achteruitloopt.

schelden

"Ge zijt 'nen zak" klinkt niet als een compliment, want "zak" betekent in dit verband "sufferd". Een diplomaat in den dop drukte hetzelfde met de volgende omhaal van woorden uit: "Als ik 'n wagen mee aardappels voorbij zie komen, moet ik aan jou denken". Gedacht wordt hier aan een wagen, die aardappels in zakken vervoert. De betrokkene denkt dan aan de zakken en daarmee aan de "sufferd" die voor hem staat. Overigens is het niet allemaal zo snijdend bedoeld als het klinkt. Men moet er meer een vorm van volkse ironie in zien.

verward - kluts

"Hij is hillegaor de kluts kwijt" mag voor ieder verstaanbaar worden geacht. Al weet wel niet

iedereen, dat de kluts eigenlijk de prop vlas is op een spinnewiel. Als die kwijt is, valt er natuurlijk niets meer te spinnen en verkeert men niet in de situatie, waarin men zou behoren te zijn. Een verrassende ontdekking deden we - tussen haakjes gezegd - dezer dagen toen we een oud spinnewiel zagen, dat was uitgerust met twee klutsen.

huilen

"Hij jankt snot en kwel" wordt gezegd van iemand, die erbarmelijk snikt en schreit. Dat "kwel" slaat ook op het eerste zelfstandige naamwoord. Het duidt een bepaalde hoeveelheid van het neusvocht aan. In dit verband schiet ons ook het werkwoord "snotteren" te binnen, dat ook weer hevig schreien betekent. "Lig toch nie zo te snotteren" zou een weinig teergevoelige moeder tegen haar kind kunnen zeggen.

handig - profiteur - pastoor - herhalen

Van volkse wijsheid en ervaring getuigt: "Hoe meer kunstjes een aap kent, hoe meer hij er moet maken." De betekenis daarvan is, dat op iemand, die over veel vaardigheden beschikt - die dus van alle markten thuis is - nogal eens vaak een beroep wordt gedaan. Er zit echter toch nog een achtergrond achter de uitdrukking. En deze is, dat zo'n beroep op iemands vaardigheid te veel als de gewoonste zaak van de wereld wordt beschouwd en dat men te vaak uit het oog verliest, dat er voor zo'n extra vaardigheid misschien ook wel eens iets kon worden betaald. De pastoor doet per saldo ook geen twee missen voor één geld en voor niks gaat de zon op...

bemoeien

"Ge moet tussen de boom en de bast uitblijven" - men lette op de alliteratie. Onze briefschrijver geeft als "vertaling": Er zijn neus niet tussen steken. Ja, dat zit er ook wel in, doch we vinden dit wat aan de brede kant gehouden. Wij zouden liever zeggen: zorgen dat men niet in de knel geraakt of zorgen dat men niet tussen twee vuren komt te zitten. Om eens een voorbeeld te noemen: als man en vrouw ruzie maken, kan men daar beter tussenuit blijven.

verkwisten

"Garen vernaaid en tijd verkwist" zei een vrouwtje om aan te geven, dat er nutteloze arbeid was verricht.

delen - zwijgen

"Ieder het zène (zijne) en de kaoie er van delen. Dit gebruikt men als er van delen sprake is. Aan duidelijkheid laat dit niet te wensen over. Het wordt echter meestal als een wat langademige stoplap gebruikt.

In Brabant praten we nu eenmaal liever een beetje te veel als te weinig, terwijl een verstandig mens toch wel weet, dat ge "aaltij nog kunt bijpraoten". Deze wijsheid houdt in, dat het goed is niet te vlug of niet te veel te praten. Meent men later te weinig gezegd te hebben, dan kan men er altijd nog wel iets aan toevoegen. Heeft men echter te veel gezegd of zijn mond voorbijgepraat, dan is het vaak moeilijk en ook wel eens pijnlijk het teveel terug te nemen.

langstlevende

"Wie het langst lèèft heej alles!" wil zeggen, dat de langstlevende de hele erfenis binnenhaalt. Wie de uitdrukking gebruikt, denkt daarbij echter toch niet direct aan een erfenis. Het is eigenlijk ook weer een soort stoplap, waaruit een zekere berusting spreekt en die gebruikt wordt op een luchtige toon in gevallen, waarvan ons niet zo gauw een voorbeeld te binnenschiet.

poeslief

"Als het maar niet tegen den (men hoort ook 'n) erger is", komt enigszins overeen met stilte voor de storm. Wanneer iemand van wie men dat niet gewend is poeslief optreedt, kan men het gezegd wel gebruiken. Het brengt dan de vage vrees tot uitdrukking, dat er nu wel spoedig iets voor de dag zal komen wat helemaal niet zo lief of leuk is.

vinnig

"Dè is me toch 'n nèèg menneke!" Van Dale kent "nijg" als Zuid-Nederlands in de betekenis van "hard" en ook van "slim". Bij ons heeft "nijg" echter vooral en eigenlijk volgens ons gevoel wel uitsluitend de betekenis van "vinnig" en dan niet zo eens een keer in een bepaalde situatie maar als permanente karaktertrek.

buitenbeentje

Met een ander soort mens of kind hebben we te maken als er wordt gezegd: "Dè is er ene, die bij het bakken uit de pan is gesprongen". Hiermede wordt een "buitenbeentje" bedoeld en wel in die zin, dat hij helemaal niet de aard heeft van de familie.

leegloper

"Gullie kunt niks as leppe(n) en leutere(n)" zei iemand tot een stel over wier gedrag hij allerminst te spreken was. Het betekent: Jullie kunnen niets dan drinken en plassen. Men lette er op hoe bij onze "vertaling" de alliteratie al verloren gaat. Zo worden "vertalers" tot verraders.

plassen - kletsen - koffiedrinken

"Hij heeft in z'n broek geleuterd" kan men ook horen. Leuteren in onze betekenis vonden we niet bij Van Dale. Hij geeft het woord voor kletsen, zeuren, zaniken en babbelen als hoedanig het bij ons ook voorkomt. Verder kent hij als volkstaal een bakske "leut", waarmee ook wij een kop koffie bedoelen.

kalm aan

"Hangen heej gin host." Hangen heeft geen haast. Vaak gaat er nog een "Nou, nou" aan vooraf. De volksmond bedoelt hiermee, dat men voor het doen van iets onaangenaams niet zo hard hoeft te lopen. Opgehangen worden is zo'n onaangename zaak en daarvoor is het altijd nog tijd genoeg.

En dat was het dan voor vandaag. Als u iets in deze geest weet, stuur het dan s.v.p. onder het motto: "Onze taal" aan de redactie van dit blad.

TILBURGER

Nummer 56

uitzoeken

"Hij heej weer iets uitgevunderd" kan men oude mensen nog wel eens horen zeggen. De betekenis daarvan is, dat iemand iets heeft uitgeplozen, uitgedokterd, of aan de hand van proeven heeft ontdekt. Het dialectische werkwoord "vunderen" komt van het Middelnederlandse "vonderen". Dit betekende eigenlijk: door een scheidsgerecht laten uitmaken. Men kende dan ook het zelfstandige naamwoord "vonder", waarmee een scheidsrechter werd bedoeld.

versleten

"Hij ziet er zo mar kedukelijk uit!" Men kan ook horen: "Hij loopt vort (voortaan) heel kedukelijk" en "Ze is 'n kedukelijk meens aon 't worre(n) (worden)." Het vreemde woord is gemakkelijk terug te voeren tot het Algemeen Beschaafd Nederlands "kaduuk", dat bouwvallig, versleten, afgeleefd, oud en versleten betekent. We zullen dat woord wel van de Fransen hebben gekregen, die "caduce" kennen voor "bouwvallig". Maar het is ook weer geen Franse uitvinding want het Latijn kent "caducus".

nu of nooit

"As ie 't na (nu) nie doet, doet-ie 't noot (nooit) meer" wordt gebruikt als een vorm van uitdaging. Iemand heeft bv. aan een motor zitten prutsen, die niet wilde lopen. Hij heeft van alles tevergeefs geprobeerd. Er is nog één mogelijkheid voor waar de fout zit overgebleven. Als men ook die onder handen heeft genomen en men gaat dan hoopvol starten, kan de uitdrukking gebezigd worden.

zeuren

Als een Tilburger tot zijn vrouw zegt: "Meens, lig toch nie zo te maawe(n)!" getuigt dat niet van heel veel hartelijkheid. "Maawen" op zich heeft al een onvriendelijke klank en als er nog dat befaamde "liggen" bij gebruikt wordt, zoals we in onze streek graag doen, spreekt daaruit dat het de spreker de keel uithangt. "Maawen" betekent namelijk "zeuren" en is wel typisch gewestelijk. Van Dale kent zelfs niet eens een werkwoord "mouwen", dat men gewestelijk wel tot "maawen" zou maken. De kat "maauwt" bij ons ook. Dit heeft ook wel iets met onze "maawende" vrouw te maken. Ze kunnen alle twee vervelend worden.

koppig

"Ze zetten de kont tegen de krib" betekent "niet in het tuig willen" of ergens dwars tegenin gaan. Men kan het o.a. horen als een paartje tegen de zin van de ouders gaat trouwen, niet naar goedbedoelde raad wil luisteren, maar daarentegen steeds weerbarstiger wordt. Het gezegde vindt zijn oorsprong in de wereld van de boer. Wanneer het paard doet wat normaal is, dan staat het met de kop (paardeliefhebbers van het sjeke genre praten van "hoofd") naar de krib. Dat is: naar de voederbak. Gaat het dier echter omgekeerd staan, dan handelt het "tegen 't rigeur in". Voor wat de laatste uitdrukking betreft, kan men ook "regeur" horen zeggen. Dit laatste is een verbastering van het "rigueur", dat te maken heeft met het stipt in acht nemen van voorgeschreven regels. Ook het in het Algemeen Beschaafd gebruikelijk "rigouereus" komt hier vandaan.

bemoeien

"Daar hoeft nie iedereen zijn neus over te snutten(snuten)", zegt men in Tilburg als men bedoelt, dat met een bepaalde zaak niet iedereen zich heeft te bemoeien of er "zijn neus tussen te steken". Dat "snutten" is wel een typisch werkwoord van onze streek.

taai

Een aardige, originele vergelijking gebruikte de man, die zei: "Hij is zo taai as 'nen haaiwortel (heiwortel)". De vergelijking zal zeker niet in het polderland worden gebruikt, want daar kent men de kwaliteit van een heiwortel niet. Daarvoor moet men in onze streken zijn bij de mensen, die met hei vertrouwd zijn.

klaarspelen - uithouden

"We zullen het wel rooien" en "Hij kan het er niet rooien" wordt in onze streek graag gebruikt, zoals blijkt uit inzendingen van onze belangstellende lezers. Het ziet er dan ook nogal gewestelijk uit en wij betwijfelen of de uitdrukking in "Holland" wordt gebruikt. Niettemin behoort ze tot het Algemeen Beschaafd. De eerste betekent: "We zullen het wel klaarspelen". De tweede wordt exacter weergegeven met "Hij kan het er niet uithouden".

haast

"Al te vlug vangt niet goed" heeft dezelfde betekenis als: Haastige spoed is zelden goed.

spreken

Van iemand, die goed van de tongriem is gesneden, geen moeite heeft om uit zijn woorden te komen, kan men horen zeggen, dat hij "goed mondfiat" is. In het "Nederlands" zeggen we - al Frans sprekende - voor radheid van tong wel: "flux de bouche". "Mondfiat" lijkt ons een merkwaardige koppeling van Nederlands met het Latijnse "fiat", dat betekent: het zij zo. Het betekent ook goedkeuring. Zo kan men spreken van "zijn fiat geven". De gedachte aan "goed" domineert dus en zo zouden we kunnen zeggen, dat iemand, die "mondfiat" is, goed van of met de mond mag heten. Verder is "fiat" nog boeventaal. Dan betekent het "vertrouwd".

bidden

Wanneer naar de volksmond iemand "Onze Lieve Heer van het kruis bidt" spreekt daaruit, dat men het met die vroomheid niet helemaal eens is, maar dat er met het bidden wel wat wordt overdreven.

kerkdienst

"Met het kruiske weglopen" is nog steeds gangbare taal al is de kwade gewoonte wel nagenoeg uitgestorven. In 't verleden bleek het voor sommige kerkgangers een door geen preken en vermanen uit te roeien euvel, dat men voordat de Mis geëindigd was, nl. bij het zgn. "kruiske", dat was na het "Ite missa est" (Gaat, de mis is geëindigd) de kerk uitliep, wat niet de bedoeling was. Het leek of men dan plotseling uitstekend Latijn verstond.

sterven

Tot slot nog iets specifiek Tilburgs of eigenlijk specifiek Heikants. "Hij ligt achter Jan Hensen" wil zeggen, dat iemand dood en begraven is. Het Heikantse kerkhof ligt namelijk achter de boerderij van Jan Hensen.

TILBURGER

Nummer 57

schoonmaak

Op ons bureau komt de uitdrukking "Zède (ben je) den baan aon 't doen, Jaanske?" Volgens bijgevoegde verklaring betekent "den baan doen" het wekelijks in orde maken van het huis tegen de zondag. Het gaat derhalve niet om de gewone huishoudelijke bezigheden van iedere dag, maar de wekelijkse beurt van de woning zelf. Dus ramen wassen, vloer dweilen, straat schrobben, erf opharken enz. Met de verklaring zijn we het wel eens, echter niet met het woord "baan". Wij hebben wel gehoord "den baaw doen", wat dan voor onze oren en ook ons begrip de dialectische uitspraak van "bouw" was. Zo zegt men immers van een bouwvakker, dat hij "op den baaw" is of werkt. Het woord "bouw" heeft wel iets met werken te maken. "Den bouw doen" hoorden we verschillende keren in Tilburg. "Den baan" komt ons ook daarom wat vreemd voor, daar het woord "baan" vrouwelijk is en onze inzender als lidwoord in de vierde naamval "den" gebruikt. Dit "den" wordt in ons dialect - we kunnen wel zeggen - nooit voor 'n vrouwelijk woord gebruikt.

woordgeslacht - gek

Het gevoel voor het woordgeslacht is in ons gewest van nature zeer sterk ontwikkeld. Dit integendeel tot het westen van het land, waar men de gekste zaken, ook in de verbuiging kan te horen krijgen. Dit zuidelijk gevoel voor het woordgeslacht zit vooral bij de oudere generaties. Bij de jongeren is het danig afgezwakt als gevolg van de spellingwijzigingen, waartoe de afschaffing van de vierde naamvals-n behoorde. Dat diende wèl tot vereenvoudiging, maar betekende 'n geestelijke verarming.

Toch vergist men zich ook in ons gewest wel eens een enkele keer in het geslacht. Het woord "vink" voelt men hier abusievelijk als vrouwelijk aan: "Ze zingt mooi". Het woord "neus", dat mannelijk is, maken wij vrouwelijk: "Ze bloeit" (bloedt), en "fabriek" maken we zelfs onzijdig terwijl het vrouwelijk is. In de verbuiging blijft men consequent aan zijn verkeerd uitgangspunt. Sprekende over "neus" zullen we derhalve "de die" zeggen en nooit "den dieje", zoals we dat bij de mannelijke woorden doen. Kijk maar: "Den dieje is abbetjoek". Dat wil zeggen: Die man daar is gek. Een inzender schreef 't vreemde woord als: "appetjoek".

bijpraten

"Ik zal oe wel eens evetjes bijlichten" betekent: Ik zal je wel eens even op de hoogte brengen, dus: uit de duisternis halen. Meestal wordt het op een iets nijdige of venijnige toon gebruikt.

jeuk - pijn

"Jeuk is erger dan pent (pijn)" lijkt ons de bedoeling te hebben op kernachtige wijze aan te geven, dat een kwelling, die op het eerste gezicht niet zo veel om het lijf heeft, wel eens onaangener kan zijn dan iets wat direct als een duidelijke kwelling wordt gezien.

treuzelen

"Lig toch niet zo te semmelen". Het laatste werkwoord geeft treuzelen aan. Een "semmelaar" is een man die treuzelt, maar van een "semmelster" als vrouwelijke tegenhanger hebben we nooit horen spreken. Zo'n vrouw is bij ons een "semmeltrien".

vervelen

"Lig toch niet te èntelen". De nadruk van het tweede werkwoord ligt op de eerste lettergreep. Het woord beduidt dreinen of iemand vervelen.

"Lig niet zo te donderjaoge(n)". Dit laatste woord kent men ook in het Algemeen Beschaafd Nederlands. Het betekent last verkopen en wie dat doet kan zich niet alleen "donderjaoger" maar evengoed "donderstéén" horen noemen.

"Lig nie zo te ettere(n)" - óók klemtoon op eerste lettergreep! Weer een ander werkwoord voor "vervelen" en wel op een nogal treiterige manier. Van Dale geeft het niet als werkwoord. Wel kent hij evenals wij het zelfstandige naamwoord "etter" in de betekenis van een vervelend iemand, die anderen sart of kwelt: een etter van een vent! Het woord staat onder invloed van "etter" in de betekenis van vochtscheiding bij sommige ontstekingen. "Etter" wordt in het algemeen als onaangenaam tot walgelijk ondervonden. Dit walgelijke wil men dan overdragen aan de persoon, die "een etter" wordt genoemd. "Etter" is eigenlijk een verbastering van het Frans "être", dat ondermeer "wezen of schepsel" beduidt.

"liggen"

Hierboven hebben we vier maal een zinnetje gegeven, dat met een werkwoordvorm van "liggen" begint. We deden dit om de aandacht te vestigen op het bijzondere gebruik in onze gewesttaal. Dat woord heeft hier nooit de betekenis van letterlijk "liggen". Het heeft een geheel eigen functie, want het dient om ontevredenheid en afkeuring al tot uitdrukking te brengen, voordat men nog heeft uitgesproken wat men zeggen wil. Men zou het eigenlijk als een soort waarschuwingsteken kunnen zien. Wij vinden het een fraaie, gewestelijke stijlfiguur en een rijk bezit van ons dialect.

armoede

De uitdrukking "'t Is muizen melis", die ons wordt toegezonden, hebben we nooit eerder gehoord. Volgens onze zegsman betekent ze, dat er armoede heerst: "Erremoei is troef". Muizen treden daarbij wel op, want we zeggen in zo'n geval, dat "de muizen dóód vur de kast ligge(n)". Nou dan is het wel erg. Maar we overdrijven nogal graag. In het Bargoens (dieventaal) betekent "melis" zak of buik. Verder werd er vroeger een mindere kwaliteit broodsuiker mee aangeduid. Heeft iemand de uitdrukking "muizen melis" meer gehoord of hebben we met gezinstaal te maken?

TILBURGER

 Nummer 58

bezoek - kinderschaar - groep

"Ze heej heel de reutemeteut meegebracht" hoorden we iemand zeggen toen er een moeder met een groep kinderen op visite verscheen. Het is een onder het volk van de oudere generaties nog wel gangbare uitdrukking. Men kan ook horen zeggen: "We gaan er met heel de reutemeteut hene." "Reut" betekent: de hele boel of de hele troep. Meut is eigenlijk "oproerkraaier" of "herrieschopper." In letterlijke zin zou in Tilburg "reutemeteut" derhalve een troep herriemakers betekenen, maar zo

letterlijk wordt het eigenlijk niet genomen, hoewel de gedachte aan herrie en drukte toch wel meespeelt. Wij vinden het een curieus woord - ook al door klank en ritme - dat niet zo gek is als het er uitziet. Van Dale kent namelijk "Heutemeteut", wat dus alleen in zijn beginletter verschilt. De betekenis is bij Van Dale echter heel anders dan ons "Reutemeteut." Hij omschrijft het als "onhandig persoon."

deur - open - dicht

Van iemand, die de onhebbelijke gewoonte heeft steeds de deur achter zich open te laten staan, kan men horen zeggen: "Hij is zeker in de kerk geboren." Denkt men hierbij wellicht aan de grote deuren van een kerk, die in het verleden vaak de hele dag open stonden?

lichaamsgebreken - hoofd

Volkomen nieuw voor ons is: "Kijk eens wat een Bolsward", wat gezegd zou worden van een "verzadigd groot hoofd", aldus de gegeven toelichting. Het lijkt ons geen algemeen gangbare uitdrukking, maar meer een privé-bezit van een eenling.

Tilburgers

"Goei volk, goei zatlappen" zou een kwalificatie in vroegere tijden voor de Tilburgse bevolking zijn geweest. Wat er ook van zij, wel geestig gevonden door de abrupte tegenstelling.

verkwisten

Wanneer van een vrouw wordt gezegd, dat ze "een gat in haar hand heeft" betekent dit, dat deze vrouw geen maat weet te houden bij het uitgeven van geld. Het geld brandt haar in de vingers en het moet worden uitgegeven.

zorgeloos

Of ze dan zal kunnen blijven "leven uit een körf zonder zörg" valt te betwijfelen. Met onze "körf" is hier vast een hoorn van overvloed bedoeld. We gebruiken in Tilburg de uitdrukking om aan te geven, dat iemand leeft alsof hem nooit iets kan overkomen. Hij laat Gods water maar over Gods land lopen.

armoede

Toen we een Tilburger hoorden zeggen: "Onze Lieve Vrouw stao in het donker" wisten we werkelijk niet waar hij heen wilde. Volgens zijn verklaring betekende het: "Er krap bij zitten", dus over weinig geld beschikken.

gespuis

Iemand, die omgaat "met Jan Rap en zijn moer" onderhoudt relatie met ordinair volk. "Moer" is een plat woord voor "moeder". De uitdrukking ontmoeten we ook in het Algemeen Beschaafd Nederlands, maar dan treft men voor "moer" het woord "maat" aan.

thee

Onze vraag naar "kant mee puntjes" is onbeantwoord gebleven. Wel is er "thee mee puntjes" voor de dag gekomen. Daarmee wordt erg slappe thee bedoeld. Dit wordt of werd inderdaad in onze streek gezegd.

De vraag naar "kant mee puntjes" is in geen van de voorgaande nummers gesteld.

op stap

"Ze is weer op d're sjanternel geweest" wordt gezegd van een vrouw, die "op stap is geweest". Sommige vrouwen zijn "altijd op sjanternel". De uitdrukking heeft een misprijzende betekenis, die vroeger vermoedelijk sterker geweest is dan te huidige dagen. Ze wordt gebruikt voor een vrouw, die weinig thuis is en het er op aan legt zoveel mogelijk het huishouden in de steek te laten, al of niet gemotiveerd. Het lijkt mogelijk dat we hier te maken hebben met een verbastering van het

Franse woord "sentinelle", dat "schildwacht" betekent. We denken dan aan 'n vrouw die in de Franse tijd een "potje" met de "schildwacht" ging vrijen, waarvoor ze dan ook wel motieven zal gezocht hebben. Een verklaring voor de ongunstige betekenis, die we nog voelen, is daarmee dan ook meteen gevonden. We voelen echter toch meer voor een verbastering van een ander Frans woord, nl. "chanternelle", dat "lokvogel" betekent. Een "op sjanternel" zijnde vrouw zou dan een vrouw of meisje zijn, die "als lokvogel" de straat optrekken, wat uiteraard oneerbaar is. Zó ongunstig klinkt de uitdrukking zoals wij ze thans in Tilburg gebruiken echter lang niet meer, maar een denigrerende bijgedachte speelt er op de achtergrond toch nog wel altijd in mee.

op stap

Een belangstellende lezer bezorgde ons ook het gezegde: "Hij is op z'ne toerlezjoer". De betekenis is wel enigszins verwant aan de zo juist behandelde. Wordt deze laatste voor een vrouw gebruikt, "toerlezjour" combineert men meestal met een man. Er zit ook iets minder gunstigs in. Ze betekent "op pad zijn" op een enigszins frivole manier, waaraan bezoek van het ene café na het andere niet vreemd is. We hebben hier ook weer duidelijk met verbasterd Frans te maken. Het origineel zal wel "tour de jour" zijn, wat we door "dagronde" kunnen vertalen. Iemand, die op "toerlezjoer" is, zou derhalve een ronde langs cafés maken, waarbij hij de hele dag niet boven water komt. De frivoliteit spreekt ook uit een gezongen rijmpje uit onze kinderjaren. Het luidde: "Jan Toerlezjoer, De benen, de benen... Jan Toerlezjoer, De benen van de vloer"...

TILBURGER

Nummer 59

afkomst

"Ook mee klompen aon kunde wèd (ver) komen, maar dan meuder (mag je er) nie mee klossebakken" is een kernachtige uitdrukking van de man uit het volk, die daarmee wil aangeven, dat iemands komaf niet steeds aan zijn uiterlijk valt af te leiden. Men zou het ook zo kunnen vertalen, dat iemand van gewone komaf het ver kan brengen, als hij zijn lagere herkomst maar niet al te nadrukkelijk laat blijken.

koppig - verstandhouding

Van een eigengereid iemand, waarmee niet te praten valt, kan men horen zeggen: "Dat is zo'nen aachtkaantige, daar valt niks mee te verakkerdèren." Het laatste woord is een verbastering van het Franse "accorder", dat onder andere "tot overeenstemming brengen" betekent. We zeggen ook nog, dat met zo iemand "geen rechte voor valt te ploegen", een uitdrukking, die kennelijk uit het boerenleven stamt, dat ons overigens zoveel zegswijzen heeft opgeleverd, die nog steeds gangbaar zijn.

ziek

Twee vrouwen stonden op den Heuvel te keuvelen. In het voorbijgaan hoorden wij zeggen: "Onzen ome Jaonus leej (ligt) ok wir, war". Als we geen Tilburger waren geweest, zouden we vermoedelijk niet zo direct begrepen hebben, dat "hulliën ome Jaonus" voor de zoveelste keer ziek was en te bed lag.

"war"

Dat "war" is een gewestelijk stopwoord, dat - naar ons gevoel - in Tilburg steeds meer in onbruik aan het raken is. Het Baroniese stopwoord "eh" lijkt nog wat feller te leven.

sterven - verdienen

We kregen ook nog het raadseltje op te lossen van "de mollenwinkel bedissen", een uitdrukking, die we nog nooit gehoord hadden. Geen wonder, want het moet Bargoens, dat is dieventaal, zijn, waar

we ons niet mee bezighouden, al stuiten we er dan ook wel eens een keer op. De uitdrukking betekent: sterven, doodgaan. "Mol" is dood en daarnaast hebben we als werkwoord "mollen", dat "doodmaken" of "vermoorden" betekent. Wel bekend uit 't toneelstuk "Pygmalion", waar de hoofdpersoon, die al wat was opgevoed in beschaafd spreken, de woorden laat vallen: "Mijn vader, ze hebben hem gemold"...

"Bedissen" betekent in het Bargoens onder andere "verdienen".

verzieken - vernielen

Mogelijk schuilt in het volgende ook nog wat Bargoens: We hoorden iemand zeggen: "Hij heeft heel de boel vermolepikt", wat moet betekenen, dat hij alles heeft bedorven, naar de bliksem geholpen. Een zelfde betekenis hebben: "Hij helpt alles naar de Philistijnen" en "hij helpt alles naar zijn moer."

slet

Een boze moeder uit een al ver verleden die tegen haar dochter uitpakte, riep roodaangelopen van woede: "Lelijke slaveno de ge zijt!" In Van Dale vinden we alleen het woord "slavodder" en dat betekent dan "slet". Dat kan die moeder best bedoeld hebben...

geboorte

Een Alphense boer vertelde ons over de verovering van Alphen tijdens de laatste oorlog. In het heetst van het gevecht bij zijn huis tussen de Duitsers en de Polen begon zijn vrouw te "kraaken." Uit het verhaal konden we afleiden, dat hij bedoelde, dat de barensweeën in letterlijke zin waren begonnen.

kwik - wegen

"Laat mij eens kwikken hoe zwaar het weegt". Het werkwoord "kwikken" hoort men in onze streek nogal eens door oudere mensen gebruiken. Wij voelen dit als nogal typisch gewestelijk aan, maar tot onze verrassing komt het ook in Van Dale voor. Het betekent: "met of op de hand wegen". Het stamt van het Middelnederlandse "quicken", dat "heen en weer bewegen" betekende. Nu is het typische van het met de hand wegen, dat de hand daarbij nooit stilgehouden maar in verticale richting een beetje heen en weer bewogen wordt. Die oude betekenis zit dus nog volledig in ons "kwikken".

kwik - koket - beweeglijk

Het Algemeen Beschaafd Nederlands kent nog verschillende woorden, waarin de lettergreep "kwik" een rol speelt en al deze woorden sluiten de gedachte aan bewegen in. Hier zijn er enige:

In verouderd Zuid-Nederlands kende men 'n "kwikje", dat een koket jong meisje of pronkstertje was. Met 't eveneens verouderde "kwikkebil" werd een vrouw of meisje aangeduid, die of dat niet veel van zitten hield. "Kwikkelen" betekent: wiebelen, schommelen of zwaaien en dan hebben we ook nog een kwikstaart. Dat is een vogeltje, dat bij het vliegen en lopen een snukkerige beweging met de staart maakt. Het metaal, dat we onder de naam "kwik" kennen, kenmerkt zich eveneens door zijn beweeglijkheid.

kwik - kinderspelletje

Ook herinneren we ons een kinderspelletje, dat de naam "boterkwikken" droeg. De kinderen gingen daarbij ruggelings tegen elkaar staan, sloegen in deze stand elkaars armen in elkaar en bogen dan om beurten sterk voorover, wat tot gevolg had dat de twee deelnemers om beurten met beide benen in de lucht kwamen te zweven. Dus ook hier het typische heen en weer gaan van het aloude "quicken".

TILBURGER

kaartspel

Wanneer iemand bij het kaartspelen geen enkel "prentje" in zijn handen heeft, wordt er wel eens gezegd: "Het ziet er zo leeg uit als in de Hapertse kerk." Kaarten zonder prentjes worden ook "léége kaarten" genoemd. Zeker omdat er naar de smaak van de speler niet voldoende waarde in zit of veel tekening, zoals dat met "prentjes" het geval is. Het kan dat men het woord "léége" als "laag" dient te zien. In de vergelijking kan men ook in de plaats van de Hapertse kerk "de Stiphoutse kerk" ontmoeten. De voormalige 18de eeuwse schuilkerk van Hapert bezat geen enkel beeld. Ook de kerk van Stiphout was vroeger zó armoedig, dat er geen beelden in voorkwamen.

engel

"Hij is nog een engel Gabriël vergeleken bij" Hier kan dan van alles wat men wenst worden ingevuld, zoals bijvoorbeeld zijn broer, zijn buurman enz... Onder 'n "engel Gabriël" wordt in het algemeen een nogal braaf en "uitgestreken" persoon verstaan. Wanneer men de vergelijking toepast, speelt daarin enige ironie mee. Het slaat op iemand, die men als niet zo braaf kwalificeert, maar die men tegelijkertijd weer enigszins verdedigt of in bescherming neemt door duidelijk te maken, dat het toch nog wel 'n heel stuk erger gekund had.

huichelaar - vogelvangst

Als iemand voor "huiperd" wordt uitgemaakt, heeft men te doen met een man, die als huichelaar, stroopliker of farizeeër beschouwd wordt. We weten niet of het er iets mee te maken heeft, maar we willen er toch aan herinneren, dat we wel eens van een "hopke" hebben horen spreken. Hiermede was dan geen Hubertusbrood bedoeld, dat bij ons ook die naam draagt, maar een klein uiltje, dat werd afgericht om vogels te vangen onder heggen. Men "ging met het hopke". Een vogelkenner vertelde ons, dat - zoals alle uilen - ook die kleine uiltjes alleen des nachts jagen. Overdag zitten ze zo maar wat te soezen. Andere vogeltjes, die zouden weten, dat dit uiltje overdag niets doet en vermoedelijk ook niet goed ziet, komen het beestje dan "plagen". Dit betekent dus dat het uiltje kleine vogeltjes aantrekt. De slimme vogelaar maakt hiervan gebruik om bij het uiltje lijmstokjes te plaatsen. Iets van misleiding en valse schijn zit er wel in bij dit verhaaltje. Het lijkt ons allemaal nogal omslachtig, maar de vogelaars van vroeger zullen wel veel tijd en geduld gehad hebben. Waar haal je nu in 's hemelsnaam zo'n uiltje vandaan? Ze lijken in onze streek niet zo dicht gezaaid.

volle laag - volle pond

In gesprekken horen wij nogal eens de uitdrukking "volle roefel" vallen. Men kan iemand de "volle roefel" geven. Men kan ook "de volle roefel" krijgen of "de volle roefel" moeten betalen. "Volle roefel" heeft de betekenis van "de volle laag" of "het volle pond" en dat kan dan op verschillende manieren gebeuren. Het kan een pak slaag betekenen, maar evengoed dat men veel moet betalen of dat men ruimschoots zijn deel krijgt.

Een van de betekenissen van het Algemeen Beschaafd Nederlandse woord "laag" - hoewel in onze streken nauwelijks of niet bekend - is een sloopsterm. Men duidt daarmee aan de gezamenlijke stukken geschut op hetzelfde verdek van een oorlogsschip. In letterlijke zin betekent "de volle laag geven" al de stukken die zich aan één kant van het schip bevinden tegelijk lossen. In Zuid-Nederland wordt ook het woord "roffel" voor pak slaag gebruikt en dat zal dan wel hetzelfde als onze "roefel" zijn.

wasbord

In onze streken kenden we vroeger ook het woord "roefel" voor wasbord, een uit hout en zink bestaand instrument, waarop in de waskuip de was werd schoongewreven. Daar het zink regelmatig "geplooid" op het hout was bevestigd, gaf het heen en weer wrijven van het wasgoed door de nijvere huisvrouw een dof-roffelend geluid.

slordig

Als het er ergens uitziet "alsof de kat er gejongd heej" is het er een smerige rommelboel. Een uitdrukking, waarmee de kat toch wel een beetje onrecht wordt aangedaan, al is het ook niet zo leuk

als ze in je pet jingt, daar dit toch wel enige sporen nalaat.

Mokerhei - sterven

Maar altijd nog beter dan er iemand aan toe is, die "op de Mokerhei mee z'n beentjes ligt te rammelen." Zo'n iemand is dood, "effenaar" dood. Op de heide bij Mook werd ooit een veldslag geleverd.

Mokerhei - verwensen

Ze geldt voorts als het prototype van onvruchtbaar en woest land. Vandaar dat wanneer er tot iemand gezegd wordt: "Loop naar de Mokerhei", hij zich weinig goeds ziet toegewenst. De laatste uitdrukking is Algemeen Beschaafd Nederlands.

TILBURGER

Tilburgse Taalplastiek 61-70

onder redactie van Ben van de Pol

Nummer 61

kwaad - bijbrengen

"Ge zoudt hem z'n hart in z'n hand geven" wordt gezegd om te laten uitkomen, dat men boos op iemand is of zijn geduld verliest, omdat men er niet in slaagt de betrokkene iets aan het verstand te brengen.

verstandhouding - geheimhouden

"Onder ons gezeef en gezwegen, dè botert nie tussen die twee door neffen (naast) ons". Het begin van deze zin vormt een goede inleiding om de huiselijke omstandigheden van zijn burens de straat op te brengen. Men vraagt in de uitdrukking om geheimhouding over hetgeen men nu gaat vertellen, doch dit beroep op vertrouwelijkheid heeft weinig kracht, omdat de uitdrukking tot cliché geworden is. Van het "sub rosa" blijft derhalve niet zoveel meer over.

vluchten

In 1916 of 1917 heeft een lezer 'n Tilburger horen zeggen: "Hij ging er van deur van de lantère". Men zou kunnen denken, dat iemand wegliep van een lantaarn, wat dan overigens ook nog duister genoeg blijft. Die lantaarn heeft er echter helemaal niets mee te maken. "Van de lantère" is een verbastering van het Franse "ventre à terre", letterlijk vertaald: "Buik tegen de grond". Dit heeft betrekking op zwaar en ingespannen trekken van een paard. De gelegenheid om dit nog eens te zien is de dag van vandaag niet zo groot, want voor dat zware trekken heeft men nu auto's en tractoren. Vroeger kon men het vooral waarnemen, als de zware wagens van een circus of van de kermis door paarden wei- of akkerland werden opgetrokken, en ook tijdens militaire manoeuvres als kanonnen van de artillerie door mulle zandwegen in de hei werden getrokken. Bij het zware trekken gingen de paarden naar voren gebogen in de strengen hangen, zodat de buik dichter dan bij normaal trekken bij de grond kwam. De volksmond heeft dat "ventre à terre" vermoedelijk van het leger overgenomen. Daar hij het Frans echter niet verstond, heeft hij er een hem wel bekend woord van gemaakt. En dat was dan in dit geval de gewestelijke uitspraak van het woord "lantaarn".

De letterlijke en oorspronkelijke betekenis van de uitdrukking is thans afgesleten. Wanneer men ze nu gebruikt, is de gedachte aan zwaar trekken, wat altijd ook langzaam trekken betekent, er vreemd aan. Men denkt nu zelfs aan "snel". Als iemand er "ventre à terre" vandoor gaat, doet hij dit eigenlijk in vliegende galop. Toch kan men hierin de oorspronkelijke betekenis nog terugvinden, indien men denkt aan het scherp afzetten in de grond bij het begin van de galop. Iemand, die hem smeert, dat is maakt dat hij wegkomt, gaat er ook wel "viervoets van deur". Dit heeft ook relatie met het paard. Het betekent in galop, dus snel.

duivel - begerig - Vlug, Geertje de - gierig

"Hij heej 't er op als de duvel op Gerte" is een krachtvergelijking om een groot verlangen tot uitdrukking te brengen. In hetzelfde gezelschap hoort ook thuis: "Hij is zo gloeiend op de centen as de duvel op een ziel". Met bovenvermelde Gerte zal wel de voornaam Geert bedoeld zijn. Maar welke Geert is dit geweest? Vermoedelijk een figuur uit een of ander verhaal van een man, die zijn ziel aan de duivel verkocht had.

praatziek

"Hij geeft er veertien in een dozijn" wordt gezegd van iemand, die graag en veel praat. De Engelsen zeggen: "Hij praat zestien woorden in het dozijn."

moeilijkheden

"Ge kunt er wè mee bezuken" zei een moeder, die nogal veel moeilijkheden met haar kinderen had. Van Dale geeft het woord "bezoeking" als zelfstandig naamwoord. Het betekent o.a. ramp of

ongeluk. Hij kent ook "bezocht worden door een ramp", maar niet op de manier waarop het in onze gewestelijke zegswijze voorkomt.

Als men met iets "veul dols heej", houdt dit in dat men er veel moeilijkheden mee heeft.

kwaad - stokpaardje

"Hij reej 'm als 'n ziekte" kunt ge horen zeggen van iemand, die zich verschrikkelijk boos maakt. Hier hebben we te maken met 't werkwoord "rijden".

We kennen ook: "Hij zat weer op z'n perdje (paardje)", waarmee dan een stokpaardje bedoeld is. Zo iemand praat druk over een voor hem geliefkoosd onderwerp. Onze psychiaters zouden in zo'n man 'n complex ontdekken.

De uitdrukking "op z'n paardje zitten" heeft echter ook nog een andere betekenis en wel die van boos zijn. Die is het, waarmee we in onze vergelijking te maken hebben. Dat men er het beeld van een ziekte bijhaalt, kan zijn oorzaak vinden in de bijgedachte aan boosaardigheid, waarmee sommige ziekten gepaard gaan.

TILBURGER

Nummer 62

verkouden

"M'n neus gift (geeft) as 'n vorse koei", zei een Tilburger, die aanhoudend zijn neus moest snuiten, omdat hij "snotverkouden" was. Een "vorse (verse) koe" is een koe, die pas gekalfd heeft en derhalve veel melk geeft.

ondeugdelijk

"Met gaoren (garen) van allerhande troep" zitten we in de weversterminologie. Er wordt garen van slechte kwaliteit mee aangeduid, waarop onze wevers nooit erg gesteld geweest zijn. Troep betekent o.a. kudde. "Allerhande troep" is afkomstig van "troep soldaten", maar dan in een ongunstige betekenis, zoals de huurtroepen uit vroeger dagen die ook van minder allooi waren.

kaal

We hebben er al eens op gewezen, dat men er in onze gewestelijke taal van houdt stevig uit de hoek te komen. Onbewust put men zich uit in het gebruik van vaak zeer originele beelden, want het kan niet duidelijk genoeg zijn. Hier hebben we daar weer zo'n voorbeeld van: "Hij had zo'nen berrevoetse kop, dè-t-er alle vliegen de been op braken." "Berrevoets" betekent blootvoets." In onze uitdrukking hebben de voeten er niet meer direct mee te maken. Men bedoelt "kaal", denkt daarbij aan "bloot" en de voeten spelen dan nog alleen op de verre achtergrond mee ter versterking van de uitdrukking en betekenen zo nog een plastische vormgeving. Maar er zit nog méér in de uitdrukking. In gedachten ziet men de vliegen aan het schaatsenrijden op dat bolvormige kale hoofd, dat hun zoveel moeite kost, dat zij voortdurend over hun eigen poten struikelen. Al deze beelden roept dat ene zinnetje voor de geest, en daarom is het een bijzonder aardig voorbeeld van Tilburgse taalplastiek.

gierig - sterven

Tot een oude man, die zijn hele leven als gierig bekend had gestaan, werd gezegd: "Denk er aan Jan, in oe leste hemd zitten geen zakken." Men hoort ook spreken van een "hemd zonder zakken," waarmee dan een doodshemd wordt bedoeld. Wie sterft, moet zijn bezit op aarde achterlaten, was de waarschuwing, die Jan in ontvangst kreeg te nemen.

beetnemen

"Ik laat me er nie inluizen" betekent: Ik laat me niet beetnemen. De uitdrukking komt ook bij Van Dale voor. Deze kwalificeert ze als gemeenzame taal.

nooit

Wanneer beloofd wordt, dat een wens in vervulling zal gaan "als Pasen en Pinksteren op enen dag vallen" betekent dit "nooit." Beide feestdagen kunnen immers nooit te zamen vallen.

nooit

Eenzelfde betekenis heeft ook de uitdrukking: "Als het regent en de zon schijnt en de paadjes blijven droog, dan is het kermis in de hel." Deze weersomstandigheden komen ook nooit voor en derhalve is het in de hel nooit kermis. Het is maar dat men het weet!

verbazen

"Bende nou helemaal belaaifafeld" is bij ons een meer beschaafde uitdrukking voor "ben je bedonderd". Een laaitafel is een ouderwets, ongeveer een meter hoog kastje, dat bestond uit drie of vier laden boven elkaar. Een vijftig jaar geleden kon men ze nog algemeen aantreffen in verschillende uitvoeringen, rechtaf of met uitpuilende buiken. Het waren voor de huismoeder heerlijke rommelkastjes, want er kon een hoop in opgeborgen worden. Ze zijn successievelijk uit de mode geraakt. Alleen bij antiquairs kon men nog wel eens fraaie exemplaren aantreffen. Bij de huidige rage naar antiek en quasi-antiek maken ze echter opnieuw furore en kan men ze weer kopen, vaak nieuwgemaakte in nabootsing van de oude trant. Hoe die laaitafel in onze uitdrukking terecht kwam, is ons niet helemaal duidelijk. Mogelijk is de gedachte aan rommelig, schots en scheef door elkaar liggend, er niet vreemd aan, want in zo'n laaitafel werd de boel nogal eens achteloos opgeborgen. Ook kon men er veel inladen.

ijsberen

Een belangstellend lezer meldt ons, dat van iemand die geagiteerd rondsnuffelt, wordt gezegd: "Zijde oew nestaaai aon 't zuken?" Dat klopt wel met de uitdrukking, die wij zelf herhaaldelijk gehoord hebben: "Hij kan z'n (nest)aaai nie kwijt." Ook dit wordt gezegd van iemand, die wat ongerust heen en weer loopt, nu eens naar de ene hoek van de kamer, dan weer naar de andere, als 'n kip, die geen plaatsje kan vinden om haar ei te leggen.

kletsen

"Lig toch niet zo te aawbetten" kan iemand te horen krijgen, die vervelend zit te kletsen. Het is een wat gefatsoeneerd woord voor een door het volk veelgebruikt nog minder parlementair equivalent, dat iedere Tilburger wel kent... Het door onze mensen zelfgefabriceerde werkwoord "aawbetten" lijkt ons een samenstelling van de woorden "oude" en de vrouwen- of meisjesnaam: Bet. Men praat immers ook over een "aaw Bet" als men een vervelend persoon bedoelt. En dit kan dan nog zelfs gerust een man zijn!

TILBURGER

Nummer 63

verkering - jongensgek - vriendschap

Een meisje, dat "met iedereen meefloddert", staat in een kwade reuk. De denigratie en ook de afkeer, die men van zo iemand heeft, komen sterk in dit ongewone werkwoord tot uitdrukking. Van Dale noemt het "verouderd Zuid-Nederlands", maar in onze streken is het bij de gewone man nog volop in zwang. Wie zich aan dit "meeflodderen" schuldig maakt, kan men ook wel een "allemanshond" horen noemen. In letterlijke zin is een dergelijke hond een hond, die zich door iedereen laat meelokken. Deze uitdrukking wordt ook wel op bovengeschetst meisje toegepast, dat trouwens ook nog als "flodder" gekwalificeerd wordt. In het Algemeen Beschaafd Nederlands is een "flodder" echter zonder meer een achteloze of slordige vrouw. Laten we dan van onze "flodder" maar zeggen, dat ze een beetje slordig is in de keuze van haar gezelschap...

vrouwentypes - optutten

In het Algemeen Beschaafd kennen we ook nog een "floddermadam". Deze kan niets oneerbaars worden verweten. Men moet er hoogstens een beetje meelijdend om glimlachen. We hebben dan namelijk te maken met een vrouw, die zich door goedkope en van slechte smaak getuigende opschik als dame wil voordoen, maar daar niet in slaagt. Een hoed met een bont veldboekje van bloemen erop wordt in toneel, film en literatuur graag gebruikt om zo'n madam te typeren.

eten - vuil

"Hij heej z'n kanis weer eens goed volgegeten!" kan men hier nogal eens een keertje horen zeggen. Het woord "kanis" (ook wel "kanes") heeft verschillende betekenissen. Één daarvan is eenvoudig: lichaam. En dat is hier wel toepasselijk. In de gewestelijke taal duidt "kanis" in het algemeen op iets wat in zijn soort groot is. Zo spreekt men ook van een "smeerkanis", waarmee een man bedoeld wordt, die "groot" is in zijn smerigheid.

heimwee

"Het zal oe gatje vaoren as ge de benen bij aander meense onder toffel (tafel) moet steken", zei 'n moeder tot haar zoon, die op kamers wilde gaan wonen. Zij gaf daarmee te kennen, dat hij nog wel eens heimwee zou kunnen krijgen naar de dagen, dat hij nog thuis was, want elders pleegt men doorgaans niet zo vertroeteld te worden als door zijn eigen moeder. Het hier gebruikte werkwoord "varen" is in zijn betekenis typisch Zuid-Nederlands. 't Betekent: heimwee hebben naar en onwennig voorkomen. Iemand kan ook "vaart" hebben. (In dialect zeggen we "vort".) Dat betekent niet, dat hij snel gaat als bv. een wielrenner, maar dat hij heimwee heeft.

ziek - plagen

Wanneer iemand het advies krijgt: "Ge moet eens naor oe eige laoten kijken", houdt dit in, dat men het tijd acht, dat hij eens naar een dokter gaat. Het kan ook in ironische zin worden gebruikt. Dan betekent het dat men iemand - niet in ernst maar bij wijze van plagerij - toevoegt, dat het niet pluis is in zijn bovenkamer. Met die "bovenkamer" bedoelt men dan zijn hersens.

ophitsen - aanzet

"Als ge bij ons in het straatje komt, zal ik onze hond opkiessen", zei een jongetje tegen zijn speelmakker, waarmee hij ruzie had. "Opkiessen" van een hond betekent een hond aanzetten om iemand te pakken of te bijten. "Is 't 'nen kwaoje as ge hem opkiest", kan een eigenaar van een hond gevraagd worden. Mensen kunnen echter ook zelf "opgekiest" of kwaad gemaakt worden om daardoor te komen tot dingen waartoe zij anders niet de moed of kracht vinden: "Den dieje, die moet ge eerst flink opkiessen, dan dörft ie pas."

In het werkwoord in kwestie zit ongetwijfeld een klanknabootsing. Het "opkiessen" van een hond doet men namelijk door op een plagerige manier "k's... k's... k's" te sissen en deze drie lettergrepen enige malen achter elkaar te herhalen.

Winter, Bram de

Regelmatig dwarrelen er op ons bureau zaken, die niet onder "Taalplastiek" vallen. We interpreteren het begrip maar wat ruim, omdat het als rubrieknaam burgerrecht heeft gekregen. Men zal wel gemerkt hebben, dat we nogal eens voor de verleiding bezwijken en op een nevenpaadje terecht komen. We doen dat dan om iets aardigs voor het nageslacht te bewaren en hier en daar een oude herinnering op te roepen. Hier hebben we weer zo iets.

Een "schèresliep" (scharenslijper) zou volgens een inzender een liedje langs de deuren hebben gezongen. Hij geeft het echter onjuist weer. Daarom brengen wij het hier in betere versie zoals het ook bij ons leeft:

"Messen en scharen, die moet je bewaren

Tot het rad van Driekske weer draait.

Hij zal ze slijpen tot j'er mee maait

Al wat je... buurman heeft gezaaid."

Getuige dit laatste zinnetje was die scharensliiep niet van humor ontbloot.

Vaag menen wij ons echter te herinneren, dat dit een liedje was van de cabaretier of karakter-humorist Brammetje de Winter. We hebben de man niet meer gekend doch er wel over horen spreken. Hij genoot blijkbaar nogal reputatie op zijn terrein. Zijn optreden lag vermoedelijk in het begin van deze eeuw. Hij was geen Tilburger.

Voor onze scharenslijpers van destijds lijkt ons het versje als lokroep nogal een hele mond vol...

TILBURGER

Nummer 64

ruzie

"Het is er weer hoderkado", schrijft ons een lezer en dat zonderlinge woord zou dan "ruzie" betekenen. Als zodanig kennen we de uitdrukking niet, maar we zijn het woord zelve toch op een andere manier wel eens tegengekomen, zij het met een kleine variatie in de spelling.

slordig - bonnefooi - mennen

"Hij doet het zo maar op hoterkedo", zei iemand over een soortgenoot, die - naar zijn opvatting - een bepaald karwei met de "Franse slag", dat wil zeggen op ruwe, onzorgvuldige manier - verricht had. Ook wordt er wel gezegd "op hoterkedo" gaan, waar 't weer de betekenis heeft van "op goed geluk af" of "op de bonnefooi", van welke laatste uitdrukking we hier al vroeger een verklaring hebben gegeven.

Men ziet uit bovenstaand, dat aan "hoterkedo" verschillende betekenissen worden toegekend, die elkaar niet dekken. De eerste helft van het woord is afkomstig van "hot" of "hote". Dat betekent: herwaarts. We kennen "hot en haar", dat is her- en derwaarts. De voerman of de boer gebruikt de uitdrukking bij het sturen van zijn paard. Hij zegt dan "hot" als het links en "her" als het rechts moet. En het paard verstaat dat, al zal de ruk aan de teugel er wel niet vreemd aan zijn. Kedo komt van cadeau: op de koop toe.

Marinus, Jantje - sterven

Specifiek Tilburgs is de uitdrukking: "Hij is hardstikke Jantje Marinus", die nog velen als zeer bekend in de oren zal klinken. Het betekent - de oningewijde raadt het nooit! - hij is... dood. Jantje Marinus was exploitant van een zeer bekend café, dat graag door middenstanders werd bezocht. Het stond achter de Heikese kerk aan het smalle steegje naast de eveneens verdwenen winkel van Bronsgeest, welk karakteristiek straatje uitmondde in de niet meer bestaande Prins Hendrikstraat bij het Willemsplein. Het straatje werd vereeuwigd in een ets van de hand van de kunstenaar De Laat. Men ziet het in deze vorm nog wel eens in onze kunsthandsels. Tilburger bezit een uit 1924 daterende foto van het straatje.

Waarom "dood" nu uitgerekend aan de naam van Jantje Marinus is verbonden, mag - wie het weet - ons komen vertellen. Er moet toch wel een oude middenstander leven, die daartoe in staat is. De RK Handelsvereniging - zaliger gedachtenis - heeft lang genoeg bij Jantje Marinus boven haar vergaderingen gehouden.

argeloos - gevangenis - strafkolonie

Iemand, die iets verkeerd heeft gedaan en zich verontschuldigt met de mededeling "Ik ha er gin èrig (erg) in", moet oppassen dat hij van een slagvaardige Tilburger niet de geestige repliek te horen krijgt: "Dè hebben de miste (meesten) nie; mar die zitten in Bredao of Vught"... Voor wie het niet duidelijk genoeg mocht zijn: In Breda staat de strafgevangenis en in Vught een krankzinnigengesticht. Wie "in de paraplu" zit, verblijft ook onvrijwillig in de Bredase gevangenis. Deze wordt in de volksmond algemeen zo genoemd vanwege het grote koepeldak, dat de vorm van een reusachtige paraplu heeft. Wie dikwijls "in de schaans" gezeten heeft, logeerde vaak op rijkskosten in een strafkolonie. Het woord "schaans" is een afkorting van Ommerschans, waar een strafkolonie gevestigd was en wellicht nog is. Het woord wordt echter ook wel in bredere zin gebruikt

en dan bedoelt men er een gewone gevangenis mee.

TILBURGER

Correspondentie:

J. v. R. en anderen: Onze "Taalplastic" bestaat niet in boekvorm. Hij groeit nog iedere week. Het is aan de lezers hem verder te laten groeien.

Nummer 65

afkijken

"Dat heeft-ie fijn afgefluurd" kan men oude Tilburgers nog wel eens horen zeggen. En dan is het voor de niet-ingewijden in de taal van "de schonste stad" maar raden wat ermee bedoeld wordt. Het woord "fluren" heeft de betekenis van pienter en leergierig. Affluren betekent: onderdanig en heel verlangend naar iets kijken met de bedoeling het te leren of onder de knie te krijgen. Het staat dus enigszins bij het Algemeen Beschaafd "afloeren". "Fluren" komt van het Middelnederlandse "floeren". Dat betekende: nederig doen, bedeesd zijn, onderdanigheid bekennen. Het heeft ook te maken met "vloer" in de betekenis van grondslag of bodem.

vervangen - schaften

"We moeten elkaar tussen de middag zien te verschoven". Het werkwoord aan het slot van deze zin betekent "vervangen". Het houdt natuurlijk verband met het algemeen bekende: schafttijd, schaft of schof. Een "schof" was in het Middelnederlands het vierde deel van een werkdag. In Tilburgs dialect spreekt men in plaats van "schaften" over "schoften". Zo konden de arbeiders voor hun baas een briefje achterlaten met de woorden: "Wij zijn schoften". Een niet-ingeborene kan wat vreemd opkijken van deze openhartige mededeling der arbeiders, maar de Tilburgse baas had er geen moeite mee...

verwaarlozen

Als iemand "de hele boel laat verslabbakken", dan houdt hij geen orde op zijn zaken, verwaarloost ze of laat ze in het honderd lopen. Het zonderlinge werkwoord is afkomstig van het zestiende eeuwse Nederlandse woord "slabacken", dat verslappen of kwijnen betekent. Zoals wij het nu gebruiken, heeft het iets aan sterkte gewonnen.

lopen

"Ik moest zó lopen, da ik m'n boordekneupke nog heb uitgesmeten" mag misschien een zeer persoonlijke vinding zijn, die geen burgerrecht verkregen heeft, een goed voorbeeld van volkse taalplastic is het wel. Het gezegde stelt duidelijk voor ogen hoezeer de man zich wel in het zweet heeft gelopen. Hij begon natuurlijk met het uitgooien van zijn jas, daarna het vest en het eindigde bij het boordeknoopje. Men vindt hier de heerlijke overdrijving en ook de humor, waardoor onze gewesttaal zich zo vaak kenmerkt. Ze kan het maar niet duidelijk en concreet genoeg voor ogen stellen en houdt zich ver van abstractie. Een verschijnsel, dat trouwens kenmerkend voor streektaalen is. De een ziet dat als armoede, de ander als rijkdom. Kleur en fleur geeft het in ieder geval.

veelzijdig

"Onze vader leerde mee alle klippels (knuppels) slaon", zei een zoon, die ook weer sterk beeldend wilde vertellen, dat zijn vader van alles aanpakte en zó handig was, dat hij alle kanten uitkon, dank zij zijn veelzijdigheid.

standsverschil

"As ge veur 'n dubbeltje in de wieg bent geleej, krijgde geen kwartje bij mekaar". Een uitdrukking, die men met enige variatie kan tegenkomen. Zij geeft uiting aan de pessimistische gedachte, dat iemand, die arm geboren wordt, voorbestemd is om arm te blijven. Er bestaan bewijzen genoeg, dat deze uitspraak te zwartgallig is.

beklonken

"'t Vèrken is al deur den buik gestoken" kreeg een jongeman te horen, die er op af kwam om mee te delen bij een erfenis, maar achter het net bleek te vissen. De uitdrukking wijst meer algemeen op een situatie, die onherroepelijk is of waarin niets meer te redden valt.

gierig

Om aan te duiden, dat iemand verschrikkelijk gierig is, hoorden wij zeggen: "Wat hij weggeeft, kun je beter op een schop dan in je handen nemen." Een goede verstaander heeft hier wel aan een half woord genoeg!

sparen

"Hij heej nog wel 'n smörske" wil zeggen, dat de betrokkene hier of daar nog wel een beetje geld apart heeft liggen. Het zelfstandige naamwoord in deze zin is afkomstig van het werkwoord "smoren", dat bij ons - naast de betekenis in het Algemeen Beschaafd Nederlands - nog een specifieke heeft, die wij niet bij Van Dale aantreffen. In Tilburg was en is dit laatste "smoren" uitstekend bekend. Het betekent: van zijn weekloon geld voor eigen behoefte achterhouden zonder dat de ouders of "de vrouw" het weet. Het achtergehoudene is dan het "smoorske", dat dialectisch de uitspraak krijgt zoals we die boven gaven. Er zijn huisvrouwen, die van hun huishoudgeld, met zuinig zijn, een potje vormen zonder dat de man dat weet. Zo'n potje heet "smörske". Het onsympathieke van het eigenlijke "smoren" is hieraan echter vreemd. Het getuigt veeleer van een voorzichtig en verstandig huishoudelijk beleid.

TILBURGER

Nummer 66

terechtwijzen

Een rasechte Tilburger, die niet erg te spreken was over een bepaalde medemens, riep eens verontwaardigd uit: "Den dieje, die moesten ze eens op een natte geit zetten". Zich in een dergelijke situatie bevinden schijnt wel een ernstige straf te zijn, door de belachelijkheid. De verwensing sloeg namelijk op een zelfgenoegzaam personage, dat maar eens flink voor gek moest komen staan om daardoor een toontje lager te gaan zingen.

lopen

In Goirle vingen we de uitdrukking op: "Ze gaan als de zagers van Beek". Om uitleg gevraagd kregen we er de volgende verklaring voor:

In vroegere dagen plachten houtzagers uit Hilvarenbeek in Goirle bomen tot planken en balken te zagen, wat op een hoge installatie geschiedde. Vervoer was er niet, de reis werd derhalve te voet gemaakt. Tegen een paar uur lopen zag men toen niet op. Men koos daarbij echter wel de kortste weg en die ging in dit geval door de hei. Aangezien zo'n heipaasje smal was, liepen die zagers niet naast maar achter elkaar. Deze manier van "reizen" was zodanig tot gewoonte geworden, dat de zagers ook nog achter elkaar bleven lopen op een brede weg. "Gaan als de zagers van Beek" betekent derhalve: achter elkaar lopen.

drinken

"Hij zuipt as 'nen èchel" wordt gebruikt om aan te geven, dat iemand heel veel drinkt. "Èchel" is een in Zuid-Nederland gebruikt woord voor bloedzuiger. Bloedzuigers werden vroeger voor medische

doeleinden gebruikt. Men nam daarmede patiënten bloed af in de plaats van het latere aderlaten. Men sprak van "koppen zetten." Bloedzuigers zijn platte, dunne zwarte aaltjes van ongeveer een 12 centimeter lengte. Aan beide einden van het lichaam hebben zij een zuignap, zodat hij aan weerskanten "werkt". Één zo'n beestje kan 15 gram bloed uit een mensenlichaam zuigen, terwijl er nog een zelfde hoeveelheid wegvloeit door nabloeden. Bij het zuigen ziet men de beestjes opzwellen. Men treft ze wel aan op glibberige stenen in beken. Ons Kempische Duizel in de "Acht Zaligheden" was vroeger bekend om zijn kwekerijen van bloedzuigers. Deze werden zelfs geëxporteerd naar Duitsland, Polen en Italië. Daar de wetenschap nu over betere methodes beschikt, zijn de aloude bloedzuigers op non-actief gekomen.

kaartspel - kletsen

"Auwoeren troef - schuppen aos uitspeulen!" viel er weinig fijn uit de mond van een hartstochtelijke kaartspeler, die een einde wilde maken aan het gekeuvel en geklets van zijn ploeggenoten. Het beginwoord is de in onze streken veel gebruikte verbastering van 'n combinatie van "oud" met het uitoefenen van het oudste beroep ter wereld. Het betekent: kletsen of onbenullige praat verkopen.

gezicht

We hebben een moeder gekend, die - als haar kinderen lelijke gezichten trokken of moedwillig scheel keken - de waarschuwing liet horen: "Pas op, direct slaat de klok van Rome." Dat lelijke gezichten trekken bestond gewoonlijk hierin, dat de kinderen met twee pinken de mondhoeken verbreedden en tegelijk met twee vingers de onderste oogleden omlaag trokken. De waarschuwing van de moeder hield in, dat als op zo'n moment "de klok van Rome" zou slaan, het gezicht van zo'n ondeugend kind voortaan altijd in de verwrongen stand zou blijven staan. Men noemde dit spelletje der kinderen wel "mombakkussen trekken." Deze laatste uitdrukking vinden we niet in Van Dale. Hij kent wél het verouderde werkwoord "mommen", dat hetzelfde betekent als "vermommen". Wellicht staat dit niet los van de god van spot en schimp in de Griekse mythologie. Deze droeg namelijk de naam van "Momus". "Bakkes" is een plat Nederlands woord voor "gezicht". Het wordt meestal in ongunstig verband gebruikt en waar dit niet het geval is, heeft men vaak met ironie te maken. In onze jeugd werd er ook steeds gesproken van "mombakkus" in de betekenis van "masker".

werkschema

"Nou moet ik toch eens gaon," zei een Tilburgse vrouw toen ze bij de buurvrouw op het "half elfke" was, "'k zè (ben) toch al zô in m'n achterwerk." En ze bedoelde dat ze "achter was met haar werk". Dat kan natuurlijk na veel "half elfkes" gebeuren! Een "half elfke" is het bakske koffie, dat buurvrouwen des morgens om half elf plegen te drinken.

TILBURGER

Nummer 67

groeien

Het kind was nogal klein "veur z'nen awer" (voor zijn leeftijd). Tot troost van de wat teleurgestelde ouders maakte 'n Tilburger de opmerking: "Misschien krijgt hij nog wel eens 'nen maaise scheut". De betekenis hiervan is, dat het knaapje in kwestie mogelijk wel eens opvallend snel zou gaan groeien, zoals men dat op een bepaalde leeftijd soms ziet. De uitdrukking komt van de groeikracht, die vele planten in de maand mei vertonen. Wanneer het deze betreft, kan men ook wel eens te horen krijgen: "'nen maaise scheut zou ze goed doen".

klagen

Iemand, die naar het hoofd geworpen wordt: "Schaai toch uit mee oe gejeremie" krijgt het advies op te houden met zijn geklaag. Het woord van het Algemeen Beschaafd Nederlands is "jeremiade". Dat is een klaagzang van de profeet Jeremias.

schamen

Ooit de vergelijking gehoord: "Hij schaamt z'n eigen als het paard van de mulder"? Een paard van een molenaar had nogal eens een zware last te trekken, waardoor het dier met de kop naar de grond gebogen loopt. Het is dus of het dier zich schaamt. Nu houdt een boer helemaal niet van een paard met een hangende kop. Dat schijnt geen stijl te zijn voor zo'n edel dier. Onder boeren heerste in het verleden zelfs een bijgeloof volgens welk er een middeltje bestond om het paard de kop op te doen houden. Hiertoe gebruikte men het vlies, waarin het veulen gedragen wordt en dat men met de naam "haam" betitelde. Direct na de geboorte werd het vlies op de staldeur geplakt, waar het spoedig droogde. Dan hing men het op in een hoge boom. Na een dergelijk ritueel zou het veulen vast een fier paard worden. "En gij geleuft dè?", zal een moderne boer zeggen.

vrouwentypes - log

Een molenaar had gewoonlijk nogal een zwaar paard. Het is geen compliment wanneer er van een vrouw gezegd wordt: "Ge kent ze nie meer terug; 't is vort net 'nen meulepèèrd". De slanke lijn laat in zo'n geval veel te wensen over.

deugen

Om eens goed duidelijk te maken hoe slecht iemand wel is, hoort men vaak zeggen: "Hij deugt van gin haor of start" (haar of staart).

We beschikken over nog een, niet minder plastische uitdrukking, om hetzelfde te zeggen: "Hij hee geen haor op z'ne kop dè deugt".

blozen - groeien - Frans

Het haar is in onze gewestelijke taal een dankbaar object om mee te manoeuvreren. Als iemand "rooi wordt tot in z'n haor" dan bloost hij sterk.

De spinazie of iets anders kan wel eens "zo dicht staan als haor op 'nen hond". Een foto geeft het niet duidelijker weer.

En dan kan er ook nog iemand "Frans mee haor" spreken, dat is heel slecht Frans praten.

spreken

"Den dieje weet z'n prevelementje wel" werd er gezegd van iemand, die goed van de tongriem is gesneden en niet gemakkelijk met de mond vol tanden staat. Jammer genoeg is dit aardige woord Bargoens of "boevetaal". Het betekent: gesprek, redevoering of pleidooi. Ook "prevelement" komt voor.

alles - vernielen

Wie "de hele santepetie kapot slaat" vernielt alles. Het zonderlinge zelfstandig naamwoord is een verbastering van "santeboetiek", een geringschattend woord, dat in het ABN voorkomt en "hele boel" betekent. Maar die "santeboetiek", in de plaats waarvan we ook "santekraam" kennen, is nog niet zuiver op de graat. Die "boetiek" komt van het Franse "boutique", dat "winkel" betekent en "sant" betekent: heilig. Van Dale geeft als Zuid-Nederlands het woord "santje", dat een prentje is met een afbeelding van een heilige. Met onze "santepetie" of "santekraam" komen we dan tenslotte terecht bij een kraam met heiligenbeeldjes. Als die kapotgeslagen worden, is het nogal erg.

eten

"Zit nie zo te pitsen" zei een moeder tot een kind, dat weinig eetlust had en daarom traag hier en daar een rozijntje uit de rijstebrij peuterde. Ook een klein hapje nemen van eten, dat nog niet op tafel staat, hebben we wel eens "pitsen" horen noemen. Bij Van Dale is "pitsen" gewestelijke taal voor knijpen. Daarnaast geeft hij het zelfstandige naamwoord "pits", dat een kleine hoeveelheid betekent. Hiervan is ongetwijfeld ons werkwoord gemaakt.

begerig - kruisbes

"Hij vloog er op af als een haan op een knoezelbos" duidt op grote begerigheid. "Knoezel" is ons gewestelijk woord voor "kruisbes". Dit zijn eetbare vruchten, die vroeger heel wat mensen in hun

tuin hadden staan. Van Dale geeft het woord "knoezel" alleen in de betekenis van "enkel" en dat noemt hij dan verouderd Zuid-Nederlands.

begerig - duivel

Om aan te geven hoe begerig iemand naar iets is, bv. naar geld, kan men ook de uitdrukking horen: "Hij hee-g-'t er op als de duivel op Girtje (Geert). Wie die Geert is weten we niet, maar hij zal in ieder geval wel een slechte reputatie hebben genoten.

TILBURGER

Nummer 68

misleiden - aarden

We hoorden onlangs een oude man zeggen: "Al die pratjes (praatjes) verlutten oe." Hij bedoelde aan te geven, dat men door al die pratjes misleid werd. "Verlутten" betekent eigenlijk verlaten of in de steek laten. Zoals de getrouwe lezer zich wellicht nog zal herinneren, hebben wij in een vroegere aflevering al eens bij dit werkwoord stilgestaan. Het ging toen om het verluten van een vogeltje en om een mens die verlut was. Bij het vogeltje ging het om het nest of de eitjes, waar zoveel door mensenhanden was "aangezeten", dat het vogeltje zijn nest niet meer opzocht. Voor de mens betrof het een wegblijven op een plaats, waar hij vroeger vaak placht te komen terwijl men niet weet, wat de oorzaak van zijn wegblijven is.

lopen - pantoffelparade

"Hij heeft heel de stad rondgefenteld" (ook wel afgefenteld) betekent rondwandelen zonder een bepaald doel. Ook kon men wel horen: "'t Is niks gedaon, dè gefentel van die jongens en mèskes 's aovends in de Heuvelstraot". Dat betrof de tijd, dat er op zaterdag- en zondagavond heel druk pantoffelparade werd gehouden in de Heuvelstraat. Als maar op en neer van den Heuvel naar Jamin bij de Markt. Er waren mensen, die deze parade spottend ook wel "mèskesmert" (meisjesmarkt) noemden. Misschien was dat gefentel dan toch niet zo doelloos als het woord zegt?

schieten, erin - advocaten

Is men met een bepaald karwei bezig, bv. een spijker of iets dergelijks inslaan, dan hoort men soms zeggen: "Hij schiet er in as 'nen avvekaot (advokaat) in de hel". De uitdrukking kan ook in overdrachtelijke zin gebruikt worden. De volksmond heeft nooit veel vertrouwen gehad in het zieleheil van een advocaat door verkeerd of onvoldoende begrip van diens taak. Vandaar dan ook de mening, dat er in de hemel maar één advocaat kan verblijven. Dat moet Sint Ivo, de patroon van de advocaten zijn...

schieten, erin

Iets kan ook ergens inschieten "als een brood in de oven". Brood werd nl. met een speciaal daarvoor bestemd houten werktuig in de oven "geschoten".

gierig - sterven

Iemand, die dik in de centen zat maar er heel zuinig mee omsprong, kreeg te horen: "Ge moet mar goed zuinig zijn, mar hedde (hebt ge) al 'ns ooit een braandkaast achter 'nen lijkwaogen zien rije?"...

brutaal - verwaand

Van een erg vrijpostig mens zegt de volksmond, die nu niet steeds even kieskeurig is in zijn uitdrukkingen: "Hij is net zo verlegen as 'nen hond, die z'n gat laat zien". Het aardige van de uitdrukking is, dat brutaliteit in een vergelijking plastisch gemaakt wordt door het gebruik van het tegenovergestelde begrip "verlegen". Brutaliteit en de hond worden in de taal toch graag

geassocieerd. En niet alleen in de gewesttaal. Men denke maar aan uitdrukkingen als: "hondsbrutaal" en "zo brutaal als een hond".

Verder ontmoetten wij de hond ook nog in de uitdrukking "Hij is zo verwaand as een hond mee zeuven starten" (staarten).

lopen - vee drijven - waterkracht

"Loop toch nie zô te stawe(n)" hoorde iemand zich toevoegen, die op een eigenaardige wijze liep. "Stawen" is het plat uitgesproken werkwoord "stouwen", dat in dit verband een specifieke wijze van zich voortbewegen aangeeft. Het duidt op een moeilijke gang, maar niet iedere moeilijke gang kan als "stouwen" gekwalificeerd worden. Hij moet de indruk maken alsof de betrokkene met moeite iets voortduwt, bv. zoals een arbeider een stootkar voor zich uitduwt. Een dergelijke kar wordt dan ook wel "stouwkar" genoemd.

In onze gewestelijke taal betekent "stouwen" ook nog vee voor zich uitdrijven. Ook hier speelt het moeizame ook weer zijn rol. Het woord wordt dan ook steeds gebruikt voor vee, dat zich moeilijk in een bepaalde richting laat leiden zoals koeien en varkens. Voor schapen wordt het daarentegen niet gebezigd. Een koeistawer is dus iemand, die koeien voortdrijft. We hebben hier te maken met een andere betekenis dan die welke "stouwen" in het Algemeen Beschaafd Nederlands bezit. Beide zijn echter wel aan elkaar verwant in dien zin, dat ze alle twee inhouden in een bepaalde richting leiden. Bij de steeds zeldzamer wordende watermolens spreekt men van de "stouwwiel". Dat was het bekken, waarin het water "gestouwd" werd om daarna door een smalle sloot (de stouwgeul) naar de molen te worden geleid. Hier heeft het "stouwen" een andere betekenis dan het "stuwen" van water met de bedoeling een zekere hoogte of diepte te behouden. Dit "stuwen" vindt steeds plaats door middel van dam of kering.

laden - lossen - weer - toilet

Wie weet er nog wat betekent: "Zij rijden daar met staande kar"? Het geeft aan, dat het er met het werk zeer druk is. Bij het laden en lossen wordt het paard niet uitgespannen maar blijft in de kar staan, opdat men weer snel terug zal zijn met de volgende lading. Men zou dus kunnen zeggen: Het is laden en lossen. Maar deze uitdrukking betekent toch weer iets anders. Men kan ze horen als bij slecht weer de ene bui op de andere volgt. Ook wordt ze schertsend gebruikt als iemand direct na het eten naar de wc gaat. Maar in die zin kent Van Dale ze ook, en is ze dus Algemeen Beschaafd of onbeschaafd(?) Nederlands.

TILBURGER

lichaamsgebreken - oog

"Dieje meens heej echte maon-ooge(n)" hoorden wij iemand zeggen zonder daardoor veel wijzer te zijn geworden. Maar vragende wordt men wijs en zo vernamen we dat dit werd gezegd van iemand wiens ogen overtrokken zijn door een bloederig netvlies. Paarden met dit soort ogen worden ook "maon-oog" genoemd. Volgens onze zegsman zou dit uitsluitend voorkomen bij paarden met een grote bles, een witte streep vanaf de voorkop tot aan de neus.

weg - bedelen

Vroeger hebben we hier al eens stil gestaan bij de uitdrukking: "Ze is den hort op", dat in brede zin betekent "ze is op stap of er vandoor" en dat dan een minachtende betekenis heeft. We vernamen later, dat de eigenlijke betekenis van "den hort opgaan" is: gaan bedelen om overgebleven etenswaren. "Hort" is Middelnederlands en komt van het werkwoord "horten", dat eten overlaten betekent. Een "hortganger" is iemand, die bij kloosters om eten gaat bedelen. Deze letterlijke betekenis is in Tilburg wel verloren gegaan. Intussen zou men nog wel kunnen zeggen, dat iemand, die "den hort op is" op stap is gegaan en intussen zijn eten wel ergens anders dan thuis opscharrelt.

ijs - schaatsen - moeras

"Lijdt het ijs al op Baksven?" kunt ge 's winters horen vragen. Men wenst dan te weten, of het ijs al zo dik is dat men er niet meer doorheen zakt en er dus op kan schaatsenrijden. Als er na een schaatsperiode dooi invalt, kan het gebeuren, dat het zacht geworden ijs nog wel enige tijd bereden kan worden, maar dat het onder de voeten van de schaatsers steeds meer begint te "golven" totdat men er eindelijk doorheen zakt. Zulk ijs noemt men wel een "papieren zulderke" (zoldertje), dat men ook hoort verbasteren tot "poppeliere zulderke". Dezelfde uitdrukking kan ook gebruikt worden voor moerassige grond, waarin de voet dreigt weg te zakken.

hout

Om het er eens dik op te leggen hoe slecht een bepaald soort hout was, kwalificeerde iemand dit als "ongepolitoerd waiboomenhout". Dat is dan het "gemeenste" hout, dat er bestaat.

tegenstaan

"Dieje meens kijkt net of heel de wereld tegen z'nen daank stikt (steekt)". Toen we de zin voor de eerste keer onder ogen kregen, keken we er nogal vreemd van op. We kunnen ons niet herinneren hem ooit te hebben gehoord. Toch is hij niet zo gek als hij lijkt. We hebben hier te maken met het verouderde zelfstandig naamwoord "dank", in de betekenis van gezindheid tot iets of begeren. Men kan "iets tegen zijn dank doen". Gangbaar is nog steeds de Algemeen Beschaafde uitdrukking: tegen wil en dank. De mens die wij hierboven ten tonele voerden, kijkt dus alsof de hele wereld hem tegenstaat.

ruilen

"Ge moet nie aaltij liggen ruitelen en tuitelen", zei een vader tot zijn zoontje toen het knaapje aan den lijve ondervond: Als er twee ruilen is het voor één huilen. "Tuitelen" betekent hier "ruilen" zoals kinderen onder elkaar doen. Het is echter niet een ruilen zonder meer, maar er komt ook enige gepalaver bij zoals: Geef jij mij nou dat mes dan krijg jij mijn haktol. Gaat de andere er niet op in, dan verhoogt de tegenpartij zijn bod door nog iets begerenswaardigs aan te bieden. Er wordt op een min of meer zeurige manier gemarchandeerd, omdat de tegenpartij niet vlot toehapt. Van Dale kent als gewestelijke taal het woord "tuitelen". Het betekent: wiebelen, wankelen, niet vaststaan. Ruitelen houdt misschien verband met "ruiten", dat roven betekent. De overeenkomst van klank en ritme in de twee uitdrukkingen doet het bijzonder goed. Men krijgt een gevoel van heen en weer gaan.

waaks

Onze buurman is erg trots op zijn hond, want hij noemt die heel "geworrig", waarmee hij dan "waakzaam" bedoelt. Dus 'n hond die direct aanslaat als er een vreemde op het erf komt. We staan hier voor de gewestelijke uitspraak van het Middelnederlandse "gewarig", dat inderdaad "waakzaam" betekent.

hijgen - grazen

"Hij stao te hijgen as 'n spurriekoei" vraagt ook om een verklaring, waarom het in deze vergelijking nu uitgerekend een "spurriekoei" en niet een koe zonder meer moet zijn. "Spurrie" is een niet veel meer gebruikt veevoeder, dat op de omgeploegde roggevelden werd gezaaid, soms tussen het "gruun" oftewel de knollen. In tegenstelling tot grasland was een spurrieveld niet afgemaakt. Een koe, die op een spurrieveld te grazen werd gezet, bond men met een touw aan een paaltje vast. De lengte van het touw (tuier) vormde dan de straal van de cirkel binnen welke de koe kon grazen: waar zij "haar tuier kon uitgrazen". Maar die koe wilde tenslotte ook wel eens aan de hoogstaande spurrie buiten haar "tuier" komen. Om dit te bereiken trok zij het touw heel strak en... dan hijgde ze van benauwdheid en inspanning... Voor het slaan van de tuierpaaltjes gebruikte de boer een speciale grote hamer. Een koe tuieren betekent uiteraard dus een koe met een touw aan een paaltje vastzetten om te grazen. Men kon vroeger ook van "spurrieboter" horen spreken. Dat was boter van melk van een koe, die spurrie als voer kreeg.

TILBURGER

Correspondentie:

J.K. - Hartelijk dank voor uw 240ste opgave. U bent nu wel kampioen. Wat niet reeds vroeger behandeld werd en geschikt is, komt te zijner tijd aan de orde.

A.S. - Heel intelligent opgemerkt. We hopen daarvan nog wel eens gebruik te maken.

Nummer 70

eten - roggebrood - krachtvoer - voerzak

"Zoer brood mee spek trekt de kèr". Vertaald: "Zuur brood met spek trekt de kar". De algemene betekenis ervan is, dat brood met spek gezond eten is en dat men er sterk van wordt. We hebben hier te maken met een mooi voorbeeld van gewestelijke taalplasticiteit. We zouden de dag van vandaag niet weten, waar we nog zuur brood kunnen krijgen. Vroeger was het echter algemeen bekend. Het was erg vast roggebrood met een zurige smaak, dat de voerlui aan hun paard gaven. Daarom werd het ook wel "pèrdebrood" (paardebrood) genoemd. Het zal vermoedelijk goedkoper dan gewoon roggebrood geweest zijn. Het smaakte best en sommige mensen aten het graag, al zou men er nu waarschijnlijk zijn neus voor ophalen.

De voerlui voerden steeds één of twee van deze broden mee in de onder hun wagen bengelende zak die "rosdoek" heette. Bij de meeste cafés langs de weg stonden houten kribben buiten, zoiets als een smal kerstkribbetje op hoge poten. In deze voor de paarden bestemde voederbakken deponeerde de voerman het brood voor zijn paard, waarvan hij eerst - met zijn knipmes (vaak een "Lierse knip") - enkele repen had afgesneden. Dan "kon" het paard "vooruit", terwijl de voerman in de gelagkamer zijn borreltje dronk. Het paard werd dus met zuur brood gesterkt. Door een speelse gedachtensprong identificeerde men dit brood met het paard en liet men rechtstreeks het brood de kar trekken. Van spek was er voor het paard natuurlijk geen sprake. Dit zal wel aan de zegswijze zijn toegevoegd om haar ook op de mens toepasselijk te maken.

kunnen, vooruit

Een Tilburgse huismoeder, die bij haar buurvrouw een kommetje zout had geleend, zei: "Zie zo, nou kan ik weer vooruit". Ze had ook kunnen zeggen: "Ik kan weer eventjes toe". We hebben te maken met het werkwoord "vooruitkunnen". Van Dale geeft verschillende samenstellingen met "vooruit". Die met "kunnen" ontbreekt. Sommige die hij brengt, hangen zeer dicht tegen onze Tilburgse aan, maar wij blijven toch steeds een subtiel onderscheid voelen, dat we niet kunnen overbruggen. We menen derhalve toch wel met typische gewesttaal te maken te hebben. Ons "vooruitkunnen" in boven aangehaalde zin betekent: Uit de voeten kunnen, niet meer gehandicapt zijn door het gemis van iets, dat men nodig heeft.

eruitzien - bedroefd

Wie er slecht uitziet, kan wel eens de niet slecht bedoelde maar toch nogal ontactische opmerking te horen krijgen: "Ge hèt (hebt) net een gezicht van aaw lappen". Dit is ook toepasselijk op iemand die triest of bedrukt kijkt.

berusten - stilte

"Hier zitten we nou, vriezen we dood dan vriezen we dood. Dan hoeven we niet dood te sneuwen" (sneeuwen). Het meest hoort men dit gezegde zonder toevoeging van de laatste zin, welke het echter nog aardiger maakt. 't Is een uiting van laconieke berusting, als men eigenlijk niet direct weet wat nu verder aan te vangen zonder dat men daarbij zijn situatie tragisch opneemt. Ze kan ook wel gebruikt worden om stilte te verbreken, als er op een gegeven moment in een gezelschap niemand iets zegt.

Tilburg en Goirle - geld

Het er in voorkomend woord "sneeuw" herinnert er ons plotseling aan hoe een dialect van twee dicht bij elkaar liggende plaatsen toch opvallende verschillen kan aantonen. In Tilburg is het Algemeen Beschaafde sneeuw "sneuw". Een leeuw is een "leuw", een zwaluw een "zwalluw", een

mens betitelen we als "meens". In het nabije Goirle heeft men voor dit alles respectievelijk: snow, loow, zwollum en mins (met een langgerekte "i").

Bepaald beroemd is het Goolse "dobbeltje" voor dubbeltje, waarvoor we in Tilburg geen dialectisch equivalent kennen. Behalve dan op Korvel, waar men ook wel van "dobbeltje" sprak. Maar die zitten dan ook al dicht tegen Goirle aan.

"weten en witten"

"God wit alles en God wit niks!" Deze paradox van volkse vinding viel lang geleden uit een oude vrouwkesmond. De verklaring kwam met: "Anders zou Hij onze kelder wel gewit hebben". We hebben hier te doen met een aardige woordspeling met de werkwoorden "witten" (in de betekenis van met kalk wit maken) en "weten". De derde persoon enkelvoud van dit laatste werkwoord is in ons dialect in de tegenwoordige tijd "wit". De hele vervoeging van onze tegenwoordige tijd luidt: Ik weet, jij (bestaat niet), hij wit, wij weten, gij wit, gullie wit, zij weten.

zz "weten en wassen"

Met de dialectische verleden tijd van "weten" zou men ook wel paradoxaal kunnen jongleren met betrekking tot het ABN-werkwoord "wassen". Onze verleden tijd van "weten" is namelijk: ik wies, jij (bestaat niet), hij wies, wij wiessen, gij wiest, gullie wiest, zij wiessen. Dat heeft dus met "wassen" helemaal niets te maken.

"bij", samentrekkingen met

Zó doen we dat "bons", "bullie", "ballemol". En dat betekent: bij ons, bij jullie, bij allemaal. Hoe in de samentrekking van "bij" en "jullie" die "j" werd weggemoffeld? Eigenlijk hebben we niet te maken met 'n samentrekking met "jullie" maar met "ullie".

verstaanbaarheid

Ook als verborgen bezittelijk voornaamwoord vindt men dit terug in het klassieke, geritmeerde Tilburgs: "Ulliede gullie den ulliën ook?" Voor de niet-inboorlingen: dit betekent: "Oliën jullie die van jullie ook?" (de koffiemolen bv.). Toch wel een leuk taaltje, dat Tilburgs!

TILBURGER

Tilburgse Taalplastiek 71-80

onder redactie van Ben van de Pol

Nummer 71

drinken

Wanneer vroeger het werkvolk tijdens de schafttijd even "een half maatje" (jenever) ging halen, kon het gebeuren, dat ze de kastelein vroegen: "Hedde (heb je) er ôk 'nen veldwachter bij?" In dit geval was een "veldwachter" een glaasje zonder voet. Deze benaming zou haar oorsprong vinden in het volgende: kasteleins waren niet erg gesteld op het bezoek van een veldwachter in hun zaak, ook niet al kwam hij er om zelf een borreltje te kopen. Men schonk hem in met tegenzin en gaf hem een glaasje, waaraan het voetje was afgebroken. Dit hield een stille wenk in, dat men verwachtte, dat hij het borreltje "staandebeens" diende achterover te slaan en er niet op zijn gemak bij behoorde te gaan zitten. Was er geen kapot glaasje voorhanden, dan zou zelfs de kastelein demonstratief de voet van het borreltje hebben afgeslagen. Dat lijkt ons nogal straf.

vol - presteren

In een café of op een uitvoering kon het wel eens "volle bak zijn." Dan was het er stampvol. Werd er echter gezegd: "Het is allemaal halve bak, wat hij doet", dan betekent dit dat de persoon in kwestie zijn werk slecht placht uit te voeren. De laatste uitdrukking behoort tot de bakkersterminologie en betekent eigenlijk: half gebakken. Men hoort ook wel zeggen "halve baks gedaan".

profiteur

Sommige mensen doen zich graag te goed, wanneer het ten koste van andermans portemonnee gaat. Onze mensen plegen dat uit te drukken met: "As 't veur niks is... de bulten er op."

"varken en veertje"

Geruime tijd geleden hebben we hier een duivemelker opgevoerd, die zei dat hij "geen vërke (varken)" thuis had. Nu komt er op ons bureau gedwarreld een duivemelker, die "geen vërke (veertje)" thuis heeft". Deze tweede uitdrukking lijkt ons heel wat logischer in een duivemelkersmond dan de eerste. We houden het daarbij dan maar op. Vooral geschreven in het dialect is het verschil tussen beide woorden miniem. Daar de eind-"n" praktisch niet wordt uitgesproken, houden we bij de uitspraak nog alleen het verschil tussen de "e" uit de eerste lettergreep over. Als wij een "varken" bedoelen, wordt de "è" alleen langer gerekt dan bij het "veertje".

geschikt

Handel in kerstbomen was vroeger niet in de huidige vorm bekend. Men trok meestal zelf de bossen in om er een te kappen, al was dit niet altijd en overal geoorloofd. Een inzender herinnert zich nog, dat zijn vader thuis kwam met een kerstboom en de toelichting: "Ik heb hem helemol aon Baksven gehaold, bij de Trappisten stonden er ook genug, mar er was ginnen éénen "rilleke" bij. Hij bedoelde: redelijke of voor het doel geschikte.

bed - terugtrekken, zich

Wanneer iemand "in z'nen ieper" of "iepert" of "upert" kruipt", gaat hij naar bed. De vreemde woorden komen van "uper" of "opper", dat "boven" betekent. Slapen deed men vaak boven. We kennen nog wel in de oude huizen de "opkamer", die steeds boven de kelder lag.

Er bestonden nog een paar andere uitdrukkingen voor naar bed gaan. Men "kroop in z'ne kôrf" of "ging naar z'nen toddenhoop". De kôrf (korf) was een bedstede met deurtjes of een kleine opening. Het misprijzende woord "toddenhoop" werd gebruikt voor een niet opgedekt bed of voor een bed, waarvan het dek bestond uit oude kleren of kapotte lakens of dekens.

Tenslotte heeft "in z'nen iepert kruipen" ook nog de figuurlijke betekenis van zich terugtrekken.

opperman

Het "uper" treffen we in ons dialect ook nog aan in het woord "uperman", die in het Algemeen Beschaafd Nederlands "opperman" heet. Hij was de man, die de stenen en de cement voor de metselaar naar boven bracht, een taak die thans ook sterk gemechaniseerd is. En misschien heet de oude opperman in onze geëmancipeerde tijd voortaan wel metselaarsbediende. Het klinkt in ieder geval niet slecht.

teleurstelling

"Wat trekt ge toch een gezicht van ouw lappen" kan iemand te horen krijgen wie de teleurstelling zo uit z'n gezicht spreekt, dat ge ze er wel "mee de schuup (schop) kunt afscheppen".

luid - praatziek

Van een nogal helder "getaalde" vrouw wordt gezegd: "D'r schuurdeur stao weer open, wè krokt (kraakt) ze toch!"

Een vrouw, die niet op haar mondje is gevallen en hele spraakwatervallen ten beste geeft, heeft "er een flinke snebbel (snavel) aan staan". Zo'n praterige vrouw wordt zelf ook wel "snebbel" genoemd.

verstaanbaarheid

Het Tilburgse taalgrapje, waarmee wij onze vorige aflevering sloten, is geradbraakt overgekomen, zodat het nog grotere geheimtaal werd dan het al was. In de hoop, dat het nu lukt, proberen wij het nog eens. We schreven: "Ulliede gullie den ulliën ook?" Dat betekent: Oliën jullie die van jullie ook?" (bv. de koffiemolen). Altijd wel gedacht, dat het Tilburgs de moeilijkste taal van de wereld is!

TILBURGER

Nummer 72

tuchthuis - gevangenis

Een lezer herinnert zich, dat - wanneer hij als kind iets verkeerd had gedaan - hij van zijn moeder de bedreiging te horen kreeg: "De volgende keer gao-de naor 't spinhuis". Een "spinhuis" was aanvankelijk een tuchthuis voor vrouwen, waar de gedetineerden o.a. moesten spinnen. Later heeft het woord de meer algemene betekenis van gevangenis gekregen.

opschudding - duchtig - wrijven

"Hij hô (had) er weer goed tegenaongeröst", zei een stadgenoot van de oude stempel. Het gebruik van deze uitdrukking vertoont enige nuances. Onze zegsman verklaart bovenstaande met: "de boel op stelten zetten". Daar kunnen we mee akkoord gaan. Persoonlijk voelen we méér voor een iets bredere verklaring en dan denken we aan: "Van katoen geven".

Bijzonder interessant is ons specifiek gewestelijk werkwoord: "rössen", dat men tevergeefs in een Nederlands woordenboek zal zoeken. Iedere echte Tilburger weet echter, dat het "wrijven" betekent.

kinderen

Als een Tilburgse moeder zegt, dat ze vlug naar huis moet, omdat "de klein mannen alleen thuis zijn", bedoelt ze daarmee haar kinderen. En dat behoeven helemaal niet enkel jongetjes te zijn. Het slaat evengoed op meisjes.

verbijstering

Kijkt iemand "alsof ze op hem geschoten hebben" dan trekt hij een verbouwereerd gezicht.

zeispreuken - helpen

"Alle bietjes helpen zei de mug en ze p..... in de zee". Wanneer men weet, dat die "bietjes" betekenen: "beetjes" of kleine hoeveelheden, is een verdere verklaring wel overbodig.

Het is één van de vele zeguitdrukkingen, die we in onze taal tegenkomen en waarvan de Engelse schrijver Charles Dickens ook nogal eens graag gebruik maakte om komisch effecten te bereiken, zoals bijv. in "Dat valt mee, zei de boer toen hij in zijn bed stapte en er doorzakte". Dickens doet hier echter tegelijkertijd een aardige vondst door de woordspeling.

horloge

Wanneer men te horen krijgt: "Dieje lozzie van jou loopt op èrpelschelle(n)" wordt het tijd, dat men zijn horloge eens naar de horlogemaker brengt, want hij loopt vóór of achter of staat een poosje stil om dan weer vanzelf te beginnen. Enfin, hij is volkomen onbetrouwbaar. Die verbastering van "horloge" tot "lozzie" is wel kostelijk.

gunst, in de

Heeft iemand ergens "zijn erwten uit", dan ligt hij er uit de gratie. In de diplomatie wordt men dan heel sjiek in het Latijn tot "persona non grata" verklaard. Stel je voor, dat men tot een ambassadeur zei: "U hebt hier uw erwten uit, zie maar dat je weg komt!"

wijsmaken

Wie zich geen "oren laat aanblaffen" laat zich niet bedriegen of iets wijs maken. Die oren zullen wel van de befaamde ezel afkomstig zijn.

baldadigheid

Van het "gereformeerd maken van een kar" hadden we nooit gehoord. Volgens ontvangen verklaring slaat dit op een bepaalde kwajongensstreek. De burries van een aardkar zaten met pinnen aan de kar bevestigd. Men kon ze daardoor vrij gemakkelijk verwijderen. Daarna stak men die burries van achter tussen de wielen door om ze opnieuw te bevestigen aan de voorkant bij het "hupbord" of "hoofdbord". Van rijden met zo'n kar was dan natuurlijk geen sprake. De kar was derhalve "hervormd". Dit is dan tevens de verklaring van de leuk gevonden woordspeling.

kleuterschool

Vierenzestig jaar geleden ging 'n lezer voor het eerst naar school en wel naar de "awe Haaikese school, waar later de nieuwbouw van de GGD kwam". Dat was derhalve in de huidige Schoolstraat. Die school werd de "kiepkesschool" genoemd. Nu 70 jaar oud - weet hij nog steeds niet wat dat betekent. Een "kiepkesschool" was weleer in de taal van de volksklasse de algemeen gangbare benaming voor "bewaarschool". Van de naam hebben we nooit een probleem gemaakt. "Kiepkess" zijn nu eenmaal jonge kippetjes of kuikentjes. In het bedrijvige gekrioel van driejarige kinderen onder het wakend oog van een breederokte zuster of toewijdingsvolle onderwijzeres hebben we altijd het beeld van een kloek met haar kuikens gezien. Of we de verklaring verder van huis moeten zoeken, weten we niet. Wel weten we dat die "kiepkesscholen" gemengd plachten te zijn in een tijd, dat co-educatie zo ongeveer een naaste gelegenheid tot zonde was. Op de "kiepkesschool" kon het echter nog geen kwaad...

kinderen - opschieten

Behalve "kiepkess" bleek iemand nog een ander soort kinderen te kennen. Hij zei: "Ik kwam jouw vrouw tegen mee "'nen kom-vort". Hiermee bleek bedoeld een kind, dat nog maar nauwelijks lopen kan en door een wat haastig aangelegde moeder aan één hand wordt meegetrokken. Dat "kom-vort" geeft uiting aan het ongeduld in de zin van: "Allé, schiet toch wat op" of "maak wat voort".

TILBURGER

ongerust

"Nou, nou, ze zullen oer geen burgemeester maken" wordt gezegd als iemand huiverig is iets te doen. De uitdrukking houdt de geruststelling in, dat er geen erge consequenties aan de daad verbonden zijn.

verflauwen

Wanneer er in een zaak een overdreven ijver aan de dag wordt gelegd, bijvoorbeeld als nieuwe burens elkaar al direct overlopen, kan een wereldwijze Tilburger wel eens de opmerking plaatsen: "Dè zal wel koelen zonder blaazen."

aanpakken

"We zullen hem eens een hendje (handje) geven" zei een Tilburger, die van plan was eens geducht de handen uit de mouwen te gaan steken.

aanmerkingen

Als je "niet te fijn moet kijken" behoort men niet op ieder slakje zout te leggen. Beter is het zich rekenschap te geven van die andere Tilburgse wijsheid: "Ge vindt allicht een vlooi in een schooiershemd." Het betekent, dat men van te voren wel kan weten wat je te wachten staat en dat men daarom nadien geen aanmerkingen behoeft te maken.

profiteur

"Hij lust hem wel as-ie naor koper smokt (smaakt)" duidt op een man, die graag een borrel heeft, wanneer hij hem niet zelf behoeft te betalen. Mogelijk wordt letterlijk het metaal koper bedoeld, dat in de mond maar een "raar gevoel" geeft, zeker als het bedekt is met giftig kopergroen. Waarschijnlijker lijkt het ons echter, dat er hier sprake is van een woordspeling met "koper" en "kopen".

aanleggen

Tegenwoordig wordt er niet meer zo op de kleintjes gekeken als vroeger. Een veertig jaar geleden, toen we nog niet in de "welvaartsstaat" leefden, waren ouders meestal genoodzaakt met hun kroost te gaan wandelen zonder dat er daarbij onderweg in een café een glaasje limonade bij kon overschieten. Men zei dan, dat men "wandelbier" dronk. Wandelbier drinken betekent derhalve er voor ontspanning op uit trekken zonder onderweg iets te verteren.

lopen

Zulke tochten werden meestal gemaakt "met de benenwagen", dat is: te voet. Men kon ook gaan met "het paard van Sint Franciscus" of met "de schoenmakerstram" of met "de billenwagen". Ook die drie uitdrukkingen betekenden allemaal: te voet. Sint Franciscus beschikte namelijk niet over een paard en schoenmakers werden geacht geen geld te hebben om een tramritje (dacht men hierbij aan de Loonse tram?) te betalen.

leeftijd

"Beter 'n aaw (oud) perd (paard) kapot dan een jong bedorven" houdt een pleidooi in voor de jeugd, die de toekomst heeft. De uitdrukking vertolkt de opvatting, dat aan de dood van een oude mens niet zoveel verbeurd is, maar dat men zorgen moet dat een kind niet wordt bedorven.

leeftijd

"Als de vos oud wordt, dansen de kiepen (kippen) op z'nen rug". Het betekent, dat een oude mens energie verliest en zodanig wordt uitgerangeerd, dat zelfs degenen, die aanvankelijk als de dood voor hem waren, hun angst verloren hebben en met hem doen wat ze willen.

terechtwijzen

Wanneer iemand "voor vijf cent zijn vet meekrijgt", dan hoort hij zich geducht de waarheid vertellen." Het kan ook een uitbrander zijn. Onze uitdrukking is wat mooier versierd dan de soortgelijke van het Algemeen Beschaafd Nederlands: iemand zijn vet meegeven.

feeks - dom - lichaamsgebreken - scheel

Een vrouw kan als "loeter" gekwalificeerd worden. In onze jeugd hebben wij dit woord steeds ervaren als een afschuwelijk scheldwoord, dat we nooit durfden te gebruiken. Het leek wel met een vreselijke vloek gelijk te staan. We weten echter niet of het voor iedereen zo zwaar was geladen. Als we het nu eens nader bekijken, lijkt het niet meer zo verschrikkelijk. Het komt van het Franse "l'outré", dat "de otter" betekent. Men zegt dan ook wel - vooral in Vlaanderen - "Gij zijt 'nen otter". Dat betekent: domoor. Daarnaast kan het ook slaan op iemand, die scheel ziet. "Juffrouw Plus had tegen Vrouw Struyck geroepen "ge zijt 'nen otter" (Bergmann). "Otter" als scheldwoord kan blijkbaar zowel voor een man als een vrouw gebruikt worden. "Loeter" daarentegen hebben we steeds van een vrouw horen zeggen. En dat was minstens een kreng van een vrouw, waarbij aan het zachtardige "domheid" niet eens werd gedacht.

etter - vervelen

Nu we dan toch aan het schelden zijn, kunnen we daar nog wel even mee doorgaan. "Die vent is me toch 'nen etter!" klinkt ook alles behalve complimenteus. Bij dit "etter" hebben we te maken met de verbastering van het Franse zelfstandige naamwoord "être", dat "wezen" betekent. Als zodanig is het woord neutraal. Het wordt pas zwaar geladen in de verbastering, waarin de betekenis uitbreiding ondergaat met het begrip "treiterig vervelend" of "onuitstaanbaar". Men is geneigd te denken, dat dit "etter", wat dus niets te maken heeft met de afscheiding uit zwerende wonden, wel specifiek gewestelijk zou zijn. Dit is echter niet het geval. Van Dale kent het ook in de ons gegeven betekenis. Wèl betwijfelen wij of het elders zoveel burgerrecht geniet als bij ons.

Wij hebben er ook nog een werkwoord van gemaakt: "Lig nie zo te etteren." Dat brengt Van Dale niet.

TILBURGER

Nummer 74

duivel - begerig - Vlug, Geertje de

Enige tijd geleden gaven wij hier de uitdrukking: "Hij hee-g-'t er op als d'n duivel op Girtje". Men zegt echter ook: op Girtjes. Een briefschrijver meent, dat dit laatste woord geen voornaam zou zijn, maar gewoon een meervoud van een zelfstandig naamwoord: girt-girtjes, wat dan "zieltjes" zou beduiden. Wij delen die opvatting niet, al roept de uitdrukking in haar geheel wel de associatie met zielen op. Liever houden wij het op één bepaalde ziel en wel die van Geert. De vormen met "e" en "es" achter een voornaam komen in ons dialect méér voor. Bv. ik heb Jantjes niet gezien, en: zeg het maar tegen Pieter. Bij het lezen van het artikel in dit blad van 30 november II. getiteld: "In 1767 stond op de Heuvel een schavot" kregen we plotseling een idee. We stuitten daar op de naam van een beruchte bandiet, die vroeger o.a. in Tilburg opereerde. Dat was Geertje de Vlug. Nu lijkt het voor de hand liggend, dat de duivel zeer begerig is op een ziel, zó zwart van de misdaad, dat hij bijna de duivel zelf evenaart. Kan de volksverbeelding dat zo niet gezien hebben? Dan zou de uitdrukking dus slaan op de ziel van die Geert of op Geerte of Girtjes. Mocht onze veronderstelling omtrent onze Geert juist zijn, dan zou de uitdrukking uit de tijd van rond 1767 stammen.

lijken - Rommelaar - zwijgen

Aan een bepaalde persoon verbonden uitspraken hebben we op deze plaats in het verleden meerdere kunnen brengen. Wij herinneren in dit verband bv. aan "Hij beslècht Rommelère vink - die docht d'r deuntje". Deze Rommelaar was een Tilburger, die in de Laagstraat woonde.

bezig zijn

"Een vrouwehand en een paardetand mogen nooit stilstaan", luidt een volksgezegde, waarmee de mening wordt vertolkt, dat men - als goede huisvrouw - een vrouw graag bezig ziet. Er wordt hier een aardig gevonden beeld gebruikt. Wie goed op een paard let, zal immers bemerken, dat dit steeds met zijn gebit in beweging is.

praatziek

Een opmerkingsgave van gelijke aard maar een tikkeltje venijnig, vinden we in die andere wijsheid: "Een vrouwetong en een geitestaart staan nooit stil". Een geitestaart kwispelt inderdaad voortdurend. Tegenwoordig krijgt men in Tilburg niet zo veel kans om dat waar te nemen, maar vroeger was dat anders. Bijna iedere wever hield er een geit op na. Dat was immers zijn koe. Overigens lijkt het ons niet zo vleidend voor het zwakke geslacht de tong op één lijn gesteld te zien met de staart van een geit.

onecht kind

"Het is een rapelangske" zei een moeder en ze doelde op een in het gezin rondlopend kindje, dat erg jong was in verhouding tot de andere kinderen. Men had hier toch niet te maken met een "nakomerke", maar... met het kind van een ongetrouwde dochter. Het woord stamt van "rapeling", dat Van Dale als Zuid-Nederlands noteert. En dan betekent het: afgefallen en opgeraapte vrucht (fruit). Een aardig voorbeeld, dat leert hoe scherpzinnig en geestig de gewone man in zijn taal zijn beeld creëert.

lachen

Het volgende is op dit gebied trouwens ook niet mis: "Als onze buurvrouw lacht, moet ze haar oren verzetten". Met één slag ziet iedereen hoe breed die buurvrouw lacht. Haar mond gaat daarbij open tot aan de oren en zou zelfs nog breder worden, als die oren maar niet in de weg stonden. Dat is taalplastiek van de bovenste plank. De overdrijving zorgt daarbij nog voor komisch effect.

sigaretten - Lighallen

Plaats van ontstaan en tijd verraadt het volgende Tilburgse gezegde: "Bij die sigaretten moesten ze een briefke veur de Lighallen geven". De Lighallen is een populaire benaming voor een herstellingsoord voor jeugdige t.b.-patiëntjes aan de Dongenseweg. Nadat door de vooruitgang van medische wetenschap, hygiëne, betere woon- en levensomstandigheden de t.b. geheel was teruggedrongen, kregen de Lighallen een andere bestemming. Zij vormen nu Charlotte-oord voor gehandicapte kinderen. De spreker, die de Lighallen als beeld aanvoerde, bedoelde eens kernachtig te zeggen, dat de sigaretten in kwestie zó slecht waren, dat je er t.b. van kreeg.

kietelen - vrijen

"Het was er van Jan kom kietel me 's aovonds" suggereert op z'n minst een frivole situatie tussen leden van beiderlei kunnen. Daarom kende de volksmond ook "kieteltuinen". Dat waren tuinen bij meestal wat afgelegen cafés met bankjes in prieeltjes, waar het onder het lover zoet minnekozen was. Tegenwoordig doen we dat voortaan vanaf de Heuvelstraat tot alle Tilburgse straten...

TILBURGER

Nummer 75

gevangenis - strafkolonie - De Schans

"Momenteel zijn er honderden Heikantbewoners, op z'n zachtst uitgedrukt, ontevreden over het besluit van B en W met ingang van 1 juli 1969 een straatnaam te veranderen", zo begint een brief,

die wij van een lezer van onze rubriek ontvangen. Het blijkt hier te gaan over "de aloude uitvalsweg naar Udenhout, de Rugdijk". Het voorste gedeelte daarvan zal "Schans" gaan heten en het achterste Quirijn Stokstraat - aldus de briefschrijver. Men praat op de Heikant al minachtend over "'t Schaanske", want die naam zou iets te maken hebben met het huis van bewaring of gevangenis, meent men. Daar zijn die Heikanters helemaal niet op gesteld.

De vraag is nu: Waar komt die naam "'t Schaanske" vandaan? Met "Taalplastiek" hebben we hier niet te maken. We gaan echter wat dit betreft in deze rubriek wel eens méér buiten ons boekje. Dus... Trouwens in ons nr. 64 hebben we ook al over "schaans" gesproken. We zeiden toen, in verband met de uitdrukking "in de schaans zitten", dat het woord betrekking had op een strafkolonie en dat het stamde van Ommerschans, waar een strafkolonie gevestigd was en wellicht nog is. In meer brede zin duidde men er later gewoon de gevangenis mee aan.

Nu lijkt het, dat men op de Heikant volop gelijk heeft met zijn afkeer van de straatbenaming. Wij menen dat dit toch eigenlijk niet het geval is. "Schans" is in het betreffende Tilburgse gebied een oude streeknaam. Op de landkaart van de heerlijkheid Tilburg en Goirle van 1760 van Diederik Zijnen wordt hij weliswaar niet vermeld, ook niet op de kaart van Verhees (rond 1790), maar wel op een in 1890 uitgegeven naamloze kaart.

In de krijgskunde is een "schans" een in het veld opgeworpen versterkingswerk, meestal in de gedaante van een vier-, vijf- of zeshoek. Het kan ook een wal of dijk zijn. Bestaat er nu enige grond om aan te nemen, dat daar bij de Rugdijk vroeger een omwalling heeft gelegen? Mr. H. Hardenberg meent van wel in "Van Heidorp tot Industriestad". In zijn studie over "Het ontstaan van de vrijheid Tilburg" zegt hij daar iets over. De schrijver wijst op de merkwaardige oude ridderhof van Enschoot. In de 15de en 16de eeuwse Brabantse leenacten komt deze ridderhof, die tot het eind van de 18de eeuw een Enschootse enclave in het gebied van de heerlijkheid Tilburg vormde, voor als hof ten Dyck. Deze naam kan men terugvinden tot in het begin van de 14de eeuw. De schrijver verwijst naar een reeds in 1244 bestaande hoeve Dijk te Duffel in België. Volgens een omschrijving van een acte uit 1625 was deze hoeve gelegen binnen een omwalling, genaamd de "Stormschans". Ook hier dus een schans.

In verband met de naam Rugdijk wordt er op gewezen, dat men bij het Middelnederlandse woord "dijk" niet uitsluitend aan een dijk in moderne zin, dus weg of waterkering, behoeft te denken. Men kan dit zien in een dichtwerk van Jacob van Maerlant. In het vierde boek van diens "Alexanders Geesten" wordt gezegd, dat Alexander zijn leger met een dijk, d.w.z. met een schans of omwalling, omgaf. Vermoedelijk houden zowel de naam "Schans" als "Rugdijk" verband met een omwalling. In ieder geval behoeft men niet aan een strafkolonie of iets van dien aard te denken. Met "Schans" wordt hier zelfs een interessante historische naam in herinnering gehouden, wat toejuiching verdient. De Heikanters kunnen dus gerust zijn.

huwelijk - wittebroodsweken

Nu wordt het tijd weer eens terug te keren naar onze eigenlijke "Taalplastiek". Weet u wat er gaande is, als er gezegd wordt: "De spulvogel (speelvogel) zit nog op 't dak"? Het slaat op jonggehuwden. Als we het eens in keurig ABN-Nederlands wilden uitdrukken, zouden we moeten zeggen: "Ze zijn nog in de wittebroodsweken". Ook een mooie vondst voor wie dat voor de eerste keer gebruikte. Onze "spulvogel" mag er echter eveneens zijn. Hij kan best concurreren! Hij is zelfs wat directer in zijn suggestie dan dat wittebrood. Iemand die pas getrouwd is, wordt verondersteld veel tijd aan zijn vrouwtje te moeten besteden. Zo kan men dan te horen krijgen: "O, den dieje, die heej vur niks anders téd, daar zit de spulvogel nog op 't dak!" Als de "spultijd" voorbij is en de jonggehuwden aan het bruin brood gearriveerd zijn, zegt men: "Jao, de spulvogel is daar vort wel van 't dak".

verkering - trouwen - winnen

Nu we dan toch aan het trouwen zijn: Als een trouwziek meisje eindelijk een man definitief aan de haak geslagen heeft, wordt er wel gezegd: "Nou ze dan zo wijd is, meent ze desse (dat ze) de vogel af heej".

In het algemeen betekent "de vogel af hebben" iets gewonnen of bereikt hebben. Het gezegde vindt zijn oorsprong bij de schuttersgilden. Daar deed en doet men immers aan het "vogelschieten". Het gaat er daarbij om een op een schutsboom geplaatste houten vogel naar beneden te schieten. Gewoonlijk komt die vogel in stukken en brokken naar beneden. Wie het laatste stuk afschiet, wordt tot koning uitgeroepen.

ervaring - puberteit

Wanneer van iemand gezegd wordt: "Hij is de rui wel door" heeft hij een begintijd met gebrek aan ervaring achter de rug.

Het geldt ook voor een jongeman. Het is bijvoorbeeld van toepassing op een jongeman, die zijn vlegeltijd uitgegroeid is. In letterlijke zin betekent - zoals bekend - ruien: op regelmatige tijden de oude veren of haren verliezen en nieuwe krijgen.

Dat was het dan weer voor vandaag!

TILBURGER

Nummer 76

opvoeding - eggen

"Haoken krommen al vruug" (Haken krommen al vroeg) zei de man. Als we de betekenis niet uit het zinsverband, waar het gebruikt werd, op hadden kunnen maken, zouden we over de zin toch wel eens even hebben moeten peinzen. De betekenis er van is, dat men een mens jong moet leiden. Dan valt er nog wat mee te beginnen, op latere leeftijd lukt dat niet meer. De uitdrukking gaat ongetwijfeld terug tot het Middelnederlands: "het cromt vroegh dat te hake sal". Het werkwoord "haken" betekent krom worden tot een haakvorm. Een oude benaming voor een scheur in een kleed, een winkelhaak, is "hackel". Men vindt "haken" ook terug in een kinderraadsel, dat al lang uit de tijd is, maar dat we ons toch nog wel herinneren: "Hakkerdentakker liep over den akker, Hoe harder hakkerdentakker liep, Hoe harder die hakkentakker z'n gat stiet". Nooit gehoord? Nu zijn we natuurlijk ook verplicht het antwoord van het raadsel te geven. Hier komt het dan: Hakkerdentakker is een eg, het werktuig waarmee de boer, als het land geploegd is, de grote kluiten verbrijzelt om de aarde mooi glad te maken. De eg wordt ook gebruikt om het uitgestrooide zaad onder te eggen. Men lette er op hoe in "hakkerdentakker" de stotende beweging van de over het veld dansende eg tot uitdrukking wordt gebracht. Het woord werd samengesteld uit "hack" en "tack", wat respectievelijk "haak" en "scherpe punt" betekent.

nieuwsgierig - bemoeien

Wordt er van iemand gezegd, dat hij "overall met z'ne grijze bij is", dan heeft men te maken met een mens, die zich niets laat ontgaan in die zin, dat hij steeds present is, zodra er iets te zien of te beleven valt. Hij staat dan "in de voorste (eerste) rij". Het woord "grijze" in de hier gebruikte betekenis heeft bij ons van oudsher associaties met "hoofd" of "gezicht" opgeroepen. De betrokkene laat "overall zijn gezicht zien", misschien wel een grijzend gezicht, want in Zuid-Nederland wordt "grijzen" wel voor "grijnzen" gebruikt. In "overall met z'ne grijze bij zijn" klinkt een tikkeltje, ironisch misprijzen door. Zo van: bemoeial.

neus

"Wie, toen de neuzen werden uitgedeeld, in de eerste rij heeft gestaan" of "het eerst zijn hand heeft uitgestoken" blijkt te zijn gezegd met "'nen flinke vóorgevel" oftewel doodgevoel: neus. Geen reden daarover te treuren, want de Fransman zegt: "Jamais grand nez n'a gaté jolie visage", letterlijk vertaald: Nooit heeft een grote neus het aardige gezicht bedorven. In zijn idioom zegt de Nederlander: Een flinke gevel versiert het huis. Laten de neuzen blij zijn en zich verheugen!...

zingen

In ons dialect openbaart zich voortdurend een voorliefde voor overdrijving. Men stuit daarbij vaak op de meest originele beelden, waarbij men zich afvraagt: Waar halen die mensen het toch vandaan! Een zanger met een bewonderswaardige diepe basstem hoorden wij op de volgende wijze plastisch voor ogen stellen: "Dè was 'nen bas, die haolt 't wit zaand uit de grond!" Nu weet u toch wel hoe

diep die zingt, niet waar? Aardig hierbij is ook dat het in de eerste zin figuurlijk gebruikte bijvoeglijke naamwoord "diep" zijn versterking krijgt door een slechts gesuggereerd "diep" in letterlijke zin. Voor ons wel een van de mooiste voorbeelden van Tilburgse taalplastiek, die we ooit zijn tegengekomen: sterk beeldend en geestig tegelijk en dat eigenlijk allemaal in één adem...

spotten

"Dè zijn meleuren - daor motte (moet je) veur bidden!" kan iemand, wie iets onaangenaams overkomen is, waarover hij klaagt, zich horen toevoegen. Bij "meleuren" hebben we te maken met een verbasterde meervoudsvorm van het Franse woord "malheur", dat ongeluk of ramp betekent. Het bovenvermelde zinnetje moet nooit ernstig worden genomen. Het bezit niet de waarde van troost bij een ongeluk. Daar zou het zelfs geheel misplaatst zijn, omdat er lichte ironie doorheen speelt. Het best op zijn plaats is het tegenover iemand, die over iets klaagt, wat in andermans oog eigenlijk de moeite van het klagen niet waard is. Met die "meleuren" en dat bidden neemt men hem dan een beetje "op den hak".

voortreffelijk - Frans

Een leuke verbastering ontmoeten we in: "Den dieje, dè is er êne van diekomsa!" De spelling, waarin dit laatste woord op ons bureau dwarrelt, verradt al, dat men er niet de flauwste notie van heeft, dat we hier weer eens op onze manier "Frans met haar" aan het praten zijn. "Diekomsa" komt van: "comme ci, comme ça", dat onder andere "zo" of "zo, zo" betekent. Een mens van "diekomsa" kan iemand zijn van alle markten thuis of van prima gehalte: een mens: Zó!!!... Gezegd met nadruk, de duim omhoog, met bijpassende trek van de mond, drie uitroptekens en puntjes...

TILBURGER

Nummer 77

namen - duivel

Wanneer er een nieuwe wereldburger wordt verwacht, hebben de aanstaande vader en moeder vaak nog heel wat "te stellen" met geschikte namen voor het boorlingske. Ze kunnen daarmee niet zo maar hun gang gaan, daar er altijd wel familieleden bestaan, die in dit opzicht op traditionele rechten staan, nl. dat de kleine naar hem of haar wordt genoemd. Pas op, als daar niet de hand aan wordt gehouden. Daar kan gewoon familieruzie uit ontstaan met al de nadelige gevolgen van dien als er een suikeroom of soortgelijke tante bij betrokken is. Vandaar die altijd weer dezelfde in hele generaties terugkerende doopnamen. In onze huidige tijd speelt het probleem niet meer zo sterk als in het verleden. Ook op dit gebied hebben de jonge ouders nieuwe vrijheid veroverd. Uit de oude traditie stamt het van ontstemming getuigende gezegde: "Er is ginnen duvel, die zo hiet." Men kon dat naar het hoofd geslingerd krijgen, als een kind een niet op de familie afgestemde naam te dragen kreeg en ook wel als de naam moeilijkheden gaf bij de uitspraak.

Rommelaar - zwijgen - Donders, Jan - vogelvangst

We hebben hier al eens de vink ten tonele gevoerd van zekere Rommelaar uit de Laagstraat te Tilburg, die "niet zong maar haar deuntje dacht". Een soortgelijke uitdrukking blijkt nu ook in Goirle gangbaar. Daar zegt men: "Hij doeget krek as Jan Donders vink: die sloeg nie maar die docht (dacht) d'r deuntje". In verband met "denkende vinken" vernamen we iets van een vogelkenner. Deze zegt, dat de vinken in de broedtijd een eigen gebied afbakenen, waarbinnen geen rivalen geduld worden. Heeft een indringer het ongeluk in het afgepaalde gebied aan het zingen te slaan, dan wordt hij met geweld verdreven, wat in een strijd op leven en dood kan ontaarden. Zo'n verdreven vink komt echter toch wel in het verboden gebied om voedsel te zoeken, maar houdt dan voortaan wijselijk haar snavel tje. Zij speelt voor "luistervink" en denkt haar deuntje...

De hier vermelde "zedes" van de vinkenwereld buit de clandestiene vanger uit om zijn "meivinken" te pakken te krijgen. Hoort hij in de broedtijd een vink in een boom zingen, dan plaatst hij onder de boom een "lokvink" aan een touwtje, dat met een spijker of houtje in de grond wordt vastgestoken. Daar omheen zet hij lijmsokjes. Ontdekt de vink in de boom de indringer in haar gebied, dan stort

zij er zich onmiddellijk op om hem te verdrijven. Met als resultaat, dat ze zelf in de lijmstokjes verward raakt. Onnodig te zeggen, dat een dergelijke manier van vangen bij de wet verboden is, zoals trouwens een totaalverbod voor het vangen van wildzangvogels geldt. Niettemin leek het ons interessant eens te vertellen hoe de vogelaar vroeger opereerde.

woordgeslacht - klemtoon

Een of andere lezer zal misschien opveren, omdat wij in dit verhaaltje onze vink het vrouwelijk geslacht geven. En 't gaat zelfs nog wel om een mannetjesvink! Ook geheel los hiervan is "vink" in het ABN mannelijk. We staan hier echter voor een van de weinige gevallen, dat in Tilburg en omgeving, waar het gevoel voor het woordgeslacht van nature zo sterk leeft, een vergissing wordt gemaakt. Onze oren staan helemaal niet naar "hij" als het over een vink gaat. Die oren worden trouwens door radio en tv al genoeg gemarteld met afgrijselijkheden van verkeerd woordgeslacht. En alsof het nog niet erg genoeg was, worden we in de publiciteitsmedia ook vergast op verkeerd gelegde klemtonen in samengestelde woorden. Dit lijkt wel tot een mode-rage uit te groeien!

bijkomstig

Om aan te geven dat iets weinig ter zake doend is of ondergeschikt aan iets belangrijkers, kan men in Tilburg te horen krijgen: "Dè rokt (raakt) de baoker nie as 't kiendje mar gezond is"...

moment, het juiste

"Alles op z'n tijd en boontjes in augustus" laat aan duidelijkheid niets te wensen over. Augustus is immers de tijd voor het plukken van boontjes. We stuiten bij dit gezegde weer eens op de typisch gewestelijke behoefte liever véél dan weinig woorden te gebruiken. Helemaal praatzucht is dat toch vast niet. Met de vergelijking er bij krijgt de uitspraak heel wat méér kleur en warmte. Bovendien speelt er nog een net aan te voelen vleugje humor in door.

duur

Van hetzelfde genre getuigt: "Alles wordt duur, behalve de perziken want die zijn er in de winter nie". Ons eerste voorbeeld is echter heel wat beter geslaagd.

verbazen

We hebben een oude man gekend, die er een gewoonte van maakte met een omhaal van woorden voor de dag te komen en daar zelf niet weinig trots op was. Om uiting aan verbazing te geven had hij het volgende bij elkaar gecomponeerd: "Sapper de Jennemie, mee d'r klumpkes (klompjes) aon potvervdrie, wè gao de wèrld toch vooruit!" Twee "vloeken" in één adem, rijmen en dan nog die klompjes als franje!

Klessens, slager

Op de Koningshoeven heeft ooit een slager gewoond, die vermoedelijk wel Klessens zal geheten hebben. Zijn herinnering leeft er voort dank zij een gevleugeld woord: "'t Is zogezeed (zogezegd) tut-tut, gij weet 't, zeej de Kles!"

Dat was het dan voor vandaag!

TILBURGER

 Nummer 78

rillingen

Wat gebeurt er als "de griebels over de grabbels gaan"? Laten we dat, ter verduidelijking maar eens zetten in de context, waarin wij het noteerden. Een Tilburger zei: "Wè hè'k 'ne kawè rug. De griebels

gon over de grabbels, 't lekt wel un waasbord. Ik dènk dè we sneuw krijge". (Wat heb ik een koude rug. De griebels gaan over de grabbels, het lijkt wel een wasbord. Ik denk dat we sneeuw krijgen.) Met die twee vreemde woorden weten we niet goed weg. Van Dale vermeldt als gewestelijke taal "griebels", dat fratsen, kunsten, grimassen betekent. Hij geeft als voorbeeld: maakt toch zulke malle griebels niet. Ook vinden we als gewestelijke uitdrukking "op de gribbelgrabbel", wat "te grabbel" betekent. Helemaal in de lucht, als een uitdrukking van eigen vinding van één persoon, zweeft dus wat die Tilburger zei niet. De dubbele "b", die we ons evengoed bij "griebels" kunnen voorstellen als ze in "grabbels" voorkomt, duidt er wel op, dat we hier te maken hebben met affectieve woorden. Dat zijn woorden, die de bedoeling hebben tot het gevoel of het gemoed te spreken. Wij menen, dat de Tilburgse uitdrukking dit in ieder geval wel doet. Voor ons suggereert ze koude rillingen.

kijken - zien

Wanneer iemand kijkt "met heel zijn verstand", zou dit moeten betekenen, dat de betrokkene nauwkeurig waarneemt. Toch zouden we de uitdrukking met die verklaring alleen in een verkeerd licht stellen. Er zit méér achter. Er klinkt ironie en enige verbazing door ten koste van die kijker, die zijn zien demonstreert. Wie "kijkt met heel zijn verstand" ziet eigenlijk iets zonder er veel van te snappen, omdat hij daar te stom voor is. Verder proeven wij enige humor in de combinatie van "kijken" en "verstand". Het is natuurlijk wèl zó, dat bij kijken het verstand te pas komt, wanneer er tenminste al kijkende ook daadwerkelijk iets wordt waargenomen en daardoor tot geestelijk bezit wordt. Wat bij ieder kijken helaas niet steeds het geval is. Men kan immers "kijken" zonder te "zien". De man van het volk breekt zich echter niet het hoofd over een beschouwing als deze. Voor hem wordt er helemaal niet met het verstand gekeken, maar met de ogen zonder meer. En daarom juist achten wij de in de gegeven uitdrukking spontaan gelegde combinatie tussen "kijken" en "verstand" zo fijntjes. Een heerlijk voorbeeld van volks idoom. Dat "heel" staat er bovendien ook niet voor spek en bonen bij. Het vervult wel degelijk een functie!

inhalig

We hebben een moeder gekend, die - als haar kinderen bij het eten of onder andere omstandigheden om "veel" vroegen - uit de hoek kwam met: "Veul, dè laoide op 'n kèr!" (Veel dat laadt men op een kar.) Dit was haar methode de kinderen fatsoen bij te brengen en op de ondeugd van begerigheid te wijzen. Dit alles zonder diepzinnig gepedagoogchel.

zuinig

Aan de vaderlandse wijsheid: "Zuinigheid met vlijt bouwt huizen als kastelen" hebben onze mensen, in hun neiging tot breedsprakerigheid en lust tot grapjasserij, niet genoeg. Daarom voegen zij er nog aan toe:.... "en as g'oe eigen nie verschoont, krijgde luizen as kamelen!"

lopen - nieuwsgierig

Loopt iemand in draf over de straat, dan kan hij zich horen toeroepen: "Hé, ze hebben 'm al" of: "Zitten z'oe achternao?" Beide uitroepen associeert men met een vluchtende dief. Ook kan men de hardloper naschreeuwen: "Waor is den braand?" In alle drie de exclamaties beoogt men soms het harde lopen te bagatelliseren. Er kan echter ook wel nieuwsgierigheid achter zitten. Met vermijding van de directe vraag: Waar ga je naar toe? hoopt men dan op indirecte wijze op die brandende vraag een antwoord te krijgen...

ploeteren

"Die buurvrouw van ons is de hele dag in bezoenie en ze weet van geen uitschaaieren!" dwarrelt er vanaf de Koningshoeven op ons bureau. Alleen dat "bezoenie" laat aan duidelijkheid te wensen over. We zullen hier wel te maken hebben met een verbastering van het Franse woord "besogne", dat werk of bezigheid betekent. Voor ons "ploeteren" gebruikt de Fransman "besogner". En ploeteren doet die van geen ophouden wetende Tilburgse buurvrouw wel. We menen ook eens de uitdrukking gehoord te hebben: "Het is een hele bezoelie". Hier is de letter "n" dus door een "l" vervangen. Veel zegt dit niet, want van vreemd in de oren klinkende woorden maakt de één dit en de andere dat. Een visueel beeld krijgt men er nooit van, omdat ze nergens worden neergeschreven. Behalve dan in onze Taalplastiek! Ook dat "bezoelie" willen we door "besogne" vertalen.

ophouden

"Ik veeg m'n schoep aaf" zei de grondwerker. Hij had ook kunnen zeggen: "Ik leg er de pannen op." Zowel het één als het ander betekent: ophouden met werken. Wanneer een boer of grondwerker zijn taak klaar had, placht hij met een steentje de aanklevende grond van zijn schop te vegen.

smeden

Van een schop gesproken: Heel lang geleden kwam een boer bij een smid om een nieuwe schop te laten smeden. Dat gebeurde in die tijd wel. De boer wilde wachten tot ze klaar was. "Dat kan niet," zei de smid "want 't wordt misschien 'nen haomer!"...

TILBURGER

Nummer 79

sterven

"Denk er aan, als ge dood gaat, gaode in 't paopekuiltje" placht een moeder tegen haar kinderen te zeggen. Hoewel "paap" o.a. verband houdt met grondwerk en ook met de lakenweverij, zien we die relatie hier toch niet. Wellicht wordt hier gewoon een graf op het kerkhof bedoeld. Het kerkhof is dan gezien als eigendom van de pastoor. Of is "Paopekuiltje" soms de naam van een of andere poel? Heeft iemand ooit daarvan gehoord?

kaartspel

Een kaartspeler, die bij het rikken "acht slagen deed" zei: "Hier, sopt hier oewen erpel (aardappel) maar 'ns in!" Het klonk als een uitdaging, die suggereerde, dat de tegenpartij hard zou moeten spartelen om hem "er in te speulen."

element, in zijn

Wie "zijn draai niet gevonden kan krijgen" slaagt er niet in in zijn element te komen. De uitdrukking is nogal breed van betekenis. Die kan variëren van: er niet in slagen een passende betrekking te vinden tot gemakkelijk zitten of liggen. Zij is derhalve niet hetzelfde als het ABN: "Hij heeft zijn draai genomen", dat o.a. betekent: plotseling tot een andere zienswijze overgaan.

losbandig

Wanneer iemand wordt verweten, dat hij "de bonte boer gerejen (van: rijden) heeft" betekent dit op zijn mildst, dat hij de boel behoorlijk op stelten heeft gezet. Het kan echter ook slaan op het maken van grote verteringen en het vertonen van een losbandig gedrag. In het ABN kennen wij: Het al te bont maken. Ons gewestelijk gezegde is echter sterker en kernachtiger. Wisten we nu ook nog maar eens waar die "bonte boer" vandaan komt! Dan was dat "rijden" wellicht ook meteen duidelijker.

verwensen

De verwensing: "Krijg de klere" is een Tilburgse verbastering van "kolere" (nadruk op middelste lettergreep) of "koleire". Dit woord is op zijn beurt weer afkomstig van het Franse "colère", dat "woede" of "toorn" beduidt. Onze verwensing betekent zoveel als: "Loop naar maan!"

rijk - verdragen

"Den dieje?... Die krabde (krab je) nie blôôt!" Wanneer er met deze woorden over iemand geoordeeld wordt, dan heeft die de reputatie er warmpjes bij te zitten, zodat hij niet gemakkelijk in financiële moeilijkheden zal geraken. "Hij kan een stootje velen". Het werkwoord "velen" in de betekenis van "kunnen verdragen" wordt in onze streken nogal vaak gebruikt. Het klinkt erg

gewestelijk, maar blijkt toch tot het Algemeen Beschaafd Nederlands te behoren. Het lijkt ons echter twijfelachtig, dat het in het westen van het land nog in even sterke mate in zwang is.

maken, mee te - toenadering

Als een Tilburger zegt: "Daor heb ik gin (geen) avaans mee" heeft hij er niets mee te maken en hij spreekt alweer een woordje Frans zonder zich daarvan bewust te zijn. Wanneer het alleen om de uitspraak gaat, durven we het zelfs deze keer niet eens als verbastering te kwalificeren, want het Franse "avance" klinkt nagenoeg net zo als het onze Tilburger gebruikt. "Avance" dat eigenlijk voordeel of winst betekent, ontmoeten we ook in de uitdrukking: "Avances doen". Dat betekent: toenadering zoeken om tot een overeenkomst te komen of betrekkingen aan te knopen.

delen

"Gij hebt oew gezodje al gehad". Er wordt ook gesproken van "gezaoi". De zin betekent, dat de toegesprokene zijn deel heeft gekregen. We hebben hier te maken met "gezaai(sel)" en een verkleinwoord daar van. Dit is datgene wat iemand heeft gezaaid. En wat men gezaaid heeft, mag men ook oogsten! "Gezaaisel" staat als verouderd Nederlands te boek. In gewestelijke taal betekent "gezaai" o.a. ook: zo veel bouwland als men met een zekere hoeveelheid graan bezaait. Gezaai(sel) en een verkleinwoord daarvan hebben wij alleen nog maar door oude, dialect sprekende mensen horen gebruiken.

TILBURGER

Nummer 80

kaartspel

"Ge hebt nog een kans als er goei op de lummel liggen" wordt gezegd om aan te geven, dat er nog wel een mogelijkheid tot succes bestaat, als Fortuna tenminste een handje meehelpt. De uitdrukking stamt uit de wereld van het kaartspel. In onze stad en omgeving worden verschillende spelen met de kaart gedaan, zoals bijv. smousjassen, hoogjassen, pandoeren en nog wel andere, waarin de "lummel" een rol speelt. Die "lummel" bestaat uit een aantal kaarten, die de spelers in eerste instantie niet in handen krijgen, maar welke voorlopig na iedere "gift" op tafel blijven liggen. Er bestaat daarbij de mogelijkheid, dat een bepaalde speler zijn kaarten voor "de lummel" ruilt in de hoop, dat deze beter zijn dan die welke hij in de hand heeft.

duivel - huwelijk - ruzie

Als men de waarschuwing krijgt zich in acht te nemen, want "daar loopt het duveltje rond het huis", betekent dit dat er in het huis in kwestie spanningen heersen en dat er bijna voortdurend herrie is.

losbandig - slordig

Een zonderling fabrieksel lijkt ons: "Hij flodderiedost er mar tegen aon", dat ook op ons bureau verzeild geraakt is. We hebben het nooit gehoord, al voelt men uit de hele opbouw van het zinnetje direct welke richting het uitgaat. De inzender geeft als verklaring: hij maakt het nogal bont. Misschien is de uitdrukking ook wel verwant aan: slordig te werk gaan, daar men er het werkwoord flodderen in onderkent.

maken, mee te

Heel vaak kan men uit een Tilburgse volksmond te horen krijgen: "Daar heb ik niks mee te schaffen!", wat dan betekent: "Daar heb ik niets mee te maken!" We stuiten hier op een verouderd, Zuid-Nederlands werkwoord "schaffen", waar men in Tilburg de tweede "f" dus in een "t" veranderd heeft. "Mee te schaffen hebben" betekent inderdaad "niets mee te maken of niets mee uit te staan hebben".

knutselen

En hebt u wel eens iemand "alles bij elkaar zien friemelefratsen"? Het is gemakkelijker de waarde van dit bij de heer Van Dale onbekende werkwoord aan te voelen dan nauwkeurig te omschrijven. In elkaar friemelen kennen we wel. Het komt overeen met "frommelen", maar niet zozeer van papier alswel van draden, touwtjes, lapjes enz. In ons voorbeeld wordt dit versterkt door "frats", wat op grilligheid duidt. De combinatie van deze begrippen en die overgoten met een licht denigrerend sausje van prullerige onbeduidendheid vinden we in "friemelefratsen", dat tegelijkertijd nog een beeld van wriemelende vingers oproept.

plagen

"Ons Lieve Heerke laten zien" is nu wel totaal uit de mode geraakt. Zo'n zestig jaar geleden betrof het een plagerij, die volwassenen nogal eens graag op kleinere kinderen toepasten. Op de vraag: "Wilde ons Lieve Heerke eens zien?" antwoordde natuurlijk ieder kind, dat het foeffe nog niet kende, volmondig: ja! Maar dat bekwam hem dan niet zo best. Het kind kreeg twee grote handen om de kaken geklemd en werd dan met het hoofd in de handen hangend van de grond opgeheven. Een valse plagerij, niet vrij van enige sadistische inslag. Wie dan ook éénmaal op deze manier "Ons Lieve Heerke had gezien" liep er voor de tweede keer niet meer in.

eed

Als we dan toch ineens in de kinderwereld zitten van een goede halve eeuw terug, kunnen we hier ook nog wel even vertellen welke zware "eed" kinderen onder elkaar plachten te zweren. Deze luidde: "Kruiske sterven en honderdduizend ijzeren boterhammen opeten!" Een plechtigere verklaring dat men de waarheid sprak, was niet denkbaar en ze werd door de jeugd dan ook op de waarde van een echte eed gewaardeerd.

flappen, eruit

Wie "er alles uitflapt" zegt maar wat hem voor de mond komt zonder op zijn woorden te letten. Dit komt derhalve overeen met het ABN "er uit flappen".

kletsen

Men kan ook "alles uitbrebbelen". Dit vertoont een opmerkelijk nuanceverschil met het voorgaande. Het betekent voortdurend alles vertellen wat men weet zonder dat daarbij nu woorden te pas komen, die aanstoot zouden kunnen geven. Bij "brebbelen" denken wij aan een steeds in beweging zijnde mondje, dat aan een vrouw - hoogstens ook aan een kind - behoort. We kunnen ons evenwel niet voorstellen, dat "brebbelen" ooit met betrekking tot een man wordt gebruikt.

licht - luchtig - lucht

Wanneer een boer zijn akker "lochtjesweg ploegt" gaat er de ploeg maar ondiep doorheen. "Locht" heeft de betekenis van "licht" en "luchtig". In sommige streken van Brabant spreekt men trouwens wel van "locht" als men de lucht in de zin van uitspansel bedoelt. Bijv.: De locht zat vol witte wolken.

terloops

"Luchtig" krijgt soms ook een enigszins figuurlijke waarde, bijv.: Staande aan het buffet sloeg hij zo lochjesweg in een kwartier tijd zes borrels naar binnen". Het neigt dan al naar "terloops" zoals we dat aantreffen in: "Ik heb hem lochjesweg de waarheid gezegd".

sterven

Een bejaarde vrouw, die op een bovenverdieping op de dorpel aan de buitenkant ramen zat te zemen, kreeg van een bezorgde buurvrouw te horen: "Zie maar da ge d'r nie uitvalt!" Het antwoord luidde prompt: "Niks aon verbeurd - 'nen hoop trubbel in een klein kuiltje!" Aardig gevonden, die gedachtensprong naar het begraven zijn.

TILBURGER

Tilburgse Taalplastiek 81-90

onder redactie van Ben van de Pol

Nummer 81

Er zijn in 1969 twee nummers 81 gepubliceerd en wel op 6 juni en 27 juni. Wij hebben deze samengevoegd tot één aflevering. Het eerste nummer 81 eindigt met "kracht", het tweede begint met "uitkomen - verschijnen".

weten - pastoor

Wanneer iemand van een zaak goed op de hoogte is, kan men dit bij ons horen uitdrukken in de vergelijking: "Hij is er thuis als de pastoor in zijn kerkboek". Met dit boek is dan het brevier bedoeld, waarin in een nu voorbijge tijd een pastoor vele malen per dag, volgens voorschrift, placht te bidden. Een in kerk of pastorietuin brevierende pastoor vormde eens voor de gelovigen een zeer vertrouwd beeld.

We noteerden nog een andere uitdrukking, die ook een "goed thuis zijn" inhoudt. Indien iemand uitleg wordt gegeven van een zaak, waarover hij geen uitleg behoeft, omdat hij er zelf beter van op de hoogte meent te zijn dan degene die hem wil voorlichten, dan kan hij de overbodige voorlichting de pas afsnijden met: "Ge moet mij in Antwerpen de weg leren kennen!" Het komt ons voor, dat die uitroep tendeert naar een bepaald gedeelte van Antwerpen.

zeispreuken - Elissen, Kees

Een voorbeeld van een "overdadig" woordgebruik, dat echter wel degelijk een functie vervult omdat het vaak een komisch effect te voorschijn roept, vindt men in "'t Ziet er lelijk uit, zei de aap en hij keek naar zijn eigen jong". Het grappige effect wordt hier bereikt door de bewuste "begripsverwarring" van "lelijk uitzien", dat éénmaal figuurlijk en éénmaal letterlijk wordt gehanteerd. Zulke dingen doet de spraakmakende gemeente spontaan, zonder zich te realiseren wat er in zo'n zinnetje eigenlijk aan de hand is.

Dit zelfde spel met de taal wordt gespeeld in een uitdrukking, die wij in Goirle oppikten en die aan een persoon gebonden is. "Ge moet het maar treffen, zei Kees Elissen, en hij kreeg een balk op zijn hersens." Dit soort uitdrukkingen wijst terug naar een kleine gemeenschap, waar alle mensen elkaar kennen. Zij verliezen hun kracht naarmate de gemeenschap groter wordt, al kunnen ze toch nog wel eens een taai leven hebben. In het verleden hebben we daarvan ook al specifieke Tilburgse voorbeelden gegeven, waarin lang overleden mensen ten tonele werden gevoerd.

afgezaagd - lomp

Iets is "zo afgezaagd als 't groot is". Onze inzender schrijft er bij, dat dit Oudtilburgs is. Het gaat hier uiteraard over een afgezaagd, dus tot in den treure toe verhaald of voorgekomen geval. We hebben de uitdrukking nooit gehoord. Wel kennen we de vergelijking met "groot" in: "Hij is zo lomp als hij groot is".

sterven - weven

Heeft iemand "er 't roeike ingeslaon" (ingeslagen), dan heeft hij de laatste adem uitgeblazen. De uitdrukking stamt uit de wereld van de wever en duidt op de afronding van zijn taak. Wanneer een wever op zijn getouw een stuk af had, zette hij een roede in de sprong van de ketting. Daarlangs werd dan het stuk afgesneden.

plagen - vogelvangst

Probeerden kleine kinderen tevergeefs een vogeltje te grijpen, dan kregen ze van oudere mensen wel eens de raad: "Dan moet je zout op z'n staartje leggen". Het betrof hier natuurlijk plagerij, waarvan niet-intelligente kinderen niet steeds de portee snapten: wie kans krijgt zout op de staart van een vogeltje te leggen, kan het dan ook meteen wel pakken!

terechtwijzen

"Maak je borstje maar vast nat" is een advies, dat iemand te horen kan krijgen, die op het punt staat voor het een of ander ter verantwoording geroepen te worden. Hij dient zich te prepareren op iets onaangenaams. Een zwemmer pleegt de borst nat te maken aler hij met het nog warme lichaam in het koude water duikt.

hopeloos

"Aon den dieje, daar is het end aon verloren!" Met die min of meer wanhopig klinkende uitroep ontslaat de spreker zich van de taak een hele geschiedenis te gaan vertellen. Hij duidt ermee aan, dat er zo veel te vertellen valt, dat het zich allemaal niet laat beschrijven. Meestal pleegt het niet veel goeds of opwekkends te zijn, dat er verhaald zou moeten worden. Het gezegde wordt niet alleen toegepast op personen maar tevens op zaken en gebeurtenissen en er gaat ook een suggestie van wanorde en onoverzichtelijkheid van uit.

slijmen

Wie "een bruine arm heeft gehaald", ziet zich beschuldigd van strooplikken. Een echte uitdrukking uit het oude Tilburg, die geassocieerd dient te worden met een wel zeer plastisch ander gezegde, dat we hier kiesheidshalve achterwege laten.

kracht

Wordt een mens gekwalificeerd als "mennekeskneuter", dan hebben we te maken met het ABN-equivalent van "mannelijksputter", waarmee een grote sterke man of vrouw wordt getypeerd.

uitkomen - verschijnen

"Dat moet eens ten blakke komen", zei onze man. Uit het zinsverband waarin het werd gebruikt, konden we de betekenis wel opmaken, al hadden we de uitdrukking zelf nooit eerder gehoord. Toch behoort ze wel tot de gewestelijke taal. "Blak" betekent: effen, vlak, kaal en ook bloot en open. Zelfs Van Dale kent het. Iets wat "ten blakke komt", komt derhalve "bloot" te liggen in de zin van te voorschijn komen of opgehelderd worden. Zo bedoelde het onze man ook. In de betekenis van "te voorschijn komen" is "ten blakke komen" eigenlijk een term uit de wereld van de jagers. Die houden er - zoals bekend - graag een eigen terminologie op na. Het is niet uitgesloten, dat het hier opgevoerd woordje "blak" de oorsprong is van de streeknaam "De Blaak", zoals wij die in Tilburg en in Rotterdam kennen.

stinken - bunzing

Van de roemruchte Tilburgse blauwsloten kon vroeger gezegd worden, dat ze "stonken as 'nen bössum" (bunzing) - ook al bestaat er geen overeenkomst tussen beider geuren. Daar ging het dan ook niet om, maar wel om met een krachtig beeld de afschuwelijkheid van de geur "reukbaar" te maken. De vergelijking stamt kennelijk uit de tijd, dat de Tilburgse mens meer natuurgebonden was dan thans. We zouden ze tenminste "niet graag de kost geven", die niet weten wat een bunzing, laat staan een "bössum" is. Voor die zij dan meegedeeld, dat we hier te maken hebben met een bloeddorstig, marterachtig roofdier dat in onze streken voorkomt. Het is veertig centimeter lang en heeft daarenboven nog een staart van 16 centimeter. Het dier leeft in holle bomen, onder paalwerk en in de grond - ook in de buurt van mensenwoningen. Het roeit ratten en muizen uit, maar wie een bunzing in zijn kippenkooi krijgt, is nog niet gelukkig. Het beest heeft namelijk de onaardige gewoonte veel meer te doden dan het voor zijn dagelijks levensbehoefte nodig heeft. Wat de bunzing niet op kan, sleept hij mee naar zijn hol en begraaft het. Als verdedigingsmiddel spuit hij soms een stinkende vloeistof uit. Hij bezit een heel fraaie pels, die als bont zeer gezocht is, ondanks het feit, dat - naar vroeger algemeen beweerd werd - de stank er nooit afgaat. Bij de huidige stand van de chemie zal men daar echter thans wel iets op gevonden hebben, nemen we aan.

argwaan - geheimhouden

"Wanneer iemand zo beheemd doet, is 't nie secuur". Het werkwoord "beheimelen" zult u tevergeefs in het woordenboek zoeken, al levert het begrijpen vermoedelijk weinig moeilijkheid.

"Beheimeld doen" is de indruk wekken, dat men bij het vertellen van een of ander gebeuren iets van de ware toedracht achterhoudt, zodat bij de toehoorder achterdocht wordt gewekt. Men kan iemand ook "beheimeld" aankijken. Dat is dan een manier van kijken, die verradt dat er méér aan de hand is dan wordt uitgesproken, wat uiteraard ook weer een aanleiding tot achterdocht jegens de kijker kan geven. Het werkwoord heeft dus een negatieve betekenis. Het is karakteristiek, omdat het in één woord tot uitdrukking brengt, wat slechts met gebruik van meerdere begrippen omschreven kan worden.

argwaan - geheimhouden

Argwaan over wat iemand meedeelt, spreekt ook uit het volgende: "Hij kan 't schoon vertellen, mar ik zeg oe: d'r zit 'nen aop op zolder!" Ook hier constateert men een poging de waarheid te verdoezelen. In het Algemeen Beschaafd Nederlands pleegt deze aap in de mouw te zitten en daar wel eens uit te komen.

argwaan - geheimhouden

Nog even voortwandeland op het pad van "geheimheid" stuiten we op: "Hij is op alles effe (even) behèmd". Ook hier hebben we met ons "beheimd" te maken. De man waarvan bovenstaand gezegd wordt, kenmerkt zich door een neiging de zaken geheim te houden. Dat is derhalve het tegenovergestelde van een die het hart op de tong heeft. We hanteren dat "behèmd" ook nog in de vergelijking: "Hij doet zo behèmd as 'n kat mee d'r jong!" Zoals bekend hebben katten de neiging hun jongen te verstoppen.

luizen

We nemen aan, dat de wandluizenplaag van vroeger in oude woningen nu wel onder de knie is. Weleer was het soms zó: "Drukt ge er één dood, dan komen er vijftig op de begrafenis". Wij herinneren ons het verhaal van iemand, die bij het huren van een woning vroeg of er soms wandluizen zaten. "Een enkele" luidde het antwoord. Eenmaal de woning betrokken moest hij toegeven, dat zijn zegsman gelijk had. De conclusie van de huurder luidde, niet zonder galgenhumor: "Ik heb er inderdaad geen dubbele gezien, maar enkele... wel duzend!"

TILBURGER

Nummer 82

samenhang

Om aan te geven dat wie A gezegd heeft ook B dient te zeggen of tot uitdrukking te brengen dat het één bij het ander behoort, twee zaken onafscheidelijk aan elkaar verbonden zijn, hoorden wij een oude Tilburger origineel voor de dag komen met de volkse vinding "Wie enen ezel rijdt, moet ook ieder jaar 'nen koop hout pachten". Dat stamt dan uit de tijd, dat we er nog echte ezels op na hielden. Thans dient men om zo'n beestje te zien naar de dierentuin te gaan.

"van mèèl toe zeuven" - samenhang

Een bijzondere manier van praten is dit doen "van mèèl toe zeuven (zeven)". Dat blijkt te betekenen van de hak op de tak springen of over van alles en nog wat praten, dat geen verband met elkaar houdt. Daar zit een heel eigenaardige kronkel in die uitdrukking, die we niet thuis kunnen brengen tenzij we hem als humor moeten zien. Een combinatie van "mèèl" met het werkwoord "zeuven" ligt voor de hand. Dit werkwoord wordt in ons dialect echter niet als "zeuven" uitgesproken. Wel duiden we daarentegen het getal "zeven" steeds als "zeuven" aan. Het grapje zou hem derhalve kunnen zitten in de sprong van het ene woord "zeven" (het werkwoord) naar het andere "zeven" (het getal). Erg bevredigend lijkt ons deze verklaring echter niet.

kerkdienst

Ze zaten te klazineren aan de bittertafel. Waar kan daar al niet over gepraat worden! Op een gegeven moment kwam het gesprek zelfs op "een Mis met drie heren". Een der vrienden had daarover zijn eigen opvatting, die hij - met een doodernstig gezicht - onder woorden bracht met: "'t Ducht (deugt) er nie waar ze mee drie man zingen en er mar ééne drinkt!... Even doordenken en let eens op welke beelden er dan voor uw oog verrijzen!...

nieuwsgierig - plagen

Om al te nieuwsgierige of lastige vragers met een kluitje in het riet te sturen hebben onze mensen ook hun eigen taal. Vraagt iemand bij een of ander knutselwerk, dat hem vreemd voorkomt: Wat is dat eigenlijk? dan kan het antwoord luiden: "'n Klep veur de gaanzekooi". Op de vraag waar iets ligt, past het antwoord: "Op zolder achter de putkuip". Een ganzekooi pleegt geen klep te hebben en een putkuip staat niet op zolder. De dwaasheid van het antwoord bedoelt de vrager aan zijn verstand te brengen, dat hij er niets mee te maken heeft. Daarnaast worden de uitspraken echter ook wel gebruikt voor de aardigheid en uit plaaglust. Als de spreker daaraan zijn pleziertje beleefd heeft, komt hij wel met de verlangde uitleg voor de dag.

zand strooien - schoonmaak

Bij de boeren van vroeger werd "den hèèrd gekèèrd". Dit werk betrof het bijeenvegen van het op de plavuizen gestrooide zand in "den huis". Als er gesproken werd van "den hèèrd" (haard) en "den huis" bedoelde men daarmee vooral de grote woonruimte, waar de brede schouw stond.

We hebben ook wel arbeidervrouwen gekend, die "den huis" plachten "te doen". Dat omvatte dan de dagelijkse of wekelijkse beurt van de woning met alles wat daar bij hoorde. Zo heel veel omvatte dat trouwens niet, want het was er dikwijls binnen maar een kale boel met een biezen mat in "'t goei kamerke".

vegen

Dat "ieder maar z'n eigen stuupke moest kèèren" wist men ook. Vegen voor eigen deur betekent dat in het Algemeen Beschaafd Nederlands. "Keren", waar ons "kèèren" vandaan komt, is trouwens ook ABN en betekent daar eveneens: vegen. Dit laatste woord heeft "keren" evenwel verdrongen. In de gewestelijke taal bleef het - zoals vaak het geval is - het langst gehandhaafd.

TILBURGER

Nummer 83

vrouwentypes - ouderwets

"Dat is er een van d'aawluvie". Die uitdrukking hebben we nooit eerder ontmoet, maar een niet meer zo jeugdige Tilburger verzekerde ons, dat zij vroeger in oud-Tilburg toch algemeen gangbaar was. Met deze uitdrukking wordt een vrouw van de oude stempel of een ouderwetse vrouw aangeduid, zo luidde de verklaring. "Waar komt dat rare woord vandaan?" "Dat moet jij nou maar eens uitzoeken". Dat hebben we dan ook gedaan. "D'aaw" is een samentrekking van het lidwoord "de" met het dialectische woord "oud", zoals dat gebruikt wordt bij een vrouwelijk zelfstandig naamwoord. Dat zelfstandige naamwoord is hier het Middelnederlandse "lovie", dat echter ook gebruikt werd als "luvie". En dat betekent: zondvloed. "Luvie" is ook in het Middelnederlands vrouwelijk. Wie "van d'aaw luvie is" dateert derhalve uit de tijd van de oude zondvloed. En dat is wel lang geleden. We hebben hier tegelijkertijd te maken met de graag gebruikte overdrijving om eens kernachtig uit de hoek te komen.

eten

"Hij heeft z'ne kanis weer eens goed volgevreten" behoort nog altijd tot de Tilburgse volkstaal en geen echte Tilburger, die enige moeite heeft met de betekenis. In dit geval slaat "kanis" op buik. In de uitdrukking klinkt echter enig lichtelijk misprijzen door. Die "kanis" lijkt ons afkomstig van het Middelnederlandse "canis", dat korf, mand of mars betekent. Van Dale kent verschillende

betekenissen voor "kanis". Één daarvan luidt: vissersmandje, ronde mand of korf met één platte zijde om op de rug te dragen, waarin vis wordt bewaard en die met een houten deksel wordt gesloten.

terecht wijzen

Bij "ik heb hem een rapplement gegeven" hebben we te maken met verbasterd Frans, afkomstig van "rappel", dat "aanmaning" betekent. Ons "rapplement" heeft de waarde van terechtwijzing of standje.

verstandhouding

Wanneer het tussen twee mensen steeds "pik en pook is", betekent dit dat zij niet met elkaar overweg kunnen. Zo gauw ze bij elkaar zijn, ontstaat er onenigheid en gekibbel. Het woordje "pik", dat we (zonder de pook) ook in het ABN kennen in de uitdrukking "de pik hebben op", roept ons een oud versje in herinnering, dat we kinderen vroeger wel eens hebben horen zingen, vermoedelijk bij een of ander spelletje. Het luidde:

"Ons moeder heej de pik op men (mij)

Ik weet toch wel waarom

Omdè ik meej 'nen jongen vrij

En die loopt een bietje krom".

drinken - reizen

"Het is nie goed dat-ie vremde torens ziet" zou gezegd worden van iemand, die - als hij op reis gaat - thuis pleegt te komen met een stuk in zijn kraag of "een snee in zijn neus".

afwachten - vinger

"Hij is er ene van de natte vinger" wordt gezegd van iemand, die eerst wil weten van welke kant het meeste voordeel valt te halen, alvorens hij zijn standpunt bepaalt. Dus een kat-uit-de-boom-kijker met eigen profijt als richtpunt. De uitdrukking stamt van het bekende middeltje om de windrichting te bepalen. Men maakt een vinger nat in de mond en steekt hem dan omhoog. Van de kant waar bij het snelst droog is, waait de wind.

ergernis

"Die opmerking was tegen het verkeerde been" betekent, dat ze bij diegene tot wie ze gericht was een aanleiding vormde om diens ergernis op te wekken. Dat been is dan wel hetzelfde als waarmee sommige mensen uit bed plegen te stappen.

verwensen

Of de uitdrukking: "Ik heb er merde aan!" hier wel inheems is, wagen wij te betwijfelen. Omdat het woord "merde" wel door de meesten niet zal verstaan worden, klinkt het tenminste niet zo rauw in de oren als het gebruikelijke Tilburgse, waarmede men in krachttaal uitdrukt, dat men er lak aan heeft (om het eens in geciviliseerd Nederlands te vertalen). "Merde" is Franse volkstaal en betekent "faecaliën". De Fransman gebruikt het echter ook als verwensing in de betekenis van: stik!

dreiging - capaciteiten

Een paar voorbeelden van overdaad bij het zich uitdrukken vinden we in: "Het zal er waaien als er wend (wind) is" en "Ze is van alle merten (markten) thuis behalve waar ze nie gewist is." Als het er zal waaien, dreigt er iets, bijv. een standje of herrie.

"haantjes en hondjes"

Tot slot een begrijpelijk misverstand met de Tilburgse taal. "Vat de jonge haantjes (wordt uitgesproken als "hontjes") eens uit de ijskaast" zei een moeder tot haar dochter. De gast uit het westen van het land die dit hoorde, zette vreemde ogen op want hij dacht, dat we in Tilburg ingevroren jonge hondjes aten! Hij wist natuurlijk niet dat "hondjes" hier "huntjes" heten!

"van mèèl toe zeuven" - omweg

In nr. 82 van onze "Taalplastiek" zaten we met een niet bevredigende verklaring van de uitdrukking: "van mèèl toe zeuven". Een viertal lezers laat hier wat méér licht op schijnen. Ze vertellen wel niet allemaal precies hetzelfde, maar komen toch op een bepaald punt zodanig met elkaar overeen, dat we er een stuk wijzer van worden.

De duistere woorden zouden moeten luiden: "Van Meijel tot (op) Sevenum" en de betekenis is: met een grote omweg ergens naar toe gaan. Meijel en Sevenum zijn twee dorpjes in de Peel, die niet zo ver van elkaar zouden liggen. Zij waren echter door het Peelmoeras gescheiden tengevolge waarvan men vroeger 'n grote omweg moest maken om van het ene dorpje in het andere te komen. Een der briefschrijvers noemt in de plaats van Meijel het Peeldorp Mill. Dit lijkt ons echter wat ver uit de buurt te liggen om in aanmerking te komen. Het gezegde wordt verder gebruikt om aan te geven, dat men ergens ver vanaf is - ook in de zin van bezijden de waarheid. Bv. een verklaring, die niet lijkt op wat men verklaren wil. Als we met dit verhaaltje akkoord zouden moeten gaan, is het wel duidelijk dat, hoewel we de uitdrukking in Tilburg oppikten, ze vanuit het Peelgebied geïmporteerd moet zijn.

Er bestaat echter nog een andere mogelijkheid. Het modern woordenboek van J. Verschuren van het St. Jan Berchmanscollege te Brussel (uitgave 1931) kent het gezegde: "De mijl op zeven gaan". En dat betekent nu toevallig ook weer eens: een grote omweg maken. Als verklaring voegt het woordenboek eraan toe: "de mijl niet op vier maar op zeven vierden nemen", wat eveneens een grote omweg maken zou betekenen. Onze vriend "de dikke Van Dale", in de burgerlijke stand van de boeken ingeschreven als "Nieuw groot woordenboek der Nederlandse taal", blijft niet achter met "de mijl op zeven gaan". "Grote omweg" maken zegt hij. Een ander voorbeeld van hem luidt: "Dat is de mijl op zeven", met de betekenis van "Zo duurt het lang eer je klaar bent."

Dat zeggen de geleerden ervan! Het verhaaltje van Meijel en Sevenum blijkt echter ook hardnekkig te gaan. We willen het niet zo maar opzij schuiven. Mooi is het in ieder geval wel. Verder willen we opmerken, dat men in Goirle er ook een spreekwijze op na houdt, die verwant is aan de hierboven behandelde. Voor het maken van een grote omweg, zowel in letterlijke als figuurlijke zin, zegt men daar: "Hij gaat over Beek en Esbeek naar Poppel".

gratis - profiteur

Verleent iemand een dienst zonder daarvoor geld in rekening te brengen, dan kan hij van de ontvanger wel eens als vriendelijke attentie te horen krijgen: "Veur niks blaft een hond nog nie!".

Deze zelfde woorden kunnen echter ook op een schampere wijze gebruikt worden, wanneer iemand aandringt op een gratis dienstverlening en het slachtoffer niet van plan is op zo'n uitnodiging in te gaan. De laatste kan dan antwoorden: "Niks voor niks en nie veul veur 'n bietje" (beetje).

vertrouwen - proberen

Hebben onze mensen weinig vertrouwen in een of andere onderneming zonder deze daarbij bij voorbaat als onmogelijk te willen kwalificeren, dan kunnen zij uiting aan hun scepticisme geven met: "Ja, als het lukt dan kalft nog wel een os!" Je weet immers nooit hoe een koe een haas vangt. De optimistische ondernemer zou hem daarop in zijn eigen taaltje van repliek kunnen dienen met: "Proberen is 't naaste (eerste voor de hand liggend), nie geschoten is altijd mis". Onze scepticus behoeft dan nog niet met de mondvol tanden te staan. Volhardend in zijn twijfel aan succes kan hij nog altijd uit de voeten met de ironische sfeer. "Jao zeker, as alles meelôôpt hebben we optocht!"

weten

Weten we op een gevraagde inlichting in de verste verte geen antwoord, dan kunnen we onze onwetendheid onthullen met een wanhopig: "Voel maar in m'n zakken", maar omdat we gek op

breedsprakigerigheid zijn en nooit te lui voor een geintje, voegen we daaraan soms nog toe: "de ene is kapot en in de andere zit een gat in". Derhalve geen schijn van kans om er iets uit op te diepen teneinde de onwetendheid te verminderen.

Reusel - reuzel - plagen

Vertelt iemand, dat hij van Reusel komt, dan mag hij zich voorbereid houden op het antwoord: "Reuzel is gesmolten vet". Speciale betekenis lijkt men daar niet achter te moeten zoeken, tenzij een plagerijtje. We houden het er op, dat het in dit gevatheidje méér gaat om het plezier van de woordspeling met die plaatsnaam. Wat scherper lijkt ons de volgende variant op Reuselse afkomst: "Reuzel ligt midden in het vèrken (varken)!"

TILBURGER

Nummer 85

hitte

Tijdens de hitteperiode van deze zomer hoorden wij iemand klagen over de ongewone warmte. Hij gaf die plastisch gestalte op de volgende manier: "Ik heb het zo heet, dat ik wel een spiegelaai (ei) in m'n hersepan kan bakken." Hij zag hier dus, zonder dit direct uit te spreken, zijn hersens als een slap geworden, als boter drijvende substantie.

ziek - sterven

Overdrijving werkt vaak effectvol. "Ik ben doodziek," zei een Tilburger, "bekaant (bijna) afleggens gereed". Dit houdt in, dat hij zich nagenoeg overleden voelde. Een lijk wordt namelijk "afgelegd". Dat omvat alle werkzaamheden aan een pas overledene tot en met het in de kist leggen toe.

sterven

Als we dan toch bij het onplezierige onderwerp van sterven verzeild geraakt zijn, hier nog iets: Van wie een dagenlange doodsstrijd doormaakt, kan men horen zeggen, dat hij (of zij) "'nen langen ossum (adem) heeft". Het duurt lang voordat de laatste ademteug ontglipt.

langdradig

Wie gekwalificeerd wordt als "ééne van 't lang evangelie", wordt geacht zeer langdradig te zijn als hij iets te vertellen heeft, zodanig dat het vervelend is naar hem te luisteren.

schijnheilig

Overdreven vrome mensen hebben in de volksmond altijd maar in een kwade reuk gestaan.

Daarom: "De fijn zijn de mijn," zei de duvel, "en de groffen vang ik tussenbaaie (van tijd tot tijd) ook!"

touw - feest

"Een boer bindt zolang hij touw heeft." Een boer gebruikt touw voor allerlei doeleinden, bijvoorbeeld voor het hooi op de hooikar te bevestigen of voor de huid over de huifkar. Hij snijdt nooit iets van zijn touw af, doch windt en draait er zolang mee totdat het laatste eindje verwerkt is. Een logische gang van zaken. Dit is het beeld, dat de uitvinder van het gezegde voor ogen moet gehad hebben.

De figuurlijke betekenis ervan zou - naar men ons mededeelde - moeten zijn, dat een boer graag de maat heeft om zeker niet te kort te komen. Met name zou dit slaan op het aanschaffen van flinke voorraden bij feestelijkheden. Dat er voor de gasten te kort zou zijn, is wel het ergste wat op een boerenfeest gebeuren kan. Helemaal bevredigen doet ons deze verklaring niet, al is het dan ook een feit dat het er op boerenbruiloften Bruegheliaans toe kan gaan. Zo'n feest neemt soms dagen in beslag. De achterneven en -nichten zijn zelfs van de partij.

ploeteren - loon

Hiertegen steekt wel scherp af het gezegde: "Zijn rug naar het werk zetten en zijn maag naar het hongerijsden, is een ideaal van een boerenknecht." In brede zin betekent het: Veel doen voor weinig beloning.

saus

"Hoor eens wat het panneke schreeuwt" wordt gezegd als de saus bij de aardappels verdacht dun is, wat vroeger wel eens het geval placht te zijn, omdat er vanwege de armoe zoveel water bij was gedaan. Mogelijk slaat dit schreeuwen op het sissend geluid als men water bij vet giet. Men zei ons, dat dit soort saus in een bepaalde plaats bij Tilburg "lawaaissaus" werd genoemd. Wij hebben nooit beter geweten, dan dat men in Tilburg onder "lawaaissaus" verstond het nat, waarin de aardappelen gekookt zijn. Als iemand het soms beter weet?...

teleurstelling

"Heb ze maar groot en voert ze maar haovermouten pap" is een niet al te tragisch te nemen wanhoopskreet of uiting van desillusie. Hij kan onder andere gebruikt worden door iemand, die zich in zijn kinderen op een of andere wijze teleurgesteld ziet. Men heeft ze met veel zorg opgevoed (zelfs haveremouten pap te eten gegeven!) en in plaats van dankbaarheid oogst ge dan soms het tegenovergestelde.

trouwen - leeftijd

Een vrijgezel van wie niemand meer verwachtte, dat hij nog wel eens zou kunnen gaan trouwen, besloot op gevorderde leeftijd toch tot de grote stap. Toen de dorpsfilosoof het nieuws verteld werd, reageerde hij met de diepzinnige conclusie: "Als ge aan een ouwe struik water giet, gaot-ie nog wel eens bloeien!"

prijzen - erfenis

Levenservaring spreekt ook uit het volgende. Wordt de loftrumpet van iemand gestoken, prijst men hem omdat men hem zo sympathiek vindt, dan kan een scepticus eens een domper op het enthousiasme zetten met de nuchtere opmerking: "Heb je er al eens mee gedeeld?" of als hij spraakzamer is aangelegd: "Als ge er mee gedeeld hebt, moet ge nog maar eens terug komen." Op deze manier wordt er, wijs en geestig tegelijk, te kennen gegeven, dat een mens zijn aard en karakter vooral bloot geeft, als het er om gaat een erfenis te delen. Zelfs degenen die in de dagelijkse omgang als aangenaam mens bekend staan, kunnen dan onverwacht een geheel ander facet van hun aard onthullen. Al naar zijn sociale instelling kan men van iemand zeggen: "Wie geeft wat hij heeft, is waard dat hij leeft" of: "Is waard dat-ie gebrek leidt."

TILBURGER

Nummer 86

uitdaging

"Een mens moet altijd iets hebben, waar de walg aan steekt", noteerden wij uit een Tilburgse mond. Het betekent, dat het voor een mens ook niet goed is, wanneer voor hem alles van een leien dakje gaat, zodat hij zich nooit hoeft in te spannen. "De walg aan steken" zouden we kunnen vertalen met tegenstaan.

armoede

Dezelfde spreker gaf nog een tweede levenswijsheid ten beste met: "Als ge mee oer armoei geen raad weet, is het niet waard da ge ze hebt". De uitdrukking is aardig door de verrassing van het paradoxale, waardoor iets weinig begerenswaardigs als armoe als een goed wordt voorgesteld. De uitspraak getuigt van een optimistische levensopvatting, waarbij men zich verzoend heeft met het

feit, dat leven strijden betekent.

actie - bronstig

"Wè (wat) kijkt ie toch bröstig" werd er gezegd van iemand, die de indruk maakte erg belust op actie te zijn. "Bröstig" is ons gewestelijk woord voor het Algemeen Beschaafd Nederlands "bronstig", dat gebruikt wordt met betrekking tot dieren en dan verlangend naar de paring betekent. Deze strikte zin wordt in het gegeven voorbeeld sterk verbreed gebruikt, waarbij de letterlijke betekenis meestal geheel naar de achtergrond verdrongen zit.

zeispreek - Brok, den - opschieten

"Het kort al zee den Brok en hij beet van zijn worst" voert een Tilburgse figuur ten tonele, die zich op deze wijze placht uit te drukken als hij bedoelde te zeggen, dat iets al opschoot of dat het einde in zicht kwam.

De toevoeging zorgt voor geestig effect door associatie van twee woorden "kort". In het ene geval wordt het figuurlijk en in het andere (zonder het woord zelf te noemen) letterlijk gebruikt. Deze stijlfiguur wordt tegenwoordig niet meer toegepast. Wij voelen ze eigenlijk aan als een flauwe aardigheid, hoe vernuftig ze dan ook eens mag gevonden zijn. Misschien stamt ze wel uit de tijd van Dickens. Deze Engelse schrijver hanteerde ze in ieder geval nogal graag. Wij herinneren van hem: "Dat valt mee, zei de boer, toen hij in zijn bed stapte en er doorzakte".

element, in zijn

"Hij kon zijnen draai niet gevonden krijgen" betekent dat de betrokkene niet wist hoe een zaak aan te pakken. Het houdt echter eveneens in, dat de man in kwestie er niet in slaagt zich op zijn gemak of ergens thuis te voelen. De plastic spreekt duidelijk als men een hond voorstelt, die in zijn mand gaat liggen. Hij legt zich neer, staat eens op, gaat weer liggen, verschikt zich nog een keer en legt dan de kop behaaglijk tussen de poten: hij heeft "zijn draai" gevonden. Óók letterlijk.

overwegen

Nauw verwant hiermede is: "Na veul wènen (winden) en draaien had hij het gevonden." In zijn meest brede zin duidt dit op een langdurig proces alvorens een oplossing voor een probleem tot stand kwam.

haarkleur - levenswijsheid

Kleur van haar speelt momenteel geen rol meer. Men kan het zelfs blauw laten verven en geen mens die er zich aan stoort. Dit is niet altijd zo het geval geweest. Vooral in kleine levensgemeenschappen, waar ieder iedereen kent, lokte een met rood haar gezegende nogal eens agressie uit. Men noemde hem bij voorkeur "rooie", wat door de betrokkene over het algemeen niet als aangenaam werd ervaren, al moest hij er zich vaak wel bij neerleggen. We hebben zo'n slachtoffer gekend, dat dan echter scherp van zich afbeet met: "Het is altijd beter rood haar op goeie grond dan zwart op een ezelsk..." Daarmee kon de aanvaller het dan doen.

Minder direct gericht wordt de uitdrukking ook gebruikt. Op kernachtige wijze geeft ze aan, dat het wezenlijke boven het bijkomstige gaat.

haarkleur

Iemand met rood haar wordt ook wel "nen blauwen" genoemd. Dat is ironie.

blauw - bedriegen - mantelkap - verkering - afwijzen

"Blauw" vormt in tal van gezegden de kleur van het bedrog en duidt op bedotten. Zo bestaat er een volksgezegde: "iemand de blauwe huik omhangen." We hebben het weliswaar nooit in Tilburg gehoord, maar willen er toch wel iets over vertellen. Een "huik" hebben we in onze streken in ieder geval wèl ooit gekend al is het nu een verouderd woord, dat alleen in een aantal gezegden nog voortvegeteert. De "huik" was een kledingstuk, met name een hier vroeger gedragen kapmantel. Dat "huik" sloeg dan speciaal op de kap. Zij was aan de voorzijde open, maar kon met de opening naar achter of naar opzij gedragen worden. Zo hing men derhalve "de huik naar de wind", zoals ook

in het ABN gezegd wordt. Hing men iemand een "huik" om, dan kon dat zodanig gebeuren, dat men hem de kap over het hoofd trok, zodat men hem naar hartelust kon bedotten. Een oud rijmpje wijst daar nog op:

Ic prijs een wijf, die haren man
Verdwasen can tot sot
Al duet si hem die blaew huijck an
Hi waent, hi is haer god."

Dat "blauw" op bedotten duidt, blijkt uit verschillende andere gezegden als: "Iemand blauwe bloempjes op de mouw spelden", "Iemand 'nen blauwen lappen" (voor de gek houden), "Iemand een blauwtje laten lopen".

In verband met "huik" en "blauw" staat ook een bekende gravure van de Antwerpenaar L. Fruytiers, die een tachtigtal spreekwoorden geeft in zijn zgn. "Die blauw huyck". Op verschillende "zitterkens" van het gestoelte van het hoogkoor van de kerk van Hoogstraten, die gelukkig voor vernieling in de laatste oorlog gespaard bleven, komt de "huik" voor, evenals op een schilderij van Breughel.

TILBURGER

Nummer 87

stek, vaste

"Zit je weer in je kabikelum?" Wij kunnen ons niet herinneren het ooit gehoord te hebben. Men verzekert ons echter, dat het zonderling uitzierende woord door heel oude Tilburgers nog wel wordt gebruikt. Men ontmoet het in de volgende zin: "Zo, ge zit dus wir op oew aaw kabikelum!" Bedoeld wordt hiermede: Je zit dus weer op je oude, vertrouwde plaats. In meer beperkte zin kan met die plaats ook een kamer bedoeld worden. Daarmede zijn we dan meteen ook dicht bij de verklaring van dat "exotische" woord gekomen. We hebben hier te maken met het Latijnse "cubiculum". Dat is een kamertje, waar men neerligt bv. om te slapen. Dus een kleine slaapkamer. Het Latijn kent de werkwoorden: cumbere en cumbare, die respectievelijk zich neerleggen en neerliggen betekenen. Maar hoe komt zo'n Latijns woord in het Tilburgse dialect terecht? We nemen aan, dat dit een gevolg is van de vele relaties, die Tilburgers in de loop der tijden steeds met kloosterlingen hebben onderhouden. Cubiculum is wel speciaal van toepassing voor een kloostercel. Uit de mond van een zoon-kloosterling hebben zij dan dit woord opgevangen en er maar iets van gemaakt, dat er op leek.

koppig

"Wie zo koppig is als een steenbok" bezit het gebrek koppigheid in zeer hoge mate. Het doet wel vreemd aan, dat een steenbok voor de vergelijking opdraaft. Dit beest is hier namelijk niet inheems en zelfs nauwelijks bekend. Men moet naar een dierentuin gaan om het te zien. Het lijkt daarom niet uitgesloten, dat het begrip "steen" hier een speciaal attractieve rol speelt om eens krachtig voor de dag te komen. We kennen immers ook steenkoud, steengoed ook al in de latere jaren, terwijl men ook nog het lelijke germanisme "steenrijk" tegen kan komen. Het steent er dus nogal!

gespuis

Een man haalde zijn neus op voor een bepaalde club, die niet bepaald uit elites bestond. Hij verwoordde dit met: "Nou, daar is ook veur vijf cent bij!" Hij beschouwde die club derhalve als "niet veel soeps". Hij had dat op z'n Tilburgs ook met één woord aan kunnen duiden. En dat was dan: "Soepie!" Wordt in bepaalde kringen nogal vaak gebruikt.

terechtwijzen

Geeft men iemand "veur vijf cent mee", dan wordt hem daarentegen de mantel uitgeveegd. Hij krijgt zijn vet mee.

pak slaag

"Krijgt men ze uitgemeten", dan duidt dit op slaag krijgen of mishandeld worden.

lenig

"Ik ben nog goed gezwakt", zei het oude mannetje en hij maakte enige kwieke kniebuigingen ter demonstratie van zijn lenigheid. Men kan de uitdrukking "gezwakt" nogal eens te horen krijgen onder Tilburgers. Het is ons echter wel opgevallen, dat ze door de jeugd niet meer verstaan schijnt te worden. En het Algemeen Beschaafd Nederlands (ABN) kent nog wel het werkwoord "zwakken" in de betekenis van zwak maken of zwak worden. Méér bekend is sinds een halve eeuw "afzwakken". Maar dat geeft onze Van Dale nu weer niet! Vermoedelijk, omdat hij het als een germanisme beschouwt.

eten

"Ge eet m'n oren van mijnen kop!" was vroeger de verzuchting van menige Tilburgse moeder tegenover een kind, dat een bijzondere eetlust aan de dag legde door heel wat naar binnen te werken en steeds meer te vragen. De klacht der moeder was echter meestal niet serieus bedoeld. Ze gold als een plagerijtje en tegelijkertijd als een uiting van voldoening, omdat haar kind goed gezond was. Wat zich dan in geducht eten openbaarde.

gierig

Iemands oren kunnen ook "te dicht bij zijnen kop staan". Wie dit verweten wordt, hoort zich van gierigheid beschuldigd.

misstap

Heeft iemand in zijn leven een misstap begaan, die men vergoelijken wil, dan kan dit gebeuren met de troostwoorden: "Er zijn wel hogere torens gevallen". Dit betekent, dat er misstappen worden begaan door heel wat hoger geplaatsten dan de persoon in kwestie.

bang

In de volkstaal kan men te horen krijgen: "Hij zat toch in z'ne rats." Dat betekent, dat hij bang was. Dat woordje "rats" is vermoedelijk een camouflerend woord voor "drek". Men zal in dit geval moeten aannemen, dat iemand, die in zijn rats zit, het van angst in zijn broek heeft gedaan. Minder letterlijk genomen betekent het gezegde ook wel in benauwdheid verkeren of in ernstige verlegenheid zitten.

eten

Onze "rats" is hier iets anders dan de befaamde rats, kuch en bonen van het soldatendiner uit de mobilisatiedagen. Daar hadden we te maken met Bargoens als afkorting van "ratjetoe", waarmee een mengelmoes van minderwaardige rommel pleegt aangeduid te worden.

verwaarlozen

Wie "de hele boel laat verslabakken" verwaarloost de zaken. Hij laat alles maar op zijn beloop, onverschillig wat de gevolgen kunnen zijn. We staan hier voor het 16de eeuwse woord "slabacken", dat verslappen of kwijnen betekende.

TILBURGER

Nummer 88

narcose

Ene mens, die van het ziekenhuis kwam, heeft een Tilburgse huismoeder horen vertellen, dat ze ooit geopereerd was maar "nie afgemokt" (niet afgemaakt) was. "Afmaken" is een door het volk nog veel gebezigde term van "onder narcose brengen". Zo gek gevonden is hij dus niet, want - hoewel Van Dale het in deze zin niet kent - is één van de betekenissen van "afmaken" weerloos maken. En dat ben je onder narcose natuurlijk wel.

weer

Waar die andere vrouw haar "nobis Jacobus" vandaan haalde, weten we niet. Als er heel slecht weer of onweer dreigde, placht ze te zeggen: "We zullen weer van de nobis Jacobus krijgen. Een algemene gangbare uitdrukking lijkt het ons niet.

verstandhouding - ondeugend - lelijk

"D'r zijn er méér die hun eigen moeder niet gekozen hebben" wordt gezegd als iemand niet goed met zijn of haar moeder overweg kan. Men kan het echter ook horen over iemand, die bv. ondeugend of erg lelijk is.

drinken - gevangenis

Als je vroeger in Tilburg, en trouwens ook wel elders, "er onder werd gezet", pleitte dat niet voor een goed gedrag. Meestal gold het overmatig gebruik van sterke drank, waardoor de betrokkene in de bekende kennelijke staat verkeerde. In Tilburg moesten vroeger dronkaards op het stadhuis bij de commissaris "boven komen". Daarna werden ze "er onder gezet", verhuisden ze naar de zich onder het stadhuis bevindende cel. Ook in sommige gemeentehuizen lag de cel vaak onder in het raadhuis.

"De weuw"

Als iemand vertelde, dat hij "voor de weuw" werkte, had weleer een echte Tilburger geen commentaar nodig. "De weuw" met het bepalend lidwoord "de" was er maar één. Dat kon niet missen. Het betrof een firmanaam, die begon met: "De weduwe" N.N....

toilet

"Het huiske lichten of ruimen" was als uitdrukking ook wel iets specifiek uit onze contreien. Het betekende het leeghalen van de put of ton van de wc. Deze van het engels stammende afkorting had toen nog geen plaats veroverd in de Tilburgse vocabulaire. Men beschikte over genoeg andere woorden, waarvan "plee" dan wel als het netste werd gewaardeerd. Het werd gebruikt door hen, die zich boven het vulgus verheven voelden, want het was tenminste Algemeen Beschaafd Nederlands. Daar schijnt het nu nog voor door te gaan, al klinkt het wel heel burgerlijk.

kaartspel - huichelaar

De kaartspelers hebben we hier al eens meer op laten draven. Ze zijn er weer eens.

Degene, die voorzichtig speelt, "zit te huipen", zo schrijft men ons. Dit zou dan weer een andere betekenis zijn, dan die welke wij aan "huiperd", waarover we hier reeds vroeger schreven, meenden te moeten toekennen. Een huiperd was immers 'n huichelaar of farizeeër.

kaartspel

Wie onbegrepen speelt, "speelt een ander van 't seef" of "leidt hem van het nest".

Moet er betaald worden omdat de partij verloren is, dan kan dat, bij grof spel, nog wel eens "duur op 't stok komen".

Toen iemand tijdens het kaarten een medespeler stilletjes een teken gaf, kreeg hij van een ander de waarschuwing: "Mok (maak) gin (geen) pergestikus". Moeten we hierin misschien het Franse woord "gestes" (gebaren) zien?

"Ik laat mijn kaart muken" zei een speler en hij liet ze nog even op tafel liggen toen anderen die van "de eerste gift" al opraapten. "Muken" - men hoort ook "meuken" - dat wij hier al eens behandelden, is Middelnederlands en betekent zacht of rijp laten worden, bv. appels.

Iemand die bij het kaarten links naast degene zit, die de kaarten gegeven heeft, "zit op de vurhaand" (voorhand) en is het eerst aan de beurt om te zeggen wat hij van plan is te doen.

hogerop

Toen een vrouwke meende geen genoegdoening in een bepaalde affaire te hebben gekregen, dreigde ze: "Ik zal wel eens andere mannen aanspreken." Ze bedoelde hogerop te gaan en hulp in te roepen van mensen met meer ontwikkeling of meer invloed. Voor wie onvoldoende "feeling" bezit voor ons Tilburgs, zal het zinnetje zonder verklaring heel gewoon lijken. Het fijne is juist, dat zowel het begrip "andere" als "mannen", die normaal heel objectief zijn, een subjectieve lading meekrijgen en aanzienlijk rijker worden dan ze van huis uit zijn.

goedkoop - spuwen

Wie bij de uitverkoop bv. een paar schoenen "veur een spouwke" heeft gekocht, heeft er heel weinig voor betaald. We nemen aan, dat dit zelfstandige naamwoord komt van "spuwen", waarmee in ons dialect "spuwen" vertaald wordt. Spuwen kan iedereen zonder dat het iets kost, zolang er tenminste de politie niet bij te pas komt. Een "spouwke" zou derhalve niets meer dan een hoopje spuw zijn oftewel een kleinigheidje.

snoep

In onze jeugd werden in de meimaand aan de Hasseltse kapel brokken verkocht, die we onsmakelijk "kattespouw" noemden. En ze smaakten er niet eens slechter om. Ze bestonden uit een harde, grijswitte substantie, vol olienootjes, met de velletjes er soms nog aan.

TILBURGER

Nummer 89

genezen

Onze mensen gebruiken in hun taal graag vertrouwde beelden uit hun naaste omgeving. We noteerden er nog enkele. Over een herstellende zieke werd gezegd: "Hij schèert en piept als een kafmeulen, maar gaat toch zuutjes vooruit." De kafmeulen was een vroeger door de boeren met de hand in beweging gebrachte molen, waarmede het kaf (schutblaadjes) van de graankorrels gescheiden werd.

lek

Een bekend, voor vloeistof bestemd voorwerp, werd gekwalificeerd als: "Zo lek als een zeef neffen de gaten." Geestig gevonden. Een zeef zonder meer is al niet in staat vloeistof tegen te houden en het gedeelte "naast de gaten" doet dit evenmin, want dat bestaat immers uit haardunne draden.

kloppen - passen

Klopt iets goed of komen twee zaken goed bij elkaar, dan "past het als een klep op een ganzekooi".

zingen

"Ze zong als een basterdlijster" zal wel op slecht zingen duiden en ironisch bedoeld zijn, daar we ons niet kunnen voorstellen, dat zulk een lijster - zo die al bestaat - beter zingt dan een lijster van zuiver ras, die om haar zang een reputatie geniet.

duivel - verschijnen - speelgoed - beweeglijk

"Hij is net een duveltje in een duske (doosje), zó ziedem (zie je hem) en zó ziedem nie!" Dit beeld herinnert aan een al lang uit de mode zijnd stuk kinderspeelgoed. Het was een vierkant doosje met

een dekseltje. Deed men het haakje daarvan los, dan sprong het dekseltje vanzelf open en kwam er een soort duiveltje te voorschijn gesprongen, dat met een veer in elkaar gedrukt zat. Klepte men het dekseltje dicht, dan was het duiveltje weer verdwenen. Toegepast op een mens duidt de vergelijking op een beweeglijk iemand.

klagen

Wanneer iemand, die het goed stelt, toch altijd klaagt en meent dat bij tekort komt, is dat "God de ogen uitsteken".

kerk - geestelijkheid

Dat mag niet, evenmin als "plassen tegen het kerkhuiske (ook wel heilig huiske genoemd), want het droogt nooit op". Dit betekende, dat men kerk en geestelijkheid moest ontzien. Wie zich daar tegen keerde, kon er van verzekerd zijn, dat hij daarvan zijn hele leven nadeel zou ondervinden.

dom - presteren - geluk

"De stomste boeren hebben de grootste aardappelen" kan gelden als een troost voor degenen, die met niet al te veel intelligentie werden uitgerust. Het betekent, dat ook stommelingen nog wel eens iets kunnen presteren of geluk kunnen hebben.

bezig zijn

"Och ja, ge kunt maar iets doen: luieren of de toren vasthouden" wordt gezegd van iemand, die weinig nuttige arbeid verricht doch alleen iets doet om zich bezig te houden. Het aardige is het contrast tussen beide aangevoerde "bezigheden", waarvan het luieren direct op nietsdoen wijst en het "toren vasthouden", als een quasi-arbeid, de waardeloosheid van het "doen" enigszins camoufleert.

frigide

"De koffie is daar maar koud" zei de man. Er was nog een heel verhaal nodig om er achter te komen, dat het hier niet over koffie maar over een... "koele vrouw ging".

lawaai - ruzie

Waar "het spant als een oordeel" heerst volop lawaai, herrie of ruzie of alle drie deze zaken tegelijk.

verlangen

Wie "zit te uizen", zit verlangend te wachten of er iets voor hem afvalt. Het kan op een mens slaan maar ook op een dier, speciaal op een hond, die zo typisch met de kop omhoog naast de tafel kan zitten wachten als er gegeten wordt. De betekenis komt eigenlijk overeen met het Algemeen Beschaafd Nederlands "azen". Neefjes en nichtjes zitten soms te "uizen" op de erfenis van de suikertante.

TILBURGER

Correspondentie:

P. J. Klomp, Edisonlaan 114. Hartelijk dank voor Uw duizendste inzending. Dat record zal wel niet gemakkelijk verbeterd worden. Met u hopen wij, dat velen aan de bruikbare uitdrukkingen hun plezier zullen beleven. Wij beseffen, dat het steeds moeilijker wordt nog iets origineels te vinden.

 Nummer 90

doortastend - kar

"We zullen eens naogels mee heu maaken" zei de man. We geven het de niet-ingewijde in de geheimen van onze gewestelijke taal te doen, uit te maken wat hiermee bedoeld werd. Toch hebben we er een goed equivalent voor in het Algemeen Beschaafd Nederlands. Dat is: spijkers met koppen slaan. Dat vreemde woord "heu" vinden we terug in "hubberd" en "heubord". We worden hiervan alleen wijzer, als we weten, dat met deze beide woorden de boer de verticale voorkant van zijn kar pleegt aan te duiden. Dit is het "hoofdbord", waarop hij bij het rijden wel gaat zitten. "Heu" is derhalve "hoofd". Naar de "kop" van de spijker (nagel) betekent dat dan nog slechts één stapje.

moeite - maken, mee te

Uit de mond van een vrouw, die een moeilijk werk had verricht, noteerden wij: "Ik ben er mee klaar gekomen, maar ik heb er veul stelles mee gehad." Ze bedoelde, dat het haar heel wat moeite had gekost. We vinden dit een curieuze uitdrukking en zien er een genitief in, die afkomstig is van het werkwoord "stellen". Dit heeft een hele boel betekenissen. Één daarvan is: in orde brengen, schikken of klaarspelen. Dat "stelles" is dus helemaal verwant met: veel te stellen hebben met iemand of iets, zoals we dat in het ABN gebruiken in de betekenis van: veel moeite hebben met. In dit kader hoort ook thuis: "daarmee heb ik niets te stellen", dat men in onze streken hoort gebruiken. Het betekent: daarmee heb ik niets te maken.

De vorm "stelles" is sterk verouderd. Alleen oudere mensen gebruiken hem nog. Reden te meer hem hier voor het nageslacht vast te leggen.

enzovoorts

Een verteller eindigde zijn verhaal, dat een snelle opsomming van tal van gebeurtenissen bevatte, met de woorden... "en honderd op 'nen hoop en meer!" Een in Tilburg en omgeving welbekende uitdrukking, die we heel karakteristiek vinden. In eerste instantie betekent ze: enzovoorts... enzovoorts!... Met die "vertaling" wordt echter nog geen recht gedaan aan de gevoelswaarde. De uitdrukking bevat ook de suggestie van een chaotische verwarring, want de schrijver bedoelt enigszins quasi-wanhopig: "Ik kan het allemaal niet opnoemen, het is te veel." Hij zal dan ook heel vaak zijn woorden vergezeld laten gaan van handgebaren ter onderstreping van zijn onmacht.

krom

Een originele vergelijking, die wel uit het timmermansvak zal stammen, luidt: "Zo krom als een boorzwengel". Dat is inderdaad heel erg krom, zodat enige komische overdrijving aan de uitdrukking niet vreemd is.

dom

Dit zelfde geldt voor de wijze, waarop iemands gebrek aan intelligentie getekend werd: "Den dieje, as die het buskruit had moeten uitvinden, dan schoten we nou nog met pijl en boog!"

enorm - onuitstaanbaar

Een nieuw woord, dat de laatste tijd nogal in de mode is gekomen, vinden we in "ontiegljik". Het ziet er nogal gewestelijk uit, maar wij kunnen ons niet herinneren het vroeger ooit te hebben gehoord. In Van Dale en ook nog wel elders zochten wij er tevergeefs naar. Men spreekt van "ontiegljik kwaad, ontiegljik laat" enz. en dan geldt het voor een versterking van het bijwoord "zeer". Daarnaast hoorden wij ook praten van een "ontiegljike vent". Dat was een onuitstaanbaar iemand. Als we goed zijn ingelicht, zou het woord echter in heel Nederland gebruikt worden. Wat we zo maar niet voetstoots kunnen aannemen.

klaar, er mee - bedriegen

Wie klaar is, heeft zijn werk beëindigd. Krijgt men zich daarentegen toegevoegd: "Gij zijt er mee klaar!" dan zou dit, zuiver objectief bekeken, hetzelfde kunnen betekenen. Mede door de toon, waarop deze woorden worden uitgesproken, krijgt het zinnetje een subjectieve lading mee. Het wil dan zeggen: Gij zit er mooi mee te kijken.

Dit is ook van toepassing op iemand, van wie gezegd wordt, dat hij "in het schip zit". Toch dekken voor ons taalgevoel beide elkaar niet. Bij dat "schip" dringt zich meer de gedachte aan bedrogen of beetgenomen zijn naar voren. Onwillekeurig denken we nu aan "iemand in de boot nemen". De

uitdrukking "in het schip zitten" zochten we in Van Dale tevergeefs. "In de boot nemen" trouwens ook.

kaartspel - Backx - verbazen

Een rikker, die zijn medespelers overbood door elf slagen te doen, hoorde zich toevoegen: "Gao mar zitten Backx!" De woorden hebben kennelijk een zeer plaatselijk verhaaltje tot achtergrond, maar we konden dit niet achterhalen. De uitdrukking wordt ook nog wel in andere situaties toegepast. Ze schijnt soms enige verbazing aan te geven.

verstaanbaarheid ABN

Spreek eens vlug achter elkaar de volgende onzin: "Aala taal, papa thaarman, tlama thooi, endes ikat mee." Hier staat: "Aal (vrouwen naam) at aal (paling), pap at haar man, 't lam (jong schaap) at hooi, en de sik (geit) at mee."

TILBURGER

Tilburgse Taalplastiek 91-100

onder redactie van Ben van de Pol

Nummer 91

onderhands - verkering - jongensgek

"Een goei paard wordt niet gemert" heeft zowel een letterlijke als een figuurlijke betekenis. Iedere boer weet, dat een goed paard niet op de markt komt. Dit heeft in zijn eigen omgeving wel een zodanige reputatie, dat zo'n dier gemakkelijk onderhands verkocht wordt. Als we dit volksgezegde zouden willen moderniseren, dan behoeven we maar het woord "paard" door "auto" te vervangen. In overdrachtelijke zin gebruikt, wordt met het "paard" een "meisje" bedoeld. Een te goeder naam en faam bekend staand meisje komt gewoonlijk vanzelf wel aan een vrijer. Zij behoeft in ieder geval niet de jongens achter na te lopen.

versleten

Wordt er van iemand gezegd, dat hij "aftaands aan het worden is", dan zitten we daarmee ook weer in de wereld van het paard. De uitdrukking betekent: oud worden of ook wel versleten geraken. Bij een jong paard verwisselen de tanden. Dit is echter afgelopen bij het zevende jaar. Dan heeft het dier voortaan een volwassen gebit en dan kan men aan de tanden de leeftijd niet meer aflezen. Vóór de zeven jaar valt die echter op te maken uit de jaarkringen van de tanden.

De ABN-uitdrukking, dat men een gegeven paard niet in de bek moet kijken, houdt uiteraard nauw verband met bovenstaand. Men kan niet verwachten een jong paard ten geschenke gekregen te hebben. Het zal wel "aftands" zijn.

terechtwijzen

"Jongen, het zal er veur oe inhangen als ge thuiskomt". Deze waarschuwing kreeg een knaap te horen, die het heel erg verbruid had. Ze houdt in, dat hem een flink standje of erger te wachten staat.

weten

En lezer, kent u "de zeven zonden"? Als ge dat kunt beweren, dan weet ge waar, in een bepaald geval, de schoen wringt of de oorzaak van een gebeurtenis ligt. De uitdrukking wordt meestal in een ongunstige betekenis gebruikt.

sterven

Iemand liep eens in een begrafenisstoet mee, maar hij werd daar van zijn plaats verdrongen door een familielid, dat beweerde "de veurrouw" te hebben. We hebben hier te maken met het, overigens ook niet in Van Dale vermelde woord "vóórrouw". De goeie man bedoelde, dat hij in de stoet moest lopen vóór degene wie hij zijn plaats betwistte, omdat hij nader aan de overledene verwant of ouder was dan zijn "concurrent".

Men kan dit nu allemaal pietluttigheid vinden om over zo iets te redetwisten, maar zo'n inbreuk in de hiërarchie werd vroeger - vooral op de dorpen - heel zwaar genomen. We herinneren ons een geval, dat er - na een begrafenis - heel wat "schaand" werd gesproken over iemand die de overtreding van de ongeschreven wet had begaan. Overigens wel een gezapig land, waar de "zorgen" op dit niveau lagen!...

mis

Wordt er over een bepaalde zaak of situatie gezegd: "'t Was me weer van Jan schrap me de wortel", dan kan men er van op aan, dat dit geen compliment inhoudt, maar dat het er van alle kanten mis was.

samenhang - beroepskeuze

De ABN-uitdrukking "van de hak op de tak springen", die inhoudt telkens van het ene onderwerp, zonder verband, op het andere over springen, weten wij in onze streek, op méér eigen en niet minder originele manier te versieren. Wij springen "van de os op de ezel". Dit heeft evenwel ook nog andere waarden.

De uitdrukking kan tevens aangeven: vaak van beroep veranderen. Maar dan steeds in die zin, dat de betrokkene er op achteruit gaat. Vooral in verband met het begrip "achteruitgaan" moet het niet uitgesloten geacht worden, dat er oorspronkelijk niet van een "os" maar van een "ros" (paard) gesproken is. Dit lijkt logischer, omdat men dan tenminste met twee rijdieren te maken heeft. De os werd wèl voor ploegen gebruikt rond het begin van onze eeuw en daarvoor, maar men reed er niet op.

zingen

Vroeger hebben we hier als kostelijke vondst al eens een zingende bas opgevoerd, die zong "tot 't wit zand toe". En dat zit diep! Een tegenhanger daarvan kwam dezer dagen op ons bureau neergefladderd over een sopraan. "Ze zong zó hoog, da ge er mee geen leer (ladder) bij kost (kon)". Bijzonder geestig, doordat hier opzettelijk gemanoeuvreed wordt met twee verschillende begrippen van het éne woord "hoog". Een typisch foefje van sofisten of de fout van onzindelijke redenerende domoren. Voor ons gaat de eerste prijs echter altijd nog naar de wit-zand-bas!

TILBURGER

Nummer 92

onbelangrijk - pijn

Een oud moedertje hoorden we zeggen: "'t Is de pent nie wert!" Het ligt voor de hand, dat men - zonder de betekenis van de uitdrukking te kennen - het woord "pent" vertaalt door "pijn", want van dat ABN-woord is het de dialectische weergave. "Ik heb veul pent" betekent: "Ik heb veel pijn!" Het aangehaalde moedertje bedoelde echter: Het is de moeite niet waard. Daarmee komt de zaak iets anders te liggen. Gezien de Franse inslag, die wij nogal eens in onze taal en vooral ook in de Brabantse grensstreek ontmoeten, zijn we geneigd te denken, dat we hier te maken hebben met de verbastering van het Franse "peine", dat immers ook "moeite" betekent. Dat het Middelnederlandse "pine" ook "pijn" aanduidt, lijkt ons hier niet ter zake dienende, hoewel ook de uitdrukking "het is de pijn niet waard", onder bepaalde omstandigheden, niet als zinloos beschouwd kan worden.

onophoudelijk

Voor een vreemd "ratjetoe" staan we met: "toe öt den tōöre toe", dat we ook in een gesprek opvingen. De spreker was echter wel iets duidelijker dan wij nu hier, want hij zei: "Hij bleef maar aanhouden toe öt den tōöre toe". In een helder ogenblik meenden we hier het woord "uitentreuren" te ontdekken. Nu is dit woord uit het ABN, dat door onze gewone man nauwelijks ooit gebruikt wordt. Het is hem "te hoog" en te deftig Nederlands. Hij heeft het echter wel eens ergens gehoord en haalt er nu een "toren" bij. Dat is tenminste iets wat hij kent en hem in ieder geval aan iets geweldigs doet denken. Zo hebben we hier dus te maken met een volksetymologie, die een vreemd aandoend woord vervangt door een méér bekend.

mengelmoes

Wat het "ratjetoe" betreft, waaraan wij zelf ons hierboven schuldig maken, dit is Algemeen Beschaafd "Nederlands". Misschien is het echter toch wel aardig te weten, dat we hier weer eens met verbasterd Frans te maken hebben. Het komt van "ratatouille", waarmee dooreengestampte middagkost bij soldaten wordt aangeduid, maar dat in figuurlijke zin ook minderwaardige rommel, mengelmoes of zootje betekent.

duivel - schijnheilig

We kregen nog een variant op een reeds vroeger behandelde uitdrukking: "De fèn zijn de mèn, zeej

den duvel, de groffen komen vanzelf wel". De variant daarop luidt: "en 'nen groffe vang ik tussenbaaie ôôk". "Tussenbaaie" is tussenbeide of somtijds, en "fèn" betekent "fijn" in de zin van overdreven godsdienstig, tot op het kwezelachtige af.

meegaand

Wie "uit de hand pikt" wordt beschouwd als een gemakkelijk, tam mens, die men kan laten doen wat men wil. De uitdrukking houdt natuurlijk verband met de vogel- en pluimveewereld. Als vertegenwoordigers hiervan hun voedsel uit de hand pikken, zijn zij in het licht van hun schuchtere aard gezien nogal tam.

miskraam

Krijgt in onze contreien een vrouw een miskraam, dan heeft ze "de kèr (kar) omgegooid".

lauw

Een lezer zet ons een kopje koffie voor, die "lierlauw" genoemd wordt. Dat is gewesttaal voor "nog maar een beetje lauw". Er bestaat zelfs een werkwoord "lierlauwen", dat dan "even lauw maken" betekent.

klatsen

Dit is heel iets anders dan het Zuid-Nederlandse werkwoord "lierlauwen" in de vergelijking: "Ze zaten te lierlauwen als twee dronken schoenmakers". Hier betekent het: wauwelen of een eentonig geluid maken. Men blijkt ook te kunnen "lierlauwen" op een doedelzak...

platteland

Voor de zoveelste keer valt het weer eens op hoe veelvuldig onze gewesttaal haar spontane plasticiteit ontleent aan het leven op het platteland en hoe nauw ze daarmee van oudsher verweven zit. Daar dit platteland steeds meer door de industrialisatie verdrongen wordt, ligt het ook voor de hand, dat een dergelijke taalplasticiteit eveneens naar de achtergrond wordt gedrukt om tenslotte uit te sterven. Een reden te meer ze hier en ook elders, waar men zich met de studie van de streektaal op hoog niveau bezighoudt, definitief vast te leggen. De tijd daarvoor dringt bepaald, want straks zullen veel bronnen, waaruit we nu nog direct kunnen putten, opgedroogd zijn.

TILBURGER

Nummer 93

rijk - sterven - "nooi"

"Wie het mist heej, stèrft 't nooist" luidt een oude, Tilburgse volkswijsheid, die zich niet zo heel fraai in het Algemeen Beschaafd Nederlands laat vertalen. Daar zou dit zinnetje als volgt dienen te luiden: "Wie het meeste heeft, sterft het meest node." (Tilburgse tanden doen van zulk een taaltje pijn. Dat zit hem vooral in "node". We zouden niet gaarne de Tilburgers de kost geven, die - hoewel ze overigens toch heel behoorlijk ABN kunnen spreken - met het dialectische "nooi" geen raad weten als het op "vertaling" aankomt. "Node" wordt praktisch door geen Tilburger gebruikt. Dan zegt hij nog liever "niet graag" of "met tegenzin".) De betekenis van de wijsheid is wel duidelijk: wie over veel geld en goed beschikt, neemt daarvan niet gaarne afscheid. Bij het sterven moet dat echter wel, want dan krijgt men een "jas zonder zakken" aan. Men kan zijn bezit niet meenemen. Guido Gezelle kende onze uitdrukking voor Vlaanderen ook. Hij verwoordde ze als volgt: "Noodst van al sterft, die meest van al moet laten".

luxe

Origineel en sterk beeldend is het volgende: "Als een vrouw 't circuspèrdje (paardje) uithangt, kost

ze veul strooi." Men geeft hiermee aan, dat een vrouw die van luxe en opsmuk houdt een dure vrouw is. Gezelle zegt: "Witte peerden eisen veel stro". Dat zal wel nodig zijn om te voorkomen, dat het dier onbesmeurd zijn witheid kan bewaren.

koppig

Het paard treedt herhaaldelijk op in volksgezegden. We hebben er hier nog een paar. "Als 't ene paard steeg is en 't ander nie trekt, dan raakte (raak je) niet van de plaats." Dat spreekt vanzelf want dan trekken beide paarden niet. In zijn figuurlijke betekenis lijkt het ons wel verwant met: "Met kwaadwillige honden is het slecht hazen vangen."

verkering - jongensgek

Het volk is ook van oordeel, dat "de krib niet naar het paard moet komen." Dat is zoiets als de verkeerde wereld. Met "krib" wordt hier bedoeld een voederbak voor beesten, die tegen een muur bevestigd kon zijn of op schragen stond. In de laatste vorm trof men hem vroeger aan bij landelijke cafés langs de weg, waar vooral de voerlui plachten "aan te leggen". De gegeven uitdrukking heeft echter steeds een figuurlijke betekenis. Zij wil dan uitspreken, dat het meisje de jongen niet behoort achterna te lopen. De jongen dient zelf te komen. Als het paard naar zijn krib. Een zich opdringend meisje loopt het risico van weinig waardering of respect te ondervinden. Dit zelfde wordt ook nog op een andere maar niet minder kernachtige manier onder woorden gebracht met: "Als het hooi naar de wagen komt, zijn de hooivorken goedkoop".

vluggerd - haast

Een Tilburgse moeder stond tegen een kennis de lof van haar kind te zingen. Uit haar mond noteerden wij: "'t Is 'n gaawske, een rat is er mar 'n bisje (beestje) bij". Zij bedoelde dat het om een vlug kind ging, zó rap, dat men het zelfs nog niet met een rat kon vergelijken. De niet geringe mate van overdrijving in het beeld werkt hier komisch, doch degenen die de hyperbool gebruiken, blijken zich hiervan niet bewust. Dat "beestje" als instrument tot overdrijving hebben we vroeger hier al eens eerder ontmoet. Het betrof toen een vergelijking, waarin gezegd werd: "'t Bels spoor is er mar 'n bisje bij".

Een curieus woord is "gaawske". De eerste lettergreep vormt de dialectische uitspraak van het bijvoegelijke naamwoord of bijwoord "gauw" (vlug), waaraan als tweede lettergreep de in onze zuidelijke streken nog wel gebruikelijke verkleiningsuitgang "ske" wordt toegevoegd. Men krijgt nu een zelfstandig naamwoord, dat in het ABN niet bestaat. Daar zouden we bv. "vluggerdje" kunnen zeggen.

In onze streken is nóg een van "gauw" afgeleid zelfstandig naamwoord gangbaar t.w. "gawwte". Dat wordt echter alleen gebruikt in de verbinding: "in de gawwte". In ons dialect luidt dat dan tenslotte "in de gaawte". Het betekent: inderhaast of vlug.

eruitzien

"Hij ziet er uit alsof hij mee de knijnen (konijnen) deur de trollies (tralies) eet" kan men in onze dagen nog regelmatig te horen krijgen. Dat betekent geen compliment voor iemands uiterlijk voorkomen. De betrokkene ziet er dan vermagerd, slecht en ongezond uit alsof hij voortdurend honger heeft geleden. Een heel goed voorbeeld van Tilburgse taalplastiek.

TILBURGER

Nummer 94

bemoeien

"Ieder moet er zijn neus over dreugen (drogen), tot Jan Rat mee z'nen örgel!" zei de man geprikkeld. Wat breedspakerig bedoelde hij duidelijk te maken, dat iedereen zich met de affaire bemoeide. De opgevoerde Jan Rat moet echter Jan Rap zijn. Hiermede wordt nl. "gespuis" bedoeld en, in meer algemene zin, ook de "grote hoop" of "iedereen". Vaak ook hoort men praten van Jan

Rap en zijn moer, waarmee dan het gemene volk bedoeld wordt.

feeks

Een van de weinig vriendelijke woorden, die de volksmond voor een vrouw over heeft is "loeder". Men verstaat daaronder een kwade, gemene vrouw. Zo'n echt canaille, waar we het ook al eens over gehad hebben. We hebben hier te maken met een Middelnederlands woord, dat "lokaas of verlokkelijke gestalte" betekende. Als zodanig is het woord afgesleten, maar de ongunstige klank in zijn oorsprong ging niet helemaal verloren.

landelijk

En ooit horen zeggen, dat "het er een echte boeretij" was? Dat betekent dat het er echt landelijk naar toe gaat, zoals bv. op een gezellige, ouderwetse bruiloft. "Tij" was de naam voor een verzamelplaats, waar de oude Germanen recht spraken. Er wordt wel aangenomen, dat men dit woord nog terugvindt in de streeknaam "Goedetijd" te Alphen en in "Tijvoirt", welke laatste naam men onder Goirle aantreft, al praat de volksmond daar van "Tèvert".

feest

Het schijnt, dat er in onze streken ook gesproken wordt van "kedaai" in de betekenis van "feest", al hebben wij zelf het nooit gehoord. Men zou ook praten van een groot en een klein kedaai. Wat dan een groot of een klein feest betekent.

verbazen - schut, voor

"Van de pot gerukt" is iemand, die na een of andere opmerking raar staat te kijken of "voor schut staat".

snel - goedlopend

Een zich snel verbreidend gerucht, een goed draaiende machine, een goede functionerende onderneming en een neusverkoudheid kunnen allemaal "lopen als een ziekte".

bleek

Ziet een mens er erg bleek uit, dan kan dat "bleek als de ziekte" genoemd worden.

kaartspel

Een kaartspeler, die zat te treuzelen met het op tafel leggen van een kaart, hoorde zich door een ploegmaat toevoegen: "Allé, kaarten of takkebossen!" Daarmee werd hem te verstaan gegeven, dat 't tijd werd met iets voor de dag te komen, ook al zou het gek of helemaal verkeerd zijn.

verwaand - bed

"Hij ligt wijd (ver) achter mijne poet(s)zak" kan een Tilburger zeggen. Dit betekent, dat de bedoelde persoon de spreker niet kan evenaren, zich niet met hem kan meten. Hetzij wat het bezit van geld of betrekking betreft. De woorden kunnen echter ook slaan op geestelijke standing, al legt degene, die van zichzelf het beeld in deze zin zou gebruiken, niet direct een bewijs van zijn "standing" af. Waarschijnlijk wordt met poet(s)zak wel geldzak bedoeld. "Poet" is in het Bargoens of dieventaal het woord voor "geld".

Men kan ook te horen krijgen: "In zijn poet(s)zak kruipen". Dit betekent dan: naar bed gaan. Zou dit kunnen slaan op bewaren van geld in het bed of in de bedstee?

terechtwijzen - omslagdoek

Een baas kreeg een tip, dat een van zijn mensen zijn taak niet goed verrichtte. Hij repliceerde met: "Wacht maar eens, ik zal hem wel eens aan zijn follie trekken". Dit wil zeggen: achter zijn vodden zitten of ter verantwoording roepen. We hebben hier kennelijk met een heel ouderwetse baas te maken gehad, want zijn "follie" verbergt het verouderde gewestelijke woord "falie". Een falie was een lange, zwarte doek, soms met kap, en met franjes afgezet, die door vrouwen werd gedragen,

speciaal bij begrafenissen. Men was dan meteen helemaal in de rouw. "Falie" komt misschien van het Franse "faille", dat lange sluier of hoofddoek aanduidt. Het gekke is, dat de Fransman van geen kanten weet, hoe hij aan zijn "faille" is gekomen. Er wordt zelfs wel aangenomen, dat de zaak juist omgekeerd aan de steel zit als wij hierboven zegden. Waarmee dan bedoeld wordt, dat faille is overgenomen uit het Middelnederlandse "falie". Wij zijn niet de enigen, die bij een ander iets lenen!

opschieten

Verdient iemand een aansporing om met zijn werk maar eens een beetje voort te maken, dan kan hij die aanmerking krijgen met: "Zie maar eens dat ge de schotels onder de aanrecht krijgt". Staan de schotels eenmaal op de aangeduide plaats, dan kan men immers aannemen, dat de omwas gereed is.

TILBURGER

Nummer 95

armoede - geld

"Wie geen rooie cent bezit", heeft niets. Onze mensen leggen er graag nog een schepje bovenop en dan komt men tot een uitspraak als de volgende: "Als ie zijn broek mee de pijpen omhoog hangt, valt er nog ginne (gene) rooie vaderlander er uit". Dat "rood" slaat natuurlijk telkens op de kleur van het brons.

verkwisten

Wanneer iemand "de centen steken" wordt de betrokkene te vlot geacht in het uitgeven van geld, meestal met de oorzaak, dat hij geen geld "gewend" is en de weelde niet verdragen kan. Hij weet "ze niet vaast te hawen" (houden). Voor dit alles kan men ook te horen krijgen, dat "de centen hem in zijn zak zitten te springen".

geld - pastoor - knoeien

Nu we het dan toch over geld hebben: "Geld is het slijk der aarde!" preekte de pastoor in de laatste mis. De volksmond zorgde onmiddellijk voor een commentaar met: "mar hij dabt er zelf toch gère (graag) in!" Zoals hier reeds vroeger gemeld, is "dabben" gewestelijke taal voor: met slijk knoeien.

kwaad - "kwaad"

"Hij schupte uit kaoighei mee twee beên ineens". In het Algemeen Beschaafd Nederlands, waar men het gebruikte beeld vermoedelijk wel niet zal tegenkomen, zouden we hier zeggen: "Hij schopte van kwaadheid met twee benen tegelijk". Dat is een kostelijke overdrijving, die zelfs voor het onmogelijke niet terugschrikt. Niettemin zet ze behoorlijk kracht bij aan de aard van het schoppen en daaraan voorafgegane woede.

Voor het woord "kwaadheid" noteerden wij in onze streek - naast "kaoighei" - nog twee gelijkwaardige variaties. We hoorden ook zeggen "kwaoighei" en zelfs "kottighei". Wat het laatste betreft, is het voor een niet-ingewijde niet gemakkelijk daarin nog 't woord "kwaad" terug te vinden. In ons dialect is dat "kaod" of "kwaod". Verbogen komen we dan tot "k(w)aoie" of "k(w)aoi". Het eerste voor mannelijk en vrouwelijk, het tweede voor onzijdig.

meervoudsvorming

Er zit echter nog méér interessants in de gegeven uitdrukking. Er is namelijk sprake van "been" terwijl er zeer duidelijk "benen" bedoeld wordt. Dit gebruik van enkelvoud voor meervoud is hier niet een op zichzelf staand geval. Men kan deze verwisseling in ons dialect regelmatig ontmoeten. Een boer heeft bijvoorbeeld "twintig koei". En niet de "koeien" maar de "koei" lopen in de wei of worden gemolken. De ouderwetse Tilburger of Brabander vraagt niet waar zijn "schoenen" staan, maar hij heeft het over zijn "schoen". Logisch had men derhalve in Tilburg niet een "koeienmert" (markt)

maar een "koeimert" en ook een "Koeistraat", waarbij dus niet aan één maar aan meerdere koeien werd gedacht. Niet al te best thuis zijnde in de diepe geheimen van onze schone taal hebben latere geslachten vermoedelijk in de "i" geen meervoudsvorm meer gevoeld. Ze hebben het wat sjieker willen maken en het - naar zij meenden - méér naar het ABN getrokken. Daarmee werd echter een taalverarming geïntroduceerd, omdat de collectiviteitsgedachte verdween. Zo zitten wij - en ook wel andere plaatsen - dan met een Koestraat, die voor ons best een Koeistraat had mogen zijn. Wat er uit één zo'n Tilburgs zinnetje toch niet allemaal te voorschijn kan komen!

loon - zakgeld - incasseren

"Hij heeft z'ne pree weer gebeurd" betekent dat de man geld ontvangen heeft voor gepresterde arbeid. In meer brede zin gebruikt, kan hij echter ook wel zijn zakgeld bedoelen. Dat "pree" is afkomstig van het Franse woord "prêt", dat soldij betekent en alleen voor de betaling aan soldaten wordt gebruikt. Voor officieren is het daar weer iets anders.

Het werkwoord "beuren" in de betekenis van geld voor zijn werk ontvangen, klinkt erg Tilburgs. Vooral in arbeidskringen werd het eertijds en wordt het ook nu nog wel veel gebruikt. Men kende nauwelijks een ander woord om de handeling in kwestie aan te duiden. Men ging en gaat eenvoudig: beuren. Al geniet dit woord bij ons dan ook extra voorkeur, het behoort toch tot het ABN.

TILBURGER

Nummer 96

maskerade

"Lachende mondjes (mondjes) zijn bijtende hondjes (hondjes)" is een eigen vertolking van een levenswijsheid. Het houdt de waarschuwing in, dat men nog niet immer het vertrouwen kan schenken aan mensen, die altijd met een overdreven vriendelijk gezicht rondlopen. Dit kan wel een masker zijn, dat ze gebruiken om des te gemakkelijker niet toelaatbare streken uit te halen.

bedelen

Er kwam nóg een "mondjesuitdrukking" binnengedwarreld: "Als ge mee dè mondje mot gaan schooien, zulde nie veul krijge." Wie zich dit hoort toevoegen, wordt niet erg geschikt geacht om te bedelen. Er wordt daarbij van uit gegaan, dat men de psychologisch juiste woorden moet weten te vinden om tot medelijden te bewegen. Het bedelen was immers voor sommigen in slechtere tijden een vak.

drinken

Wie "zuipt als een Tempelier" gaat zich te buiten aan een overmatig gebruik van sterke drank. Waarom de Tempelier hier in de weinig vleiende vergelijking paradeert? De Tempeliers vormden een in 1119 in Jeruzalem gestichte geestelijke ridderorde, die haar ontstaan aan de Kruistochten dankte en na het einde hiervan naar Europa kwam. O.a. hadden zij een vestiging op Hof ter Brake te Alphen. Of ze zich onderscheidden door veel drinken weten we niet. Wèl staat historisch vast, dat ze geleidelijk aan in een kwade reuk geraakten en van allerlei lelijke dingen beschuldigd werden. Het werd zó erg, dat paus Clemens V zich in 1312 genoodzaakt zag de orde op te heffen. Dit geschiedde na het voeren van een berucht geworden proces tegen de Tempeliers. Wij vermoeden, dat hierin wel de oorsprong van de uitdrukking zou kunnen liggen.

vrij - ziek

"Hij kan gaan en staan waar hij wil" duidt op iemands volkomen vrijheid van beweging. Hij is "z'n eigen baas". De betekenis is hier derhalve breder dan die welke zegt dat iemand "niet kan gaan of staan". Deze is méér letterlijk en geeft aan dat de betrokkene bedlegerig is.

genoeg

"Ik heb het zat op", zei de Tilburger toen er een niet meer gangbaar gerecht ter sprake kwam. Het woord "zat" ligt ons nogal gemakkelijk in de mond in de betekenis "genoeg". In het Latijn kennen we "sat" van "satur", dat verzadigd betekent. We vinden daarvan nog iets terug in ons "zaterdag", dat verband houdt met de Romeinse Saturnalia, aan de god Saturnus gewijde feesten.

piekfijn - broek - bombazijn - pilo

Wie vroeger "zijn bombezijde broek" aan had, was op zijn zondags uitgedost. In meer beperkte zin kon hij echter ook wel werkelijk een "bombezijde" broek dragen. Zo'n broek werd gedragen op zondag of op feestelijke gelegenheden. Zij was vervaardigd van bombazijn, een stof waar we al lang niet meer over horen praten. Van Dale vertelt dat we hier te maken hadden met een sterk weefsel van katoen of van stof met een katoenen inslag in een linnen ketting. De stof was aan de achterkant geruwd en werd veel gebruikt voor voering, werkmans ondergoed enz. Men moet ze echter niet verwarren met "pilo" van het Engelse "pillow". Dit was een soort gekeperd half linnen, half katoenen weefsel, dat vooral gebruikt werd voor werkkleding. Wij herinneren ons nog het woord "pilobroek".

Wij hebben in onze jeugd horen spreken van een "bombezijde vest" en daaronder werd in de kring, waarin wij verkeerden, verstaan een fluweelachtig vest met kleine bloemetjes erin. Dat klopte wel beter met op zijn 's zondags uitgedost zijn.

terechtwijzen

"Ik zal hem eens flink op zijn lazerij komen" klinkt niet bijster beschaafd, maar de volksmond pleegt dan doorgaans ook niet uit te munten door fijnheid, zoals we al herhaaldelijk gezien hebben. Hier is dat "lazerij" een plat woord voor "lichaam". Vroeger werd er de ziekte melaatsheid mee aangeduid, terwijl het tevens de plaats aangaf, waar melaatsen verpleegd plachten te worden. De ziekte wekt door haar afgrijselijkheid nogal afschuw op. Dit negatieve heeft men vermoedelijk spontaan bewaard in het huidige gebruik van "lazerij" voor lichaam.

ruzie - stoffen

Wanneer we zeggen, dat het ergens "stobbert", dan spant het er. We hebben hier te maken met een typisch werkwoord uit onze streken, dat we in Van Dale niet aantreffen. Het heeft een figuurlijke betekenis zoals hierboven, maar kan ook in letterlijke zin gebruikt worden. We kennen het zelfstandige naamwoord "stobber" en daarmee wordt dan "stof" in de zin van heel fijn zand bedoeld. Wordt dit zand, hetzij door de wind of op andere wijze, opgeworpen, dan "stobbert" het. Zowel in letterlijke als figuurlijke zin wordt er stof opgeworpen. Menig Tilburgs kind van weleer, dat op zandwegen opzettelijk met de voeten door het stof slofte, heeft van zijn moeder de waarschuwing te horen gekregen: "stobber nie zô!"

TILBURGER

Nummer 97

vergankelijkheid

Er heeft vroeger een populair liedje de ronde gedaan, dat begon met de woorden: "En over honderd jaar is alles weer voorbij"... Misschien werkte dit nog wel na bij de Tilburger, die we deze dagen uit de hoek hoorden komen met: "Over honderd jaar hebben we toch een geitkop!" Hij bedoelde daarmee in ieder geval hetzelfde als het aangehaalde liedje uitspreekt.

wonen - rijk

"Die het wijdst van huis zit, maakt het 't best", is een variant van het meer kernachtige, reeds vroeger hier gebrachte gezegde: "Wijd is rijk". De betekenis daarvan steunt op de ervaring, dat mensen die ver van het ouderlijk huis verblijven, gemakkelijk verhalen kunnen opdissen over de welstand, welke ze daar genieten of over 't fortuin, dat ze aan het maken zijn. Dat kon immers toch niemand controleren! En waarom zou men het aan de grote klok hangen, als men op het verkeerde paard had gewed en in de ellende terecht gekomen was. Tegenwoordig - nu alle afstanden

overbrugd worden - heeft het gezegde een stuk van zijn waarde ingeboet. We reizen naar alle windstreken en er valt heel wat méér dan voorheen te controleren.

"Alle vrijers zijn rijk en hoe verder ze zitten hoe rijker" ligt op een soortgelijk niveau.

halen, van ver

Wanneer Guido Gezelle daarentegen dicht: "Het meeste wat men romt, is dat van verre komt", dan bedoelt hij daar iets anders mee. Dit betekent, dat menig mens de neiging bezit méér waarde te hechten aan iets wat van ver komt, dan aan wat hij uit de buurt betreft, ook al is het laatste zelfs beter dan het eerste. Is een japon uit Parijs - desnoods uit een derderangszaak! - voor tal van dames per definitie niet veel attractiever dan een van een Tilburgse coupeuse? Alleen door het feit, dat de naam "Parijs" genoemd kan worden!...

eigenbelang - familie - pastoor

Dat het hemd nader is dan de rok, wil zeggen dat eenieder het eerst voor zichzelf zorgt, weet het Nederlandse woordenboek wel. Bij ons zeggen ze datzelfde op hun manier met: "De pastoor zegent z'n eigen het eerst." Wèl korter maar minder plastisch kan men ook te horen krijgen: "Eigen gaat veur!" Hier speelt echter méér de gedachte aan familiebetrekking mee. "Eigen" heeft soms de betekenis van: tot de familie behorend.

pastoor - ambtsgeheim

Als we er dan toch de pastoor bij gehaald hebben ook nog maar het volgende: "Pas op, as de pastoor gao praote, lekt alles uit". Dit vormt de waarschuwing, dat men geen dingen mag vertellen, die men ambtshalve weet en waarbij de verplichting tot geheimhouding bestaat.

drinken

Maar wat dienen we te verstaan onder iemand waarvan wordt gezegd, dat hij "te veel naar de zolder heeft gekeken"? Het is een verzachtende manier van aan te geven, dat de betrokkene een borreltje te veel op heeft. Men moet zich de situatie zó voorstellen, dat iemand bij het naar binnenwippen van een borrel het hoofd een weinig in de nek buigt en derhalve naar de zolder kijkt...

genezen - positieverbetering

"Hij is aardig aan het behippen" zei onze man. Daarmee bedoelde hij, dat de betrokkene zich langzaam herstelde van een ziekte. Vooral het langzaam voortschrijden van het proces heeft hier de nadruk. Heel goed van toepassing is "behippen" bij een vogeltje, dat men op het nippertje van de dood gered heeft en dat door goede behandeling weer langzaam "bijtrekt". Men ontmoet het woord ook als "bebibberen". Het kan ook nog gebruikt worden in figuurlijke betekenis. Dan slaat het op een persoon wie het aanvankelijk niet zo voor de wind ging, maar die langzaam "in betere doen" geraakt is.

ziek - simuleren

Wij ontvingen een oud rijmpje, dat een jeugdherinnering oproep nu we het, na zo lange tijd, weer onder ogen kregen. Het luidt:

"Toon m'nen zoon is horen-ziek
Midden in de week maar 's zondags niet
's Zondags gaat-ie borreltjes drinken
En 's maandags ligt ie in z'n bed te st....."

Men vraagt nu: "Wat betekent "horen-ziek"? Wij menen te weten, dat een koe "horen-dol" kan heten. Zij boort dan met haar horens in de grond. Daar schijnt niet veel aan te doen te zijn. Zo'n beest moet afgemaakt worden. De boer zegt, dat ze de "kop-ziekte" heeft. Dit is een ernstige catarrhale ziekte, waarbij de slijmvliezen van de kop het eerst worden aangetast. Gevaar voor ontstaan van de ziekte dreigt bijzonder in bedompte, slechte stallen. In de ons bekende versie van

het rijmpje kwam het woord "horen-ziek" niet voor. Daar luidde het: "altijd ziek". En dat riep natuurlijk geen problemen op. "Horen-ziek" zou wellicht kunnen aangeven, dat de simulerende Toon als niet goed bij zijn hoofd werd beschouwd.

TILBURGER

Nummer 98

donker - drop - "sjep"

"Wè zitte gè daar toch in een sjephuukske. Kom toch hier bij het raam zitten", zei een Tilburgse grootmoeder tegen haar kleinkind. Die grootmoeder bleek van oordeel, dat het kind in een wat donker hoekje van de kamer zat. Ra, ra wat is een sjephuukske?

Om te beginnen dient ge dan te weten, dat "sjep" het Tilburgse woord is voor "drop". Van Dale kent dat natuurlijk niet en dat hoeft dan ook niet. Hoewel oud, is het woord in onze stad en omgeving nog lang niet uitgestorven. Vooral onder de brede volksmassa wordt het best verstaan. Het komt ook voor in samenstellingen als bv. sjepsteel, sjepfleske en sjepwaoter.

Toen de kinderen nog niet zo met speelgoed verward waren als tegenwoordig, moesten zij zich op primitiever manier behelpen, wat overigens de verbeelding vaak niet ten kwade kwam. Één spelbezigheid nu was het "fleske rutselen" of het "schuimke trekken". Daartoe werd een stukje longodrop in water, in een behoorlijk flinke medicijnfles, opgelost. Dit oplossen werd bevorderd door het schudden van het flesje. Naarmate het oplossingsproces voortging, werd het water donkerder bruin gekleurd. Dat vormde eigenlijk nog slechts het voorbereidend stadium voor het spel. Bij het schudden ontstond in het bovenste gedeelte van de driekwart gevulde fles een bruine "broes" als op gerstebier. Dit zoete schuim nu werd er, als zoete lekkernij, door de hals van de fles afgezogen. Speelmakkertjes, die zich bereid toonden een knikker of een boon te betalen, mochten ook wel eens een keertje zuigen aan de fles van de rijke bezitter. Met de hygiëne werd het door de volwassenen al niet zo nauw genomen, laat staan door hun kinderen!

Een goede donkere dropoplossing gold onder de kinderen als ideaal. Die kleur was natuurlijk afhankelijk van de opgeloste hoeveelheid drop. Nu heerste er onder de jeugd de opvatting, dat sjepwater donkerder werd als de fles in het donker werd weggezet. Dit klopte wel indien het oplossingsproces zich vóór het wegzetten nog niet geheel voltrokken had. Of nadien de kleurverandering verder ging, dank zij het gebrek aan daglicht, betwijfelen wij. Eerder vermoeden we, dat de moeders hun kinderen iets op de mouw speldden, om het kind er met zachte hand toe te brengen het flesje in een donkere kast te zetten, als die moeder het geknoei en soms ook het geruzie begon te vervelen. Het kind ging op die uitnodiging gemakkelijk in, omdat het nu eenmaal graag heel donkere "sjep" kreeg. Het "sjephuukske" van de hierboven opgevoerde grootmoeder was derhalve: een donker hoekje. Het klopt precies!

Éénmaal in ons leven hebben wij het meegemaakt, dat het "schuimke zuigen" tot consternatie leidde. Mede vermoedelijk doordat er bij het zuigen in de fles een luchtledig was ontstaan, raakte de tong van 't kind in de hals van het flesje bekneld. Met de fles aan de tong werd er naar de dokter gered, die eenvoudig de fles stuk sloeg. Tong en kind waren gered...

kwispedor - spuwen

Ons oor ving een vreemd woord toen er iemand zei: "Gooi het maar in de kwispedor". We zouden wel eens willen weten, of dat in Tilburg ooit iemand heeft horen gebruiken. Hij bedoelde een "spuwbakje", zoals men die nog wel in Belgische en Franse cafés aantreft. Zij zijn dan met wit zand gevuld en worden ook wel gebruikt om sigaretteneindjes in te deponeren. Het eigenlijke woord blijkt te zijn "kwispedor", dus zonder "l" er in. Het is afkomstig van het Portugese "cuspidor", dat in het Latijn "consputorium" zou kunnen luiden al komt de vorm als zodanig niet voor. "Cuspidor" betekent ook: spuwbak.

duivel - glad

Wie "uit de hel gekropen is toen duivel sliiep" wordt als een gladde rekel beschouwd. Hij is er immers in geslaagd de duivel beet te nemen. "Hij was de duivel te glad af", zoals er ook wel gezegd wordt.

vriendschap

Mistroostig vertolkte een gedesillusioneerde man zijn levenservaring met: "Mee vrienden is het net as mee zwolluws (zwaluwen): ge ziet ze allêen mee schôôn weer!... Wanneer het iemand slecht gaat, laten bepaalde "vrienden" soms verstek gaan. Dat zijn dus de ware niet geweest. Vandaar: In de nood leert men zijn vrienden kennen, zoals in het ABN pleegt te worden uitgedrukt.

verstandhouding

"Twee vrouwen in één huis zijn as twee katten mee één muis". Dat "akkedeert" niet. Die maken ruzie. "Akkederen" komt van het Franse "accorder", dat is: overeenstemmen.

fouten maken

Iedereen kent de zuiver Nederlandse uitdrukking van het beste paard, dat wel eens struikelt. In onze contreien zegt men dat natuurlijk weer eens op zijn eigen manier. Dat luidt daar dan: "Zelfs 'n pèèrd valt nog wel, al hee-g't (heeft het) vier bêên"... Dus: Iedereen maakt wel eens een fout. Grappenmakers hebben op de aangehaalde ABN-uitdrukking bij ons de variant: "Het beste paard laat wel eens iets vallen"...

TILBURGER

Nummer 99

rijk - Bogaers, Sanne - Kolen, rijke Jan

We hebben hier een paar uitdrukkingen, waarvan de origineel Tilburgse herkomst niet dubieus behoeft te zijn, omdat er de naam in genoemd wordt van figuren die ooit in Tilburg bekend zijn geweest. Menig kind, dat vroeger zijn eisen te hoog stelde en meer van de ouders vroeg, dan bruin eigenlijk trekken kon, heeft van zijn moeder te horen gekregen: "Denk er om, ge zijt er ginnen van Sanne Bogers". Deze welbekende Tilburger, wiens naam Bogaers werd geschreven, stond als zeer rijk bekend en als iemand, die zich derhalve heel wat luxe kon permitteren. De uitdrukking ligt dicht bij de reeds vroeger hier aangehaalde: "Ge lijkt wel de rijke Jan Kolen", wat van toepassing was op iemand, die nogal royaal voor de dag kwam.

versleten - Ollie, Stien

Een oude, plaatselijke petroleumventer leeft voort in de vergelijking: "Zo frut als de ezel van Stien Ollie". Dit lijkt er ons op te wijzen, dat het ezeltje een nogal kaduuk geval moet zijn geweest.

kunnen, vooruit

In onze grenskant gold eens de uitspraak: "Mee een Belze vrouw en een Hollandse koei daor kunde (kun je) mee boeren". In de meest brede zin betekent het: "Op die manier kun je uit de voeten of vooruitkomen". Letterlijk werd het als een op ervaring steunende waarheid beschouwd: een Nederlandse koe is een goede koe en Belgische vrouwen hadden bewezen nogal bereid te zijn het zware boerenwerk mee te doen.

weer

Toen het flink donderde, gaf een Tilburger daarop zijn commentaar met de opmerking: "Ze trekken ginder de plee beheurlijk deur!" Die vondst kan uiteraard slechts van vrij recente datum zijn, omdat wc's met waterspoeling tot de verworvenheden van de moderne tijd behoren.

ophouden - opgeven

Als een variant op "Het bijltje er bij neerleggen", noteerden wij: "De piek er bij neersteken". Dat betekent derhalve: het werk staken en in meer brede zin ook: de moed opgeven.

ternauwernood

Wanneer het maar "haand of keer schouwt" scheelde iets slechts een haartje of gebeurde iets op het nippertje. Bijvoorbeeld: Het schouwde maar haand of keer of hij had de trein gemist.

lukken

Wanneer het "er om zal hauwen (ook houwen)" zal, wordt daarmee twijfel tot uitdrukking gebracht of iets wel zal slagen. Men staat voor een dubieus geval.

spanning

"Naawt (ook nauwt) het" ergens, dan heerst daar spanning. We hebben hier eenvoudig te maken met het in dialect omgezette werkwoord "nauwen", dat alleen in de onpersoonlijke vorm gebruikt kan worden.

lastpost

Eens hoorden we iemand uitmaken voor "ver..... daas" en men bleek een grote deugniet te bedoelen. Vermoedelijk slaat dat "daas" op de als zodanig aangeduide steekvlieg, die - net als een deugniet - veel last kan verkopen.

kat

Iemands kat was de hele nacht "op sjouw" geweest, zoals dat vooral in de maand maart nogal eens het geval pleegt te zijn. De mededeling van deze nachtelijke excursie werd als volgt verpakt aangeboden: "De kat was vannacht weer op de Finkelenberg". Waar we die berg lokaliseren moeten, weten we niet. U misschien wel?

bazig

"Zoals de nek draait, draait de kop". In het verband waarin dit werd gezegd, kwam het erop neer, dat de vrouw "de broek aan had" en de man zich gewillig naar haar schikte. De vrouw wordt hier dus vergeleken met de nek en de man met de kop. Voorwaarde tot het doen draaien van de kop is de nek en zo dienen we hier de vrouw te zien als het deel, dat dirigeert.

naaien

Een hulpvaardige huisvrouw zei: "Dat zal ik wel eens gauw vastnaaien mee 'nen ik en 'nen gij" en ze bedoelde daarbij met een grote steek.

eigenbelang

Dat "ieder zijn eigen stuupke (stoepje) het schoonst schuurt" is een oude wijsheid, die aan duidelijkheid weinig te wensen overlaat. Iedereen heeft bijzondere interesse voor het dienen van zijn eigen belang.

lengte

Voor een klein mannetje, vrouwtje of voor een kind bezitten we het woord "drijverke". Dit woord had vooral beeldende kracht, toen de vrouwen en kleine kinderen nog lange rokken plachten te dragen. De toch al korte beentjes waren dan niet meer zichtbaar en de voeten nauwelijks, zodat de hele verschijning in beweging niet de indruk van lopen maar van drijven maakte.

krabben - jeuk

Ten slotte nog een Tilburgse jeugddeugnietterij: Vroeger ventten er mensen langs de straat met een mand met krabben en kneukels (kreukels of alikruikens). Als die man dan zijn waar uitventte met de roep: "Krabbe, krabbe!" antwoordden de straatjongens gevat met de woordspeling: "'t Jukt (jeukt) nie!"

terugblik Taalplastiek

Vandaag zijn we dan aan onze honderdste taalplastiek. Een goede gelegenheid om eens achterom te kijken. Bij zo'n terugblik springen een paar punten naar voren.

De ervaring heeft geleerd, dat het doorgaans uiterst moeilijk is de titel van deze rubriek volledig recht te doen wedervaren. Meestal is het niet doenlijk uit te maken, dat men met specifiek Tilburgse uitdrukkingen te doen heeft. Dit lukt alleen daar, waar men met name genoemde Tilburgse toponiemen of voor de stad karakteristieke zaken te maken heeft. Tal van hier aan de orde gekomen uitdrukkingen zijn ook in de omliggende dorpen gangbaar. Eigenlijk zouden we daarom liever van Gewestelijke Taalplastiek gaan spreken, maar omdat de oude titel nu eenmaal burgerrecht verkregen heeft, zullen wij hem toch voor de toekomst handhaven.

Een andere ervaring is, dat er vrij veel vaagheid om tal van uitdrukkingen hangt, zoals ze van links en rechts op ons bureau uit de lezerskring neerdwarrelen. Om het duidelijker te zeggen: Men heeft de klok wel horen luiden, maar weet de klepel niet te hangen. We krijgen vaak "vertalingen", die de essentie niet meer raken, maar er meer of minder vaag omheendraaien, dikwijls zó, dat er echter toch nog steeds sporen van een raakpunt zichtbaar blijven. Verwonderlijk is dit niet, want we hebben te maken met een taal, die alleen in de volksmond leeft en welke men - buiten deze rubriek - praktisch nooit gedrukt onder ogen krijgt. Vandaar ook, dat we dikwijls op verbasteringen stuiten. Deze gang van zaken wijst op een langzaam afslijten van onze gewestelijke, plastische uitdrukkingen, met aan het einde van dit proces de totale vergetelheid in de toekomst. Zij deelt daarin overigens het lot van het Algemeen Beschaafd Nederlands en dat van iedere taal, die niet dood is. Het leven van een taal beduidt een voortdurende verandering, een nooit stilstaand komen en gaan.

Dit betekent echter niet, dat het geen zin zou hebben het oude voor de toekomst vast te leggen. Vijf minuten voor twaalf is het voor dit doel wel. We vinden het een gelukkige omstandigheid door deze rubriek in de gelegenheid te zijn een groot gebied van Tilburg en omgeving op zijn eigen streektaal "uit te kammen". Dit is minder gemakkelijk dan het lijkt. Hoe vaak ontmoeten wij niet mensen, die zeggen "een hoop" uitdrukkingen te kennen, maar als ze dan worden uitgenodigd eens voor de vuist weg voor de dag te komen, brengt men het gewoonlijk niet ver. Men blijkt er "niet op te kunnen komen". Systeem is daarom iedere "inval" onmiddellijk te noteren en niet te veel op zijn goede geheugen te vertrouwen.

Reeds veel stof werd hier behandeld. We hebben er begrip voor, dat het steeds moeilijker wordt iets "nieuws" te brengen. Van de andere kant vragen wij er begrip voor als we inzendingen ongebruikt laten. Dat betekent dan meestal: reeds behandeld. Daarom echter de moed niet verliezen. U werkt mee aan een goede zaak. De "Taalplastiek" betekent verzameling van vóór-wetenschappelijk materiaal. Iedere aflevering komt terecht bij prof. dr. A.A. Weynen, die zich reeds jaren bezighoudt met de samenstelling van het Brabantse Woordenboek, waarvan inmiddels twee afleveringen verschenen zijn. In Nijmegen beschikt men over de deskundigheid en over vergelijkingsmateriaal, waardoor de betekenis van reeds duister geworden uitdrukkingen achterhaald kan worden en definitief vastgelegd.

Deze honderdste aflevering willen we te baat nemen om dank te brengen aan allen, die in het verleden stof voor deze rubriek hebben aangedragen. Meer speciaal gaat daarbij die dank uit naar de heren P.J. Klomp, Edisonlaan 114, Tilburg en A. Hoogendoorn, Dorpstraat 7 te Goirle.

lichaamsgebreken - scheel

Tot slot nog wat uitdrukkingen: Wie "naar de Klundert kijkt of de Willemstad in brand staat" kijkt verschrikkelijk scheel. Willemstad ligt namelijk een heel stuk ten noordwesten van Klundert.

smaak - drinken

Iets wat goed in de smaak valt, zowel letterlijk als figuurlijk, "gaat er in als snevel (jenever) in een kaailegger". Het schijnt dat de keileggers vroeger de reputatie hebben genoten van een stevige

borrel te drinken.

rillingen

Krijgt iemand koude rillingen, dan kan hij zich toegevoegd horen: "Ze lopen over oew graf". Voor bijgelovigen misschien een voorspelling van een komende dood, maar ze wordt nooit zo tragisch genomen.

opvoeding

Een origineel staaltje van overdrijving noteerden we met de opgevoerde familie, die de naam had "zo goed te zijn opgevoed, dat daar zelfs de hond geen inbreker zou gebeten hebben als hij niet was voorgesteld".

burenhulp

Een oude spreuk is: "Water en vuur weigert men genen buur". Ze benadrukt de noodzaak burenen een dienst te bewijzen als daaraan behoefte bestaat. De spreuk zal wel dateren uit de tijd, dat er nog geen lucifers bestonden en het vuur des nachts onder de as in de haard smeulend werd gehouden. Met een blaasbalg kon het dan des morgens weer op gang gebracht worden.

En hiermee moeten we dan voor vandaag volstaan.

TILBURGER

Tilburgse Taalplastiek 101-110

onder redactie van Ben van de Pol

Nummer 101

niets - opwinden

We hebben een moeder gekend, die als een kind om een beloning vroeg, waarop het geen aanspraak kon maken, daarop een leuk antwoord gaf. Dat ging zo: Kind: "En wat krijg ik dan?" Moeder: "Twee blauw nieten, in iedere hand effen (even) veul!" Dat betekende: Niets! Het aardige daarbij is, dat "niets" hier tot zelfstandig naamwoord gemaakt wordt. Of de bepaling "blauw" daarbij een specifieke betekenis heeft in relatie tot "een blauwtje lopen" weten we niet. Het komt ons wel voor, dat door de "niet" een kleur te geven gesuggereerd wordt dat een "niet" toch iets is.

Men ontmoet ook de uitdrukking: "Ik zal me druk maken voor een paar "blauw nieten". Wat dit betekent is na bovenstaande wel duidelijk.

schuldig

Wanneer men "voor iemand de muts niet over z'n oren hoeft te trekken", kan men de andere partij vrij in de ogen kijken, omdat men niets op zijn geweten heeft, waarvoor men de ogen behoort neer te slaan of dat het daglicht niet verdragen kan.

bijbrengen

"Ik zal jou wel eens teugelwijs maken" zei onze man. Hij bedoelde daarmee: de eerste beginselen van iets bij brengen of de weg wijzen, hoe men iets aan moet pakken. Dit houdt ongetwijfeld verband met "teugel" of "leidsel". Een jong paard moet leren te gehoorzamen aan de ruk, die zijn baas daaraan ter besturing geeft.

kwaad

Laat men een paard goed de teugel voelen, dan rijdt men het op stang. Met die stang is eigenlijk het gebit van het tuig bedoeld. Vanuit deze "contreien" komen we tot de uitdrukking: Iemand op stang jagen. Dit heeft dan de betekenis van tergen. We zeggen daarvoor ook: op de kast jagen.

eten

Iemand die iets at dat hem zeer goed bekwam, bracht zijn tevredenheid daarover tot uitdrukking met: "Dat smaakt naar trog, had ik meer dan at ik nog". Vermoedelijk hebben we hier te denken aan een "trog" als voederbak, waaruit varkens begerig plegen te slobberen. Het rijm krijgen we dan op de koop toe.

huilen

Weinig respect voor schreiende vrouwen legde de man aan de dag die zei: "Vrouwentranen een kwartje de emmer!" Hij bedoelde dat vrouwen gemakkelijk tot schreien komen.

Degene die vrouwentranen kwalificeerde tot de sterkste dommekracht ter wereld, bracht er in ieder geval iets méér waardering voor op. Weliswaar is het gebruikte beeld van de "dommekracht" een ondeugende denigratie, maar er wordt toch tegelijkertijd erkend, dat vrouwen met hun tranen soms heel wat kunnen bereiken.

eed

Een eed mag men niet lichtvaardig afleggen, maar het is wel mogelijk op een andere manier nadrukkelijk te onderstrepen, dat men de waarheid spreekt of het bij het rechte eind heeft. Bijv. "Als dat nie klopt, vreet ik mijn pet op!" Kinderen hadden daarvoor weleer een andere vocabulaire. Zij zouden in het onderhavige geval: "kruiske stèerven" of "honderd duizend ijzeren boterhammen opeten" en nog zo'n paar van die krachttoeren uitvoeren, welke we vergeten zijn.

nood - kat

Dat een kat in het nauw rare sprongen maakt, weten we - met Van Dale! - allemaal. De boer zegt dat met een aan zijn wereld ontleend beeld: "Een kat in het nauw springt te paard", waarbij men dan aan "bespringen" behoort te denken om "im Bilde" te komen.

zeispreuken

Charles Dickens hanteerde in zijn tijd nog graag zgn. "zeigezegden", waarmee komisch effect bereikt wordt. Nu, dat konden onze mensen ook wel, al weten wij niet of ze die wel zelf hebben uitgevonden. Hier zijn er een paar:

- Alles met maat, zei Uilenspiegel, en hij legde 's avonds zijn horloge stil.
- Dat is goed tegen de wandluis, zei Jan, en zijn huis stond in brand.
- We scheiden nog niet, zei de kat, en ze at een muis op.
- Als ge het mij leert ken ik het ook, zei de kikvors, en er floot een vink.
- En tot slot: Alle baat helpt, zei de vos, en hij kroop achter een buntpijlje.

Wie kent er nog meer?

TILBURGER

Nummer 102

duivel - kwajongen

Om eens nadrukkelijk te onderstrepen met wat voor een vlegel men te maken had, toverde een Tilburger met een paar woorden een heel tafereel voor ogen. Hij zei: "De duivel kapt er zijn hout op!" Ja, wanneer men gebruikt wordt als kapblok van de duivel, moet het al heel erg zijn. Het beeld is niet alleen origineel maar ook geestig. Een echte vondst!

lui

Iemand wiens ambitie niet bepaald direct naar hard werken uitging, motiveerde dit met: "Van hard werken krijgt ge lange armen en grote neusgaten." Die neusgaten zijn van het paard afgekeken. Zo'n beest snuift namelijk zeer sterk als het moe is.

opschieten - voorbereiden

"Ge moet een beetje menseie maken" zei een moeder tot haar dochter en dat hield een aansporing in tot opschieten, voortmaken. We hoorden dat woord "menseie" nooit eerder. Misschien hebben we wel te maken met een verbastering van een andere gewestelijke uitdrukking: "apprensie", dat men ook wel als "apperentie" hoort. Dit is dan op zijn beurt ook weer een verbastering en wel van het Franse "appreter", dat gereedmaken betekent. In de Tilburgse wollenstoffenfabrieken worden de stukken ook "geappreterd". "Apprensie maken", zoals dat thans gebruikt wordt, heeft de betekenis van "aanstalten maken" of "zich voorbereiden".

braaf

"Het zijn niet altijd de braafste, die het best d're katechismus kennen!" duidt er op, dat de fraaie theorie niet altijd door een even fraaie praktijk wordt gedekt.

zwart - ketel

Hoogstwaarschijnlijk zou thans de vergelijking, waarin een kind beschuldigd wordt "zo zwart te zien als de moor" verkeerd verstaan worden. Ze heeft niets te maken met een "moor" of iemand met een zwarte huidskleur, maar alles met 'n waterketel, die in onze streken in vroegere dagen algemeen als "moor" werd betiteld.

Zo'n ketel stond op de plattebuiskachel of hing boven het open vuur in een boerderij en was aan de onderkant meestal met een flinke laag roet bedekt. De ketels boven het open vuur, dat gestookt werd met hout en heiplaggen, waren trouwens vaak helemaal zwart geblakerd. Men deelt ons ook mede, dat er op zondag boven het vuur een kleinere ketel placht te hangen (althans in de Westerwijk onder Hilvarenbeek), welke de naam van "tèloor" droeg. Het betrof een ketel met drie pootjes er onder, die gebruikt werd voor het zetten van koffie of camillethee - aldus onze briefschrijfster.

rui - overslaan

Een kippeboer hoorden we vertellen, dat een kip "raant" als ze in de rui is. Ze legt dan geen eieren. Dat "raanden" behoeft niet speciaal met kippen verbonden te zijn. Ook een mens kan "raanden". Dit werkwoord betekent namelijk "overslaan" in de zin van een keer nalaten van iets wat men regelmatig pleegt te doen. Wie bijvoorbeeld iedere week naar de markt gaat maar dit eens een keer overslaat heeft "geraand".

verwensen

"Ik heb jou te hoesten!" zei de man en hij bedoelde: "Loop naar de bliksem!"

lopen

Voor het aanduiden van verschillende manieren van lopen kennen we diverse werkwoorden. Een daarvan is "ritsen". Het bezit onder andere de waarde van nogal bedrijvig, zenuwachtig en snel heen en weer lopen en brengt tegelijkertijd, heel subtiel, enige afkeuring tot uitdrukking. Het best spreekt de betekenis misschien nog uit enige voorbeelden.

vrouwentypes - snel

Van een vrouw kan gezegd worden, dat ze "alle kantjes afritst" of "ze ritst van d'een naar d'ander" of "ge ziet ze overal naar toe ritsen". Het werkwoord wordt bij voorkeur met betrekking tot vrouwen gebruikt. Een vrouw, die zich kenmerkt door haar aanleg om "op rits te gaan" kan gekwalificeerd worden als "een grote rits". Zij is overal present en zorgt er voor, dat haar niets ontgaat. Deze eigenschap pleegt in een vrouw niet erg gewaardeerd te worden.

lopen

Iemand die hard en vlug kon lopen, hoorden wij "een hacketener" noemen en werken of lopen met het aan de dag leggen van grote haast heet "spolliën".

zuinig - geld

"Van een halfke is de boer rijk geworre(n)!" houdt een aansporing in op de kleintjes te letten. Sinds lang kennen wij de halve cent niet meer. Hij was uitgevoerd in brons en droeg, net als de cent en de "soe" (2,5 cent) uit die dagen, op de ene zijde de Nederlandse leeuw. Het halfke had de grootte van een dubbeltje en behoorde derhalve tot de kleinste muntstukken, die men kan ontmoeten. De "soe" ontleende zijn naam aan het Franse "sou", dat echter stuiver en niet halve stuiver betekende. In Tilburg werden de "soeën" lange tijd gebruikt als gasmetermunten. Ook de halve stuivers zijn, net als de "halfkes", sinds lang door de geldontwaarding uit de mode geraakt.

zeispreuken

De boer speelt in de gewesttaal nogal vaak een rol. Zoals ook weer in de volgende aardigheid: "'t Komt vanzelf terug", zei de boer, en hij gaf zijn varken spek.

TILBURGER

pastoor - eens zijn

"De pastoor en de kapelaon lopen achter hetzelfde vaon" is de meer plastische uitdrukking, dat twee mensen er dezelfde principes op na houden. Ze ligt zeer dicht bij die andere: Het zijn twee handen op één buik.

huwelijk - kinderen

Een tweede huwelijk met tweeërlei kinderen kan nog wel eens moeilijkheden opleveren. De mensen weten dat en brengen die wetenschap tot uitdrukking met: "Waoter kan nou eenmaal geen bloed zetten".

delen

Wie "zijn besnut heeft gekregen" ontving wat hem toekwam. Hij heeft zijn part gehad. Hetzelfde drukt men ook uit met "zijn gezaoi gehad hebben". Bij dat "gezaoi" dienen we dan te denken aan "zaaisel", d.w.z. dat wat gezaaid is.

inhalig - uitschrapen

Van een zeer inhalerig mens kan men te horen krijgen, dat hij "de bodem uit de pan scheert". Het gezegde heeft, naast deze overdrachtelijke, ook natuurlijk een meer letterlijke betekenis, die dan duidt op het overdreven nauwkeurig uitscheren van een pan.

weten

Hoewel men in Tilburg nogal eens in de volksmond tegenkomt, dat iemand ergens "louw sjoege" van had, hebben we hier niet met Brabantse gewesttaal te maken. Beide woorden zijn Bargoens, dat is een afzonderlijk taaltje voor dieven en landlopers of een soort kramerslatijn. Het heeft een sterke joodse en ook wel Duitse inslag. "Lou(w)" betekent daar: niets, geen of weinig. "Sjoege" of "sjoече" beduidt o.a. begrip, kennis, verstand. Zoals het "louw sjoege" in Tilburg gehanteerd wordt, heeft het ook de waarde van geen kennis of geen notie van iets hebben. We hebben dus helemaal met importtaal te maken.

toilet

Dit is in genedele het geval met een werkzaamheid die wordt aangeduid met "'t huiske lichten". Hier hebben we te maken met het leeghalen van de beerput van de wc. Deze laatste sanitaire instellingen werden voorheen in de volksklasse algemeen met "huiske" aangeduid. Dit plachten dan ook letterlijk vaak kleine huisjes of hokjes te zijn, meestal van een nogal wrakke constructie, welke - een eindje van het woninkje verwijderd - achter "in den hof" stonden, soms echter ook buiten tegen de woning waren aangebouwd. De hygiëne was daarbij vaak ver te zoeken.

De beerput bestond meestal uit een ton. De boeren kwamen die op gezette tijden graag leeghalen, bij voorkeur 's morgens vóór dag en dauw of des avonds na zonsondergang. Als we ons niet vergissen was dit tijdstip gebaseerd op een gemeentelijke verordening. Voor dit leeghalen betaalden de boeren een bepaald bedrag. Dat was dus de omgekeerde wereld van thans, nu de opdrachtgever tot "lichten" daarvoor betalen moet. In de plaats van het werkwoord "lichten" werd ook het woord "ruimen" gebruikt.

pastoor - biechten - geheimhouden

"Dat zijn zaken voor de pastoor aan één oor" kan zonder meer slaan op zonden, die gebiecht behoren te worden. In méér algemene zin duidt het op affaires, die geheim gehouden moeten worden.

kaartspel

Een kaartspeler, die slechte kaarten in handen had gekregen, hoorden wij deze kwalificeren als: "toddezakken van kaorten". In onze streken was voorheen het woord "todden" méér gangbaar dan "vodden". Ook zelfs nu nog ligt, naar wij menen, "vodden" niet al te best in een Tilburgse volksmond. Wie over "voddeman" spreekt, verradt daarmee vaak een boven-Moerdijkse afkomst.

stuntelen - Kokadorus

Men zendt ons de uitdrukking: "'t Is mar 'nen kakkedorus", wat dan op een stuntelig iemand zou slaan. Ofschoon Van Dale een "kakkelobbes" als een nietsnut of lomperd geeft, menen we toch, dat ons kakkedorus eerder een verbastering is van de naam van een kwakzalver, die zoiets als Kokadorus heette - zich althans zo noemde. Hij trad op markten op en genoot reputatie om zijn gladheid van tong en om zijn handigheid. Dat moet in de eerste decennia van onze eeuw zijn geweest. Er is over deze Amsterdammer zelfs ooit een boek verschenen. Wij herinneren ons, dat er van hem o.a. werd verteld, dat hij met vele mooie praatjes waardeloze lepels voor echt zilveren verkocht, maar dat ze "smolten" zodra je ze in de hand nam. Hij schijnt de mensen dus aardig te hebben kunnen bedotten. Van een stuntelig iemand blijft er in dit geval niet veel meer over, tenzij men als zodanig dan het beetgenomen slachtoffer wil zien.

bazig

Wordt er van een man gezegd, dat hij "danst op heur maot", dan hebben we te maken met een man, die geheel en al door zijn vrouw gedirigeerd en geregeerd wordt. Dus een pantoffelheld.

zeispreuken

Tot slot nog een paar aardige "zeigzegden", die men vroeger in Tilburg nog wel eens kon horen, maar die thans vergeten zijn:

- "Schaaien doe pent (pijn)", zei de hond en de patrijs was hem ontsnapt.
- "Ik zie veul dur de vingers", zei de kat en ze zag tussen de tralies een muis in de val zitten.

TILBURGER

Correspondentie:

Mevr. T.D.-G. Over de "Taalplastiek" bestaat geen boekje. De rubriek wordt voor een belangrijk deel door de Nieuwsbladlezers geschreven en dat gaat nog steeds voort.

Nummer 104

drinken - Marinus, Jantje

Een oude Tilburger, die van vroeger zat te verhalen, toverde onbewust een sprekend beeld te voorschijn toen hij vertelde, dat Jantje Marinus voor zes cent een borrel schonk "waar ge mee twee ogen in kondt kijken". Niet te vragen hoe groot die borrel wel was. En ook niet hoe lang geleden. Dat kan alleen maar vóór de eerste wereldoorlog geweest zijn. "Jantje Marinus" was in die dagen en ook nog wel later een nu afgebroken middenstandscafé op de hoek van het straatje van Bronsgeest naar het Piusplein, achter de Heikese kerk.

eten - toilet - inhalig

Een smulpaap, die zijn "kanus" goed had volgestopt, hoorde zich toevoegen: "Nou, gij zult ook geen zand meer afaon!" Dit had betrekking op de stoelgang.

Wie er op uit is zoveel mogelijk naar zich toe te halen met de bedoeling te bezitten, zich derhalve bijzonder inhalig of hebberig toont, wordt bij ons gekwalificeerd als een "hebstijn".

broek

Wat voor een broek men draagt, komt er de dag van vandaag niet meer op aan. Vroeger was men te dien opzichte kritischer. Droeg iemand een broek, die in de ogen van de spraakmakende gemeente aan de te lange kant bevonden werd, dan dreef men daarmee een milde spot met de opmerking: "Hij gaat de liste (laatste) mis afzeggen". Die "laatste mis" gold de hoogmis, welke het langst placht te duren.

armoede

Was het bij iemand of in een gezin "het laatste kwartier", dan hanteerde men met die woorden wel een aan de maanstanden ontleende uitdrukking, doch verder had de maan er niets meer mee te maken. De bedoeling was op een originele manier aan te geven, dat de centen of het weekgeld bijna op waren.

trouwen - moetje - onbelangrijk - helpen

"Wie de koei trouwt, heej 't kalf ôôk" zei de boer en dat sloeg op een gedwongen huwelijk.

Is daarentegen "het kalf de koei nie wèèrd (waard)", dan loont het niet de moeite of "het beschiet er niet aan". Bij dit "beschieten" hebben we te maken met een verouderd werkwoord, dat "waarde hebben", "helpen" of "betekenen" aanduidde. In Tilburg kan men het nog herhaaldelijk horen gebruiken.

"moluk" - gapen - hoesten - plagen

Een mysterieus woord is voor ons "moluk", dat in enige zegswijzen in uiteenlopende betekenissen schijnt voor te komen. Wanneer iemand veel geeuwt, kan hij te horen krijgen "Ben je een moluk?"

De volgende uitdrukking "Hij hoest en krecht als een moluk" wordt ons als "zwaar Tilburgs" op tafel gezet. In de plaats van de "moluk" kan ook de "ketelbuunder" optreden. In dat geval krijgt de vergelijking wel een begrijpelijk reliëf, daar het boenen van fabrieksketels een werk is, waarbij men veel stof te slikken krijgt, wat uiteraard de longen niet ten goede komt.

Voor de derde keer zien we de "moluk" optreden in het aanbod: "Zal ik voor jou eens een moluk vangen?", waarmee men kinderen voor het lapje hield. Hier was dan de "moluk" een vogel of meer algemeen een beest met als kenmerkende eigenschap, dat hij of het niet bestaat in de werkelijkheid al heeft het beestje een naam.

kwajongen

Wie uitgemaakt wordt voor "onte kapoen" wordt als een gehaaid persoon of ook wel als een grote deugniet beschouwd. Terwijl wij de lettergreep "ont" eigenlijk alleen als voorvoegsel kennen, fungeert zij hier in de rol van bijvoeglijk naamwoord. Het zou een afkorting van "ontaard" kunnen zijn, maar misschien houdt het ook wel verband met het Franse woord "honte", dat schande betekent. "Ont" is de tegenhanger van het typisch Tilburgse "pront". Met de "kapoen" zitten we al aardig aan de Vlaamse kant al hoort men het ook in onze streken. Letterlijk is een kapoen een gesneden haan, maar gebruikt als spot- of schimpnaam betekent het: guit of deugniet.

overeenstemming - bekend terrein - stokpaardje

"Nu kom je in mijn straatje" zei de luisteraar tot zijn gesprekspartner. Deze uitdrukking kan twee betekenissen hebben. Het kan de bedoeling zijn zich met het gesprokene akkoord te verklaren. Daarnaast echter geeft men er mee te kennen, dat er nu een terrein betreden wordt, waar de toehoorder zich goed thuis voelt of zich deskundig weet.

Ook noteerden we nog: "Zij kwam altijd op hetzelfde straatje uit", hetgeen betekent, dat de vrouw in kwestie steeds hetzelfde vertelde of het gesprek uiteindelijk altijd naar hetzelfde punt leidde.

zeispreuken

Tot slot nog een paar zogenaamde zeigezegden:

- "Dat is ander koren", zei de mulder en hij beet in een muizekeutel.
- "'t Zal wel uitkomen", zei de zot en hij zaaide zagemeel.

TILBURGER

agressief

"Hij is zo zuur als een karhengst", zei onze man en hij bedoelde daarmee een agressief mens met wie niet veel viel aan te vangen. Vroeger gebruikten de boeren voor het trekken van wagens en karren alsmede voor eggen en ploegen ook hengsten. Die beesten waren lang niet altijd "mak". Ze sloegen, beten en klauwden nogal eens graag. Paarden, die deze ondeugden bezaten, werden als "zuur" gekwalificeerd. Op sommige plaatsen, o.a. te Goirle, hoort men wel van "zoer" praten. Zo'n "zuur" paard moest - naar men ons meedeelt - volgens de wet met twee rode trossen worden uitgerust, één aan iedere kant van het hoofdstel. Voor zover er thans nog paardetractie wordt toegepast, schijnt men daarvoor bij voorkeur merries of ruinen (gesneden hengsten) te gebruiken. De echte hengsten dienen voor de instandhouding van het paarderas, het pronken op tentoonstellingen en voor draverijen.

trouwen - volgorde - hooi

Als in een gezin een van de jongere zonen eerder trouwde dan de oudste, werd dit origineel uitgedrukt met: "Daor groeit de toemet (nadruk op eerste lettergreep!) boven het hooi". "Toemet" is de gewestelijke vertaling van het ABN "toemaat", waarmede bedoeld wordt het gras, dat opgroeit nadat er voor de eerste keer gehooid is. Het gras dat in de hooimaand juli wordt gemaaid, pleegt hoger te staan dan dat van de tweede snede, de toemaat. Dat dit laatste hoger zou zijn, moet als abnormaliteit beschouwd worden. Het trouwen van een jongere zoon vóór de oudste ziet men ook als een afwijking van de normale gang van zaken.

kat

We kennen in onze streken ook "toemetkatjes". Daar bedoelt men in het najaar geboren poesjes. Deze groeien in de winter bij de kachel op en dragen het odium slechter te zijn dan in het voorjaar ter wereld gekomen katjes.

genezen

Mag iemand "voortaan alles hebben behalve mangelpeejen", dan is hij door de dokter volkomen gezond verklaard. Behoeft derhalve geen dieet meer te houden. De aardigheid zit in die uitzondering van mangelpeejen (voederbieten). Men ziet die grote veldvruchten waarschijnlijk als wat te zwaar op de maag liggen.

eten - vis

"We eten alle daogen spek", zei de boer, "en 's vrijdags spek mee spijlen!" Met dit laatste gerecht voor de vroegere onthoudingsdag bedoelde hij vis. Spontaan komt hij in dit zinnetje tot alliteratie. Het volkse taalinstinct schijnt voor stafrijm zeer gevoelig te zijn.

ik - gespuis

In een optocht of bloemencorso plegen de mooiste wagens vooraan te gaan. Dringt iemand zichzelf in een gesprek voortdurend op de voorgrond door bijvoorbeeld "zijn eigen ik" vóór andere namen te noemen, dan kan hij niet alleen te horen krijgen: "Ik, zei de gek!" maar ook het minder kieskeurige: "Hier gao de str...kar veurop".

Diezelfde kar fungeert ook als het voertuig, waardoor men figuurlijk "het eerst wordt overreden". We hebben hier te maken met een zeer hatelijke en eigenlijk beledigende opmerking. Er wordt mee tot uitdrukking gebracht, dat men het meeste last of agressie kan ondervinden van iemand, die zelf op niet zo hoog peil staat. Uit een oogpunt van taalplastiek een kernachtig beeld, maar in het spraakgebruik en omgangsvormen allesbehalve fijn...

uitsloven

Wie zich bijzonder voor een ander uitslooft, hetzij uit naastenliefde of met een achterbakse bedoeling er zelf voordeel van te trekken "loopt de schöllepel (schelpen) van zijn klompen". Een aardige overdrijving, waarin we trouwens in onze gewestelijke taal nogal sterk zijn en waarin dan juist de humor zit. De "schölp" is het bolle voorstuk van een klomp.

meteen

Moet iets "aachtermekaar" gebeuren, dan is dat op stel en sprong. Bij ons kan men voor dit laatste ABN-idioom echter te horen krijgen: "Te post en te pèèrd (paard)". U ziet het: óók weer met eigen alliteratie of beginrijm door herhaling van de letter "p".

armoede

Van een mens die gebrek aan geld heeft, krap bij kas is, wordt gezegd dat hij "krom stao (staat)". De uitdrukking komt ook weer van het platteland. Zij herinnert aan een paard, dat niet goed kan lopen door letsel aan de benen. "Hij stao krom" zegt dan de boer.

schulden

Als iemand "staat te kwèken", wil dit zeggen dat hij schuld heeft of in het krijt staat. Ook dat is dus één van de meerdere betekenissen, waarin ons "kwèken" voorkomt.

In bovenstaand overzicht zal het wel opvallen, dat nagenoeg alle uitdrukkingen verband houden met het boerenleven en het platteland. Daar is het dan ook, dat zij zich het langst gehandhaafd hebben en hun oorsprong vonden.

TILBURGER

Nummer 106

trekdier

"Hedde aander haar?" (Heb je ander haar?) is een vraag, waarvan men in onze herleeftde pruiketijd nu niet bepaald hoeft op te kijken. Wat echter als een voerman uit vroeger dagen zo'n vraag aan een vakbroeder stelde? Dan ging het om een ander of een nieuw trekdier voor de wagen, wat een paard of een ezel kon zijn.

besluiteloos

Van een "duzendsinder" hadden we tot voor kort nog nooit gehoord. Het bleek de ongewone maar niet onlogische kwalificatie voor een persoon, die voortdurend iets anders wil. Hij houdt er wel duizend "zinnen" op na.

wonen

Een manier van deftig wonen hoorden wij aanduiden als "tabernaokelen". Daar kwam bij, dat de betrokkene het voordien niet zo breed had, maar dank zij een erfenis van zijn klein huisje naar groter kon verhuizen, waar hij nu troonde als Onze Lieve Heer in het tabernakel van de kerk.

taalgebruik - verbazen

"Ge vouwt er oe haande (handen) van saomen!" is een uitroep van verbijstering over slechte taal, die er wordt uitgeslagen. Dan moet men zijn toevlucht tot gebed nemen.

In het algemeen kunnen de woorden ook uiting geven aan verbazing bij het zien of horen van zaken, die het gewone begrip te boven gaan.

fluiten

Wanneer iemand voortdurend fluit en daardoor irriteert, kon hij vroeger een indirecte uitnodiging tot ophouden krijgen in de vraag: "Fluitje nie verkopen?" Luidde het antwoord: "Ja", dan volgde van de andere kant weer de repliek: "Dan moet-er mee naor de mert (markt) gaon". Alles bij elkaar nogal flauw. We hebben dit vroeger echter vaak genoeg gehoord.

beginnen - sterven

"Steek de kaars maar aan!" betekent het signaal met een werk te beginnen, omdat iedereen die verwacht werd nu wel aanwezig is. De uitdrukking stamt uit een oud volksgebruik, volgens hetwelk de burens bij een sterfgeval of geval van ernstige ziekte bijeenkwamen om gezamenlijk te bidden. Was bij zo'n gelegenheid de laatste buur gearriveerd, dan stak de vóórbidder(ster) de kaars aan en begon het gebed.

kermisgeld

De week vóór de kermis stond vroeger wel bekend als "persweek", want daarin werd bijzonder hard gewerkt. Niet uit plezier maar omdat men in sommige gezinnen het in die week verdiende loon mocht houden om kermis te vieren. Althans gold dit gebruik onder de Udenhoutse klompenmakers. Het weekloon liep in zo'n week aanmerkelijk hoger op, dan tijdens de andere weken van het jaar. Er werd alles "uitgeperst" wat er in zat. Het kan echter ook wel zijn, dat "pers" afkomstig is van "paard", want men werkte in die week ook als een paard. Dus werd het een paarde- of in dialect: persweek.

beslissen

"Nie bang veur de tram!" is een aansporing tot een aarzelaar om nu eindelijk maar eens een beslissing te nemen. Zij staat gelijk met: "Aaier (eieren) of jong!" Wat we hier vroeger reeds meldden. Men lette op het middenrijm, de herhaling van de klinker "a" in het eerste zinnetje. De Goolse, Loonse of Waalwijkse tram heeft de spraakmakende gemeente nog wel meer geïnspireerd in de aangesloten dorpen.

ziekenhuis - tegenslag

"Hij rijdt nogal eens mee" kon men te horen krijgen, welke uitspraak met een bedenkelijk gezicht gepaard placht te gaan. Zij hield dan ook niet zo'n goed nieuws in. Zij duidde er op, dat de betrokkene regelmatig naar het ziekenhuis in de stad ging, hetzij voor zichzelf of voor bezoek aan een opgenomen familielid.

Zo kreeg "meerijen" of "er in zitten" (in de tram) tenslotte de waarde van veel tegenslag hebben. Dit is derhalve iets anders dan het "er mee inzitten" van 't ABN dat op verlegenheid of angst duidt.

vals

Een mens of een dier kan "zo vals (zijn) als 'ne riek". Vermoedelijk figureert in deze vergelijking de riek als beeld, daar deze als een nogal gevaarlijk en onbetrouwbaar stuk gereedschap wordt beschouwd. Men kan er zich lelijk aan bezeren, om nog maar niet te praten over het gevaar wanneer hij als wapen gehanteerd wordt.

bezoek

Komt iemand ergens "veel over de vloer" (op veelvuldig bezoek), dan "loopt hij de deur uit de stijl" of hij "loopt er de deur (of de dörpel) plat".

bazig

Een pantoffelheld of iemand die baas heet te zijn doch in werkelijkheid niets te vertellen heeft, "kan gaan staan waar de bezemsteel staat".

verstaanbaarheid

Tenslotte nog een gewestelijk taalaardigheidje! Een vader zei tot zijn zoon: "Is dè praot, die gij prot; prot praot net as ik praot, dan protte pas praot!"

TILBURGER

Marinus, Jantje - sterven

Er valt niet aan te twijfelen, dat we met een specifiek Tilburgse zegswijze te maken hebben met de uitdrukking: "Hij is hardstikke Jantje Marinus". Waarom zouden we het niet origineel en wat uitgebreid zeggen, als we het met één woord eigenlijk wel afkunnen! De mondvul betekent namelijk: dood.

Jantje Marinus was in de eerste helft van deze eeuw de exploitant van een zeer bekend café dat gelegen was achter de Heikese kerk en wel precies op het spietje, dat gevormd werd door de "oude kerkpad" en het "straatje van Bronsgeest", het pijpje in het verlengde van de Prins Hendrikstraat. Met de bouw van het nieuwe raadhuis heeft het café met aangrenzende gebouwen het veld moeten ruimen. Waarom nu uitgerekend de naam van Jantje Marinus aan dood zijn verbonden werd, behoort voor ons tot de onopgeloste raadsels. Weet iemand de verklaring?

opgeven

Van een man, die bij tegenslag nogal gauw de moed liet zakken, hoorden we zeggen: "Hij gaat wel waar de ganzen gaan, maar waar ze beginnen te zwemmen houdt hij op". Waar de inspanning begon, lag dus voor hem al het einde. Een origineel beeld.

kalm aan

Iemand die tot spoed werd aangemaand, reageerde daarop lakoniek met: "Alles op zijn tijd en bruine bonen in de mei" (maand).

verkeken, kans

Vist iemand achter het net, terwijl hij zijn slag meende te slaan, dan "komt hij net als Jan mee z'ne kievit, daags na de markt".

verrassing

Wordt u toegevoegd: "Ge zult niet weten waar ge zijt" dan staat u een zeer aangename verrassing te wachten. Een die alle verwachting te boven gaat.

zondvloed

"Après nous le déluge" zegt de Fransman. "Na ons de zondvloed" zegt de Nederlander. Een niet zo fijn getaalde Tilburger vertaalde beide zinnen: "Achter mijn k... vergaot de wèrld" en dat verstond iedereen!

onecht kind

Informeerde men vroeger naar de herkomst van het kind van een ongehuwde moeder, dan kan het antwoord wel eens luiden: "Dat is er ene van een ezel over de halve deur"...

rijk

"Den dieje krabben ze nie bloot". Wordt er dat gezegd dan geeft men daar mee te kennen, dat de betrokkene geacht wordt over behoorlijk wat geld te beschikken. Hij staat of ligt niet zo gemakkelijk "in de kou". Vermoedelijk zit op de achtergrond van dit beeld de gedachte aan in bed liggen. Wie in bed erg woelt zodat hij het dek kwijt raakt of daarvan door een bedgenoot beroofd wordt, "krabt" immers zichzelf bloot of wordt bloot gekrabd.

snor

Wel eens ooit gehoord van "een vrouw met een kribborstel"? Dat is een vrouw met haar op de bovenlip. Vermoedelijk moet men voor de oorsprong van dit woord denken aan een paard, dat haar op de bovenlip heeft. Bij het eten borstelt het dier daarmee zijn krib of voederbak.

verwaand - rijk

Heeft iemand het "hoog in de neusgaten", dan heeft men te maken met een verwaand mens. Die verwaandheid kan wel eens ontstaan zijn "omdat hem de weelde de nest uitstinkt". Het zijn immers sterke benen, die de weelde kunnen dragen.

opstaan

Van iemand die zeer lang geslapen had en laat was opgestaan, hoorden we zeggen: "Hij kwam nu pas boven zonk". Bij Van Dale vinden we het voor ons ongewone zelfstandige naamwoord "zonk" verklaard als ondiepte of laagte, gangbaar in Zuid-Nederland. Men kan in een diepe slaap "gezonken" zijn.

sterven - lijkenhuis

In onze contreien spreekt men ook van het zinken van een lijk. Van Dale noemt dat Zuid-Nederlands en verklaart het met begraven. Bij ons heeft dit "zinken" echter een méér specifieke betekenis. Als een lijk "gezonken" wordt, zijn we nog net niet aan de begrafenis toe. Het betekent het plaatsen van de gekiste dode in het lijkenhuisje op het kerkhof, in afwachting van de begrafenis. Dit geschiedde o.a. als er redenen aanwezig waren om de overledene, bv. wegens de aard van de ziekte, zo spoedig mogelijk uit het sterfhuis te verwijderen. Een lijk dient echter drie dagen boven aarde te staan. Aan die voorwaarde werd dan in het lijkenhuisje voldaan. Wij hebben dergelijke gevallen van "zinken" wel ooit meegemaakt. Men hoort er thans nog weinig over spreken. We kregen zelfs de indruk, dat deze betekenis van "zinken" nog nauwelijks bekend is.

Van alles wat we hier vertelden, kan men wel draden spinnen naar de "boven zonk" komende slaper. Of het zou kloppen weten we niet en daarom laten we het maar achterwege.

TILBURGER

Nummer 108

zwijgen

Wie "niets te lezen heeft als lege briefkes", heeft niets te vertellen en geen recht van meepraten. De uitdrukking placht nogal gebruikt te worden door ouders tegenover een kind, dat zich ongevraagd in gesprekken van volwassenen mengde.

lichaamsgebreken - benen

Van een man met opvallend kromme benen kon men horen zeggen: "Hij loopt mee 'nen bril; het is een goeie om een verken te vangen". De bril waarmee we hier te maken hebben, was een rond gat in de planken wand van een varkenskot. Het varken moest hier de kop door steken om uit de aan de buitenkant staande trog te kunnen eten. Dit was bruikbaar voor een varken van drie maanden maar ook voor een groter. Het werd afgesloten met een houten schuif, welke door een pinnetje in een gaatje op bepaalde hoogte kon worden vastgezet.

Men meldt ons ook, dat van iemand met kromme benen gezegd werd: Hij staat "vene teens". Met dat "vene" weten we helemaal geen raad.

toilet

Bij deze methode van varkens voeren denken we natuurlijk ook onmiddellijk aan het ronde gat van een ouderwetse wc, destijds algemeen "plee" genoemd. Ook deze ronde opening heette bril, een benaming die zich bij de moderne wc's gehandhaafd heeft.

trouwen - schoon, vrouwelijk

"Wie de zot trouwt om de pot, verliest de pot en houdt de zot" vindt zijn ABN-variant in: "Wie het wijf trouwt om het lijf, verliest het lijf en houdt het wijf".

voorzien

"Ik ben er lelijk mee afgespannen", een uitdrukking die men in onze streken nog herhaaldelijk te horen kan krijgen. Zij duidt er op, dat men iets mist dat men nodig heeft. Het kan slaan op iets dat definitief verloren is of tijdelijk onvindbaar. Heeft men bijvoorbeeld ooit zijn hamer uitgeleend en niet terug ontvangen, dan kan men daarmee "lelijk afgespannen zijn". Van Dale kent het werkwoord "afspannen" in deze betekenis niet. Zij denken daarbij aan het afspannen van een trekdier, dat is het dier van het voertuig scheiden door het losmaken van het trektuig. Met een "afgespannen" paard kan men niets uitvoeren. Men mist de trekkracht.

inhalig

Van een vrouw die graag zichzelf te goed deed, zich inhalerig ten eigen bate toonde, werd gezegd: "Die heeft twee zakken op haren schort". Ze kon dus flink "inladen".

terechtwijzen

Is men van plan iemand eens geducht de waarheid te zeggen of hem verwijten te maken, dan zal men "het hem wel eens voor zijn kant schudden".

lichaamsgebreken - lopen

Menselijke, lichamelijke onvolkomenheden of afwijkingen hebben steeds tot mikpunt van soms goedmoedige maar vaak ook wel hatelijke spot gediend. Niet alleen bultenaars moesten het daarbij ontgelden. Van iemand die niet al te best kon lopen, werd gezegd: "Wat een mikhorst; een goeie ossenstaver (stouwer)".

lichaamsgebreken - hoofd

Over een man met een wat groot uitgevallen hoofd: "'t Is zund (zonde); daar hadden ze er wel twee van kunnen maken".

lichaamsgebreken - dik

Een te dikke figuur: "Dat is een goeie om door te zagen!"

bidden

"Steek er maar een kèers veur aan!" luidt het advies aan degene, die voor een moeilijk geval staat. De vrome mensen van vroeger hadden de gewoonte voor het welslagen van ondernemingen, hetzij thuis, in kerken of kapellen, een kaars te laten branden om hemelse bijstand teneinde het verlangde succes te verwerven.

vrouwentypes - koffiedrinken

Een vrouw die graag en vaak koffie drinkt, wordt gekwalificeerd als "koffielut". Van Dale geeft voor "lut", dat hij Zuid-Nederlands noemt: sul van een vrouw en talmster. Zó erg is het met onze Tilburgse "koffielut" niet gesteld. Als een eretitel geldt de benaming toch echter ook niet. Er klinkt vaag wel iets door van een te veel koffie drinken met het meestal daaraan verbonden stil zitten. Voor het bakje koffie neemt men zijn gemak, zeker als de buurvrouw er bij het "half elfke" ook aan te pas komt. Het werkwoord "koffielutten" komt ook voor.

slurpen

Men kan eveneens "koffie lèeriën" met de klemtoon op de eerste lettergreep. Dat betekent de koffie slurpend drinken. Het woord bezit iets denigrerends. Zoals dat trouwens ook bij "slurpen" behoort.

duur

"Van gouden nagels vallen gouden koppen" zei de zakenman met gevoel voor taalplastiek. Hij bleek te bedoelen, dat men niet bang hoeft te zijn iets goeds duur te betalen, omdat men dat altijd wel

weer met winst kan doorverkopen.

zeispreuken - Wagemans, Kupke - tevreden

De klant van een aardappelboer toonde zich niet erg tevreden over de aardappels bij de aflevering van de winterprovisie. Het antwoord van de boer promoveerde tot "gevleugeld woord" en maakte enige tijd opgang in gesprekken, waarbij de betekenis breder werd. De befaamde uitspraak luidde: "Vat ze heer zoals ze zijn, zeej Kupke Wagemans, anders krijgde er geen"... Algemene betekenis: niet te hoog mikken anders komt men wel eens bedrogen uit!

TILBURGER

Nummer 109

eten

Een in Tilburg gebruikte uitnodiging om bij een gastvrij aangeboden dis maar goed toe te tasten luidt: "Schaomt oe gezondheid nie." Daarmee wordt te kennen gegeven, dat men zich niet hoeft te schamen voor zijn gezondheid, waarvan de manifestatie dan gezien wordt in het aan de dag leggen van een grote eetlust. Voor ons was de uitdrukking geheel nieuw. Wij twifelen er aan of ze wel sterk verbreid is.

verkering - ring

Een meisje liet vol trots een gouden ring zien, die zij cadeau gekregen had. De jaloezige vriendin trok de aandacht van het goud badinerend in twijfel met de opmerking: "Hij is zeker langs de goudsmid zijn deur gekomen"...

voorbereiden

Men stuit nog wel eens op de uitdrukking "apperansie maken". Men kan dit ook tegenkomen als "opperensie" en zelfs wel als "opprensie". Het betekent: aanstalte maken om bv. te vertrekken. Dit is afkomstig van het Franse woord "apparent", dat "zichtbaar" of "in het oog vallend" betekent. Ook ons "aanstalte maken" duidt op waarneembare tekenen, dat men voornemens is iets te gaan doen.

spreken

Het is niet denkbeeldig, dat een verteller die voortdurend in de rede wordt gevallen daardoor "van zijn aprepo" gebracht wordt. Dat wil zeggen van zijn stuk raakt, niet meer weet waar hij gebleven is. Ook hier hebben we te maken met Frans en wel met "à propos", dat we in tal van Franse uitdrukkingen tegen kunnen komen. "Propos" betekent onderwerp van gesprek, gezegde of praatje.

flauwvallen - beroerte

Wie "van z'n eige valt" is van zijn houtje gevallen en ligt daarmee buiten westen. Dat gaat echter wel weer over en daarom is de betrokkene er minder slecht aan toe dan degene, die "een beslag" heeft gekregen. Dan is hij in onze streken slachtoffer van een beroerte.

sterven - kapot

Hij kan daarbij zelfs wel eens "kapoerewiets" zijn, dat betekent: dood zijn. Nu is het gebruik van dit zonderlinge woord onder dergelijke tragische omstandigheden totaal misplaatst. Men zal het in dat verband dan ook nooit horen. Het bezit een frivole klank en kan alleen gehanteerd worden voor een dood zijn, dat door niemand als tragisch ervaren wordt.

In het ABN kennen wij: kapoeres voor "dood", maar ook voor: kapot, stuk, bv.: Mijn schoenen zijn kapoeres. Wie dit zegt, geeft daarmee tegelijkertijd min of meer te kennen, dat het hem weinig deert. Per saldo hebben we hier met Bargoens te maken, afkomstig van het Joodse: kaporoh. En dat betekent: - u raadt het al - dood, kapot.

kleinzerig - hypochondrie - leventje, lekker

Wie het "wijd voelt aankomen" gaat voor kleinzerig door. Bij het geringste, wat ongewone verschijnsel, vreest hij al ernstig ziek te zullen worden. In meer algemene zin geeft het ook aan, dat de betrokkene in een nog heel ver verschieft allerlei onheilen meent te zien opdagen. "Een bruin leventje", dat betekent: een prinsheerlijk leven, is voor zo iemand vast niet weggelegd.

kras

Een man op leeftijd, die zich door geforceerd recht te lopen en op andere wijze krasser wil voordoen dan hij in werkelijkheid is - soms met de bedoeling nog enige indruk op vrouwen te maken - is een "fiefstaander". We vinden hierin natuurlijk ons van het Franse "vif" afstammende "vief". En dat betekent: levendig, kwiek.

niets

Er werd iemand gevraagd wat hij wilde hebben. Op zijn antwoord: "Niks" volgde als repliek: "Niks? Dat is net genoeg voor in je ogen!" Een geraffineerd-geestig antwoord, waarbij je je afvraagt hoe de gewone man het gevonden krijgt. Het lijkt wel filosofie. Niets wordt hier als iets voorgesteld en dan juist voldoende geacht om niets te zijn. Eigenlijk twee maal een contradictio in een kort zinnetje. Sartre moet zich maar eens over al dat "geniets" van onze Tilburgse man heenbuigen.

TILBURGER

Nummer 110

eten

"Een kat gaat nooit met een lege maag van huis!" is het beeld, dat in onze streek wordt opgevoerd als men van oordeel is, dat er eerst gegeten moet worden alvorens men verder iets onderneemt. Of de kat de haar hier toegedichte eigenschap ook inderdaad bezit?

De ingezetenen van Oosterhout genieten om "eerst eten" een bijzondere faam. Deze leeft voort in de staande uitdrukking: "Eerst eten, zeggen ze in Oosterhout". Dit zou kunnen slaan op gastvrijheid, maar evengoed op het feit, dat men daar vooral prijs stelt op de versterking van de inwendige mens en het er graag goed van neemt.

gierig - liefdadigheid

Wie weinig sympathie voor liefdadigheid aan de dag legt, er in ieder geval op uit is de portemonnaie dicht te houden, kan degene die een beroep op hem doet afwimpelen met: "Geven? Van geven gaat de beste geit dood". Meestal wordt de uitspraak bij wijze van aardigheidje gedaan. De humor schuilt in het feit, dat het woord "geven" in twee, elkaar niet helemaal dekkende betekenissen wordt gebruikt. Bij de geit dient men te denken aan "melk geven" wat niet hetzelfde is als iets wegschenken door een mens. Een geit wordt gehouden voor de melk. Geeft zij die niet meer dan is haar geen lang leven beschoren.

vooraan

Nog één keer komen we de kat tegen. Nu in uitgesproken mannelijke creatie. "Hij is er bij als een gelubde kater" slaat op iemand die steeds haantje de voorste poogt te zijn. "Lubben", dat wel ABN is, wordt in het beschaafde spraakgebruik toch weinig gehoord. We vermoeden dat menigeen niet weet, dat het "castreren" betekent. Voor ras-Tilburgers koesteren we die vrees echter toch niet.

nieuwsgierig

Nieuwsgierig zijn wordt ook nog beeldend vertolkt met: "Den dieje heeft zeker geitevlees op".

lichaamsgebreken - scheel

Voor scheel kijken gaven we hier in het verleden reeds verschillende gezegden. We duikelden er nog eentje op, dat zich weer eens kenmerkt door behoorlijke overdrijving. Iemand "kijkt zo scheel, dat hij het zweet kruislings over zijn rug ziet lopen!" Dat is nogal wat!

kloppen

Is een zaak of situatie zoals zij behoort te zijn, valt er geen omissie, gebrek of tegenspraak te ontdekken, dan kan de Tilburger voldaan constateren: "Het klopt als twaalf aaiëren (eieren) mee 'nen mikken boterham". (Mik is wittebrood). Wij voor ons zijn op het eerste gezicht geneigd te denken, dat dit een nogal ongewone maaltijd betekent en dat het derhalve helemaal niet klopt. De gedachte zal hier derhalve wel uitgaan naar een stevige maaltijd. Als zodanig is het dan wel wéér in orde. Het is: "dikke mik!"

geduld

"Ge kunt van een heilige niet verwachten, dat hij direct een wonder doet" sluit een pleidooi in voor soepelheid bij de beoordeling van een nieuwe werkkraft, waarover van te voren nogal hoog van de toren is geblazen. Men dient de betrokkene gelegenheid te geven eerst zijn krachten te ontplooiën. Een verstandig oordeel.

zwangerschap

Een dochter kwam een nieuwstijding brengen met: "Moeder, ons Sjaan heej d'r beddeke weer in 't zaod". Wie in zijn onnozelheid of onbekendheid met de schone Tilburgse taal zou denken, dat er radijsjes in "den hof" gezaaid waren, heeft het mis. Sjaan was zwanger!

kaartspel - hout

Een kaartspeler luchtte zijn ontevredenheid over de kwaliteit van zijn kaarten met de ontboezeming, dat hij waaibomenhout in zijn hand had. Hij bedoelde dat ze slecht waren en wilde meteen wat origineel uit de hoek komen. Heel erg juist lijkt ons het beeld niet. Onder een waaiboom dient men te verstaan een vrijstaande boom. Dit in tegenstelling tot een leiboom, welke tegen een muur of latwerk groeit. Over de kwaliteit van het hout wordt daarbij niets gezegd. Waaibomen kunnen immers allerlei soort bomen zijn.

leegloper

Een vreemde sinjeur wordt aangeduid met "een rare slampamper". Een weinig gebruikt ABN-woord, waarmee men in onze contreien nog aardig vertrouwd is. Het heeft de waarde van leeglopende drinkebroer. Opvallend erin is de lettergreepherhaling. Het stamt uit het Middelnederlands van "slampen" of "slempen", dat eigenlijk smakkend eten of slurpend drinken betekende.

weer

Tot slot een spreekwoord van eigen bodem: Achter Baal schijnt de zon. Dat is: Na regen komt zonneschijn.

TILBURGER

Tilburgse Taalplastiek 111-120

onder redactie van Ben van de Pol

Nummer 111

risico

Een Tilburger zag zich allerlei mooie beloften en voorspiegelingen gedaan, waarin hij niet zoveel fiducia had. Hij dacht: "Ze kunnen me nog veel meer vertellen, maar ik wil eerst wel eens iets uit de bus zien komen alvorens ik het allemaal geloof". Aan die gedachte gaf hij echter op een méér plastische manier uitdrukking met: "Eerst het kiendje zien, dan pas wiegen!"

vervelen

Daar van het een het ander komt, schiet ons thans nog een ander "kind" te binnen, dat nogal eens in de Tilburgse volkstaal pleegt rond te dartelen. "Ge zoudt er een kiendje van krijgen!" klinkt de "wanhopige" uitroep, wanneer iets de keel begint uit te hangen. Dat kan bv. gebeuren als iemand op een verschrikkelijke manier zit te vervelen.

beroerd - gezicht - zaaks, niet veel

Wij hanteren nogal graag het woord "belabberd". Van Dale geeft dat als "gemeenzame" taal. Een situatie kan er "belabberd" uitzien, maar de kwalificatie is even zeer van toepassing op het uiterlijk van een mens - bv. "een belabberd gezicht hebben" - als op zijn lichamelijke of geestelijke gesteldheid. Het "labberd" op allerlei manieren. Het best zouden we "belabberd", dachten we, met beroerd kunnen vertalen. In zeemanstaal kennen we "belabberd" weer. Dan waait de wind niet flink door maar slechts bij vlagen. "Labberen" betekent dan ook "zacht waaien". Het hangt samen met "laf" (flauw) en is te vergelijken met het Griekse "laparos", een woord met een sterk gevoelskarakter en samenhangend met "lap" en "slap". Zo ziet men weer eens, dat woorden niet zo maar in de lucht zweven.

We denken ook nog aan "een gezicht van oude lappen" (een "zuur" en ook wel "onvoordelig" gezicht).

De uitdrukking "het is zo maar labberdekoekie" (het is niet veel of het ziet er slecht uit) behoort ook in deze familie thuis.

kijken

Het nu opgedoken "koekie" brengt ons bij "koekeloeren". Men kan te horen krijgen: "Hij zit maar de hele dag te koekeloeren". Dat betekent hier: gedachteloos, zonder iets te doen, voor zich uit zitten staren. Het werkwoord heeft ook nog de sterkere betekenis van: spiedend kijken of gluren. Onze boeren en stropers in de grensstreek zeggen dat ze hebben "zitten loeren". Hier heeft "loeren" de specifieke betekenis van uit een verdeckte plaats met geladen geweer roerloos zitten spieden of er niet een of ander stuk wild voor de loop komt. "Koekeloeren" is eigenlijk een meer speelse variant op "loeren". Het woord staat misschien onder invloed van het Nederduits "kucken" en het Nieuwhoogduits "gucken", dat is: kijken.

afkijken - contaminatie

In Tilburg wordt ook gesproken van "iemand afloekiën" in de betekenis van afkijken. Wellicht vinden we hier het "loeren" terug, al denken we ook aan het Engelse werkwoord "to look". Dit spreekt de Engelsman uit als "loek" en het betekent: kijken. In ieder geval hebben we bij "afloekiën" te maken met een contaminatie, dat is een dooreenhalen van verschillende termen, waardoor een verkeerd geheel ontstaat. Hier gaat het dan om "afkijken" en "loeren" of "to look". Aan dat dooreenhalen van twee woorden maken wij in Tilburg ons nogal graag schuldig. Voorbeelden daarvan zijn: uitfotograferen (uitbeelden en fotograferen), optelefoneren (opbellen en telefoneren), opnoteren (optekenen en noteren) en verassureren (verzekeren en assureren). Verassureren heeft enige burgerrecht verworven. Van Dale kent het als volkstaal. De andere zijn fout. Het gebruik ervan maakte een stomme indruk. En dat wil toch immers niemand!

duivel - dom - hopeloos

Is het met iemands domheid heel erg gesteld, dan wordt hij gekwalificeerd als: "Te dom om voor de duivel te dansen!" Bij hem "is het eind verloren!", er valt eenvoudig niets mee aan te vangen.

TILBURGER

Nummer 112

dutje

"Ik ga efkes m'n ogen overschieten" zei onze Tilburgse man. Ra, ra, wat gaat hij nu wel doen? Deze orakeltaal bleek te betekenen, dat hij even met de ogen toe bv. op de divan ging liggen rusten, zonder daarbij de bedoeling te hebben nu ook direct een dutje te doen. In de praktijk een smoesje of een vorm van zelfbedrog, want het gevolg blijkt meestal dat de "ruster" toch in slaap valt.

bidden

Voor nog zo'n "moeilijk" geval staan we met een "heilig vat zonder bodem". De uitdrukking werd gebruikt in een situatie, dat iemand aan tafel nadat er vóór het eten al gebeden was, voor een tweede maal wilde gaan bidden, niet wetende dat deze vrome bezigheid al vervuld was. Hij kreeg toen ten antwoord: "Och, houd toch op, heilig vat zonder bodem!" Een vat zonder bodem is een zinloos vat. Met overdrijving werd er dus eigenlijk aangegeven, dat het tweede bidden geen zin had, althans niet meer nodig was.

gezicht - aardig

Een dorpsfilosoof ventileerde de volgende wijsheid: "Vrouwen zijn anders dan d'r gezicht. De lelijkste zijn de aardigste; het is het enige wapen dat ze hebben"... Om het taalkundig wat zuiverder te stellen: Dat "het" slaat natuurlijk niet op het gezicht maar op het aardig zijn.

eten

"Ho 'ns, ho 'ns! Nie vlaggen!" zei de boerin tot haar jongen, die probeerde de suiker van de gemeenschappelijke papschotel af te scheppen. Een aardig gevonden beeld zit er in dit werkwoord, dat niets te maken heeft met het uitsteken van de vlag. Men dient hierbij te denken aan het steken van heiplaggen, welke vroeger gebruikt werden in de koestal of als goedkope brandstof in het open vuur. Die werden plat afgestoken.

overheerlijk

Verrukking over de heerlijkheid van een gerecht hoorden wij op de volgende, geestige manier gestalte geven: "Ge zoudt er oe ziel aan versnoepen en veertien dagen zonder lopen!" Die toevoeging doet wel de deur toe.

kleinzerig - hypochondrie

Wie in Berkel-Enschot kleinzerig is, zich gauw ziek waant "voelt 't in Den Bosch aankomen".

bedelen

De wijsheid "Er gaan veel gegevens in 'nen zak" zal menigeen zonder enige verklaring niet veel leren. Het betekent, dat wie "van gegeven moet leven" - dus op aalmoezen is aangewezen - al heel wat moet ontvangen om aan zijn trekken te komen. Verrassend is hierbij het bedektelijke woordenspel op het werkwoord "geven". Men fabriceert daaruit een zelfstandig naamwoord met een zin, die het bestaande woord "gegeven" in het gewone taalgebruik niet bezit.

ereplaats

Als papa met zijn weekgeld thuiskomt of een kind met zijn eerste zelfverdiende loon "moet de hond (ook wel de kat) uit de stoel." Beiden hebben nu recht op de beste plaats. Met "de stoel" placht gewoonlijk de gemakkelijkste stoel, dat was de leuningstoel, bedoeld te worden. Die stond er maar één in de woonkamer.

bezig zijn

"Wat doe je toch geëffereerd", zei een Tilburgse vrouw. Het bleek te slaan op de bedrijvigheid, die iemand demonstreerde. We hebben hier te maken met "geaffaireerd", dat u zelfs als ABN in Van Dale kunt vinden met de betekenis van bedrijvig. De Franse komaf is onmiskenbaar. Denk maar aan "affaire", dat druk (bezig) of bedrijvig betekent.

schrikken - ontroering

De man die "er helemaal veraltereerd van was", gebruikte ook import uit het land van Marianne, al hebben we "altereren" dan ook tot ABN-Nederlands verklaard, zij het met de kwalificatie van volkstaal. "Gealtereerd" betekent geschrokken of ontroerd. De Fransman zegt daarvoor: "altéré".

verstaanbaarheid

Tot slot nog een Tilburgs dialectaardigheidje: "Zit nie aon oe bōlleke te pōlleke(n)". Een lekker zinnetje! Vanwege zijn ritme, herhaling van lettergrepen en klank. Bovendien is het verschil in beide woorden eigenlijk slechts één letter. Dus veel fraais in kort bestek. Voor de niet-autochtonen, die met de vertaling niet klaar mochten komen, hier staat: "Zit niet aan je bolletje (hoofdje) te pulken". Maar nu is alle moois ineens geëlimineerd. Waaruit men weer eens ziet hoe vertalers verraders kunnen zijn...

TILBURGER

Nummer 113

wijsmaken - verwensen

"Zeg, maak 't nou efkus!" (Zeg, maak het nu even!) zei onze Tilburger toen hij van oordeel was, dat een verteller het te bont maakte. Als hij minder Tilburgs had gesproken, zou hij zijn scepticisme onder woorden hebben gebracht met: "Je kunt me nog méér vertellen!" De Tilburger kan in de plaats daarvan zeggen: "Ge kunt de pot op!" en - als hij het heel mooi wil maken - voegt hij daar nog aan toe: "Mee 'n wollen deken om!"

toilet

Al zijn de bruiloften niet uit de tijd, wèl is dit het geval met de uitdrukking, waarin eens in Tilburg de "bruiloft" als beeld fungeerde. We doelen op: "Daar hebben ze bruiloft". Ra, ra, in welke richting wijst dat? Toen in onze stad de wc's nog niet waren aangesloten, beschikten de huizen over een beerput. Deze behoorde van tijd tot tijd "geruimd", dat was: leeggehaald, te worden. Volgens politieverbodening mocht dit alleen des avonds na tien uur geschieden of in de heel vroege ochtenduren. Deze taak werd toevertrouwd aan een of andere boer, die daarvoor nog geld toegaf, want het kunstmest had zijn triomftocht nog niet aangevangen. Helaas beschikten niet alle woningen over een poortje. Het ruimen van de put geschiedde dan met emmers dwars door de gang of de woning heen. Zo'n plezierige vertoning betekende dat niet. Voorbijgangers, die getuige waren van de "tragiek" zeiden dan: "Kèk, daor hebbe ze bruiloft!" En daarmee verrieden zij dan hun gevoel voor humor.

lachen

"Hou toch op mee oe gegieber" is een aanmaning om te stoppen met half ingehouden, meisjesachtig lachen, dat door haar nervositeit op de zenuwen van anderen werkt. Wij gebruiken het werkwoord "gieberen". Van Dale kent het echter alleen als "giebelen". Het is synoniem met

giechelen.

"aan"

Een vreemde vraag, welke men nog wel eens uit de mond van oude mensen te horen krijgt is: "Hoe laat is het aan de tijd?" Het lijkt dat men wel kon volstaan met: "Hoe laat is het?" Wij hebben vaak de indruk gehad, dat men bedoelde te vragen hoe laat het "op de klok" was, maar we kunnen ons daarbij wel vergissen.

verouderd - sterven

"Uit de tijd zijn" betekent normaal verouderd zijn, niet meer in de mode. Wij gebruiken de uitdrukking echter ook als eufemisme (verzachtende omschrijving) voor: dood zijn. Als "onze pa allang öt de tèèd is", dan is hij dus lange tijd overleden.

tijd hebben - opwinden

Men kan ook "de tijd aan z'n eige hebben". Wie dit zegt beschikt over overvloed van tijd en kan die zelf indelen zoals hij verkiest. Wat voor sommige mensen een groot geluk betekent, zeker als ze "d'r eige nergens dik (dat is: druk) over behoeven te maken".

commanderen

Wordt iemand naar zijn zin te veel gecommandeerd, dan kan hij zijn wrevel daarover kenbaar maken met de uitval: "Als ge me vandaag huurt, ben ik oew dienstmeid." Wat de "commandant" dan in zijn zak kan steken!

ophouden

Wie ergens "een potje van maakt" legt geen spaarzaamheid aan de dag zoals men zou kunnen denken, doch maakt het eenvoudig te bont. Het duidt op een telkens weerkerende herhaling, die begint te vervelen. Als bijvoorbeeld een kind telkens opnieuw om een koekje komt vragen, nadat het dit al een paar keer gekregen heeft, kan de moeder zeggen: "Nou maak je er een potje van". De gedachte aan het opsparen van de koekjes is daaraan vreemd.

haast

Men kan ergens "hul over trul", dat is hals over kop of ijlings, naar toe lopen. Het eindrijm doet het hier wel aardig. Maar hoe komt men aan die twee nogal vreemde woorden? "Trul" komen we niet in het ABN tegen. Wèl in ons dialect. Het betekent daar een wat sullig openhangende mond, bijvoorbeeld: "Hij stond met open trul te kijken". "Hul" kan muts betekenen. Zouden we hier aan een - door de haast - scheef over het hoofd getrokken muts mogen denken?

sloom

Is sloomheid iemands kenmerkende eigenschap, dan zegt men dat hij "met z'n hielen aan de voorkant is geboren". Ook wordt hij "rèttereur" genoemd, waarin we het Franse "retarder" (vertragen) terugvinden.

verstaanbaarheid - hurken

Tot slot een echt dialectzinnetje: "Hij zaat op z'n hukkus vur de knorriekooi". Die man zit op zijn hurken voor de kanariekooi. Dit voor de niet-inboorlingen!

TILBURGER

doel - kerkweg

"Alle wegen zijn geen kerkwegen" zei onze man langs zijn neus weg. Hij bedoelde daarmee, figuurlijk gesproken, dat niet iedere weg rechtstreeks tot het doel leidt. Aan het beeld ligt een letterlijke situatie ten grondslag. De wegen die naar de kerk leidden, werden vroeger altijd zo recht mogelijk gehouden en het best begaanbaar gemaakt. Naar oud gebruik mocht een kerkweg nooit verlegd of omgelegd worden. Bij zandwegen geschiedde dat weleer vaak, bijvoorbeeld wanneer zo'n weg tengevolge van het slechte weer onbegaanbaar was geworden. Zo ontstonden er veel verleggingen en krommingen. Kerkstraten echter richtten zich recht op de kerk. Zij vormden steeds de kortste verbinding tussen de hoofdwijk en de kerk. Dit kan men nu nog constateren bij plaatsen, die vroeger als kerkdorp bij een andere plaats behoord hebben.

toedracht

"De weg loopt er ook langs de deur" kan men te horen krijgen, wanneer de oorzaak van een of ander gebeuren in het duister blijft. Brandt er een huis onder dergelijke omstandigheden af en gaan de vermoedens uit naar brandstichting door de bewoner, dan ironiseert men het niet te bewijzen vermoeden met deze uitdrukking. Omdat de weg nu eenmaal langs de deur loopt, kan wel iedereen de brand gesticht hebben.

onecht kind - risico

Dezelfde uitspraak wordt ook gehanteerd om zich te onttrekken aan een antwoord dat men niet kent, of als men het wél kent toch niet graag openlijk ten beste geeft. Het krijgt dan soms een insinuerende betekenis. Zo is het dienstig als antwoord op de vraag wie de vader van een bepaald kind is. Onderhoudt een getrouwde man een verdachte relatie met een andere vrouw, ook dan kan het antwoord zijn aan iemand, die het naadje van de kous tracht te weten te komen: "De weg loopt er óók langs de deur".

Tenslotte zijn de woorden in 't algemeen nog van toepassing op een gebeurtenis, waaraan iedereen bloot staat en die dus de beste overkomen kan.

stad - dorp - standsverschil

Waar veel mensen wonen kan uiteraard veel gebeuren. We drukken dat wat kernachtiger uit met: "Er gebeurt in 'n stad méér dan in zeven dorpen". Er zou ook achter kunnen zitten de gedachte waarin "de stad" wordt gezien als "poel des verderfs", in tegenstelling tot de "onschuld" van het platteland.

Nog méér symbolisch kan men de uitspraak overbrengen op "de grote" en de "kleine man" van wie zich dan de eerste het meeste permitteert.

weduwnaar

Een man wiens vrouw onlangs was gestorven, kwalificeerde zichzelf meewarig als "een paard zonder voerman". Duidelijk genoeg: bij paarden zonder voerman ontbreekt de nodige leiding.

geld - armoede - verliezen

"Ge leert de waarde van een vijftiger (rijksdaalder) pas kennen, als ge er ene moet gaan lenen." Een pittige waarheid, die niet nalaat een milde glimlach op te roepen. Er wordt in uitgedrukt hoe moeilijk het is aan geld te komen wanneer men in nood zit. Er is nog een andere verklaring mogelijk, bijvoorbeeld men waardeert geld pas als men het verloren heeft. Nog iets breder: men waardeert iets eerst als men het niet meer bezit. De Italianen zeggen daarvoor, dat de ezel zijn staart pas kent als hij hem verloren heeft.

kwaliteit - standsverschil

Een mens behoeft niet steeds het duurste of het beste van het beste te bezitten om uit de voeten te kunnen. Dat vertalen onze Brabantse mensen met een onbewust, sterk gevoel voor de beeldende kracht van hun taal heel origineel met: "Krom hout brandt even goed als recht". Daar valt zelfs geen speld tussen te krijgen. Het is eigenlijk fantastisch hoe hier in een simpel, kort zinnetje het bijkomstige de hoofdrol toebedeeld krijgt!

De uitdrukking bezit nog een tweede betekenis: Men behoeft het niet steeds in hoge rang of stand te zoeken, ook omgang met mensen van zogenaamde "lagere stand" kan even waardevol zijn.

lichaamsgebreken - scheel

We brachten in het verleden hier al eens enige uitdrukkingen, die het scheel kijken op de korrel namen. Er kwamen nog twee nieuwe op ons bureau gedwarreld. De ene: "Hij kijkt in de andere week!" De andere legt er bij de overdrijving nog een schepje op met: "Hij kijkt zo scheel, dat-ie het zweet kruislings over zijn rug ziet lopen!" En daarmee weet iedereen subiet hoe verschrikkelijk scheel dat wel moet zijn. We kunnen er iets van maken!

TILBURGER

Nummer 115

NS-jargon

Een spoorman te Tilburg, die zelf niet van Tilburgse origine is, zendt ons enige uitdrukkingen, die - volgens hem - specifiek in Tilburg werden gebruikt en nog wel gebruikt worden door het personeel van het station en van de vroegere seinhuizen. We hebben hier te maken met een voor de buitenstaander duistere beroepstaal, zoals men die in verschillende beroepen aan kan treffen. Als we hier over taalplastic praten, bedoelen we die taal eigenlijk niet, wat niet wegneemt dat ook deze soms zeer plastisch kan zijn. Alleen valt dit voor de buitenstaander vaak moeilijk te beoordelen. Voor de spoormannen in Tilburg willen we toch doorgeven, wat er op onze schrijftafel kwam gedwarreld.

NS-jargon

"Laot 'm bij jou mar efkes vur de pin staon". (Laat hem bij jou maar even voor de pin staan.)
Daarmee bedoelde men, dat de seinhuiswachter een trein voor de seinpaal moest laten wachten.

NS-jargon

Men kon ook te horen krijgen: "Laot 'm bij jou mar efkes van de pin ruken" (ruiken). Dit betekende, dat een seinhuiswachter een trein het gele vóórsein moest laten zien. Op dit sein remde de machinist af en reed dan langzaam op tot het inrijsein. Daar kon hij dan meestal doorrijden, nadat een andere trein die voorrang had, bijv. een personentrein met een goederentrein, met hem gekruist had. Dit kwam vroeger veelvuldig voor bij het Longa-terrein. Toen er maar drie "overspannen bruggen" over het kanaal lagen, moesten hier zware kolentreinen uit het zuiden kruisen met treinen uit richting Den Bosch. Dan kreeg de seinhuiswachter bij post Tba opdracht een goederentrein uit het zuiden "aan de pin te laten ruken".

NS-jargon

Een nog veel gebruikte uitdrukking van rangeerpersonnel was: "D'n platluis zit op z'n k...". Daarmee werd bedoeld, dat het kleine rangeerlocomotiefje, dat de goederensporen moest uitrangeren langs de sporen aan de Spoorlaan, deze wagons niet kon trekken omdat het er te veel waren. De wielen van het locomotiefje sloegen dan door (tolden) en daar zat "de platluis" dan! Inzender meent, dat deze laatste uitdrukking echter ook wel op andere plaatsen in Brabant in zwang was. Hiermee stappen we van het spoor af.

verwaarlozen - contaminatie

Wanneer iemand de "hele boel laat verslabakken" verwaarloost hij de zaak. We hebben hier te maken met een contaminatie van "slabakken" en "verwaarlozen", zoals we die ook aantreffen bij optelefoneren (telefoneren en opbellen), uitfotograferen (fotograferen en uitbeelden), verassureren (assureren en verzekeren). Van Dale noemt slabakken Zuid-Nederlands en het betekent dan bij hem: niet meer flink aanpakken, slecht gaan, kwijnen. Dit slabakken is vermoedelijk weer een

verlengde van "slakken", wellicht door contaminatie met "slabben", dat slobberen of kwijlen beduidt.

helemaal - heel

Volkomen nieuw was voor ons de uitdrukking: "Ik heb het olling gedaan", wat betekenen moet: "Ik heb het helemaal gedaan". Dit is geen Tilburgs. Het moet uit de Kempen stammen, waar men ook schijnt te spreken van "een ollinge appel", wat hele appel zou zijn.

weven

Nu weer wat dichterbij huis met: "Onze vader is zijn krukken aan het uitzetten". Ook hier is van geen taalplastiek sprake, tenzij de uitdrukking een bredere betekenis zou hebben dan de letterlijke. Wat we niet aannemen. Omdat het echter gaat om een oude specifiek Tilburgse term, waarvan nog maar weinigen de betekenis kennen, willen wij hem toch voor het nageslacht vastleggen. De hier bedoelde "krukken" waren een soort ruimgetande, houten vorken, die de voormalige huiswever bij zijn woning uitzette voor het drogen van de gelijkde ketting voor zijn weefgetouw. Met een ijzeren pin werden voor het uitzetten van die krukken eerst gaten in de grond gestoken. Volgens een mededeling in de NTC van 14 september 1929 is destijds een dergelijke pin "aan het museum" afgestaan.

treuzelen

Een vrouw, die "aan de lèter blijft" is een vrouw, die alsmaar treuzelt. We kennen ook het werkwoord "lèteren" in de betekenis van "treuzelen". In plaats van "treuzelen" gebruiken wij ook "melken". Nu luidt dat in het Frans: tirer le lait. Zou hier dat "lèteren" soms vandaan komen?

drinken

"Stoot nog maar eens tegen de wieg" zei een Tilburger toen hij bedoelde: Schenk nog maar eens een borreltje in.

duivel - geschil

Bij een niet opgelost geschil placht men te zeggen: "God zal oe mikken (???) maar de duvel zal oe pikken".

sterven - afzetten

Een dode wordt "afgelegd" en dan komt hij met een "hemd zonder zakken" in de kist. Men kan in Tilburg echter ook op een minder definitieve manier "afgelegd worden" en dan wordt men "afgezet" of bedrogen of "in het pak gedaan".

TILBURGER

Nummer 116

belendend

We wisten waarlijk niet wat er bedoeld werd, toen een Tilburger in een gesprek zei: "Hij is mijn galander". Nu zijn wij er achter gekomen, dat hij "gelande" bedoelde. Een "gelande" is een belendende eigenaar, speciaal van grond. Van Dale geeft het woord als ABN en acht het blijkbaar niet eens verouderd, al lijkt het ons weinig gebruikelijk. "De naaste gelanden" zijn de eigenaars van de naastbij gelegen landerijen. Geen wonder dat het wat verbasterde woord uit de mond van een boer viel. Men vindt het ook nog terug in "ingelanden", waarmee de eigenaars van land in een gedijkt gebied, bijvoorbeeld van een waterschap of polder, worden aangeduid.

vrijgevig

"Een echte Tilburger kijkt niet op een bos peejen als-ie het loof maar krijgt voor de konijnen". "Niet

op een bos peejen kijken" heeft de waarde van niet krenterig zijn. De toevoeging lijkt ons weer een symptoom van de lust tot humor en breedsprakerigheid.

verkwisten

In "dat zijn allemaal kosten op het sterfhuis" ontmoeten wij een in onze streken zeer gangbare uitdrukking. Men bedoelt: allemaal weggegooid geld, dus geld waarvan men geen profijt heeft. We kunnen met deze uitdrukking echter geen aanspraak maken op gewesttaal. Ze blijkt tot het Algemeen Beschaafd Nederlands te horen.

vriendschap - overlopen

Van levenswijsheid getuigt: "Houd je buurman in ere, maar doe nooit je heg uit". Ze spreekt zich uit voor goede nabuurschap, doch waarschuwt er tegelijkertijd voor, dat men elkaar niet dient te "overlopen". Enige "privacy", zoals we dat tegenwoordig graag in ons nieuwe "Nederlands" noemen, moet er bewaard blijven om te voorkomen, dat het op een kwade dag misgaat. De toevoeging, waarop men eigenlijk na de eerste raadgeving helemaal niet berekend is, zorgt door haar abruptheid voor een geestig effect. Ze roept een milde glimlach op. Wel fijne humor!

vogelpoep

Aardig uit de hoek ook kwam de Tilburger, die onverwacht van een overvliegend vogeltje een "ridderorde" kreeg. Zij bedierf zijn goed humeur echter niet, want zijn reactie luidde: "De natuur is mooi, maar niet op een blauw pak!"

overbekend

Iets kan zó doodeenvoudig of algemeen bekend zijn, dat onze mensen dit menen te moeten onderstrepen met: "Dat weet een boer met een vat luis".

moe - "liggen en leggen"

Die uitspraak is zeker niet van toepassing op de volgende wens: "Ik wou dat ik een aai (ei) was, dan kon ik ook geleej (gelegd) worden". Dit wordt gezegd door iemand, die moe is en lust heeft om te gaan liggen rusten.

De geestigheid schuilt in de "verwarring" van de werkwoorden "leggen" en "liggen". Ons dialect biedt daar de ruimte voor. "De kiek leej 'n aai" (de kip legt een ei) en wie op bed ligt, "leej te bed". Beide gevallen onvoltooid tegenwoordige tijd en zelfde woordvorm. Het verleden deelwoord is in beide gevallen ook "geleej". In het Algemeen Beschaafd Nederlands gaat de aardigheid niet op, want dan krijgen we met respectievelijk "legt" en "ligt" te maken. Voor de verleden deelwoorden hebben we daar: "gelegd" en "gelegen".

lopen - pantoffelparade

Wel specifiek Tilburgs moet het werkwoord "gruiteren" zijn, al kunnen wij ons niet herinneren het ooit te hebben gehoord. Het zou duiden op de vroegere pantoffelparade in de Heuvelstraat. Dat was het heen en weer wandelen van jongelui tussen de beide winkels van De Gruyter. Er bevond er zich immers één op de hoek van de Heuvel en één bij de Markt, die er nog is. In onze jeugd noemde men die pantoffelparade: "een Heuvelstraatje pikken" en méér kernachtig dan fijngevoelig: "mèskesmert" oftewel: "meisjesmarkt". Met die vertaling verliest het woord echter heel zijn lokale kleur.

TILBURGER

 Nummer 117

meteen

"Ik zal het te post en te péerd (paard) doen", zei onze man en hij bedoelde daarmee, dat het onmiddellijk gebeuren zou. Dus zoals ze in Tilburg ook graag zeggen: "aachtermekare!" Wie "summedene" (zo meteen) zegt, wordt ook nog wel verstaan, al lijkt ons deze samenstelling tegenwoordig minder gangbaar dan de eerder genoemde.

klagen

Het is niet zo leuk voor een mens met een varken vergeleken te worden. We doen dat echter toch met de vergelijking: "Hij is net als de vèrkens, hij wordt knorrende vet". Het gaat hier om iemand, die steeds maar wat te mopperen heeft, terwijl het hem van alle kanten voor de wind gaat.

ijdel

Het dragen van een boord heeft bij de "gewone man" niet steeds tot een dagelijkse vertoning gehoord. Wie daarmee op een weekse dag aan de ijdelheid offerde, kon te horen krijgen: "Hedde oe (oew) wit-weken veur!"

duivel - moeilijkheden

Verkeert iemand in een moeilijke positie en vertoont hij daarvan de uiterlijke tekenen, dan "spartelt hij als een duivel in een wijwatersvat". Zo'n vat is natuurlijk wel de allerlaatste plaats, waar een duivel zich behaaglijk kan voelen.

weten - "aan"

Typisch gewestelijk lijkt ons het gebruik van het voorzetsel "aan" in de uitdrukking: "Ik ben er goed aan bekend". Bedoeld wordt dat men goed op de hoogte is. In het ABN zou men hier "mede" in de plaats van "aan" gebruiken.

veronderstellen

Een opvallend gebruik van het werkwoord "schatten" zien wij ook in het zinnetje: "Ik schat niet, dat hij vóór elf uur thuis komt".

opvoeding

Wie ergens "niet mee opgebracht" is, geeft aan op een andere wijze dan de gevraagde of gedemonstreerde te zijn opgevoed. In meer algemene zin kan het ook de afwijzing betekenen van een bepaalde houding of gedragslijn. Dit op gronden van fatsoen of ethiek. Van Dale noemt "opbrengen" in de hier aangegeven zin Zuid-Nederlands.

snoep

In de vroegere snoepwinkeltjes, waar de jeugd haar zondagse cent ging "verbrassen" door voor een halfje te kopen en dan een halfje terug te vragen, zag zij zich o.a. in haar keuze ook gesteld voor een bepaald soort snoepgoed, dat uit de circulatie verdwenen schijnt. Het betrof hier nogal vrije grote blokjes, waarin vermoedelijk nogal wat druivesuiker verwerkt zat, die rose van kleur waren, doch die als hoofdkenmerk de erin verwerkte, hele olienootjes bezaten. Zo'n brok in je mond betekende letterlijk een hele mondvol. Wij hoorden dit snoepgoed, dat bij de Hasseltse kapel in de meimaand nooit op de kraampjes ontbrak, betitelen als een "bakkusvol".

Een minder smakelijke kwalificatie luidde: katespauw. Dit woord legde een associatie met braaksel van een kat. Het vertoonde hiermede op het eerste gezicht wel enige overeenkomst. Smakelijk eten!...

groeien

Als een jongen of een meisje een opvallend snelle groei in de lengte vertoont, dan "groeit hij (of zij) tegen de schaans omhoog". We hebben hier te denken aan de "schansmuur", een woord dat iedere Tilburger verstaat, maar dat we in deze strikte zin niet in Van Dale zagen staan.

op stap

Uitgaan met de bedoeling flink te verteren en "zijn rolletjes eens te laten aflopen" wordt wel weergegeven met "op reep gaan". Voor hetzelfde noteerden wij ook "bombezjoeren".

verbazen

Verbazing brengen wij o.a. tot uitdrukking met de uitroep: Ben je nou helemaal belaitafeld! Het gekke voltooid deelwoord is gefabriceerd uit het zelfstandige naamwoord "laaitafel". Van Dale noemt zo'n ding ladenkast, d.i. een kast met enkel laden erin. Eertijds in zwang bij onze grootmoeders, thans weer opnieuw opduikend in het kader van de antiek-psychose. We zullen er nu echter wel geen "laaitoffel" meer tegen zeggen, want dat klinkt beslist niet duur genoeg.

Hoe zo'n ladentafel een plaats in onze uitdrukking heeft gekregen? Eigenlijk is het toch te gek om los te lopen. Juist. En dat is dan precies de zin ervan: Zij brengt verbazing tot uitdrukking. Dat kunnen we trouwens ook nog met: "Zeg maak 'et nou efkes!" (Zeg, maak het nu even).

wegvallen letter "t"

We vinden hier gelegenheid op een typisch grammaticaal verschijnsel in het Tilburgs te wijzen. Het is het uitvallen van de letter "t" in bepaalde gevallen. Kijk maar: "Ge mokt" en "Ge moak'et wel bont", "Ge meugt" en "Ge meug'et nie van ons moejer". Zó ook: "Jè, dan val'et op de grond", "Ge schrèèv't mar's over" (Je schrijft het maar eens over).

TILBURGER

Nummer 118

ouderwets - geloof

Uit de Kempen stamt het gezegde: "Hij is van het Oud-Castels geloof". We hebben dan te maken met een mens van de oude trant, die zeer gehecht is aan de zeden der vaderen. Behalve in onze Kempen wordt de uitdrukking ook gebruikt voor het Belgische Casterle, dat tussen Turnhout en Geel ligt. Men neemt aan, dat het gezegde een historische grond heeft. Tussen 1573 en 1664 zou er te Castelre, op het gehucht Houtem, veel door hervormden zijn gepreekt. Maar de mensen liepen niet hard om te komen luisteren. Ten onrechte werden de bewoners, waaronder de actie plaatsvond, elders toch wel eens van ketterij verdacht. Omwonenden hadden daarom de gewoonte aangenomen te vragen "van welk geloof" men was. Het antwoord luidde dan gewoonlijk: "Van het Oud-Castels geloof". Dit gezegde werd later belachelijk gemaakt en men vond verschillende artikelen of geboden uit, die tot dat geloof zouden behoren. Sommige mensen weten twee of drie artikelen te noemen, een enkeling komt tot meer, vertelt Cornelissen. Hier zijn er drie:

1. Kopaf is een dodelijke wond.
2. Een geseling met een brandmerk is geen pluimstrijkerij.
3. Als twee oude wijven vechten is het geen kinderspel.

Er bestaat nog een elfde gebod van dat "oud Castels geloof". Dat luidt: "Houdt wat je hebt en laat je niet foppen". Allemaal grapjasserij.

kwaad - grillig

"Wie het op zijn horens heeft" is kwaad. Vaker dan die "horens" treden in deze uitdrukking echter de "heupen" op. Voor ons gevoel betreft het hier niet een zo maar individueel geval van kwaad worden. Er lijkt iets van herhaling of terugkeer in te zitten. Vandaar dan ook dat men te horen kan krijgen: "Hij heeft het weer op zijn heupen".

bronchitis - verkouden - geluk

Onze mensen kunnen het ook nog "op de borstrok hebben". Dat betekent heel iets anders. Heeft iemand het op z'n borstrok, dan lijdt hij aan bronchitis of is toch minstens behoorlijk verkouden. In zo'n geval kan het slachtoffer "zich zo gelukkig voelen als een hond, die op zijn verjaardag verdrongen wordt". En daarmee is dan ironiserend het negatief van wat men onder geluk verstaat

ontwikkeld.

profiteur

De man van wie gezegd wordt: "Hij komt enkel veur de schap" verschijnt ten tonele als er ergens wat gratis verkrijgbaar is.

herinneringen

"Oude voerlui horen nog graag de zweep knallen" betekent dat oude mensen het over het algemeen prettig vinden over het beroep te praten, dat zij vroeger hebben uitgeoefend.

verrassing

Heeft men te maken met een gebeurtenis, die verrassend werkt doordat ze zich zo zelden voordoet, bv. wanneer iemand die altijd gelijk moet hebben eindelijk eens iets toegeeft, dan kan hij te horen krijgen: "Dat zullen we mee rood op den almanak zetten!" of "Dat zullen we op de balk schrijven". Beide uitdrukkingen duiden er op, dat men het geval zó uniek acht, dat het waard is onthouden te worden. Het "rood" wordt ontleend aan de vroegere blok-scheurkalenders, waarvan iedere dag een briefje diende te worden afgescheurd. Die briefjes plachten aan de achterkant voor onze huidige smaak nogal flauwe moppen en raadsels te bevatten. Op dit soort almanakken stonden de zondagen met rode datums aangegeven.

onzekerheid

Acht men het bestaan van iets niet uitgesloten maar toch wel erg twijfelachtig, dan kan aan het scepticisme uiting gegeven worden met het beeld: "Schooiers te paard ziede nie veul".

fiches

Van "blekke miekes" hoort men al lang niet meer spreken. Oude Tilburgers zullen u echter nog vertellen, dat dit blikken plaatjes waren ter grootte van een dubbeltje. Zij waren geponst uit de eenmaal in zwang zijnde blikken garenpipen of tuiten. Men gebruikte ze o.a. in patronaten als fiches bij het kaartspel.

bijbrengen - contaminatie

Heeft men iemand iets aan zijn verstand gebracht, dan heet dat wel, dat men hem het heeft "uitbeduid". We stuiten hier weer eens op een foutieve samenstelling van twee verschillende woorden en wel: uitleggen en beduiden of aanduiden.

TILBURGER

Nummer 119

schemering - donker

Als een Tilburgse moeder tussen "grauwen en blauwen", dat is tussen licht en donker, zat te breien en een kind tussen haar en het raam ging staan, placht die moeder te zeggen: "Ge zijt 'nen grote lanternen maar ge gift nie veul licht". Dat slaat dus op iemand, die "in het licht staat". Men kan de uitdrukking ook thans nog herhaaldelijk tegenkomen.

boter

Een mevrouw die over "kneut" op de boterham sprak, bleek daarmee margarine te bedoelen. De tegenhanger daarvan is roomboter. Dit woord placht vroeger in Tilburg nauwelijks te worden gebruikt door de volksmond. Die hield het dan op "goei boter". De margarine ging in de eerste tijd van haar bestaan voor niet al te best door. Tussen "goei boter" en margarine werd een soort

prestigestrijd uitgevochten. Wie margarine at, werd "er op aangekeken". "Goei boter" daarentegen gold in zekere zin als statussymbool. Er waren mensen, die er groot op gingen, dat bij hen geen margarine in huis kwam. Geen denken aan. Die prestigestrijd heeft de margarine - ondanks schimpliedjes, welke er op werden gemaakt - in ieder geval niet verloren.

ruilen

"Tuitelen" is ruilen, vooral wanneer dit bedreven wordt door kinderen. Het is het gewestelijke woord voor "tuisen", dat de betekenis heeft van bedrieglijk ruilen of kwanselen. Houdt verband met het Duitse "tauschen" (ruilen). De verandering van de "au" in "ui" komt bij de vergelijking van het Nederlands en het Duits vaak voor.

ruigte

De met de natuur vertrouwde boer of buitenmens hoort men nog wel eens van "rugt" praten. Hij bedoelt daarmee lage gewassen, zoals bunt, hei, struikjes en allerlei onkruid, dat in de natuur wild door elkaar groeit zonder dat de mens er naar omkijkt. Eigenlijk dus een soort wildernis. In dit geval sprak het Middelnederlands van "ruuchte" of "ruychte".

beledigen

"Hij was er flink mee veraffronteerd", zei de kwebbelende buurvrouw, toen ze het over haar zich beledigd voelende buurman had. Voor de zoveelste maal werd er weer een mondje verbasterd Frans gesproken. Daar kennen we het woord "affront" voor belediging en het werkwoord "affronter". Als we dit laatste woord eens goed bekijken, betekent het eigenlijk: met de schedels tegen elkaar stoten.

bang - weven - bazig

Wat doet eigenlijk een mens, die "van bangigheid in z'ne schéémelkuil kruipt"? De man verbergt zich uit angst, maar in wat voor een kuil? We zitten hier echt bij de vroegere thuiswevers. De pedalen van zo'n ouderwets weefgetouw, waarmee de wever de sprong van de ketting (schering) verzette, droegen de naam van "schéémels". We hadden hier te maken met houten latten van ongeveer anderhalve meter lengte. Het uiteinde van elke lat scharnierde aan een spil en aan het andere uiteinde waren de touwen van de kammen bevestigd. Die kammen hingen betrekkelijk laag bij de grond. Opdat de wever voor de benodigde "sprong" de latten diep genoeg zou kunnen intrappen, had men daaronder een gat in de vloer gemaakt.

Er gaat de legende van een man uit onze streken, die zó bang voor zijn vrouw was, dat hij soms in die kuil, d.i. de schéémelkuil, kroop. Grappenmakers vertellen daar nog bij, dat de pantoffelheld dan riep: "Om te laten zien, dat ik de baas ben in huis, kom ik er niet uit en blijf ik hier zitten". Ja, ja, ze konden het mooi vertellen met al hun armoe.

zwerper

Werd er van iemand gezegd, dat hij "een rooi (rood) paspoort bezat", dan had men meestal met een landloper te maken. Het mocht dan wel geen bandiet zijn, maar hij ging in ieder geval niet voor een maatschappelijk aangepaste figuur door. Zo iemand had wel eens in een strafkolonie gezeten. De uitdrukking vond echter haar oorsprong in het soldatenleven. Er is een tijd geweest, dat vrijwilligers die wegens wangedrag uit de militaire dienst werden ontslagen, een op rood papier gedrukte pas of identiteitsbewijs meekregen.

overspel

"Met de smalle trouwring getrouwd zijn" camoufleert voor de buitenstaander, die de uitdrukking niet verstaat, het niet zo nauw nemen met de echtelijke trouw.

arbeiders - kiel

De boezeroentjes zijn wel uit de mode en daarmee raakt de betekenis van de woorden "Jan Boezeroen" ook steeds meer op de achtergrond. Er werd een werkman en eveneens de collectieve werkmansstand mee aangegeven. De benaming kwam voort uit de kiel van meestal blauw

gestreept katoen of linnen. Men wil het woord afleiden van het Franse "bourgeron", van het Waalse "bourge", de naam van een grove linnen of wollen stof. Er zijn in Tilburg ooit heel wat boezeroentjes gedragen.

TILBURGER

Nummer 120

huishoudgeld - geldbuidel

Een oude Tilburgse moeder placht te zeggen: "Mijn ogen zijn nog niet open of m'ne zak gaat ook open". Een nogal duistere uitlating. De vrouw bleek er mee te bedoelen, dat zij, zo gauw de nieuwe dag was aangebroken, al moest beginnen met te betalen voor allerhande, huishoudelijke uitgaven. De zak, waarvan hier sprake is, dienen we ook inderdaad letterlijk als een zak op te vatten en wel als een specifieke zak, die vroeger de nogal dik met rokken behangen vrouwen onder de bovenrok plachten te dragen. Ook jonge meisjes en kinderen waren hiermede uitgerust. Het betrof een met lintjes om het middel gebonden zak van vrij groot vierkant formaat. Hij was vervaardigd van zwarte maar ook wel van witte stof en had in het midden een split. Daar kon heel wat in geborgen worden. Om hem te bereiken moest echter steeds de bovenrok worden opgetild.

bezig zijn - kinderen

"Een kind moet ruren of truren" betekent, dat een kind altijd bezig dient te zijn met iets te doen. Zit het maar stilletjes voor zich uit te staren, dan is dit geen goed teken. Dat "truren" zal men wel moeten zien als "treuren", waarvan dan de vrijmoedige verbastering terwille van het rijm zal hebben plaatsgehad.

Baarle-Nassau - verrassing

"Bij God en in Baol is alles mogelijk" luidt een gezegde in Baarle-Nassau. Dit slaat op de merkwaardige enclave-toestand tussen Baarle-Nassau en het Belgische Baarle-Hertog, die tot de meest vreemde situaties leidt, waarop we hier thans niet verder behoeven in te gaan, omdat ze in onze streek genoeg bekend zijn.

kinderen - verzorgen

Onder een "haawkiendje" verstaan onze mensen een "zorgenkind", bv. een achterlijk of invalide kind, dat niet in staat zal blijken ooit op eigen benen te staan. Het "haaw" in de samenstelling stamt van het werkwoord "houden", dat in ons dialect als "hawe" uitgesproken wordt. Zoals bij praktisch alle werkwoorden wordt bovendien dan ook nog de eind-n weggelaten.

pastoor - weduwe

Op de ons gestelde vraag wat er onder een "pastoorsweeuw" verstaan dient te worden, moeten we helaas het antwoord schuldig blijven. We weten er niet méér van dan dat we hier met een al of niet echte weduwe te maken hebben. Maar misschien kan een lezer(es) ons wel uit de droom helpen.

lui

Wie zich toegeroepen hoort: "Gij zult van het werken genen kromme rug krijgen", behoort zeker niet tot de uitslovers. Hij legt weinig activiteit aan de dag en neemt het er gemakkelijk van.

verkering - wachten

Een jongen, die "staat te schilderen" wacht buiten op een meisje. Het ligt voor de hand, dat de uitdrukking in verbinding staat met het op schildwacht staan van een soldaat. Een soldatenwachthuisje hebben we dan ook wel ooit "schilderhuisje" horen noemen.

zwijgen - blaren

Een aardig voorbeeld van overdrijving ligt in de uitspraak: "Den dieje, die zal ook geen bleinen op z'n tong krijgen". Ze slaat op een man, die weinig of niet pleegt te praten. "Blein" betekent "blaar". Hebben we met een vrouw te maken - wat dan wel een uitzonderlijk geval schijnt te zijn! - dan zouden we in plaats van "den dieje" in Tilburg "de die" zeggen.

woordgeslacht

Voor hen, die met het geslacht der woorden in de knoop zitten - dat komt zelfs wel tot in deze krant voor! - is het interessant te weten, dat degene die het Tilburgs dialect kent, hier een goede houvast heeft. Men hoeft slechts na te gaan of in Tilburg in een zinnetje als het hierboven vermelde "den dieje" of "de die" wordt gezegd. In het eerste geval is het woord mannelijk, in het tweede vrouwelijk. Onze mensen hebben dat ezelsbruggetje echter niet nodig, want ze bezitten, met onze zuiderburen, een zeer zuiver gevoel voor het woordgeslacht, al neemt dat bij het op de achtergrond raken van de gewesttaal steeds meer af. Degenen, die wél behoefte aan een ezelsbruggetje hebben, kunnen het helaas meestal niet gebruiken, omdat ze het dialect niet kennen. En zo zitten we dus in een kringetje te praten. Wat ons echter niet verleiden kan tot het inslikken van het gesignaleerde verschijnsel.

kiezen

"Ge kunt niet blazen en tegelijkertijd de rook in je mond houden". Hiermede wordt op een plastische manier aangegeven, dat men geen twee zaken die elkaar uitsluiten tegelijk kan doen. Men zal dan óf het één óf het andere te kiezen hebben.

meevaller

En dan tot slot: "Twaalf eieren en dertien kuikens!" Dat betekent: een buitenkansje of een meevaller. Wie zal dat betwisten!

TILBURGER

Tilburgse Taalplastiek 121-130

onder redactie van Ben van de Pol

Nummer 121

besteden

"Met geld en tijd komt ge altijd wijd." Behalve zijn gewone betekenis heeft deze uitdrukking ook nog een bredere zin. Dan betekent zij, dat goede dingen gerust wat geld en tijd mogen kosten.

opties

Het is altijd gemakkelijk en handig over méér dan één mogelijkheid te kunnen beschikken. Lukt het een niet, dan heeft men tenminste nog het andere. Wij hoorden dit kernachtig onder woorden brengen met: "n Muis heeft méér dan één hólleke" (holletje).

begaan, laten

"Laat hem maar uittuieren" zei onze man en hij bedoelde daarmee, dat men de betrokkene zijn gang moest laten gaan, hem de ruimte moest geven. Hij had ook nog kunnen zeggen: Laat hem maar betijen. Wat het laatste betreft: dit betijen is Middelnederlands en komt van het nog oudere betfen. Het leeft nu voort onder de vorm "tijgen". Het betekent eveneens: zijn gang gaan of zijn uitwerking laten hebben. Een bijzonderheid daarbij is verder, dat "betijen" alleen voorkomt in de onbepaalde wijs.

grazen

Tuieren betekent volgens Van Dale: vastleggen, maar meer speciaal een geit of koe laten grazen aan een touw, dat met een paaltje in de grond is bevestigd. Wij menen dat in onze streek, waar het woord tuieren vroeger op het platteland nogal veel gebruikt werd, het toch ook nog een enigszins andere betekenis had. Als men sprak van "de koei tuieren", werd daarmee ook wel bedoeld een koe langs de wegberm onder toezicht laten grazen. De koe liep dan vrij, maar kon ook vastgebonden zitten aan een touw, dat degene die de koe tuierde in de hand hield. Dit "koei tuieren" was vaak een speciale taak voor kinderen. Wij herinneren ons een schoolmakker, die te laat in school kwam en als excuus aanvoerde, dat hij: "De koei had moeten tuieren". Tuien betekent met een touw vastmaken en komt van het Middelnederlandse: "tuderen", vastbinden van het vee in de wei. Een "tûder" of "tudder" was dan het touw waarmee dit vastbinden geschiedde. Hiermee zijn we dus bij de door Van Dale gegeven verklaring.

armoede

Het woord "kaol(kaal)jaker" ligt niet ver af van een scheldwoord. Het is van toepassing op een onbemiddeld man, die dit poogt te verbergen door heer te spelen.

koppig

Wordt een man gekwalificeerd als "bruist", dan hebben we met een stug en koppig iemand te maken, die weinig sympathie geniet. Van Dale geeft het bijvoeglijke naamwoord "bruistig" als gewestelijke taal met de waarde van: wild, ruw, opvliegend, wat dus niet helemaal onze opvatting dekt.

bedriegen - beetnemen - snuiten

"Laat je niet besijpelen" zo klinkt de waarschuwing zich niet te laten beduvelen. Dit "besijpelen" ziet er op het eerste gezicht wat Bargoens uit. Wij denken echter toch liever aan sijpen, sijperen en sijpelen, dat met langzaam nat worden te maken heeft. In onze gewesttaal zit aan bedrogen worden ook wel de gedachte van nat, i.c. beplast worden, verbonden. Van Dale geeft als gewestelijke taal van Zuid-Nederland "sijpende nat". Wij gebruiken dat niet. Wèl een hierop veel lijkende platte "verbastering", die echter toch niet hiervan behoeft te zijn afgeleid. Zij kan wel aan het hierboven

terloops gereleveerde, méér directe beeld, ontleend zijn.

Voor bedriegen of beetnemen kan men ook te horen krijgen: snutten. Bv. in de uitdrukking: Gij zult mij nie snutten! We hebben hier te maken met het verouderde gewestelijke werkwoord "snuiten", dat beetnemen betekende.

"Snutten" komt hier en daar nog voor als "snuiten" in een andere betekenis, nl. van: zijn neus snutten.

genoeg

"Mispels... die heb ik als jongen zat op" zei de bejaarde spreker. Het opvallende hierbij vonden wij, dat het woord "zat" hier eigenlijk gebruikt wordt in de betekenis van "vaak genoeg of heel vaak". Die van "verzadigd", stammende van het Latijnse "satur" dat "zat" werd, blijft hier teruggedrongen.

kapsel

Een vrouw die trots met een fraai kapsel verscheen, werd door een cynicus tot wat meer bescheidenheid gemaand met de niet mis te verstane bemerking: "'t Is zund (zonde) van 't köpke (hoofdje) dat het rotten moet!" Egards aux dames! Hoffelijkheid jegens de dames is anders.

TILBURGER

Nummer 122

weer - mist

Een verteller van sterke verhalen merkte langs zijn neus weg op, dat - tijdens zijn avontuur - "de mist zó dik was, dat hij er zijn fiets tegenaan kon zetten". Niet alleen een heerlijke overdrijving met komisch effect, maar ook een prachtig voorbeeld van taalplastiek, dat de gewone man zo maar uit de mond viel. Men ziet de mist plotseling als een muur voor zich staan.

meel - verwaarlozen - in orde

Diezelfde man zei ook: "Nou, het is weer klaore blom gewist". Met die "klaore blom" is bedoeld "klare" bloem. Dit laatste woord in de betekenis van "meel". Maar daarmee wordt de uitdrukking nog niet duidelijk. Men gebruikt ze in Tilburg om aan te geven, dat een taak niet naar behoren werd vervuld of dat de betrokkene een chaos heeft achtergelaten. Eigenlijk zegt ze: "Het is weer dik in orde geweest", maar dat is ironisch bedoeld en moet opgevat worden in de betekenis, dat het mis was. Om een voorbeeld te geven: Een nachtploeg in een bedrijf neemt de taak van de dagploeg over. Die nachtploeg treft dan nog werk aan, waarvan verwacht had mogen worden, dat het door de dagploeg reeds verricht zou zijn. In zo'n situatie kan de nachtploeg de uitdrukking gebruiken om haar afkeuring over de dagploeg uit te drukken.

Van "klare bloem", fijn gezeefd meel, pleegt in de bakkerij het zgn. kleingoed gebakken te worden. Dit komt het laatst aan de beurt als de oven wat is afgekoeld. De uitdrukking waarvan we uitgingen, geeft derhalve meesmuilend aan, dat het kleingoed is blijven liggen, dus dat het laatste deel van de arbeid niet werd uitgevoerd.

Onder dezelfde omstandigheden zou ook gezegd kunnen worden: "Het was weer dikke mik". Zonder ironie gebruikt betekent deze uitdrukking evenwel, dat iets goed in orde is.

nooit

"Als het lukt, dan kalft den os" kan men wel eens te horen krijgen. Wanneer een os die nooit kalft dit toch doet, gebeurt er iets bijzonders, nl. een wonder. Het gezegde bedoelt dus aan te geven, dat de kans op succes praktisch nihil is.

gespuis

Een inzender zit met zijn exotisch uitzierend woord "schroelie moelie" in zijn maag. Geen wonder! Hij heeft hier een verbastering van "schorremorrie" voor zich. Dat betekent: volk van laag allooi oftewel: schorum. Exotisch is en blijft het echter wel, want "schorremorrie" is afkomstig van het Perzische

"sjurmur". En dat betekent niet alleen herrie en verwarring, maar ook: geboefte of tuig. Zo spreken we dus nog een woordje Perzisch zonder het zelf te weten. Maar Tilburg heeft niet het monopolie voor wat dit woord betreft. Het is bekend in het Algemeen Beschaafd Nederlands.

lopen

Gewestelijke taal heeft wel eens woorden, die een bepaalde manier van voortbewegen aangeven, waarbij het ABN het niet zonder omschrijving af kan. We dachten dat we met "kraffelen" zo'n werkwoord bij de kop hadden. Ook treffen we "rondkraffelen" aan. Het betekent zich moeilijk en ongelukkig voortbewegen. Het beste voorbeeld voor "kraffelen" is wel iemand, die begint met het leren schaatsenrijden. Zo iemand "kraffelt" over het ijs en hij kan dan "kraffelèr" genoemd worden. Een kindje, dat nog niet kan lopen, maar zich toch al wel met enige moeite over de vloer weet te verplaatsen "kraffelt in huis rond".

verkeken, kans

Als er van iemand gezegd wordt: "Hij komt as Jaonus mee kraaien naor de mert (markt)" betekent dit, dat hij komt als mosterd na de maaltijd. Het ABN kent: "Hij komt met vijgen na Pasen". Vroeger was de verkoop van vijgen aan een bepaalde tijd gebonden. Na Pasen waren deze bv. niet meer te krijgen, zoals de oudere generaties zich nog zullen herinneren. De kleine, geperste pakjes van tegenwoordig kende men toen niet. Vijgen werden hoofdzakelijk geïmporteerd in de vorm van een zware, onregelmatige klont, verpakt in een biezen mat. Deze manier van verpakking treft men zelden nog naast de meer moderne aan.

kras

"'t Is 'nen echte fiefstaander" en dan dient de Tilburgse mens te weten wat voor soort persoon hij voor zich heeft. Er wordt mee bedoeld een man op leeftijd, die zich enigszins geweld aandoet, o.a. door recht te lopen om nog een goede indruk te maken en jonger te schijnen dan hij is. "Fief" of "vief" komt van het Franse "vif", dat "levendig" betekent.

meteen - drinken

"Aachtermekaar" is een in Tilburg veel gebruikt woord voor "direct". Het houdt in dat een daad snel op een andere volgt. Dit woord roept ons een aardig gevathedje in herinnering. De ene drinker zei tot de andere: "Als gij in oe leven nie zô veul gedronken hadt, zô de nâ een paar huizen hebben". De andere antwoordde: "Vooruit, achtermekare uitdrinken en dan gaon we kijke waor jouw huizen staan!" (Historisch).

TILBURGER

Nummer 123

succes

De man van wie beweerd wordt, dat "hij altijd net naast de paraplu heeft gelopen", heeft allerlei zaken aangepakt zonder daarmee ooit succes geboekt te hebben.

verwaand

"Krijgt iemand het verwijt te horen: "Ge weet zeker nie waar ge vandaan komt", dan wijst dit er op, dat de betrokkene "het hoog in de kop heeft" en het er op aanlegt zijn nederige afkomst te verlooehenen. We kennen daarvoor in onze contreien een nog heel wat plastischer uitdrukking, welke we hier maar onvermeld zullen laten. Wie het vatten kan, vatte het.

armoede

Wie er niet in slaagt de kost te verdienen of het hoofd boven water te houden, "hangt met z'n keel in

de haak". Derhalve een allesbehalve benijdenswaardige positie.

verwaand - kinderen

In een gesprek tussen twee buurvrouwen waarbij een derde over de tong ging, viel de uitdrukking: "Ze zal d're kak wel ophawen as ze eerst maar eens een paor kórtoren heej". De spreekster bleek van oordeel, dat de betrokkene "nogal groot deed" en branie had, maar dat dit wel een beetje minder zou worden zodra er een paar kinderen in het gezin waren. Bruin zou het dan niet langer kunnen trekken.

liegen

We kunnen bij ons "liegen om beterswil". Dat is niet de waarheid zeggen, omdat anders grotere belangen geschaad zouden worden of niemand onaangenaam zou worden getroffen.

weten

Een eigenaardige, gewestelijke constructie zien we ook gehanteerd in een uitdrukking als bv.: "Niet beters te weten of hij had een gabardine regenjas aan". Men houdt hiermede een slagje om de arm, omdat men de positieve uitspraak niet helemaal aandurft. Er wordt rekening gehouden met de mogelijkheid, dat men zich vergist.

berusten

"We zullen dat zo maar laten" is een wat sussende opmerking. Men laat doorschemeren, dat men met de gang van zaken niet akkoord gaat, doch dat men er verder "geen praat over wil maken". Hetzij omdat het niet de moeite waard is, of omdat er anders wellicht een scherp debat zou kunnen ontstaan.

belangstelling

Is men voor iets bijzonder geïnteresseerd, bv. voor een komend feestje, waarnaar verlangend wordt uitgezien, dan "hebben wij het er hard op".

teer - prikkelbaar

Een "krikkel geval" is een teer geval, waarbij gemakkelijk "tegen een kwaad been" gestoten wordt. "Krikkel" staat als Zuid-Nederlands te boek en betekent: Lichtgeraakt of korzelig.

aanstaan - aardig

"Daar val ik niet in" betekent dat de zaak in kwestie niet bevalt, niet met zijn smaak overeenkomt. Mensen kunnen ook "in elkaar vallen" en dan vinden zij elkaar wederkerig sympathiek.

opgave - kinderspelletje

Wie "door de kordons moet" staat voor een moeilijke en onaangename opgave. "Kordon" komt van het Franse "cordon". Het betekent een keten van militaire of andere posten, waarmee een gebied wordt afgesloten.

"Door de kordons moeten" herinnert ook aan een nu wel niet meer gespeeld kinderspelletje. De verliezer van het spel moest dan "als straf" tussen een dubbele rij opgestelde speelgenoten doorlopen. Degenen, die de "kordons" vormden, hadden dan het recht de verliezer zo hard als ze konden met de vuist of de hand op de rug te slaan. Uiteraard zorgde het slachtoffer er daarbij wel voor zo snel mogelijk door de kordons heen te komen.

"uite" - "toeë"

Een merkwaardig gebruik van het bijwoord "uit" treffen we in onze gewestelijke taal aan, wanneer dit woord als bijvoeglijk naamwoord gehanteerd en verbogen wordt. Zo spreken wij wel van "een uite kachel" voor een kachel die in het ABN "uit" is. Hetzelfde geval ontmoeten we ook in "een toeë deur" voor een deur die toe of gesloten is.

lopen

Een typische manier van gaan hoorden wij aanduiden met het gekke werkwoord: "horènkelen". Dat doet iemand, die bij het gaan met de binnenkant van de hielen tegen elkaar schaaft. Tenslotte manifesteert zich dit in het afslijten van de "kontefoors" (verbastering van het Franse "contreforts") van de schoenen. Ons "horènkelen" in deze zin stamt uit de wereld van het paard. Men heeft ook paarden, wier enkels bij het gaan elkaar raken. Zij krijgen ter plaatse kale plekken doordat het haar wordt afgeschaafd. Dat heet "horènkelen".

TILBURGER

Nummer 124

verkwisten

"Als ge koopt wat je lief is, dan verkoopt ge wat oe gerief is." Wèl even een doordenkertje. Het betekent, dat iemand die steeds maar alles koopt waar hij zin in heeft, uiteindelijk op zwart zaad komt te zitten. Hij is dan zijn geld kwijt en dat wordt hier als zijn "gerief" beschouwd. Heel aardig gevonden!

heel

In Moergestel en Oirschot kun je wel eens horen vragen: "Heb je 'nen olligen dag gewerkt?" Men heeft het dan over "een hele dag".

lelijk

We zouden voor een vlijmende hatelijkheid staan, indien de uitdrukking niet doorgaans voor de grap gebruikt wordt. Dit is dan deze, die iemand zich hoorde toevoegen: "Als lelijk zeer deed, wat zoude gij dan een pent (pijn) hebben"...

huwelijk - ruzie

Wanneer het in een echtelijke woning "rookt", heeft dat in ons geval niets met een niet trekkende kachel te maken, maar alles met huiselijke onenigheid. Daar gaat het verhaal van de man, die aan de wandel ging en tot een vriend zei: "'t Rookt bij ons". De vriend bewoog hem toch maar weer naar huis terug te keren. Met lood in de schoenen werd het advies opgevolgd. Een minuut later zag de echtgenoot zich echter door zijn vrouw de deur uitgesmeten. Zijn triest commentaar op de hardhandigheid van zijn kenau was: "'t Rookt er nòg".

trouwen - moetje - onervaren

Wel eens gehoord van een "oliebruid"? Dit is de volkse kwalificatie van een meisje, dat in de zgn. "besloten tijd" van de vasten de "roepen" krijgt, omdat er grote haast bij het huwelijk is. De vastentijd was vroeger een periode, waarin voor de bereiding van het eten nogal veel olie in de plaats van vet werd gebruikt. Misschien kon van zo'n bruidje wel gezegd worden, dat ze "het wiegestro nog achter haar ogen had hangen". Dit betekent dan, dat ze nog "groen", d.w.z. onervaren was.

keuren - verkering - paard

We noteerden een wijsheid, die leert dat men op een vrouw des morgens uit moet gaan, maar op een paard des avonds. Misschien lijkt dit niet zo direct voor de hand liggend. Men lichte toe, dat men de vrouw des morgens moet bekijken, voordat zij zich heeft opgemaakt, en een paard 's avonds als het moe is. Zijn de paardemensen het daarmee eens?

vrijgevig

"We kijken niet op een bos peejen (wortelen) als het loof er maar aan zit". Hiermee wordt op een joviale manier te kennen gegeven, dat men niet krenterig wil zijn. In het veen kijkt men immers ook

niet op een turfje. De toegevoegde conditie is weer een voorbeeld van onze zucht tot breedsprakigerigheid en grapjesmakerij. We zien er echter toch nog iets méér in. Bij peejen zonder loof kan er eigenlijk geen sprake zijn van een "bos". Het loof maakt daarvan een wezenlijk bestanddeel uit.

slordig

"Het is me daar toch een golderij", verzuchtte de man. Hij bedoelde dat het er een bende was in een bepaald huishouden, een "troep" of een echte "rommelzooi". Zou dat "golderij" wellicht een verbastering kunnen zijn van "galanterie"? Niet in de betekenis van "hoffelijkheid", maar als collectieve benaming voor allerlei snuisterijen met meestal daaraan verbonden begrippen van goedkoopheid en afwezigheid van kunstwaarde. Men denke bv. aan de vroegere galanteriekramen op kermissen, die dan hoofdzakelijk speelgoedkramen waren. Deze en andere zaken op dit gebied plachten door de veelheid van artikelen nogal eens een rommelige indruk te maken.

eten - toilet

Had een kind geducht gegeten, dan kon men Tilburgse moeders wel eens tevreden horen concluderen: "Nou, gij zult geen zaand meer afaon".

eten

Plagend konden flink etende kinderen ook te horen krijgen: "Ge eet me de oren van m'nen kop".

gastvrij

Wordt er van een of ander huis gezegd, dat daar "de herring (haring) braoit", dan kan men er van op aan, dat het goed is daar te zijn. Het gaat om een oord, waar men graag blijft "plakken".

lopen

Ooit van het werkwoord "bòlliën" gehoord? Dat duidt een moeizame manier van voortbewegen aan. Men kan bv. door de hoge sneeuw bòlliën. We kennen echter ook een door de sneeuw "baoien" of "baoieren". Hier staan we voor de dialectische omzetting van "baden" in de betekenis van "waden".

trekdier

Tot slot nog even een boer, die geen paard meer heeft. Zo'n man "ligt uit de burrie".

TILBURGER

Nummer 125

teer

Het woord "teergevoeligheid" laat aan duidelijkheid niets te wensen over. Onze mensen zijn echter met één woord niet tevreden. Ze laten hun kans tot het gebruik van beelden dan ook niet voorbijgaan, als ze hetzelfde uitdrukken met: "Weke vleugeltjes hebben weke bekskes, daarom heten ze kwikstertjes". Met zo'n mondvul wordt dan een teergevoelig mens aangeduid.

zeispreuken

Uilenspiegel heeft van alles op zijn geweten. Met betrekking tot deze Vlaamse guit noteerden wij: "Alle begin is moeilijk", zei Uilenspiegel, en hij stal voor de eerste keer een aambeeld.

bijzaak

Wanneer het ondergeschikte prevaleert boven de hoofdzak, als de kosten bv. groter zijn dan de baat, dan "is het kalf groter dan de koe" of "het voer duurder dan de broek". Met "voer" wordt hier uiteraard geen veevoeder maar "voering" bedoeld.

melk

Een blauwe koe hebben we nog nooit ontmoet. De spraakmakende gemeente kent ze echter wel. Ze voert die op als de melk verdacht veel water bevat. Dat is dan "melk van de blauwe koei".

bedriegen - beetnemen

Voor iemand bedriegen, foppen of beetnemen noteerden we verschillende uitdrukkingen, al of niet met enige nuance. Men trekt iemand een staartveer uit, meet hem een broek aan of bindt hem de broek op.

haarkleur

Het bezit van rood haar werd vroeger niet direct als een zegen beschouwd. De roodharige kreeg daarover nogal eens schamperende opmerkingen te horen zoals: "Rooi zie ik nooi" (Rood zie ik node). Liet het slachtoffer zich niet in de hoek drukken, dan vlijmde hij scherp terug: "Beter rooi haar op goede grond dan blond op een ezelsk...!"

vrouwentypes - koopjesjaagster

Wel eens een vrouw als "tuinèkster" horen betitelen? Dat is er eentje, die overal present is waar ze meent iets van haar gading te kunnen vinden of waar koopjes te halen vallen. Een ekster staat bekend als een vogel, die de neiging heeft verschillende dingen weg te slepen, vooral wanneer het om blinkende voorwerpen gaat zoals bv. gouden ringen en zilveren theelepeltjes. Bij kauwen en roeken hebben wij diezelfde hebbelijkheid vastgesteld. Die legden ook een voorkeur aan de dag aan de vroeger veelal rode lucifers.

kijken

Een ekster houdt er een paar pientere oogjes op na. Daaraan danken we de vergelijking: "Zo hel kijken als een ekster."

vol - druk hebben

Is ergens overtollig veel volk bijeen dan is het er: "Panneke-vastenavond". Vermoedelijk een verkorting van de vergelijking: "Het zo druk hebben als de pan met Vastenavond", waarop oliebolletjes gebakken plachten te worden.

vol

Een ander beeld om het begrip "vol" plastisch voor ogen te toveren, vinden we in de vergelijking: "Zo vol als een rupsennest".

liegen

In menige Tilburgse mond ligt bestorven de uitdrukking: "Lieg ik, dan lieg ik in commissie". Hiermede onttrekt men zich aan zijn verantwoordelijkheid voor de waarheid van hetgeen men vertelt. Men deelt objectief mede, wat anderen verteld hebben en geeft daarbij tegelijkertijd te kennen, dat als de zegsman gelogen heeft men ook onwaarheid zegt. Eigenlijk dus in diens "opdracht", al behoeven we dat "opdracht" hier niet letterlijk te nemen.

ziek

"Stillekes in de foezelmand geraken" betekent steeds meer bezocht worden met kwaaltjes, die de groeiende ouderdom signaleren. Een foezelmand is een lappenmand.

verbergen

Men kan ook iets wegfoezelen. Dat betekent heimelijk wegmoffelen.

kaartspel

Foezelen bij het kaartspelen zou, volgens onze zegsman duiden op "slecht spelen". Wij dachten dat het meer te maken had met oneerlijk spelen.

drinken

Dat tenslotte met "foezel" slechte jenever wordt aangeduid, menen we al vroeger gemeld te hebben. Dit woord duikt in de Nederlandse taal echter pas op in de 18de eeuw. Er bestaat ook foezelolie. Dit is een mengsel van hogere alcoholen, ontstaan bij de gisting van suikerhoudende stoffen. Hij heeft een onaangename reuk en smaak en wordt daarom uit jenever en brandwijn afgezonderd. Nu is het wel duidelijk hoe slecht smakende jenever aan zijn minderwaardige naam komt.

weten - advies

"Wat de ene nie weet, weet de ander" is gelijkwaardig aan: "Met z'n tweeën weet ge méér dan alleen." In zijn breedste zin wijst het op de wenselijkheid ook eens naar het oordeel van anderen te luisteren, als men voor een moeilijke beslissing staat. En dat is het dan weer eens voor vandaag.

TILBURGER

Nummer 126

bijbrengen - contaminatie

Wanneer onze man zegt: "Ik heb het hem eens eventjes uitgeduid", bedoelt hij iemand iets aan het verstand te hebben gebracht. Zowel het verleden deelwoord als de hele bouw van de zin spreekt van enige geprikkeldheid en verraadt, dat de "verduidelijking" niet zo tammetjes is geschied. Daarnaast echter kan "uitduiden" gebruikt worden, ontdaan van een gevoelselement, en dan heeft het de objectieve waarde van "verklaren" of "uitleggen".

Bij "uitduiden" hebben we verder te maken met een van in onze gewesttaal herhaaldelijk voorkomende eigenaardigheden. Deze bestaat hierin, dat twee verwante uitdrukkingen of woorden zodanig met elkaar verstrengeld raken, dat er een foutief geheel ontstaat. Zo'n taalfiguur noemt men met een geleerd woord "contaminatie". Een voorbeeld van zo'n samensmelting is uitfotograferen. Ook de veel gehoorde uitdrukking dat iets "duur kost", behoort tot het gesignaleerde euvel. Zij is foutief en ze ontstond uit de verwarring van: "iets KOST veel" en "iets IS duur". We zouden ze niet graag de kost geven, die zich aan deze contaminatie bezondigen. Bij ons uitbeduiden of uitduien hebben we te maken met een "samentrekking" van de werkwoorden: beduiden en uitleggen.

schreeuwen - roepen

Er bestaan mensen, die bij het spreken hun stembanden nogal sterk uitzetten. Wie veel en hard praat - meestal nog zonder veel inhoud - wordt gekwalificeerd als "kwèker" wanneer het een man betreft en als "een kwèk" als het over een vrouw gaat. De woorden zijn afgeleid van het dialectische werkwoord "kwèken", dat hard roepen of schreeuwen betekent en bij Van Dale onbekend is. De drie vormen zijn: "kwèken, kweek, gekweken". De laatste komt voor in de typisch Tilburgse, voor een vreemdeling onverstaanbare zin: "Hij stint aon 't end van den ekker en kos um nie bekweke krège". (Hij stond aan het einde van de akker en kon hem niet beroepen krijgen).

doorlopend - overal - niemand - helemaal

We noteerden nog een aantal andere eigenaardigheden van onze gewesttaal. Bv. Ik moet "allegedurig" drinken. Dat slaat op "doorlopend" drinken.

Het is hier "aan alle kanten" nat. Dat wil zeggen: overal of rondom.

Men heeft "geen man", oftewel "niemand", gezien.

De appels waren "gelijk" rot en dus helemaal rot.

veel

De gastvrouw heeft "rijkelijk veel" suiker in de koffie gedaan. Zo drukt men eufemistisch, d.i. verzachtend, uit, dat er eigenlijk "te veel" suiker in zit. Een charmante vorm van kritiek.

duren

Als het "veel in" heeft voordat iemand met een werkje klaar is, dan duurt het lang. Dat "veel in" heeft een tikkeltje méér gevoelswaarde dan "duren". Er komt ontevredenheid en een lichte mate van ergernis in tot uitdrukking.

groot

Een opvallend gebruik ontdekken we ook bij het woord "fatsoenlijk". Zo wordt er gesproken van een "fatsoenlijke portie" of een "fatsoenlijke appel". Dan zijn die portie of die appel "tamelijk groot".

graag

Hoort iemand de vraag tot zich gericht of hij dit of dat eens wil doen en de aangesprokene is daartoe bereid, dan kan hij antwoorden: "Jao, genog" (genoeg) of: "Ik wil dat genog doen".
Betekenis: wel, welzeker of graag.

opstaan

Wie vroeg op is, kan zich "vroeg in de broek" noemen. "In de broek zijn" bezit ook de meer letterlijke betekenis van vroeg aangekleed zijn.

anticiperen

Op een zaak vooruit lopen weten wij heel wat plastischer te boetseren door te zeggen: "Een kindje wiegen eer het geboren is".

verbazen

Grote verbazing wordt tot uitdrukking gebracht door: "Kijken of ge snot ziet branden".

verwennen - meetellen

"Ze vieren je nogal" kreeg iemand te horen, die verwend leek te worden. Iemand verwennen doen we ook als we er "aaikes (eitjes) onder leggen".

Tenslotte treedt dit "vieren" in de betekenis van "verwennen" ook nog op in de vergelijking: "Ik word gevierd als een vuil aaike". Die uitdrukking is ironisch. De aardigheid zit daarbij in het door het vergelijkend beeld opgeroepen contrast. Het is in tegenspraak met wat men eigenlijk als versterkend beeld zou moeten verwachten. Een vuil ei wordt helemaal niet "gevierd". In dit geval wil dit zeggen: is niet in tel.

TILBURGER

 Nummer 127**advies**

De man die "voor ieder gat een spijker heeft", weet overal raad op en staat niet gemakkelijk met de mond vol tanden.

opvoeding

Ouders die kinderen op te voeden hebben, dienen zich daarbij te herinneren, dat ze zelf ook ooit jong geweest zijn. Gebonden aan het platteland als onze mensen hier in het verleden steeds geweest zijn, drukten zij dit op hun manier uit met: "Een koei moet nie vergeten, da ze zelf ook ooit kalf is geweest".

ongeloofwaardig

"Alles kan, behalve omhoog vallen en hoopjes plassen" geeft uiting aan scepticisme betreffende de waarheid van een al te sterk verhaal.

handig

Een ongewoon gebruik van het woord "vuil" noteerden wij toen iemand zei: "Daar ben ik een vuile in". We dachten al aan een geniepigerd of zoiets. Hij bedoelde echter heel onschuldig mede te delen, dat hij knap of handig was in de zaak in kwestie. Zo kan men "een vuile" zijn bijvoorbeeld in het spitten en honderden andere werkzaamheden. Er wordt ook gezegd: "Daar ben ik vuil aan". Bij Van Dale vinden we deze betekenis van "vuil" niet.

knoeien - bocht

Met "kwaanselen" wordt aangeduid het op een bepaalde manier heen en weer bewegen van een vloeistof, die zich in een vat, pot of bak bevindt.

"Kwaansel" is een vloeibaar voedsel, dat zich niet onderscheidt door een goede kwaliteit.

standsverschil

Wie "er maar tegenaan gegroeid is", hoort er wél bij maar toch niet voor de volle honderd procent. Het kan van toepassing zijn op iemand, die wel van een aanzienlijke familie afstamt, doch door verwanten met de nek wordt aangekeken. We denken hierbij dan bijvoorbeeld aan de befaamde "arme tak". De beeldspraak is wel duidelijk: Ontsproten uit dezelfde wortels, maar als een wat minderwaardige stam naast de hoofdstam opgegroeid.

doorzetten - geboorte - kinderen

"Zo lang èrpels zette as ge mist het". We geven het helemaal in dialect, omdat het heel wat lekkerder klinkt dan in het ABN, waarin het luidt: "Zo lang aardappels zetten als men mest heeft". We hebben te maken met plastische taal van wat men een "doorzetter" zou kunnen noemen. De betekenis van de uitdrukking is: Met iets zo lang doorgaan als mogelijk. De beelden vielen uit de mond van ene Drik, die zijn zeventiende "kleine" op de Burgerlijke Stand kwam aangeven en vormden de replek op de opmerking van een ambtenaar: "Zo Drik, ben je er weer!" Eerlijkheidshalve dient er wel bij vermeld, dat die zeventien kinderen uit drie huwelijken stamden. Vandaar dat het echtpaar met recht kon praten van: "de mèn (mijn), de jouw en d'ons" wanneer het over hun kinderen ging. De volksmond was niet te lui om die uitspraak "vleugeltjes" te geven.

versleten - slobberen - slurpen

Van iemand die er uitgeleefd uitziet en waarvan men verwacht, dat hij het wel niet lang meer zal maken, wordt gezegd: hij is uitgeleebberd.

"Lebberen" of uitlebberen wordt bij ons vooral gebruikt voor kleding, die niet meer in haar fatsoen is en derhalve een slordige indruk maakt. O.a. kan dit het geval zijn met gebreid goed, dat na het "uitlebberen" aan de ene kant lager dan aan de andere hangt. Met een trui of pullover kan dit het geval zijn. We menen hier verwantschap te mogen zien met "belabberd", dat ook als "belebberd" voorkomt. Een uitgezakt gezicht kan een belabberde indruk maken hoewel de betekenis van "belabberd" breder is.

Van Dale geeft voor "lebberen" o.a.: trekken, rekken en hij noemt dat Zuid-Nederlands. "Lebberen" kwalificeert hij o.a. als: met kleine teugjes en min of meer hoorbaar drinken. In gewestelijke taal hebben we nog: leberthee. Daarmee zijn we dan bij het Tilburgse "theelepven", dat wel overeenkomt met Van Dale's "lebberen".

verkwisten

"Irst 'n vergèèrder dan 'ne vertèèrder" laat zich niet in het ABN vertalen zonder het rijm te verliezen. Kijk maar: Eerst een vergaarder dan een verteerder! Hierin wordt samengevat de ervaring, dat een zoon vaak heel vlot het geld opmaakt, dat de vader met veel zorg en vlijt (misschien met te veel "vlijt") heeft bijeengegaard. Het tweede geslacht hangt er het heertje mee uit. Ja, zo gaat dat nog al eens!

overleg

Het is duidelijk dat wanneer men een werk aanpakt na verstandelijk overleg, dit beter is dan zo maar in het wilde weg te beginnen. Bij ons hoort men deze waarheid wel formuleren als: "Kijk er op hebben doe meer as twee handen".

standsverschil

"Waar een mus doorhenen vliegt, blijft een mug hangen". De gedachten dienen hier uit te gaan naar een spinneweb. De betekenis van de uitspraak is dat de grote Piet zich in de maatschappij allerlei zaken kan veroorloven waarvoor de kleine man in de kraag gegrepen wordt. Een volksopvatting die zo oud is als de weg naar Rome. De Romeinen zeiden immers al: "Quod licet Jovi non licet bovi", "Wat Jupiter (opperste god van de godenschaar) mag, wordt aan de os niet toegestaan". Wij hebben in Tilburg daarvoor trouwens nog wel een andere "vertaling": "De ene mag een paard stelen en de ander nog niet eens op stal kijken". Een variant op het laatste deel van deze zin is: "nog niet eens over de heg kijken".

En dan denken we tegelijkertijd ook nog aan het afgezaagde grapje over de sigarenwinkelier, die bij zijn pijpen in de etalage het dubbelzinnige opschrift vermeldde: "Grote stelen en kleine stelen, maar grote stelen het meest". Dat het taalkundig niet in orde was, mag de pret niet drukken.

inhalig - slachten

Wie zich al te heberig toont, er op uit is het onderste uit de kan te halen, kan te horen krijgen: "Van één dochter kunde geen twee schoonzonen krijgen". Meer landelijk afgestemd en wél zo kernachtig wordt dezelfde opvatting ook vertolkt met: "Ieder varken heeft maar één frutblaas". De frutblaas is de blaas van het varken. Deze placht weleer te worden gebruikt voor het maken van de bij de Vastenavondfolklore behorende "foetelpotten" oftewel rommelpotten. Slagers uit vroeger dagen beloofden aan een jeugdige toeschouwer bij het slachten wel de blaas op voorwaarde, dat de knaap het achterwerk van het varken kuste. Een opgeblazen blaas werd door de jeugd ook gebruikt om er mee te "voetballen". Tot echt voetballen leende zij zich uiteraard helemaal niet wegens haar lichte gewicht.

voeding - drinken

"Hij tutert goed" kon men vroeger van een jonge moeder horen, als ze bedoelde dat haar baby goed dronk. Het werkwoord "tuteren" vonden we niet in Van Dale. Wordt er van een volwassen man gezegd, dat "hij goed tutert", dan betekent dat, dat hij rijkelijk veel alcoholica tot zich pleegt te nemen. Heeft dus ook weer met drinken te maken, maar dan toch in andere zin als in het eerste voorbeeld.

fluitje

Als kind hebben we met de kermis wel eens een "tuterke" gekregen van de speelgoedkraam. In het algemeen ging het hierbij om een blikken of ook wel papieren fluitje. Door er in te blazen werd het geluid veroorzaakt doordat een dun koperen plaatje aan het trillen geraakte. Dit trilinstrumentje op zich - los van een eventuele hoorn - heette ook "tuterke". Die dingen waren voor kinderen niet ongevaarlijk doordat ze wel eens in de keel schoten.

De toen bekende opblazertjes, die bij het ontsnappen van de lucht met een onaangenaam, klagend geluid leeg liepen, hebben we ook als "tuterke" horen aanduiden. Al die geluid makende dingen hebben hun naam aan klanknabootsing te danken.

vertrekken - kijken - wuiven

Op verschillende manieren wordt er met het werkwoord "sjoeren" gemanipuleerd. Als men zegt: "Hij

sjoert 'm" dan blijkt die "hij" er vandoor te gaan. Het gebod: "Sjoert 'm" betekent dan ook: Smeer 'm! "Sjoert daar eens" zou weer: "Kijk daar eens" betekenen.

En dan hebben we ook nog: "Hij heeft tegen mij gesjoerd", wat goeden dag gezegd door met de hand te zwaaien betekent. Dat zou dan afkomstig kunnen zijn van het vernederlandste Frans: gebonjoerd.

groep

Overigens ziet er voor ons al dat gesjoer weinig gewestelijk uit. Het smaakt naar Bargoens. Zoals verwacht vonden wij dan ook: "Daar kwam de hele sjoert (ook sjoecht) meiden en jongens". Dat wordt als Bargoens gekwalificeerd. "Sjoert" betekent daar: troep, sleep of sliert.

klaarspelen

In deze buurt lijkt ons ook thuis te horen: "Dat zal ik wel eens besjoefelen", waarin het laatste woord "klaarspelen" of "in orde brengen" betekent.

TILBURGER

Nummer 129

tevreden

Een mens hoeft niet altijd het betere of het beste te bezitten. Ook met het mindere kan hij tevreden zijn. Vooral als dat mindere hem, onder bepaalde omstandigheden, méér nut bewijst dan dat wat als het betere pleegt te worden aangezien. Deze wijsheid wordt uitgedrukt in het volgende: "Beter van een ezel wél gedragen, dan door een paard in het zand geslagen." De uitdrukking kan gehanteerd worden als antwoord op een opmerking van een kritikaster.

onbelangrijk - helpen

Een lezer stuurt ons, met de bemerking "echt Tilburgs", de zegswijze: "Dat kan nie diepen of dreugen". Dat zou dan betekenen: Dit beschiet er nu ook niet meer aan. We hebben het spreekwoord nooit horen gebruiken en wisten er op het eerste gezicht geen weg mee. Totdat we Van Dale opsloegen en laat het daar nu als Algemeen Beschaafd Nederlands staan met natuurlijk in de plaats van "dreugen" het woord "drogen". Betekenis: dat verandert niets aan de zaak.

mogelijk

Acht hij iets best mogelijk, dan vertolkt onze man dat met: "Daar is geen os over gemolken".

klaar - binnen zijn - harken

"Wie binnen is mee z'nen zak en z'n rëfke" is op tijd met een werk klaar. In bredere zin kan het ook wel betekenen: zijn schaapjes op het droge hebben. Dus "binnen zijn", zoals dat in overdrachtelijke zin wel luidt. Die zak en "rëfke" vormen weer een voorbeeld van onze bekende zucht tot een overvloedig woordgebruik. De twee woorden zouden naar het lijkt ook achterwege kunnen blijven. En toch eigenlijk ook weer niet! Ze maken de uitdrukking juist aardig en leveren de plastiek. Hier wordt nl. een heel landelijk tafereel opgeroepen. In de geest zien wij iemand bezig met het bijeenrijven van gras of hooi en dat in een zak stoppen, net vóórdat er een regenbui komt.

"Rijven" is het gewestelijke werkwoord voor "harken". Het voorwerp waarmee deze werkzaamheid wordt verricht, heet bij ons "rijf". Vandaar komen we tot een kleine hark of een "rëfke". Men zou ook "rijfje" hebben kunnen zeggen doch doet dat niet. Die verkleiningsvorm is in onze gewesttaal onbekend. "Rijfje" klinkt gewoon bespottelijk. Men kan het wel eens horen van spelende kinderen, die "deftig" willen praten maar met het ABN toch niet uit de weg kunnen. Dat is praten in de stijl van: Ga eens gauw molk (melk) halen in den emer (emmer).

weten

Weet iemand ergens "net zoveel van als een koei van saffraan", dan weet hij er helemaal niets van. Deze vergelijking zet wel twee zeer uiteenlopende zaken naast elkaar. Saffraan is een specerij van een lisbloemig bolgewas. In oorsprong was de plant afkomstig uit Klein-Azië, maar later werd zij in Europa gekweekt. Of het thans in de keukens nog veel gebruikt wordt, weten we niet. We hebben echter wel ooit een huisvrouw gekend, die saffraan gebruikte om rijstebrij een mooi geel kleurtje te geven. Men had ook "valse saffraan", die saffloer genoemd werd.

vergeten - losbandig - gek

Een bejaarde Tilburger klaagde er over, dat hij voortaan "zo los van kop was" en hij bedoelde, dat zijn geheugen hem nogal in de steek placht te laten.

Dat heeft derhalve niets te maken met een "losse meid". Dat is een meisje welks vlotheid over de schreef gaat. Ze neemt het met de zedelijkheidsopvattingen niet zo nauw. Hoewel het niet per se het geval behoort te zijn, is er vaak toch wel "een steek aan los".

bezuren

Degene, die het altijd "moet besnieten" is steeds de dupe. Zit altijd in het hoekje waar de slagen vallen. Het woord komt van het oud-Nederlands: misnieten, dat betekende: voor iets boeten. Van de Jonas, waarop steeds het lot valt, wordt ook gezegd: "Hij moet altijd de as van het vuur wegkruien".

We horen ook het dreigement of waarschuwing: "Dat zul je nog moeten besnieten". Dat wil dan zeggen: Het zal je betaald gezet worden.

zitten - weven

De eisen, die de vroegere volksmond aan een goede wever stelde, waren er drie: Veel geduld, scherpe schaar en een zittend gat. Dat sloeg dus op de thuiswever. De moderne fabriekswever staat immers achter het getouw, of loopt erachter heen en weer omdat hij meerdere weefstoelen te bedienen heeft. En dat is het dan weer!

TILBURGER

Nummer 130

verkering - smoorlijk - vriendschap

Tussen Kees en Lieske was het "dik aan". Dat betekende: ze hadden een stevige verkering. Misschien kwamen ze al wel "ten huize". We hoeven hier echter niet per se met een verkering te maken te hebben. "Dik aan zijn" kan ook nog wel - zij het in mindere mate - op een dikke vriendschap wijzen.

gelegen

Men zal bij ons het een of ander wel eens doen "als het zo eens valt dat het uitkomt". Het moet toevallig goed gelegen komen.

trouwen - opgave

Een weduwnaar met zes kleine kinderen trouwen wordt beschouwd als "een heel aangaan". Dat wil zeggen een onderneming, waarvoor men nogal enige moed en optimisme dient op te brengen.

huwelijk - geboorte

Wanneer er precies negen maanden na de trouwdag het eerste kind geboren werd, dan heette die boorling: ene van de beddeplank.

liegen

Wie schromelijk met de waarheid overhoop pleegt te liggen als hij wat vertelt, "liegt, dat de luizen op z'ne kop er van barsten" hoorden wij onze man zeggen. Zijn liefde voor niets aan duidelijkheid overlatende krachttermen kwam hierbij weer volop aan haar trekken.

beledigen

Degene op wie dit "compliment" sloeg, toonde zich niet eens "veraffronteerd" oftewel: beledigd. Men hoort ook: "geaffronteerd". Het woord is afkomstig van het Franse "affront", dat "belediging" betekent.

klagen - rijk

Op de boeren drukt het odium, dat ze graag klagen, doch intussen toch maar al klagende rijk worden. Deze opvatting leidde tot het ontstaan van de niet van humor gespeende vergelijking: Boeren en varkens worden knorrende vet.

willen

Spreekt een zeurend kind van: "Ik wil dit en ik wil dat..." dan kon een tureluurs wordende moeder wel eens zeggen: "Jouw wil, die hangt aan de kapstok". In zo'n geval gaat het om een willen, waaraan geen aandacht wordt geschonken. Het kind "heeft niets te willen" omdat het nog te klein is. Aan zo'n willetje heeft men geen boodschap. Hoe zouden de pedagogen over die opvatting denken?

binnenvetter - rijk

Krijgt iemand een opmerking te horen over zijn magerheid, dan kan hij daar lachend op repliceren met: "Ik ben een binnenvetter". Het vet zit er dus wel aan, doch je kunt het aan de buitenkant niet zien.

Wie zwaarder is dan hij toont, heet ook "binnenvetter". Genomen in figuurlijke zin is zo'n man rijker dan men vermoeden zou.

In de meest letterlijke zin verstaan we onder een "binnenvetter" een dier, dat bij het slachten meevalt doordat het veel binnenvet blijkt te bezitten.

zeker

Een typische zinswending in onze streken ontmoeten we ook in: "Ik geloof het al z'n daoge (dagen)". Dat "al z'n daoge" bezit hier gewoon de betekenis van: beslist, vast of zeker.

aanverwanten

Een aangetrouwd familielid hebben we wel eens horen betitelen als: "familie van de kouwe kaant".

betreuren

Verspeelt men iets kostbaars of iets waaraan men gehecht was, dan is dat natuurlijk jammer. Het is zonde. Wil men deze uitspraak nog versterken, dan praat men in onze streken van "eeuwige zonde". In dialect: Ewig sunt.

hoogstens - "hoog-op"

Tot een opvallend woordgebruik behoort ook "hoog-op" in een zin als: "Hij kan hoog-op een uur geleden hier voorbijgekomen zijn". Wel duidelijk dat we te maken hebben met "hoogstens" of "ten hoogste".

lichaamsgebreken - benen

Wie uitgerust is met "verkenstvangers", is in het weinig benijdenswaardig bezit van een stel o-benen. Het kwam wel voor, dat men lastige varkens of biggen in bedwang probeerde te houden door op de rug van de beesten te gaan zitten en ze dan met de benen te omklemmen. Op die manier hadden de benen dan tijdelijk de vorm van een hoepel of de letter "o".

losbandig

Zegt men van iemand, dat hij "uit de band springt", dan komen wij bij het zoeken naar de oorsprong ook bij een hoepel terecht. Dat is dan een hoepel of ijzeren band, waarmee de duigen van een vat bijeengehouden worden. Springt zo'n band los, dan is de situatie niet meer zoals ze behoort te zijn.

zeispreuken

Als we ook eens even op de sextoer mogen, dan nog een paar zeigezegden:

- Het vlees is zwak, zei tante Jaans en ze kocht een ijzeren b.h.
- Of dit: De wil is goed maar het vlees is beter, zei Marieke en ze liet haar eigen verleien...

TILBURGER

Tilburgse Taalplastiek 131-140

onder redactie van Ben van de Pol

Nummer 131

vriendschap

"Het is wit tot het steeltje toe" zei onze man. De betekenis daarvan is, dat twee personen het zeer goed met elkaar kunnen vinden, eigenlijk zo goed, dat er bijna sprake is van overdrijving, die de proportie van een gewoon sympathieke houding iets te buiten lijkt te gaan. Onwillekeurig komt hier het Nederlandse spreekwoord in herinnering: "Al te wit is gauw vuil"...

lui

Over iemand, die niet bepaald uitmunt door een grote voorliefde voor werken, kan men te horen krijgen, dat hij eelt op zijn g.. heeft. Dit wordt dan toegeschreven aan het vele zitten.

gezicht - kwaad

Een somber of boos gezicht wordt gekwalificeerd met: "Een gezicht van zeven dagen regen (ook wel: onweer)", wat dus niet veel goeds voorspelt.

eigenschappen

"Een zwarte kip legt ook eier". Een vergelijking met betrekking tot iemand die minder goed bekend staat. Zelfs zo iemand bezit ook wel zijn goede eigenschappen.

moeilijkheden - losbandig

Naarmate een bedrijf groter is, zijn dit ook de zorgen. Onze mensen vertellen dat een stuk kernachtiger met: "Hoe groter hond, hoe meer vlooiën". Het lijkt ons echter, dat de omvang van de uitdrukking wat breder is en niet ver afstaat van: Hoe groter geest hoe groter beest.

namen - kinderen

"Van wie zijde gij er eentje?" kan een jongetje (of meisje) zich door een oudere ondervrager horen toegevoegd. Deze laatste kent in zo'n geval het kind niet en wil weten hoe vader of de moeder heet.

eten - beheersen

De volkswijsheid doceert dat iemand die zich aanwent overdadig te eten, niet gauw meer verzadigd raakt. Zij drukt dat uit met: "Er worden geen vreters geboren maar wel gemaakt". De uitdrukking beperkt zich in haar omvang echter niet tot het genoemde "vreten". Zij kan ook algemener gebruikt worden in de zin van: Wie het niet geleerd heeft, kan geen maat houden.

kortaangebonden

Een "kort aangebonden" mens is een agressief mens, die men spoedig op de teentjes trapt, waarna hij "uit zijn slof schiet". Misschien kunnen we hier denken aan een hond, die aan een kort touw of ketting zit. Daardoor is zijn bewegingsvrijheid beperkt. Hij rukt dan meer aan zijn touw of ketting dan wanneer deze lang is. Het beest maakt daardoor een meer agressieve indruk.

drinken - meegaand - goedgelovig

We kennen mensen die "goed van innemen" en anderen die "goed van aannemen" zijn. De eerste categorie weet alcoholica meer dan behoorlijk te waarderen, de tweede toont zich vatbaar voor adviezen of gelooft gemakkelijk wat door anderen gezegd wordt. Een borreltje nemen heet wel: Even doorsmeren.

aanstaan

Wij kunnen ook ergens "in vallen". De klemtoon ligt daarbij op "vallen" en dus is het beslist geen kuil, waar we in vallen. Wij bedoelen dat ons iets bevalt, naar onze smaak is, of dat wij er behagen in scheppen.

weten - "aan"

Een ongewoon gebruik van het voorzetsel "aan" menen we te ontmoeten in: "Ik heb er geen kennis aan" in de betekenis van: niet op de hoogte zijn.

onlangs

Heeft men iemand "in 't kort nog gesproken", dan heeft dat gesprek "pas" en dus "kort geleden" plaatsgevonden.

vertrekken

"Ik ga er eens vandoor" zei de van zijn stoel opstaande gast, nadat hij een poos had zitten plakken. Hij wilde daarmee helemaal niet zeggen, dat hij op de vlucht ging slaan. Het betekende gewoon: vertrekken. Dit hyperbolische "vandoor gaan" gaf zijn uitspraak een enigszins vlotte zwier, die in het meer objectieve "vertrekken" ontbreekt.

doorzien

Als men iemand "in het schot" heeft, dan heeft men hem in de gaten. Het wordt in Tilburg gezegd maar is eigenlijk Bargoens. Méér gewestelijk met dezelfde betekenis lijkt ons: in het snuitje hebben.

beetnemen

Als men zo uitgeslagen is, dan zal men er niet gemakkelijk "intuinen", dat wil zeggen: in de val lopen. Een zelfde betekenis heeft ook: erin trappen.

trouwen - kostwinner

Plastisch voor de dag kwam de man, die vond dat "trouwen voer zoeken voor andermans geit was". Met die "geit" was dan oneerbiedig de dochter van een ander bedoeld.

zeispreuken

We eindigen weer eens met een zeigezegde, waarmee men vroeger gaarne humor pleegde: "Ik heb die stem nooit gehoord", zei de koster en zijn geit stond op het koor.

TILBURGER

Nummer 132

vriendschap - bekende

Om aan te geven, dat men vroeger met iemand bevriend of bekend is geweest, bv. op hetzelfde dorp heeft gewoond of ooit samen naar school gegaan is, kan men te horen krijgen: "We hebben samen in dezelfde waai (wei) gelopen". Ook wel: "We hebben samen zout gehaald bij Dames". De hier genoemde eigenaam slaat op de destijds zeer bekende kruidenierszaak van S.B. Dames in de Heuvelstraat. Later werd het Edah, om tenslotte geheel uit de Heuvelstraat te verdwijnen.

weggevertje

Een cadeau gekregen sigaar kan gekwalificeerd worden als een "Dank-je-mijnheer". Zulke sigaren kunnen wel eens afkomstig zijn uit het "weggeefkistje". Dat is het kistje met goedkope sigaren, die speciaal gekocht werden om uit te delen. Zelf placht de uitdeler "ze" beter te roken.

vrijen

Een wereldwijd man gaf als definitie van vrijen: "Zachtjes praten en hard liegen". We hebben deze uitspraak eens in een rijmpje ontmoet. Daar luidde het dan: "Vrijen is bedriegen, zachtjes praten en hard liegen". De uitvinder ervan zal wel een cynicus geweest zijn.

uitlokken

Lokt iemand moeilijkheden uit dan "jaagt hij de kat in de gordijnen".

overspel

Een vrouw waarschuwde haar man met: "Het is niet erg als ge onderweg honger krijgt als ge mar thuis eet." De betekenis: Je mag wel eens verlangend naar een vreemde vrouw of meisje kijken maar... handjes af...

kletsen

Wie weinig intelligent zit te praten en wiens beweringen niet ernstig worden genomen, kan te horen krijgen dat hij "kletsboek op een stökske" verkoopt.

plassen

Het is menselijk last te hebben van "hoog water". Het voldoen aan de daaruit voortvloeiende drang hoorden wij een Tilburger in een voor een buitenstaander onbegrijpelijke taal aanduiden met: "Ik moet efkes de geit gaon verzette." Dat is natuurlijk een geldig excuus om zich even uit het gezelschap te verwijderen. Als de aangeboden geit de haar toegedachte plek heeft kaal gevreten, dient uiteraard het paaltje verplaatst te worden. De kabouter van de Efteling zegt echter: "Kleine boodschap".

trouwen - laatste

"Het laatste kebke uit de maand" stamt uit de terminologie van de varkenskoopman. Onder "kab" verstond die een jong varken. Hij bracht die beestjes in een platte mand naar de Tilburgse "verkenmert", het stadsgedeelte tussen de huidige Nieuwstraat en de Primus van Gilsstraat. Om dit deel aan te duiden spreekt de oude volksmond nog van Varkensmarkt. Daar moeten we in ons geval echter niet heen. De gegeven uitdrukking heeft een figuurlijke betekenis. Men kan ze te horen krijgen als de laatste dochter uit een groot gezin aan de man is gebracht. Er zit ook in verdisconteerd, dat de zusters nogal vlot "de deur uit" zijn gegaan.

zeispreuken - Bronsgeest - snoepje toe - toegeven

Een specifiek Tilburgs zeigezegde ontmoeten we in "Ge moet ze wat toegeven, zei Bronsgist." Het kan gebruikt worden door iemand die een ander gelijk geeft, omdat hij de zaak niet de moeite waard acht er over te bekvechten. Men acht zijn opponent geen partij en ziet hem als het ware voor kind aan. De uitdrukking wordt in meer directe zin ook gebruikt als kinderen vervelend zijn.

Bronsgeest (niet Bronsgist zoals de Tilburger zegt) was eigenaar van een zeer druk beklante kruidenierszaak annex koffiebranderij achter de Heikese kerk. De panden hebben nu plaats gemaakt voor het "zwart raadhuis". Bij Bronsgeest kregen kinderen "een snoepje toe" als ze boodschappen kwamen doen.

verwaard

"Ze weten niet waar ze vandaan komen" wordt gezegd van lui, die het "hoog in de kop" hebben, terwijl hun komaf daartoe toch eigenlijk helemaal geen aanleiding geeft. De spraakmakende gemeente accepteert niet gemakkelijk, dat men zijn verleden vergeet.

overhebben

Al lang bewaren we in portefeuille de typische uitdrukking "in overensie hebben" in de hoop te achterhalen waar in deze samenstelling dat "(r)ensie" vandaan kan komen. We zijn er tot nu toe niet

in geslaagd.

De betekenis van het geheel is iets in voorraad hebben, dat men niet nodig heeft, omdat men hetzelfde reeds bezit en daaraan voldoende heeft. Wat "in overènsie" is, wordt dus niet gebruikt. Men heeft het "over". "Neem deze schaar maar zolang mee", zei de ene buurvrouw tot de andere, "die heb ik toch in overènsie". Mogelijk is dat "(r)ensie" verbasterd Frans. Résidu bv.????

zeispreuken - Luibrechts

Tot slot nog een zeigezegde met een Tilburgse naam erin: "Complimenten maak ik nie", zei Luibrechts en hij ging in de processie mee in zijn hemdsmouwen.

TILBURGER

Nummer 133

ongeluk

De uitspraak dat een ongeluk nooit alleen komt, kennen we allemaal. Onze mensen weten dat echter heel wat plastischer te vertolken met: "Een ongeluk is net als een platvoet, die komt nooit alleen". Nee, daar verschijnt altijd wel een tweede platvoet bij! Taalkundig mag de zin dan niet helemaal in orde zijn, een geestige vondst zit er toch ontegenzeggelijk in.

kaal

Een kaal hoofd hoorden wij bestempelen als "een barrevoetse kop". De associatie van hoofd met voet lijkt eigenlijk nergens op, maar daarin zit juist de geestigheid. En zou er iemand zijn, die het niet begrijpt?

kaal - kaas - haarkleur - sterven

"Beter grèès as kèès" (beter grijs dan kaas) - u ziet al hoe het bij "vertaling" aan waarde verliest! - kan ook weer met een kaal hoofd te maken hebben. In dat geval spelen de gedachten hier met de gladheid van een Edammer kaasbol. Dan is de betekenis van de uitspraak, dat men altijd nog "beter uit" is met grijs haar dan met helemaal geen haar.

Een tweede en wel zo aardige verklaring grijpt terug op wat we zo onderhand wel folklore mogen noemen. Na een begrafenis plachten en plegen, vooral op dorpen, de deelnemers aan de droeve plechtigheid aan een koffiedis te worden genodigd, waar uitsluitend kaas en brood werd geserveerd. In de loop der jaren heeft dit gebruik zijn oorspronkelijkheid verloren en kregen die maaltijden een uitgebreidere vorm. O.a. doordat er naast kaas ook verschillende vleessoorten en luxe broodjes op tafel verschenen. We hebben het zelfs wel ooit meegemaakt, dat er als drank naast de traditionele koffie ook bier op tafel kwam. In dit licht bezien slaat de "kèès" van onze uitdrukking op de begrafenismaaltijd. Men acht het daarin beter grijs haar te bezitten dan begraven te worden.

braaf

Een compliment met restrictie zit vervat in de woorden: "Gij zijt een brave jongen als ge slaapt". Ironie waarbij met de ene hand wordt teruggenomen wat met de andere gegeven wordt.

puberteit

"Och, de roei is van 't gat", zei een brave huisvader met een stel opgeschoten kinderen. We hadden met die beelden nog wel enige moeite totdat de verklaring kwam: "Als de kinderen groot beginnen te worden, kunnen de ouders hun gezag vaak niet meer laten gelden. Er wordt niet meer "voor de broek" gegeven. Men denke aan de roe van Sinterklaas.

sterven

Een nogal frivole manier om over iemands dood te spreken ontmoeten we in: "Hij is kas(t)je

zis(zes)!" Daarbij wordt er aan herinnerd, dat een doods-kist uit zes planken bestaat.

gierig - sterven

Van een rijkwaard, die erg "op zijn centen zit", zegt de spraakmakende gemeente: "Als ie dood is, neemt-ie de brandkast achter de lijk-kist mee in het graf". Dat staat dus wel zeer tegenover het: Je kunt het niet meenemen.

pastoor - preken

Een Tilburgse pastoor deed in zijn zondagspreek zijn best de gelovigen uit te leggen, dat er maar één God is. Toen de voorbijrijdende tram zijn stoomfluit liet horen, raakte hij de draad niet kwijt doch paste zich slagvaardig aan de situatie aan met: "Ja, beminde gelovigen, zo waar als de tram toet, zo waar is er maar één God!" De beeldende kracht van zijn uitspraak was zodanig, dat zijn woord jaren nadien nog voortleefde. Overigens méér tot vermaak dan tot stichting.

losgeslagen

Wat mag toch: "Hij is van de vaank" betekenen? Dat slaat op een "losgeslagen" iemand, zoals dit bv. gebeuren kan met een mens, die nooit geld gewend is geweest, dit plotseling in handen krijgt en het dan met handen vol begint uit te geven "alsof het niet op kan". Dit "vaank" is afkomstig van "vang". Met dit woord duidde men de door een touw bediende plank aan, die als rem diende op het grote houten wiel van een molen. Werkte deze rem plotseling niet, dan sloeg de molen "door de vang" en was niet meer te beheersen.

molenaar - "zwaaien" - gunst, in de

Nu we dan toch bij de molenaar verzeild zijn: Een molenaar "zwaait". Daarmee wordt de uitoefening van zijn beroep aangeduid. Zo zei men bv. Teurlings "zwaait" aan het Rosmolenplein; Schraven "zwaait" op Broekhoven. Daar draaiden dus hun molens. Toen hieraan een eind kwam, waren ze "uitgezwaaid".

Vanuit het molenaarsvak heeft het werkwoord een bredere, meer algemene betekenis gekregen. Wie in deze zin is "uitgezwaaid", heeft ergens "zijn erwten uit", hij "ligt er uit" (uit de gratie, bv.!) of: het is afgelopen.

En wij zijn - voor wat deze aflevering tenminste betreft - nu ook meteen uitgezwaaid. Dus slot!

TILBURGER

Nummer 134

eigenbelang

Een door de kermis geïnspireerde uitdrukking ontmoetten we in de uitspraak: "Het kan mij nie schelen hoe of de mallemolen draait als ik er maar in zit". Zij betekent, dat het er niet op aankomt wat er gebeurt, als de spreker zelf van dat gebeuren maar profijt heeft.

vervelen - kietelen - mensenkennis

Is het ergens een saaie vertoning, dan kan men onze man horen zeggen: "Je moet je eigen kietelen als ge wilt lachen".

Dat staat ook niet ver af van de levenswijsheid: "Zo ge het maakt, zo hebt ge het". Het hangt immers vaak van jezelf af wat je al of niet in positieve of negatieve zin overkomt.

spreken

Wie "praat as 'nen grote" is goed van de tongriem gesneden. In gedachten zit hier de vergelijking tussen een kind en een volwassene op de achtergrond.

zien

Een wat paradoxale indruk bij de mededeling, dat men iets geconstateerd heeft, maken de woorden: "Ik zou het niet gezien hebben, maar ik zag het." De uitdrukking duidt in de richting van iets te hebben waargenomen, waarvan verwacht werd, dat men het niet zou zien. Zij is plagende ironie. Zo van: "Had je niet gedacht hé."

haast

Wat "hostum, hostum" geschiedt, gebeurt in hoge haast. Zo kan men bv. "hostum, hostum" naar huis lopen. "Host" is dialect voor "haast". In het aangeplakte "um" menen wij een dialectische vierde naamval van het persoonlijke voornaamwoord "hem" te kunnen zien.

kalm aan - gelegenheid

Een aanmaning om zich wat minder te haasten daar er nog tijd genoeg beschikbaar is, ligt in de woorden: "Ge hoeft niet te gaan hooien." Hooien is immers een haastwerk in die zin, dat men het moet doen "als de zon schijnt" en dan dient te proberen het hooi vóór de eerste regen droog binnen te krijgen. "Hooien als de zon schijnt" heeft de figuurlijke betekenis van de gelegenheid te baat nemen.

aanzet

Typisch gewestelijk lijkt ons de uitdrukking: "Het aanwerk maken". Van Dale kent wel een werkwoord "aanwerken", maar dat heeft niets met ons "aanwerk" te maken. Wie "het aanwerk maakt" is de oorzaak dat er iets begint. Hij brengt de boel "aan de draai". Men maakt bv. "het aanwerk voor ruzie". In dit verband worden de woorden graag gebruikt. Zij kunnen echter evengoed op een positief gebeuren slaan, bv. op het inzetten en stimuleren van de feestvreugde.

actie

Onze mensen "gaan te veld" wanneer zij op pad tijgen met de bedoeling iets machtig te worden. "Ik zal eens om bier te veld moeten (gaan)" hoorden wij een huismoeder zeggen.

wachten

Op ons bureau kwam ook de uitdrukking "op arrée zitten" (klemtoon op de laatste lettergreep) terecht. Het betekent: ongeduldig te zitten wachten om te vertrekken of om iemand te ontvangen. Dus in zekere zin "paraat" zijn. We hebben de woorden nooit gehoord en kunnen dat "arrée" niet thuisbrengen. Vermoedelijk hebben we hier met verbastering van een Frans woord te maken.

eten - gezond

"Waar de bakker zit, hoeft de dokter niet te zitten". Een nogal wat boude uitspraak uit de armoetijd, toen de mensen nog wel eens aan voedsel te kort kwamen. Ze houdt in, dat wie behoorlijk te eten heeft gezond blijft. Misschien zijn de rollen nu wel omgekeerd en worden er méér mensen ongezond van te veel dan van te weinig eten.

vrijster, oude

Wanneer het er voor een meisje van dertig jaar of ouder naar begint uit te zien, dat de ware Jacob wel op zich zal laten wachten, zegt de volksmond dit kernachtig met: "Ze blijft voor St. Anna's schapraai". Een "schapraai" is een houten rek voor potten. We menen er ook wel eens een kast mee te hebben horen betitelen. Zeker weten we, dat "schap" alleen ook voor kast gebruikt wordt. Dit woord betekent eveneens "houten rek". Bij St. Anna dienen we te denken aan "moeder Anna". Zij speelt in oud volksgeloof een rol om meisjes aan de man te brengen. Daarom zongen vroeger jongelui, die uitgelaten ter bedevaart naar Molenschot trokken, waar de H. Anna bijzondere belangstelling genoot: "En we gaan er naar Sint Anneke, al voor een ander manneke..." Hoe het nu met de klandizie en de bemiddeling van St. Anneke staat, weten we niet al kunt ge wel enig vermoeden hebben.

 Nummer 135

zwijgen

"Stil, of ik veeg oe op 't blek!" is een niet ernstig gemeende waarschuwing, dat iemand zich kalm of zijn mond moet houden. Men bedreigt de betrokkene, als nietswaardig "vuil" bestemd om te worden weggeworpen, op een blik te veggen.

snel

Iets kan soms gebeurd zijn "in de kortste keren". Met enige omhaal wordt hier op een typische manier het begrip "vlug" aangeduid.

karwei

"De kortste dag is lang genoeg" zei onze man, toen hij zich voor de noodzaak gesteld zag een taak uit te voeren, waarin hij eigenlijk helemaal geen zin had.

weten

Een gewestelijke manier van spreken treffen we ook aan in een zin als deze: "Als het was, dat ik 't zeker wist, dat hij kwam, dan bleef ik hier".

aanbreken

Op dit niveau hoort ook thuis de aardige, Tilburgse dialectuitspraak, die de niet-inboorling moeilijk verstaat: "As 't is dè t-is dan fisten we!" Betekenis: als het zover is, dat de datum (van een bepaalde herdenking of iets dergelijks) is aangebroken, dan houden we feest.

helpen - onbelangrijk

Het bekende "Alle beetjes helpen" kan men bij ons horen vertalen met: "Het beschiet er wel niet aan, maar het helpt altijd". Het werkwoord "beschieten" is gewestelijke taal en betekent waarde hebben, helpen of betekenen.

ongeloofwaardig

Verkondigt iemand een mening, waarbij de toehoorder van oordeel is, dat de man er maar een slag naar slaat en het best eens mis zou kunnen hebben, dan kan die toehoorder zijn scepticisme uitdrukken met: "Mèndjes zijn geen kōrfkes". We hebben hier een aardige woordspeling met uitbuiting van een dialectische klankovereenkomst. Er worden hier "mandjes" en korfjes tegenover elkaar gesteld. Een kleine mand is o.a. in het Tilburgs een "mèndje". Het in de uitdrukking opgenomen "mèndje" heeft eigenlijk niets met een kleine mand te maken. Het is afkomstig van "mening", in gewestelijke taal klinkend als "mèèning". Hiervan wordt dan het verkleinwoord "mèndje" (met enige vrijheid!) geconstrueerd. In dit verband wijzen wij ook op het allitererende (aan het begin rijmende): "Gissen doet missen".

voorbarig

Het getuigt van wijs inzicht "Geen hei te roepen voor men over de brug is" of de "huid van de beer niet te verkopen voordat hij geschoten is". Deze ABN-zegswijzen hebben onze mensen meer op hun eigen milieu afgestemd. Iemand die zijn doel nog niet bereikt heeft, "is nog nie deur de haai". We hebben immers altijd méér hei gehad dan te schieten beren.

slordig

"Ik zie er uit als een tadderak", zei de vrouw, die zich daarmee scheen te excuseren voor haar onverzorgd en wat verformfaaid voorkomen. Geen idee waar ze het woord vandaan heeft gehaald, tenzij het een verbastering van "toddezak" zou betekenen.

groeien

"Andermans kinderen zijn gauw groot!" Groeien die dan zoveel sneller? Neen, dat niet. Alleen geeft het wel eens die indruk. Men kan de uitdrukking te horen krijgen, wanneer iemand tegenover een baby of kleuter komt te staan, die hij lange tijd niet ontmoet heeft. Hij constateert dan eerder het onderscheid tussen "toen en nu", dan men dat in de groei waarneemt bij eigen kinderen, die men dagelijks om zich heen ziet.

opstaan

Wie vroeg uit de veren is, kan plagend de vraag te horen krijgen: "Heb je nat gelegen?" Een veronderstelling, die als een redelijke verklaring voor het vroege opstaan moet gelden.

aanbieden

Weigert iemand een uitnodiging of aangeboden dienst, dan kan de andere partij zich gekscherend troosten met de repliek: "Moeite bewaard en kosten bespaard".

schuldig

Een brutalerik, die iets van een ander leent of wegneemt zonder daarvoor aan de eigenaar toestemming te vragen, heeft voor zichzelf ook een troost of gewetensussertje. Dat luidt: "Ongevraagd is ongeweigerd".

lopen

De spraakmakende gemeente kent zonderlinge "voertuigen" om mee op reis te gaan, bv. het paard van Sint Franciscus, de schoenmakerstram en ook de billewagen. En dat betekent steeds "te voet" of per "pedes apostolorum" zoals het de "geleerden" zeggen. En dat Latijn betekent dan weer "met de voeten van de apostelen". Die konden immers toch zo goed met hun voeten uit de voeten. De "schoenmakerstram" verwijst naar de armoede van de schoenmakers. Zij konden geen tramkaartje betalen. Wat overigens lang niet voor de schoenmakers alleen gold.

verstaanbaarheid ABN

Tot slot een taalaardigheidje: Aalataal, papataarman, ramatooi en sikatmee. Dit "Fins" verstaat geen mens als het snel wordt uitgesproken. Er staat: Aal (meisjesnaam) at aal, pap at haar man, ram at hooi en sik (de geit) at mee!

TILBURGER

Nummer 136

oren - spurrie - dik

We hebben een moeder gekend, die - als zij de oren van haar zoontje controleerde en daar ongerechtigheid in de vorm van oorsmeer ontdekte - verontwaardigd zei: "Er groeit spurrie in de oren!" Ook wel: "Ge kunt er spurrie in zaaien". Dat zou de huidige jeugd wellicht als orakeltaal in de oren klinken, want we geloven niet, dat nog velen uit die categorie weten wat het woord "spurrie" betekent. Het gaat om een vroeger door de boeren gezaaid akkergewas, dat uitsluitend tot voedsel van het vee diende. Het werd in de stal gevoerd, maar het kwam ook wel voor, dat men een koe aan een paaltje op het spurrieveld zette. Zij kon dan zoveel afgrazen als de lengte van het touw toeliet.

"Hij heeft een buik als een spurriekoei" werd gezegd van iemand met een dikke buik.

verlangen

Een andere koe draaft op in de vergelijking: "Hij zit er op te wachten als een hond op een zieke koei". Dat is verlangend naar iets uit zitten kijken. De hond hoopt, dat de koe dood zal gaan en hij er aan kan gaan kluiven.

dom - presteren - geluk

"Een blind varken vindt ook nog wel eens een eikel" (eikel), zei onze man en hij bedoelde, dat iemand die niet tot de snuggersten behoort desondanks wel eens succes kan boeken of geluk hebben.

bezinning

Ouder worden kan leiden tot zelfinkeer en bezonkenheid. Die gedachte werd neergelegd in: "Als de boeren oud worden, staan ze onder de preekstoel". Oftewel: ze zijn "fijn" geworden. Overigens erg netjes gezegd. Heel wat netter - hoewel minder krachtig - dan de woorden, waarin dezelfde gedachte tot uitdrukking komt en waarbij dan boeren en wijwater een rol spelen.

brutaal

Een vrijpostig iemand hoorden wij kwalificeren als: "Zo astraant als het houtje van de galg". Het woord "astraant - in het ABN: "astrant" - is een verhaspeling van het Franse "assurant", dat brutaal betekent. Men ontmoet dat "astraant" in onze streken maar vooral in Vlaanderen. Het "houtje van de galg" is een wat speelse aanduiding van de horizontale balk der galg, waaraan in minder geciviliseerde tijden de lijken van terechtgestelden tentoongesteld werden "tot lucht en vogelen ze hebben verteerd, anderen ten exemple" zoals dat in de vonnissen plechtstatig heette.

slijmen

Geen touw weten we vast te knopen aan het zonderlinge woord in het verwijt: "Bende (ben je) weer aan het sjamboezèze geweest!" Het werd gebruikt in de figuurlijke betekenis van "strooplikken".

armoede - zuinig

Waar het "maar schrepeltjes is", is het een kale of schrale boel. Men ontmoet het woord "schrepeel" in het ABN zelden of nooit, toch bestaat het volgens Van Dale in de betekenis van schraal, mager, schriel of kaal.

slobberen - ritme

Is iets "helemaal uit zijn rabat", dan heeft de zaak in kwestie niet de vorm of het model, dat ze behoort te hebben. De kraag van een jas kan bv. uit zijn rabat zijn. Men denkt vooral aan plooiën. Zo heet bv. een geplooid strookje aan een schoorsteen of een plooi-randje boven aan een gordijn "rabat". Het woord stamt van het Frans, waar het "omgeslagen rand" betekent, en waar we het werkwoord "rabattere" kennen met de waarde van: omslaan of terugslaan.

Ook een mens kan "uit zijn rabat" zijn. Dat is uit zijn gewone doen.

niksnut

Een persoon zonder ruggegraat of fut schelden wij uit voor "lapswans". We hebben hier vermoedelijk te maken met de verbastering van het Duitse "Schlappschwanz". Zouden we de twee delen van dit samengestelde woord letterlijk vertalen, dan komen we tot "slap-staart" en hebben we ook de Nederlandse betekenis: slappeling.

schaften

"Ik heb er al een schof opzitten" zei een Tilburgse arbeider. Hij bedoelde het weinig bekende "schoff", een deel van een werkdag, dat niet door een rusttijd onderbroken wordt. Vroeger ging het daarbij om een vierde deel van de dag, tegenwoordig om een derde. Van "schoff" is het werkwoord "schoffen" afgeleid. De nevensvorm van "schaften", die als méér beschaafd ervaren wordt, zou

ontstaan kunnen zijn uit "schaffen" met de gedachte aan: wat de pot schaft. Het dubbelzinnige grapje "Wij zijn schoften", een mededeling die arbeiders voor hun baas op het werk achterlieten, heeft al een lange baard.

bier

Tot slot de wijsheid van een "levenskunstenaar". Het kwaadste bier is altijd nog beter dan het beste werk. Honi Soit!...

TILBURGER

Nummer 137

lengte

Een origineel beeld liet een echte Tilburger onbewust uit zijn mond vallen met de vergelijking: "Hij is net 't stöpke (stopje) van den duvel z'n olliekruikske (oliekruikje)". Hij bedoelde daar een klein, nietig mannetje mee.

spit

Met onze Tilburger was het overigens op dat moment niet zo best gesteld, want "ik heb het krèmerke" zei hij. Veel wijzer werden we daarmee niet. Dit gebeurde pas toen hij zijn miserie vertaalde met "ik heb het spit". Dit mocht blijkbaar de levenslust niet nadelig beïnvloeden. Hij bracht ten minste nog genoeg energie op om er, onder de schaterlach van omstaanders, nog even "tegenaan te gooien", dat hij in zijn leven altijd méér plezier had gehad als hij zijn verstand niet gebruikte dan wél! Schande over hem, die er kwaads van denkt!

ziek - therapie - kletsen

Wel eens gehoord van "iemand de huid trekken"? Het gaat hier om een amateuristisch-medische be- of mishandeling tegen benauwdheid op de borst. Men trekt het slachtoffer krachtig met een busseltje haar in de hoogte. Onder "huid" dienen we hier "huig" of "gehemelte" te verstaan. Er werd aangenomen, dat men door deze methode het gehemelte wat omhoog lichtte, waardoor de patiënt meer lucht kreeg. Goed "de huid trekken" was niet ieder gegeven. Daarvoor werd specialistische vaardigheid vereist. O.a. diende men precies te weten aan welk bosje haar er moest worden getrokken!!!

Een ongelovige Thomas reageerde op dit verhaal met: "Zeuwen, zeuwen en mee de maai (mei) aacht!" Dat betekent zoveel als: "Je kunt me nog meer vertellen" of ook wel - en dan hebben we dan weer met eigen idioom te maken! - "kletsboek op een houtje!"

indekken

Een vrome man vroeg aan twee heiligen tegelijk dezelfde gunst. Hij deed dit onder het devies: "Dubbel beslaan is altijd beter". Waarmee we dan wel aan een paard zullen moeten denken. Overigens dient het in het AB "beslagen" te luiden!

armoede

Op iemands mededeling: "ik heb niks!" luidt een steevast antwoord: "Dan kunde mee de kiepen te bed!" Het slaat op arme mensen, die "geen stuiver op hun geweten hebben".

wonen - huwelijk

"Eerst zorgen voor een kooike, dan voor een veugeltje (vogeltje)!" Dat lijkt inderdaad een wijs beleid. De uitdrukking heeft echter een figuurlijke betekenis en als zodanig geeft ze de raad eerst eens voor een huis te zorgen alvorens "een vrouw op te zetten", d.i. te trouwen. Die wijsheid stamt kennelijk uit een tijd, dat er van woningnood geen sprake was!

bijdehand - standsverschil - eten

Van een mens, die men als uitgeslagen of bij de pinken beschouwt, kunt ge horen zeggen: "Hij is nog zo mis nie!" Dezelfde uitdrukking kan gebruikt worden met betrekking tot een rijk of voornaam persoon. Ook noteerden wij: "Iedere dag rijstepap mee suiker is nog zo mis nie" en: "Wij zijn geen misse lui".

huwelijk - twijfel

"Als alles zo meevalt als ze getrouwd zijn, dan kost het brood nog geen vier cent per pond" is een uiting van scepticisme over een, naar het inzicht van de spreker, wel wat al te optimistisch tegemoet gezien huwelijk. Brood van vier cent per pond zal zelfs in de oude tijd, waaruit het gezegde kennelijk stamt, wel als erg goedkoop beschouwd zijn.

maan - woordgeslacht - klemtoon

Van een achter de wolken wegkruipende maan wordt gezegd, dat die maan "in zijn nest kruipt." "Maan" behoort tot die woorden, welke in onze streek als mannelijk van geslacht worden aangevoeld. Hoewel over het algemeen bij ons en in Vlaanderen het gevoel voor het woordgeslacht steeds veel sterker ontwikkeld is geweest dan in "Holland", hebben we het hier toch eens een keertje mis. Volgens Van Dale is "maan" vrouwelijk. Derhalve diende "zij" in "haar" nest te kruipen. Door alle spellingswijzen van de laatste decennia blijkt echter ook in onze streken het spontane gevoel voor het geslacht van een woord steeds meer te zijn afgestompt. Radio en t.v. dragen daartoe trouwens het hunne bij.

Tot de nieuwste manie schijnt daar het laatste jaar te behoren het leggen van de klemtoon op de laatste lettergreep. Met Rembrandtplèin, Leidse plèin hadden we ons al lang verzoend, maar men moet het met de "Mokumcultuur" toch niet te gek maken. We hebben een tv-spreker er zelfs al ooit op betrapt, dat hij in een zin, waarin het helemaal niet op zijn plaats was, de klemtoon op het laatste woord van de zin legde. Zo'n "Fransman" toch! Of hebben we het verkeerd? Zijn we niet mee geëvolueerd en lopen we dus achter? Welke gedachten zo'n door ouderwetse dichters veel bezongen maan toch kan oproepen!...

TILBURGER

Nummer 138

berusten

Een man die het ook niet meer wist, zei berustend: "We zullen maar afwachten als Onze Lieve Heer aan het Kruis". Dat was dus een lijdelijk afwachten! Het aardige is o.a. dat de vergelijking het begrip "lijdelijk" oproept zonder het woord te noemen en dat men dit verscholen "lijdelijk" kan opvatten in zijn normale betekenis van "geduldig", maar dat er tevens een associatie met het lijden van Christus tot stand komt door de woordspeling.

trouwen - weduwe - weduwnaar

Over een weduwnaar of weduwe die hertrouwt, heeft de spraakmakende gemeente natuurlijk ook haar zegje klaar: "De eerste trouw je uit genegenheid, de tweede uit verlegenheid". Bij deze wijsheid krijgt men dan het aardigheidje toe, dat het grootste deel van beide woorden uit dezelfde letters bestaat.

zeispreuken - Venne, Nordje - presteren

Streekgebonden is ongetwijfeld: "Dè's (dat is) pas kenne(n), zeej Nordje Venne: spek overhawe (overhouden) en geen spek kenne!". De uitspraak wordt gedaan bij de levering van een bijzondere prestatie. Men deelt ons mede, dat er in de dertiger jaren een Nordje Venne zou gewoond hebben op de Bredaseweg te Tilburg.

mesten - voeren - kwaad - stimuleren

Een boer sprak van een "gepèerde ekker", waarmee hij bedoelde, dat de akker stevig gemest was. Als een paard "gepèerd" is, zou het hard gevoerd zijn.

Verder heeft het woord nog de betekenis van "opjuinen" of "oppeppen". Zouden we hier misschien te maken hebben met niets anders dan de gewestelijke uitspraak van "gepeperd"?

zaaks, niet veel

Waardeert de volksmond iets als "labberdepoepie", dan gaat het - in de ogen van de spreker - om niet veel zaaks. Het woord "labber" ontmoet men in het Algemeen Beschaafd Nederlands in enige, weinig bekende samenstellingen. Vaak heeft het daar een negatieve gevoelswaarde.

moeilijkheden

Levert iets helemaal geen moeilijkheden op, dan kan dit worden uitgedrukt met: "Geen centje pijn".

pak slaag

Zonder pijn komt niemand er af, die "door elkaar gerammenast" wordt. Hij wordt daarbij duchtig door elkaar geschud, terwijl deze behandeling met slaan en knijpen gepaard gaat. Het werkwoord "rammenassen" stamt uit het Bargoens waar het ook ranselen betekent.

figuur, slecht

Met de woorden: "Alles zit een verdieping te laag" boetseerde onze man een vrouw, die zich niet bepaald door haar goed figuur onderscheidde.

bed

"Vier en veertigen" is niet de naam van een nieuw kaartspelletje, zoals men misschien op het eerste gezicht kan denken. Het beeld vindt zijn inspiratie in de figuur waarin twee personen in bed kunnen liggen. Men ziet overeenkomst met het cijfer 44. Voor hetzelfde noteerden wij ook het beeld van: "verket (vork) en lepel slapen".

mager

Wordt iemand de kwalificatie "panherring" toebedeeld, dan hebben we een persoon voor ons die opvalt door zijn magerheid. Er drong zich spontaan de vergelijking op met een "panharing", dat is een verse, groene haring, bestemd om in de pan gebakken te worden. Zo'n haring dus gelijk er in vroeger dagen, tijdens de Veertigdaagse Vasten, nogal veel gegeten werd in eenvoudige gezinnen.

ziek

Wie "in een kwaad vel steekt" heeft weinig optimisme ten aanzien van zijn gezondheid te koesteren. Hij kampt voortdurend met een of andere ziekte en men verwacht niet, dat daaraan veel veranderen zal, omdat men een erfelijkheidsverband meent te zien. In die geest zou de man of vrouw gepredestineerd, dat is voorbeschikt, zijn voor ziekten.

zwijgen - beschikbaar

"Den dieje is ook nie vèel mee praote(n)" klonk het in onze oren en dat sloeg op een man, die nooit veel placht te zeggen en die men niet gemakkelijk aan het praten kon krijgen. We hebben hier te maken met een gewestelijke uitspraak van het bijvoeglijk naamwoord "veil", een uit het Middelnederlands stammend woord, dat ook nog wel in ons ABN voorkomt maar ons als verouderd klinkt.

In figuurlijke zin betekent "veil" verkrijgbaar of beschikbaar. We denken nu natuurlijk direct aan het meer bekende werkwoord "veilen" voor op een bepaalde wijze te koop aanbieden. Onze hierboven opgevoerde man toont zich derhalve niet beschikbaar om te praten. "Wie niet vèel mee geld is", laat zich niet gemakkelijk "aan zijn centen komen". Zijn geld is niet beschikbaar!

zeispreuken

We besluiten deze keer weer eens met een zgn. zeigezegde: "Te vroeg gesproken, zei de koster, en hij zong alleluja op Aswoensdag..."

TILBURGER

Nummer 139

overgaan

"Zeg Tonia, is jullie Keesje op school overgegaan?" "Ja, en jullie Toontje, buurvrouw?" "Ons Toontje ook, maar ons Annemieke eigenlijk nie. Die hebben ze er zo maar tussengeschoven. Net als Pontius Pilatus in de Credo". Zo ging het gesprek tussen twee buurvrouwen. En nu zou een toehoorder graag weten, waar die Pontius Pilatus vandaan komt. Een originele vergelijking is het in ieder geval wel. Wij denken er het volgende van, maar geven onze uitleg graag voor een betere. Annemieke hoort eigenlijk niet tot de "echte" overgaanders, maar men heeft het kind er toch bij ingedeeld. Op de keper beschouwd neemt het in de categorie overgaanders een ondergeschikte plaats in. Annemieke hangt er zo maar wat bij. Pontius Pilatus komt in het Credo voor als aanduiding van een tijdperk. In het licht van de hoofdzaak, het lijden van Christus, zou men die tijdsbepaling wellicht als iets bijkomstigs kunnen zien. Dus zo maar voor de aardigheid erbij gezet, al is dat in werkelijkheid niet het geval.

gevoelens

"Een mens is gene bukkum" (bokking). Deze waarheid als een koe betekent, in brede zin, dat een mens zijn gevoelens heeft, in tegenstelling tot een bokking, die een vis is en bovendien nog wel een gerookte, zodat er "de fut" dan toch zeker uit is. De uitdrukking wordt echter meestal in meer strikte zin gebruikt en roept dan vergoelijkend een seksuele associatie op.

wrijven - inzet

"Ze hadden er stevig tegenaan geröst" vond onze man. In de eerste plaats hebben we hier te maken met het dialectische werkwoord "rössen", dat "wrijven" betekent. Men heeft er dus "tegenaan gewreven". Waartegen? Dat weten we niet. Wel kennen we de betekenis van de totale uitdrukking. Die is "flink van katoen geven". En dat kan op verschillende manieren geschieden!

grof

In "Zo grof als een sintelpad" hebben we te maken met een originele vergelijking, die door de overdrijving van de plastic even een glimlach te voorschijn roept.

huwelijk - twijfel

Aardig uit de hoek kwam de Tilburger, die de volgende wijsheid ventileerde: "Als alles zo meevalt als ze getrouwd zijn, dan kost het brood nog geen vier cent per pond." Hij gaf hiermee te kennen, dat het in een huwelijk niet allemaal rozegeur en maneschijn is. Brood van vier cent per pond is een niet redelijk te verwachten situatie.

roddel

"Praat is erger dan daad" verwijst naar het onheil dat kwaadsprekerij kan aanrichten. Men ervaart hier de ongemotiveerde beschuldiging als erger dan de werkelijk gepleegde daad, waarop de beschuldiging betrekking heeft.

schuldig

Geheel anders is de reactie van een ten onrechte beschuldigde, die zegt: "Als ik dan toch de naam

heb, kan ik de daad ook wel hebben" en dan - uit balorigheid - juist datgene doet wat hem wordt aangewreven.

zitten

Zit iemand voortdurend te wiemelen, zodat hij de indruk maakt niet stil te kunnen zitten, dan "heeft hij luis in de broek".

heen en weer - hierheen

In een specifiek Tilburgs lied voor bruiloften en partijen luidt het: "Gaode (ga je) wel 'ns hers en geens?" Die laatste woorden betekenen dan: heen en weer.

Daarnaast kennen we nog "herres" in een uitdrukking als bv. "Kom eens herres". En dan hebben we te maken met een uitnodiging of bevel van de spreker naar hem toe te komen. "Herres" is: hierheen.

precies zijn

Een wat aarzelende verteller hoorde zich door een luisteraar aangespoord met: "Toe maar, het komt zo nauw niet, het is gene preekstoel!" De uitdrukking impliceert, dat vanaf de kansel niets dan de zuivere waarheid wordt verkondigd.

TILBURGER

Nummer 140

begaan, laten

Van iemand werd gezegd, dat hij "het zeel op de horens had gekregen". De betekenis ervan bleek, dat de betrokkene de vrije teugel werd gelaten. Voor de verklaring moeten we bij de boeren terecht. Koeien werden soms vastgebonden met een dik touw, dat in oude gewesttaal met de naam "zeel" werd aangeduid. Liet men de koeien los in de wei lopen, dan kwam het wel voor, dat men de dieren het touw, waarmee ze normaal werden vastgezet, om de horens bond. Deze handeling leidde tot de bredere, figuurlijke betekenis, waarin ze als plastisch beeld fungeert.

trouwen - leeftijd

"Den dieë (of de die) is het trouwgeld niet meer waard". Een denigrerende maar aardig gevonden uitspraak over een man (of vrouw), die de spraakmakende gemeente te oud acht om nog in het huwelijk te treden.

lopen

Komt iemand haastig voorbij gelopen, dan kan dit de opmerking uitlokken: "Die moet nog verder dan vandaag!" Deze en soortgelijke geestigheidjes kon men vroeger nog wel eens opvangen in groepjes buurlui, die na hun werktijd, op de zomeravonden op stoelen voor de openstaande deur van hun huis zaten te "buurten". Meestal viel er niet zo veel te beleven. Menig voorbijganger werd dan vaak object van een of andere snedige opmerking, uitgelokt door een opvallend facet van zijn verschijning en ook wel door de herinnering aan zijn familie, want ieder kende iedereen. Gold het toevallig een schaarse vreemdeling, dan leverde ook die steeds wel praatstof.

uitgelaten

De onbewuste "taalplastiekers" zochten hun beelden eigenlijk steeds dicht bij huis. Ze plukten ze gewoon spontaan uit het wereldje om zich heen. Gedroeg zich iemand opvallend wild en uitgelaten, dan heette dat: "Net ene hond, die van zijn halsband is losgebroken".

achteruitgaan

"Van de toemet naar de haai (hei) lopen" was: van de regen in de drup of van de wal in de sloot geraken. Met "toemet" werd het hier reeds vroeger behandelde tweede maaisel van het gras bedoeld. Van het gras op de dorre hei terecht komen betekende natuurlijk voor een agrarische bevolking een slechte ruil.

stilstand

De woorden "conservatief" met zijn tegenstelling "progressief" kwamen in het woordenboek van de gewone man niet voor. Het eerste begrip kende hij echter wel. Hij had er alleen een paar woorden méér voor nodig en kon het ook moeilijk zonder beelden af. Hij verwerkte er zelfs twee in één adem. Om uit te drukken, dat er van geen vooruitgang sprake was, zei hij dat men "het hekken om een oude post (paal) liet draaien".

trouwen - standsverschil

Als wij vandaag van trouwen beneden zijn stand spreken, zou onze man dat wat kleurrijker gezegd hebben met: "Met een appel naar een noot schieten".

schijnheilig

Toen we eens ooit in dit blad een artikel over kwezels lazen, zijn we daarin "een spurriekwezel" niet tegengekomen. Ze heeft wel bestaan in de volksmond. Deze duidde er een schijnheilige vrouw mee aan.

duivel - armoede

Een krachtuitdrukking om aan te geven hoe arm iemand wel is, zien wij in de vergelijking: "Zo arm, dat de duivel hem nie heffen of dragen kan". Deze duivel zijn we in onze rubriek nog nooit tegengekomen.

duivel - begerig

Wel die van de andere vergelijking: "Hij heeft het er op als de duivel op Geertjes". Wij voeren deze nog eens ten tonele, omdat we een notitie aantreffen, die erop kan wijzen, dat de uitdrukking op een zeer hoge ouderdom zou kunnen bogen. We lazen nl. dat men te Gent de uitspraak kent: "Hij sloeg er op als de duivel op Geraard". Men veronderstelt daar, dat met Geraard bedoeld zou kunnen zijn de heer van het bekende Gents kasteel "Het Steen" op de Reep. Dit heerschap noemde zich wel in het Latijn: "Gerardus dictus diabolus" (Geraard, genaamd de duivel). Dit heerschap werd reeds in 1295 te Gent begraven. Als het allemaal klopt, leeft hij dus nog altijd voort in de taal.

roddel

Is iemand flink over de tong gegaan, dan kunnen "zijn oren wel getoet hebben". De volksmond weet dat gepraat in deze zin nog wat te detailleren. Hij meent nl. dat men kan weten of er goed of kwaad gesproken wordt. Suist het rechteroor dan betreft het goed. Suist het linker dan wordt er kwaad gesproken. En nu maar eens goed geluisterd naar uw oor als de buurvrouwen bezig zijn!

TILBURGER

Tilburgse Taalplastiek 141-150

onder redactie van Ben van de Pol

Nummer 141

zeispreuken - molenaar - loon

"Het zal er straks mouwen, zeej de molenaar en toen laas-ie het zeuvende gebod." We stuiten hier op een wel ongewoon werkwoord, dat is afgeleid van het zelfstandige naamwoord "mouw". Hoe zit dat in elkaar en wat heeft de molenaar daarmee te maken?

In het verleden waren de molenaars het zwarte schaap bij de boeren. Dit hield verband met de eens in zwang zijnde betaling van de molenaar in natura, het zgn. scheploon. De molenaar was gerechtigd een zeker deel van het meel als "maalloon" te incasseren. Daarvoor gebruikte hij een houten schep. De ene molenaar schepte dieper dan de ander. Ook van het tempo waarin het scheppen geschiedde, hing het af of er weinig of veel meel per schep genomen werd. Van een molenaar die nogal royaal voor zichzelf schepte, werd gezegd dat hij "zijn mouwen mee liet scheppen". Hieruit ontstond het werkwoord "mouwen". De molenaar aan wie de uitdrukking wordt toegeschreven, was van plan méér dan de normale maat naar zich toe te halen. De toevoeging, dat hij het zevende gebod (gij zult niet stelen) las, vestigt in dit verband op een geestige wijze de aandacht op het moreel ongeoorloofde van het "scheppen met de mouwen". Het maalloon uit de tijd van het "scheppen" bedroeg een zestiende van het geheel. Tengevolge van de vele klanten werd dit scheppen afgeschaft en ontstond de verplichting van het gebruik van geijkte maten, welke boven of "onder het kruis" niet meer dan twee duim middellijn mochten hebben.

kerel

We hebben een timmerman gekend, die ons in onze prille kinderjaren als we graag in zijn fascinerende timmermanswinkel op bezoek kwamen, steeds begroette met de woorden: "Kel, kel, kel!!!... Het heeft tientallen jaren geduurd vóór wij er achter kwamen, dat "kel" niets anders dan "kerel" betekent.

gierig

"Van een snee brood gaat-ie dood", zei onze man en daarmee tekende hij een gierigaard als het ware ten voeten uit.

verbazen

"Dat is sterk" vormt een normale uitroep, die verbazing tot uitdrukking brengt. We hoorden hetzelfde echter wel fraaier versierd opdissen met: "Dat is een sterk stuk in een kaoi broek!" In de plaats van "Dat is sterk" kan ook gezegd worden: "Dat is een sterk stuk!" "Stuk" heeft hier de waarde van "daad" of "prestatie". Het aardige in onze gewestelijke uitdrukking is nu, dat daarin "stuk" gebruikt wordt in de betekenis van "lap", waarmede men kleding ver stelt. We hebben hier te maken met een bewust gekozen "verwarring in het woordgebruik", zoals men die - bewust of onbewust - in sofistieke redeneringen kan aantreffen.

oog

Van oude mensen kon iemand, die een abcesje aan het oog had, wel eens de opmerking te horen krijgen: "Heb je op de hofpad gesch....?" Het abcesje werd in de volksmond aangeduid als "paddesch...". Het komt ons voor dat hier eveneens gejongleerd wordt met het woord "pad" in twee verschillende betekenissen, t.w. een tuinpad om over te gaan en het kikvorsachtige beestje "pad", waarvan het volksgeloof ook nog te vertellen wist, dat zulk een diertje vuur placht te spuwen...

terecht wijzen

"Het zal er in hangen!" vormt een waarschuwing, dat iemand een stevig standje boven het hoofd hangt. De uitdrukking is gelijkwaardig aan: Er zal wat waaien!

stuiptrekkingen

Ligt een mens of dier te lellepoten, dan ligt hij (het) ruggelings met de benen of poten in verkrampde houding in de lucht, waarbij nog wat spiertrekkingen worden waargenomen. Dus eigenlijk gaat het om stuiptrekken. Erg tragisch behoeft men de uitdrukking echter niet te nemen, daar ze graag in overdrijvende zin gebruikt wordt. Dat lelle(n) - ook wel lillen - is Middelnederlands en heeft iets met trillen te maken. Er wordt vergelijking gemaakt met het oud-Indisch "lelayati", hetgeen: hij trilt, waggelt, betekent. Zijn we daarmee nogal ver van huis geraakt denkt u? Niet zo erg! Het Nederlands behoort niet voor niets tot de Indo-Germaanse talengroep.

gek

We hoorden iemand kenschetsen als "een louw ziterie", maar men kon ons niet vertellen hoe dat precies gespeld moest worden. "Ziterie" zou een drank zijn. Degene op wie de kwalificatie werd toegepast, werd geacht "niet goed bij" te zijn. Het "louw" (of lauw) kan een zelfstandig maar ook een bijvoeglijk naamwoord zijn en tevens een doopnaam als afkorting van Laurens. Als zelfstandig naamwoord ontmoeten we "lou(w)", als van Hebreeuwse oorsprong, in het Bargoens. Daar betekent het: niets, geen of weinig.

smaak

Als niet onaardig Tilburgs noteerden wij tenslotte: "Niks smokt (smaakt) zô fèn (fijn) as wèrreme (warme) koffie út 'n kaaw (koud) köpke (kopje)".

TILBURGER

Nummer 142

baat hebben

"Daar zul je niet veel pannen van te vuur doen!" concludeerde onze man. Hij bedoelde, dat uit de zaak in kwestie niet veel profijt zou voortvloeien. Méér plastisch gezegd: Je wordt er niet vet van! De woorden plegen een ironische klank te hebben.

verkwisten

"Garen vernaaid en tijd verkwist" daarentegen heeft betrekking op geheel nutteloze arbeid. In zo'n geval heeft men ook "voor de prins gewerkt".

verwensen - terechtwijzen

"Van dik hout zaagt men planken" gaat het in de door ons opgetekende verwensing: "Een trap op zijn hart, dan wordt zijn keel warm!" Uitdrukkingen als deze kunnen terecht genoemd worden: "noten die kraken". Dat wil zeggen, dat het hard aankomt.

(Volgens Van Dale is "een trap op je hart" een borrel.)

vloeken

Wie "alle duivels uit de hel vloekt", gaat zich geducht in krachttaal te buiten. Wanneer het immers zó bar is, dat de duivels, die geacht worden toch wel wat gewend te zijn, hun tehuis in de steek laten, omdat ze het er niet uit kunnen houden, heeft men wel met een supersuperlatief te maken.

stiefmoederlijk - zout - boter

Bij ons volk zijn sterke overdrijvingen zeer geliefd. Men heeft er plezier in om het er dik op te leggen. We kunnen hierin een symptoom van de volksgeest zien, die zich bij voorkeur niet erg met genuanceerd denken ophoudt. Hier nog een paar van dat soort voorbeelden: "Bij ons sprong het zout uit de boter tegen de zolder omhoog". De gesprekspartner wilde niet achterblijven in de hyperbolen en droeg zijn steentje bij met: "Och man, bij ons was het nog veul erger, bij ons

sprongen er de ruiten van kapot!"

Intussen zijn we, voor wat de betekenis der uitdrukking betreft, nog niet veel wijzer geworden. Laten we trachten daarin een beetje klaarheid te scheppen. De woorden werden ontleend aan een gesprek van mensen, die elkaar duidelijk trachtten te maken wat voor een slechte stiefmoeder ze in hun jeugd wel hadden gehad. Die stiefmoeders zouden voor haar stiefkinderen zoveel zout in de boter gekneet hebben, dat zij niet meer te eten was. De dag van vandaag doet zout in de boter kneden vreemd aan. Vroeger was dit algemeen gebruikelijk. De natuurboter kocht men in een klein kruidenierswinkeltje, dat vaak een winkel van Sinkel in het klein was. Op de toonbank stond een "weg" boter. Dat was een ovaalvormige klont. Met een houten, geribd schepje werd daarvan de verlangde hoeveelheid afgestoken. Dat vlak in de buurt van de boter ook een zeer groot petroleumvat stond, mocht de pret niet drukken. Of deze door boerinnen geleverde boter ongezouten was of naar de smaak van sommige consumenten onvoldoende, weten we niet. Wèl hebben we herhaaldelijk gezien hoe een huisvrouw de gekochte boter thuis nog eens "omkneedde" en van (extra?) zout voorzag.

klaar, er mee

Is iemand "ermee genèllist" dan is hij ook "opgelaten". "Hij zit er mee te kijken".

naakt - bezit

Iemand constateerde, dat "de kleine met z'n wielewotje" bloot lag en dat betekende in dit geval, dat een baby gedeeltelijk naakt in de wieg lag. Een fascinerend woord dat "wielewotje". Een "wiele" was in het Middelnederlands een "non" en een "wade" is een gewaad. Zo vermoeden we, dat het "wielewotje" de dialectische verbastering is van wielewade of nonnenkleed (met kap en sluier). Die uitrusting pleegt heel wat te verbergen. Bij de baby was bloot wat, in de opvatting van de spreker, verborgen diende te zijn. Helemaal bevredigen doet de verklaring niet.

Daar komt nog bij, dat "wielewotje" nog in andere zin gebruikt wordt, nl. in die van "hebben en houwen". Wanneer iemand "met z'n hele wielewotje vertrokken is", dan heeft hij zijn hele bezit meegenomen.

bezoek

"Bij iemand over den hèrd (haard) komen" wil zeggen bij iemand regelmatig op bezoek komen. In dezelfde zin komt men ook "over de vloer". "Haard" wordt hier gebruikt in de brede zin van woonvertrek, waaraan vaak verbonden een sfeer van gezelligheid.

verkering - bezoek

Als het gaat over een jongeman, die "bij d'awers (ouders) over den hèrd komt", dan dient men daar direct maar uit te verstaan, dat hij met een dochter serieus vrijt. Hij komt "al ten huize", zoals ze in Tilburg wel wat onverwacht plechtstatig en archaïstisch zeggen. Dat weten we dus weer.

TILBURGER

Nummer 143

verkering - jongensgek - vriendschap - Alman, Jan

"O, dat is een allemanshond!" hoorden we eens een keer misprijzend zeggen, maar het had in dit geval niets met een hond te maken doch alles met een meisje. Het gold een meisje, dat met iedere jongen, die er slechts een kleine poging voor waagde, op stap ging. Ze ging dus mee met Jan en alleman.

In de meest letterlijke zin kan de uitdrukking ook gebruikt worden voor een werkelijke hond. Natuurlijk is ook dat een hond, waarover zijn baas niet veel te zeggen heeft en die gewillig meegaat met iedere vreemdeling, die hem roept. De uitdrukking laat derhalve aan duidelijkheid niets te wensen over en vraagt niet om nadere verklaring.

We kunnen echter niet weerstaan aan de verleiding hier ook een aardig "weetje" bekend te maken, dat misschien wel eens verband kan houden met dat Jan en alleman. Rond 1853, en misschien thans nog wel, stond tegen de muur aan de linkerzijde van het kleine orgel, zo lezen we in een oud boek, in de grote of St. Jacobskerk te Vlissingen een grafzerk met het volgende opschrift:

Hier ligt begraven JAN ALMAN

die den 6 April 1572 te Vlissingen

ter aanspooring zyner medeburgen

een toevallig middel in Gods hand is geweest

tot weering van Spaansche inquisitie en bygeloove

en tot invoering van den waaren godsdienst.

Het blijkt dat deze Jan Alman te Vlissingen een aanzienlijk en algemeen geacht man was. Bij de afwerping van het Spaanse bewind aldaar kreeg hij een klap van een Spaanse fourier toen hij (Jan) uit de kerk kwam. Dat liet Alman niet op zich zitten. Zwaar beledigd liep hij naar huis om zijn degen te halen. Toen ging de mare door het stadje, dat Alman zich ging wapenen. Maar zoals dat met het gerucht gaat, het komt niet altijd zuiver over. Dat gebeurde hier ook, want de mensen maakten ervan "Alleman ga zich wapenen!" Dit werd als een order opgevat. Het kerkvolk, dat van de belediging getuige was geweest, stooft uiteen en rende naar huis om een wapen te halen en het voorbeeld van Alman te volgen. Dit verhaaltje wordt in méér dan één oud boek verteld. Intussen zijn we hiermee wel ver van huis gedwaald door in Vlissingen terecht te komen.

verbazen

Menigeen "kijkt" misschien nu "als een heiligenbeeldje, dat van de kruisweg is gevallen". Dat zou dan grote verbazing moeten uitdrukken.

helpen - onbelangrijk

"Die ene gulden, die ik nog in mijn zak heb, beschiet er nie aon", zei de cafébezoeker tot de waard, die hem er aan herinnerde, dat hij nog voor dertig piek "op de lat" stond. "Niet beschieten aan" betekent: niet de moeite lonen of niets te betekenen hebben. In Tilburg wordt "beschietsen" altijd met het voorzetsel "aan" gebruikt. Van Dale geeft het, als gewestelijke taal, zonder dit voorzetsel. Bv. "Dat beschiet niet veel" in de betekenis van: heeft weinig waarde of helpt niet. In Tilburgse oren klinkt het achterwege laten van het voorzetsel vreemd.

bijzaak

"Ik zou dat maar niet doen," luidde het advies, "want dan wordt het kalf groter dan de koei". Dit houdt in dat de kosten of moeite niet opwegen tegen het te bereiken resultaat. Dat kan vooral het geval zijn, als men bij kleine vorderingen langs juridische weg zijn recht opeist. Een levenservaring wordt hier heel plastisch tot uitdrukking gebracht.

vlaggen

En nu we dan toch met het kalf bezig zijn: Vroeger kon een schooljongen zich wel eens door zijn kornuiten horen toeroepen: "Hé, ge kalf!" Dit gold als waarschuwing, dat een deel van zijn hemd achter uit zijn gescheurde broek stak, een verschijnsel dat toen niet tot de zeldzaamheden behoorde. De moeders van de grote gezinnen konden het vaak ook niet allemaal "bijbenen", dat is bijhouden.

luier

Tot de taak van diezelfde moeders hoorde ook "het aanspeten van een luur". "Aanspeten" is een Middelnederlands woord voor "met een speld dichtmaken" en die "luur" is de "luier". Hier hebben we te maken met een samentrekking van het Middelnederlandse "luder(e)", dat doek of luier betekende. Enige tientallen jaren geleden was "luur" nog zeer gebruikelijk. Dat het nu nog in bovenstaand verband gebruikt wordt, betwijfelen we. "Speten" schijnt nog wel in Vlaanderen gebruikt te worden.

TILBURGER

werkloos - weven

De uitdrukking heeft sinds lang haar gangbaarheid verloren. Vroeger kon men in Tilburg wel eens te horen krijgen, dat een wever "in weken geen venster open had gehad". Dit betekende dan, dat hij - als thuiswever - al die weken zonder werk was geweest, omdat er voor hem niets te weven viel. De weverswoningen bezaten zgn. halve vensters. Valgordijnen waren in die tijd niet in gebruik. Had de wever niets te doen, dan ging "het luik op het halve venster" zo deelt men ons mede. Heel duidelijk is ons dit echter niet. Betekent dit, dat hij beide vensters of één dicht deed?

zuinig

Uit die arme weverstijd moet ook dateren de uitdrukking: "Te wijd, Bet, twee keer van doen". Dat betekende een aanmaning om wat zuinig aan te doen. Het viel te beluisteren, als er een te groot stuk van het spek of van de broodkant werd afgesneden.

sober

Naar het sobere leven van toen wijst ook terug de uitdrukking: "Geen wonder dat ze èrme meensen zijn: dan moeten ze maar geen twee gerechten op toffel (tafel) brengen"...

duivel - pastoor - goed en kwaad

Als de bisschop een priester wijdt, wijdt de duivel een pastoorsmeid", getuigt niet van veel respect voor een pastoorsmeid. Op die van de oude stempel drukte het odium, dat ze nogal bazig waren en met de pastoor samen de parochie regeerde. In meer overdrachtelijke zin kan het gezegde duiden op het bewaren van evenwicht tussen goed en kwaad.

komediespel

Wordt er van iemand gezegd, dat hij "mee het ene oog lacht en mee het andere schreeuwt (huilt)", dan beschouwt men hem als een komediant.

opkroppen - huilen - drinken - leed

"Snevel en tranen geven geen vlekken" is de originele, volkse vertolking van een psychologische waarheid. Wie in staat is zijn leed uit te huilen, is er beter aan toe dan degene, die het opkropt. Verdrongen leed werkt lang na en kan tot ernstige complicaties leiden. Uithuilen daarentegen betekent afreageren en bevrijding, wat de geestelijke gezondheid ten goede komt. Het ondervonden leed slijt of verdwijnt eerder, laat derhalve geen vlekken na, juist zoals alcohol.

manieren

Leuk en diplomatiek kwam onze man uit de hoek met zijn aforisme: "Boeren hebben ook manieren, maar andere". Er is geen woord te veel mee gezegd en men kan het uitleggen hoe men wil: ten goede en ten kwade. Het is hier niet de toon die de muziek maakt, maar het gezicht dat de spreker er bij trekt. Een zeer geraffineerde uitspraak!

aarden

Wie zich ergens niet goed thuisvoelt "heeft er zo weinig aard als een prins in een kafkot." Eens had deze vergelijking een beeldende kracht, maar doordat men nog nauwelijks weet wat een "kafkot" is, heeft ze haar betekenis verloren. Toen weleer de boeren hun graan met de hand dorsten, werd het kaf (de vliesjes) in een met de hand gedraaide kafmolen van de graankorrels gescheiden. De plaats waar die vliesjes terecht kwamen, heette het kafkot. Zo'n gezellige boel was het daarin niet, want wie in het kaf zat, had heel wat moeite zich van de hardnekkig aan de kleren "klevende" vliesjes te bevrijden. In een dergelijke situatie kon men zich op de allerlaatste plaats een prins voorstellen.

armoede

Een nogal duistere uitspraak noteerden wij uit de mond van de man, die tot de ontdekking kwam, dat zijn portemonnee leeg was: "'t Is heb en leg!" zei hij.

achteruitgaan

Ook weten we geen weg met de manier waarop wij iemands achteruitgang onder woorden hoorden brengen: "Hij gaat vooruit net als Poppel ome Vink"??? Weet iemand hier meer over te vertellen?

zingen

Van onmiskenbare, Tilburgse origine is de wijze, waarop de kwaliteiten van een tenor geprezen werden: "Hij zong tegen de Haikaantse toren omhoog".

zeispreuken

Tenslotte nog eens een paar aardige zgn. zeigezegden:

- "Ik wou dat ik thuis was", zei de kater en hij zat in de strop.
- "Het is te laat", zei de vos en zijn staart zat vastgevroren in het ijs.
- "We zullen elkaar wel verder spreken", zei de haan tegen de pier en hij had hem al half op.
- "Hier moet je voor vele heren buigen", zei de kikvors en de eg sleepte over z'n lijf.
- "Wie kan aan alles denken", zei de boerin en ze ging uit melken zonder emmer"...

TILBURGER

Nummer 145

"baoske"

Een Tilburgse grootmoeder zei tot haar mannelijk kleinkind: "Och boske toch, komde gij eens hier". Dat "boske" is het dialectwoord voor baasje. Met enig baasschap heeft dit uiteraard niets te maken. Het woord is gewoon tot troetelnaampje geworden. In deze geest kan men ook horen spreken van "een ferm boske", waarmee dan een flink en aardig knaapje bedoeld wordt.

druktemaker

Maakt iemand een hoop drukte over een zaak, die dat eigenlijk niet loont, dan kan dit in Tilburg tot uitdrukking worden gebracht met: Wat maakt ge er toch ene gatslag van!

wachten

Men zond ons de uitdrukking "ergens op zitten tissen" in, wat dan zou betekenen ergens met spanning op zitten wachten. Wij hebben dit werkwoord vroeger nooit in een Tilburgse mond gehoord. Het schijnt echter de laatste tijd in de roulatie te komen. We troffen het zelfs onlangs in een dagblad aan. Het blijkt geen Tilburgs en niet eens gewestelijke taal, maar Algemeen Beschaafd Nederlands te zijn. Van Dale vermeldt het als zodanig, zij het dan ook met een betekenis, die de ons gegeven verklaring niet dekt. Volgens hem betekent het: in de war zitten (van garen bv.) en ook harrewarren, wurmen of wroeten. Als voorbeelden van het gebruik in Tilburg kregen wij: Hij stond te tissen om weg te komen. En ook: Hij zat te tissen op een tas thee.

in orde - gezond

"Alles is kits en het keind hiet Jaoneke". Bij "kits" hebben we te maken met volkstaal. De bijvoeging zou men kunnen zien als een symptoom van de bekende lust tot breedsprakerigheid in onze streken. En dat liefst op een wat grappige manier. Men kan volstaan met: alles in orde.

"Kits" betekent echter ook nog "gezond". Aangezien er een naam bij genoemd wordt, kunnen we aan een pasgeboren baby denken. Die bedoeling zit er evenwel niet achter, want het kind van de zegswijze heet immers "Jaoneke".

zeispreuken - Eras, wèfke - zuinig

"Ge moet 't penneke (pannetje) bij het stiltje (steeltje) hawen, zeej wèfke Eras". Een echte Tilburgse wijsheid, welke men nu niet meer in deze formulering te horen krijgt. De betekenis? Zuinig zijn, zo deelt men ons althans mede.

speels

Een hond waar "nie veul spuls in zit", legt weinig neiging tot spelen aan de dag. Het merkwaardige hierbij is het gebruik van "speels" als zelfstandig naamwoord, terwijl het ABN het eigenlijk alleen als bijvoeglijk naamwoord of als bijwoord kent.

onzekerheid

Weet men "waoraaf en waoraon" (waar af en waar aan), dan weet men waar men aan toe is. Dus: hoe de zaak staat, wat men te verwachten en niet te verwachten heeft. De lezer die ons dit toezendt, voegt er aan toe geconstateerd te hebben, dat de uitdrukking niet begrepen werd als hij ze per ongeluk buiten Tilburg gebruikte. Dat geloven we graag als het hier om "het westen" gaat. Rondom Tilburg in de dorpen wordt ze echter uitstekend verstaan.

verbazen

"Ben je van God verlaten of heb je geen knopen aan je onderbroek", vormt een variant op de hier vroeger reeds gegeven uitdrukking: Ben je van God verlaten of heb je schoenen aan. Het komische zit in deze dwaze combinatie van twee uiteenlopende zaken. Overigens een samenkoppeling, die niet in alle kringen waardering ondervinden zal. De betekenis van de beide gezegden is: Ben je nou helemaal gek!

begaan, laten

In "laot den dieje maar lopen" ontmoeten we een gebruik van het werkwoord lopen, dat we niet in Van Dale aantreffen. De betekenis ervan is, dat men de persoon in kwestie rustig zijn gang kan laten gaan, dat men hem geen adviezen behoeft te geven, daar hij zelf van nature slim genoeg is om zijn eigen belangen te dienen.

jaloers

"Ik ben niks vekaantig" hoorden wij een Goirlenaar zetten. Ra, ra, wat is dat? Het klonk ons als volkomen nieuw in de oren. Welnu, "vekaantig" blijkt daar "jalours" te betekenen.

traag

"Ge zijt net zo vlug als 'n strontbie (bij) zonder vleugels" zei de boer tegen zijn knecht. En dat was geen uitdrukking van tevredenheid over 's mans activiteiten.

verstaanbaarheid

Tenslotte nog een aardig dialectpuzzeltje, dat voor de "inboorlingen" weinig moeilijkheden oplevert, hoe vreemd het er ook uit mag zien: Vraokoewiets? Dat is: Vraag ik je iets?

TILBURGER

 Nummer 146

eten - kletsen

"Eerst eten dan zeveren", zegt de kleine man. Hij bedoelt daarmee, dat mooie en geleerde praatjes van generlei waarde zijn voor een mens, die honger lijdt. Hij is er zich daarbij dan wel niet van bewust, dat hij in zijn eigen taaltje een klassieke wijsheid van de oude Romeinen herhaalt. Deze

luit immers: "Primum vivere deinde philosophari". En dat betekent: Eerst leven dan filosoferen. Onze kleine man doet het wat minder geciviliseerd door het filosoferen oneerbiedig voor "zeveren" (dat is langdurige kletspraat verkopen!) uit te maken. Hij slaat de spijker echter niet minder juist op de kop dan de geleerde.

plotseling

De dienstmeid was er "op 'nen siebot (ook wel sjiebot) tussen uitgetrokken" betekent, dat zij haar dienst plotseling had verlaten zonder een opzegtermijn in acht te nemen. Men kan in onze streken iets "sibots", dat is plotseling doen. Bij de Vlaamse schrijver Felix Timmermans ontmoetten wij: "Hij kende hem op ne sibot". Ook daar heeft het vreemde woord de waarde van plotseling. Laat ons nu denken, dat we hier te maken hebben met een verbastering van het Franse "sitot", dat "zo gauw" of "zo spoedig" betekent!

afscheid

Bij wijze van populaire groet bij een afscheid horen we wel eens "Ajuus" zeggen, een verbastering van het Franse "Adieu" (Vaarwel). Lezende in een in Pommeren (Noord-Duitsland) spelende roman van Hans Fallada keken we even verrast op, toen we daar in het Duits voor de zelfde groet de woorden "adjüs" en ook wei "tjüs" tegenkwamen. De Franse volkstaal kent trouwens ook een "atjuus" en een "aju(u)s".

verwaand

Van een trotse vrouw kunnen wij zeggen: "Ze heeft het hoog zitten". Dat is dus hetzelfde als het hier vroeger vermelde "hoog in de kop hebben".

druk hebben

Iemand die overloopt van het werk, zodat hij er enigszins door in verwarring geraakt, zal misschien half-wanhopig zijn situatie boetseren met de uitroep: "Ik weet niet waar mijn kop staat!"

lui

U kent ze wel! Van die mensen waarvan gezegd wordt, dat ze "liever lui dan moe" zijn. Verwant hiermede is de uitdrukking: "Lui zweet is gauw gereed". En dat heeft nog de verdienste van te rijmen ook!"

ontkenning, dubbele

Een eigenaardige zinconstructie door een dubbele ontkenning kan men soms bij Tilburgers aantreffen bv. in een zin als deze: "Er was geen aai (ei) te krijgen; in heel de stad nie". Die tweede ontkenning zou zo op het eerste gezicht rustig achterwege kunnen blijven. Toch geeft ze de zin iets pregnants. Bij de weglating van dat "nie" boet hij in aan nadrukkelijkheid.

troosten

Met het godsdienstige zijn onze mensen altijd nogal wat vertrouwelijk omgesprongen. Soms tot ergernis van sommigen. We noteerden een paar helemaal niet profanerend bedoelde gevatheden uit de volksmond.

Een man die het nogal kwaad had, hoorde zich vrome woorden van troost toe spreken met daarin de herinnering, dat O.L. Heer zoveel geleden had. De vinnige repliek luidde: "Noem er zo nog eens ene"...

Op de bijbelse troostwoorden over het lijden van Christus beluisterden wij een niet minder snedig antwoord: "Die moèst van zijn vader mar ik nie"...

hogerop - gewoon doen

Een Tilburgse wever meende zijn aankomende zoon de fabriek te moeten besparen. Hij gaf zijn plannen te kennen met "Ik wil iets méér dan recht toe voort van hem te maken". Dat "recht toe voort" heeft hier de betekenis van "gewoon".

We kunnen ook "recht toe recht aan" doen. Dat is kalmpjes gewoon doen.

toestoppen - kietelen

Wie stiekem geld in de hand gestopt krijgt om daarvoor bepaalde diensten te verlenen, ontvangt tegenwoordig steekpenningen. Onze mensen verwoordden dat manoeuvreren heel wat kernachtiger met: "Iemand in zijn hand kietelen".

schuldig

Tot slot een aanhaling van een leukerd, die een geestig effect bereikte door bij taalregels zwerende Pieten tegen de haren in te strijken met: "'t Is een schandaol. Al hedde (heb je) 't gedaon, dan krijgde (krijg je) toch de schuld." Helemaal fout en toch goed...

TILBURGER

Nummer 147

geboorteplaats

Mijn vader zei vroeger vaak: "Ik kom van de kusten van Chaam". Nu weet ik wel dat hij van Chaam afkomstig was, maar wat die "kusten" daar mee te maken hebben, is mij niet duidelijk. "Weet u het?" aldus een briefschrijver. We hebben hier te maken met een uitdrukking, die in de Baronie van Breda in zwang was of nóg is. Die "kusten" zijn louter bedoeld als ironie, waarmee een onbetekenend dorp enig schijnaan zien werd verleend. Chaam werd vroeger als een arm heidorp beschouwd. Wie daar vandaan kwam, werd geacht gelijk te staan met een boer, die "met zeven paarden uit de klei getrokken was", zoals er ook wel gezegd pleegt te worden. Uw vader zal het zo wel niet allemaal bedoeld hebben.

kaartspel

Een kaartspeler die geen enkel "prentje" in zijn handen had, zei: "Ik ben in de Hapertse kerk". De uitdrukking slaat op de oude schuurkerk, die Hapert in de achttiende eeuw bezat en waarin geen enkel beeld voorkwam.

haperen

"In Hapert hapert het altijd" kan men wel eens te horen krijgen. Dat is een woordspeling op de naam van het dorp. Er zit echter ook een legende aan die naam vast. Toen Julius Caesar door de Kempen trok, sloegen zijn troepen te Heopardum, zoals Hapert vroeger heette, aan het muiten. Daar "haperde" dus de Romeinse opmars. Julius Caesar betaalde zijn soldaten hun loon te Loon (Hoogeloon) en toen kon hij weer verder om in de buurt zijn leger neer te zetten. Hij maakte een "castra", een legerplaats. En die heet nu Casteren. 't Is maar dat u het weet!

trouwen - moetje - sufferd

Allemaal minder erg dan een meisje, dat "kalk in haar ogen heeft", want die ziet zich voor een gedwongen huwelijk geplaatst. Wie daarentegen "soep in zijn ogen heeft", kijkt niet goed uit. Het is een sufferd.

voorbereiden

"Het dunste takske brandt het eerst" houdt een waarschuwing in te zorgen, dat men in bepaalde omstandigheden goed beslagen ten ijs komt. Op een futilliteit wordt soms immers gevit en men ziet die wel eens aangegrepen om kritiek uit te oefenen.

niezen

Méér dan eens hebben wij er al op gewezen, dat we nogal van breedsprakerigheid houden. We gebruiken graag tien woorden als er met drie volstaan kan worden. Een voorbeeld daarvan zien we weer in de heilwens wanneer iemand niest: "Gods zegen met de honderdduizend en zoveel klein geld, dat ge mij ook kunt wisselen!"...

voorspoed - tegenspoed

Een mens kan niet steeds het beste genieten. Hij moet in het leven het goede met het kwade nemen. Deze levensles hoorden wij op de volgende manier vertolken: "Ieder iets van de bukkum (bokking), al is ie nog zo plat!"

Iemand die het goed naar de wind ging, kreeg de vermaning te horen: "Wacht maar eens tot ge ook deur de gaogelbroeken moet". Het betekent, dat het leven niet louter zonnenschijn is, maar dat iedereen vroeg of laat zijn moeilijkheden te verwerken krijgt. "Gaogelbroeken" zijn laaggelegen met gage begroeide stukken land. Wie zich hierdoor een weg moet banen, heeft het niet gemakkelijk.

overdrijven

Onlangs hoorden wij iemand uitmaken voor "een Jan Zeuven". Van de man was bekend, dat hij een voorliefde voor overdrijving aan de dag legde. Reden waarom hij in zijn verhalen niet serieus genomen werd.

verkering - jongensgek

Heel karakteristiek kwam er een boer uit de hoek, toen hij zich ontvallen liet: "As 't hooi de krib naloopt, wil 't niet gegeten zijn!" Betekenis: Als een meisje een jongen te veel naloopt, moet hij het helemaal niet hebben. Hooi hoort in de krib (voederbak). Zit het daar niet in, maar wordt het zelfs door de krib nagelopen, dan is dat helemaal de verkeerde wereld. Gewoon dwaas. Trouwens: vrouwen moeten veroverd worden!

verkering - rijp

Lang voordat "erotiek" als studievak op de lesroosters paradeerde, wisten onze mensen al "dat de geelste peren het eerst geplukt worden". De gekste meisjes lopen het eerst tegen de lamp! Uitgesproken in dialect krijgt de uitdrukking er nog een aardige woordspeling bij. In het ABN komt die niet tot haar recht.

drinken - bekeuring - sterven

Een dorpeling die een bekeuring van de veldwachter kreeg, omdat hij na sluitingsuur in een café werd aangetroffen, had toch nog een helder ogenblik toen hij tot de man van de wet zei: "Ik stao liever in jouwen boek dan op het daogelijks gebed". Dat "dagelijks gebed" was het aflezen van de overledenen in de kerk. Dit woord heeft in het betrokken dorp de onsterfelijkheid gekregen, want het wordt nog graag door later gekomen generaties geciteerd onder het noemen van de naam van de "auteur".

TILBURGER

 Nummer 148

geluk - engel

In vele van de door ons gebrachte zegswijzen is tot uitdrukking gekomen, dat het spreken van onze mensen sterk beïnvloed is door de godsdienst, die eens door het hele leven verweven zat. Hier hebben we daarvan nog enige voorbeelden.

Is men van oordeel, dat iemand veel geluk in een of andere affaire heeft gehad, dan zegt men dat "hem een goeie engel heeft gediend." Wie op het nippertje aan een ongeluk ontsnapt, heeft "een goede Engelbewaarder gehad".

duivel - gezicht

De duivel en wijwater laten zich niet goed samen rijmen. Wie een lelijk gezicht trekt, "kijkt als een duivel, die aan het wijwatersvat gelekt (gelikt) heeft". Dat kan een duivel immers nooit goed bekomen.

kerkdienst

Van méér liefde voor een hartige dronk dan van vrome intentie getuigde de man, die zijn levensfilosofie kernachtig samenvatte in de uitspraak: "'t Ducht (deugt) er niet waar ze met z'n allen zingen en er maar éne drinkt". Dat was dus wat men wel zegt: "'nen groffe", want hij doelde kennelijk op de H. Mis.

kwezel - sacramenten - sterven

Fijn in de mond is men inderdaad niet altijd en met vrome zaken werd nogal eens nonchalant omgesprongen. Zoals bijvoorbeeld in het geval van de kwezel, die op late leeftijd ging trouwen. Nu stonden kwezels - soms terecht en soms ten onrechte - niet in zo'n goede reuk. En dan eindelijk nog te gaan trouwen... Dat kon helemaal niet door de beugel! Maar de kwezel voerde ter verdediging aan, dat ze het deed om alle sacramenten te kunnen ontvangen. De reactie van de toehoorder daarop luidde: "Zal ik jou eens met mijn schup op oewe kop slaon, dan kunde den H. Ollie ook krijgen en dan hedde ze alle zeuven!"

trouwen - risico

Van trouwen gesproken: een jongeman meende de stap gerust te kunnen gaan wagen, want - zo zei hij - "de mensen zijn toch deur voor deur getrouwd".

verkering - vrijhouden

Het volkse spreekwoord: "Als er broeken zijn, betalen er geen doeken" is allang uit de mode geraakt en het heeft trouwens ook zijn zin verloren. De betekenis was, dat de jongen die met een meisje uitgaat, de vertering betaalt. Vrouwen en meisjes plachten vroeger omslagdoeken, ook wel neusdoeken genoemd, te dragen. En "doeken" rijmde immers zo lekker op "broeken".

Cru, Pietje - advies - grof

Als in Dongen goede raad duur is, slaakte vroeger de Dongenaar de verzuchting: "Wat nu, wat nu, zei Pietje Cru". Daar zat wat meer achter dan het plezier van het rijm. De uitdrukking gaat terug tot de Franse tijd, toen in 1795 generaal Pichegru in Nederland het bevel voerde over de Franse troepen. Deze meedogeloze generaal, die voor niets terugdeinsde, kreeg de bijnaam van "Pietje Cru". Men had hier niet alleen te maken met een woordspeling op de naam, maar tegelijkertijd met de kwalificatie van het karakter van de generaal. En dat toevallig ook nog in het Frans. Het Franse woord "cru" betekent namelijk: rauw, ruw of onverteerbaar.

Dat "cru" komt men ook wel tegen in het Nederlandse spraakgebruik in dezelfde betekenis en het gaat dan voor nogal beschaafd door. Het is een verzachting voor "grof" en men spreidt er een beetje zijn geleerdheid mee ten toon, want lang niet iedereen verstaat het.

ziek

Een Tilburgse moeder kwam eens bij de werkgever van haar zoon met de boodschap: "Onze Janus kan vandaag niet komen werken. Hij is uit de burries gevallen". Dat hield in dat hij ziek was. Die uitdrukking zal wel van de boerenkant komen, al weten we niet precies wat een uit de burries vallend paard betekent. In orde lijkt ons dit met zo'n paard in ieder geval toch niet.

nieuwsgierig

Het kan wel eens gebeuren, dat zelfs een moeder bij een zeurend kind dat alsmaar bleef vragen waar iets lag, de gal overliep. De wrevel werd dan afgereageerd met het antwoord: "Op zolder achter de putkuip!" Dat betekende een enorm dwaas antwoord, want een putkuip kan nooit op de zolder staan.

miskraam

Het is opvallend hoe in de volksmond zoveel uitdrukkingen aangetroffen worden, die uit de boerestand stammen. Misschien kan het uit een aan boeren vaak toegeschreven conservatisme voortvloeien, dat de uitdrukkingen een zo lang leven beschoren blijkt.

Zo heeft een vrouw "de kar omgegooid" wanneer ze een miskraam heeft gehad. Als men de betekenis van de uitdrukking eenmaal kent, laat ze aan duidelijkheid niets te wensen over.

knecht

Sommige boeren konden niet goed een knecht houden. Wanneer hij ieder jaar een andere nodig had, kon dit aanleiding worden tot de opmerking: "Hij moet er maar een beddeke zaaien".

TILBURGER

Nummer 149

verdragen - "velen"

Iedereen kent wel de uitdrukking "niets kunnen velen" (verdragen). Ze behoort dan ook niet tot de gewestelijke taal maar tot het Algemeen Beschaafd Nederlands. Nieuw voor ons was echter: "Hij kan niks velen; velen is een bietje (beetje) en veul (veel)."

Met dit tweede zinnetje stuiten we op een nogal raadselachtige paradox. In het eerste wordt "velen" gebruikt als onbepaalde wijs van een werkwoord. (Dat overigens geen persoonsvormen kent!) Bij het tweede zinnetje grijpen de gedachten terug naar het eerste en komen daardoor terecht bij "beetje". Verder wordt er gejongleerd met "velen" van de tweede zin, dat de spreker nu wenst te zien als slaande op een groot aantal PERSONEN. Bv.: Velen worden geroepen maar slechts weinigen uitverkoren. Op die manier heeft men dan "een beetje" en "veel" op een nogal gekunstelde manier samengebracht. Hoe halen ze het in hun hoofd.

venten - weer

De tijd dat er mensen met kleine negotiewaren of met "ellegoed" langs de deur kwamen (dit laatste noemde men "met het pak gaan"), is lang voorbij en daarmee is ook de hieraan verbonden uitdrukking in het vergeetboek geraakt. Men noemde deze wijze van handel drijven "Met bliksem en onweer langs de deur gaan". Waarmee wel bedoeld zal zijn dat dit soort kooplieden er "weer of geen weer" op uittrok.

lelijk

Een in zijn woordkeus weinig fijngevoelige Tilburger placht het volgende te ventileren: "Een lompe vrouw is net een gouden ring in een varkenssnuit". En daarbij had hij dan een schaars met natuurlijke schoonheid gezegende vrouw op het oog. Boze tongen beweren zelfs dat het zijn eigen vrouw gold...

erfenis

Een man had een erfenis in het vooruitzicht. Dat zijn verwachtingen echter niet hoog gespannen waren, bracht hij tot uitdrukking met de woorden: "Ik zal er mijn vingers niet blauw aan tellen".

veiling

Een niet serieuze kandidaatkoper, die op een openbare veiling alleen biedt met de bedoeling de prijs op te drijven - bv. bij een huis - loopt uiteindelijk gevaar de hoogste bidder te worden. In dat geval heet het, dat hij het huis "aan zijn broek heeft gehouden".

tegenslag - troosten

Als (magere) troost en aansporing tot berusting in een geval van tegenslag hoorden wij een olijkerd zeggen: "Ongelukken zijn kwaai kansen, moet ge maar denken". Het is wel duidelijk dat niet ieder

soort van tegenslag voor zulke "troostwoorden" in aanmerking komt. De uitdrukking heeft een badinerende zin en sluit in, dat de spreker zelf niet zo zwaar aan de tegenslag in kwestie tilt. Geestig is de wijze waarop hier het begrip "ongeluk" tot "kwade kans" wordt afgezwakt, indachtig de wijsheid dat de toon de muziek maakt.

zout - brem

Moeder de vrouw had de aardappelen per abuis twee maal van zout voorzien. Toen ze daarna op tafel verschenen, bleken ze "zo zout als brem". Wie het woord "brem" hoort, denkt onmiddellijk aan de in mei zo sierlijk bloeiende heester op onze hoge zandgronden. Maar wat heeft die nu met zout te maken? Om het verband te kunnen leggen dient men te weten, dat vroeger de bloemen en de knoppen van brem als een oud conserveringsmiddel in zout werden gelegd. Brem betekent trouwens ook pekkel. Men vergelijkte het Engelse woord "brine" voor pekkel. Wellicht hangt ons "brem" daarmee samen of is het omgekeerde het geval: "brine" met ons "brem".

vermoedelijk - ingeval

Een eigenaardig woordgebruik noteerden wij met het zinnetje: "Hij zal het op val wel doen". Dat "op val" scheen de betekenis van "vermoedelijk" te hebben.

Mogelijk is het echter verbonden aan een concrete situatie, waarover gesproken wordt. Dan zou men het kunnen terugvoeren tot: "in het geval dat" of "in dit (het besproken) geval".

verliezen

Vertelt iemand over zaken, die bij vroeger bezeten heeft maar nu niet meer zijn eigendom kan noemen, dan kan hij te horen krijgen: "Gehad is lelijk!" Daarmee wordt dan te kennen gegeven, dat hetgeen men niet meer bezit niet meetelt, ook niet als men er weemoedig naar terugblijft.

bemachtigen - binnen zijn

Dit brengt ons nu meteen op wat men bijna een tegenhanger van het voorafgaande zou kunnen noemen: "Hebben is hebben en krijgen is de kunst". Hier is de realist aan het woord, die zich van subtiele overwegingen niets aantrekt, maar voor wie alleen de daad geldt. De uitdrukking wordt wel gebruikt als dooddoener tegenover aangevoerde morele bezwaren, die men niet wil of kan weerleggen. "Wie binnen is, is binnen!" zo luidt immers ook een vaderlands gezegde.

TILBURGER

Nummer 150

voortreffelijk

Onze man vertelde van een deftige begrafenis die hij had bijgewoond. Hij gaf het gebeuren met een paar woorden een reliëf, dat aan duidelijkheid niets te wensen overliet. "Er was daar voor een hoop centen bij elkaar" stelde bij vast.

optutten

Een Goirkenaar kon maar weinig waardering opbrengen voor de zorgen, die dames aan hun toilet besteedden. Hij drukte zijn gevoelens uit met: "'t Zal wè in hebben eer ze 's mèrgens op de kaaien (keien) staan". Het aardige voor ons zit in het hierbij opgeroepen contrast. De verbeelding ziet hierdoor enerzijds de zorgvuldige manipulaties voor de kaptafel en aan de andere kant het banale "op de kaaien staan", dat de hele toiletverzorging in één slag bagatelliseert.

bezuren

Waar "de goei het mee de kaoi moeten besnieten" worden de ondeugden of gebreken van sommigen generaliserend uitgesmeerd over hen, die er eigenlijk part nog deel aan hebben. Men kan het ook zo zien, dat onschuldigen de nadelige gevolgen te dragen krijgen van de daden van de schuldigen.

onlangs

Een zonderling woordgebruik ontmoeten we in een zin als de volgende: "Toen strak kwam-ie efkes (even) aanlopen". Het gaat ons hierbij dan om de tijdsbepaling "toen strak". Men is uiteraard geneigd in "strak" het woord "straks" te zien en dat duidt op toekomst. Door de bijvoeging van "toen" wijst de bepaling echter naar het verleden. Wat trouwens ook nog tot uitdrukking komt in de verleden tijd van de werkwoordvorm "kwam". En dat is de bedoeling. "Toen strak" slaat op wat kort geleden heeft plaats gehad.

slordig

Over iemand die er slordig en ongekappt uitziet, kan men te horen krijgen, dat "hij met rauw weer gevangen is". De uitdrukking roept het begrip "verwaaid" op en ook de gedachte aan het ontbreken van de beschaving door het werkwoord "vangen", wat een associatie met een dier verwekt. Alles bij elkaar negatief genoeg, maar het denigrerende wordt getemperd door humor.

loon

Volkse wijsheid wordt vaak in plastische vorm gegoten, waarbij de verbondenheid aan eigen milieu sterk spreekt. "Als ge het met werken moet verdienen, zult ge geen land over den dijk kopen!" noteerden we. Met "land over den dijk" wordt land over de Maas in de polder bedoeld. Dat is kleigrond en dus heel wat beter dan de weinig vruchtbare Brabantse zandgrond van weleer.

trouwen - klaarspelen

Nog een boerewijsheid: "Als ge gaat trouwen, moet ge beginnen met een oude vrouw en een jong varken, anders boert ge over de start (staart)". En dat betekent dan weer: Ge gaat over de kop, of: ge rooit het niet.

ploeteren

De vaststelling dat "de hardste werkers in de kleinste huiskes wonen", zou op verbittering kunnen wijzen als ze zo tragisch genomen werd als ze klinkt. Men hanteert haar echter als ironie, aardig door de anticlimax.

koorts - verwaand

Een vroeger veel voorkomende ziekte, waarvoor in een sfeer van bijgeloof genezing gezocht werd bij een door de wind bewogen lapje aan een zgn. koortsboom, was de derdedaagse koorts. Daar horen we niet meer van, maar die koorts leeft nog voort in de vergelijking: "Verbeelding is erger dan de derdedaagse koorts". Met verbeelding wordt hier geen fantasie bedoeld maar "verwaandheid". Wat niet betekent dat deze niet op "fantasie" kan berusten...

dik - kinderwagen

We moesten wel even glimlachen toen we de uitval hoorden: "Kijk, daar komt het schokwammes weer aan met haar vigelant!" In de toon waarop de woorden werden uitgesproken, klonk niet veel waardering voor de persoon in kwestie. Lang tastten we niet in het duister over het opgeroepen beeld, want we werden geconfronteerd met een nogal dikke, achter een kinderwagen voortsjokkende vrouw, gezegend met een goed geproportioneerde boezem, die op de maat van haar gang meeschokte daar een b.h. kennelijk niet tot de uitrusting behoorde.

Het gebruik van het woord "vigelant" voor kinderwagen versterkt de spot door de overdrijving. We hebben hier te maken met het van het Frans afkomstige woord "vigilante", dat weleer ook in het Nederlands gebruikt werd. Men duidde er een gesloten huurrijtuig mee aan. Zoiets als waarmee thans romantische paartjes op hun huwelijksdag wel weer naar het stadhuis rijden.

zeispreuken

Meer geëmancipeerd dan onze "schokwammes" toonde zich Kaatje uit het zgn. zeigezegde: "Het vlees is zwak, zei tante Ka en zij kocht een ijzeren b.h.!" De naam Ka, die in onze streek niet inheems is, zal hier wel geïntroduceerd zijn terwille van het rijm.

TILBURGER

Tilburgse Taalplastiek 151-160

onder redactie van Ben van de Pol

Nummer 151

uithouden

Iemand wiens tanden op bedenkelijke wijze in opstand kwamen, "kon het niet keren van de pijn". Waar veel lawaai of herrie heerst, kan menig mens het soms ook "niet keren". In beide gevallen betekent het: niet kunnen uithouden of niet kunnen harden. De uitdrukking wordt ook in bevestigende zin gebruikt, dus met weglating van "niet".

snauwen

Piet voelde zich niet gelukkig in de echtelijke staat, want zijn vrouw deed: "de godsgaanselijke dag niks als snobben en snawen (snauwen)". Snobben moet hier synoniem zijn met snauwen. In Van Dale vinden wij het niet. In de alliteratie (beginrijm) doet het 't aardig.

treuzelen

Een moeder die haar kind verweet, dat het te veel "zat te semmelen", gaf daarmee te kennen, dat het kind te veel treuzelde of draalde. Dat "semmelen" komt van het Middelnederlandse "sammelen", dat eveneens "dralen" betekent.

zeuren

Er zijn ook moeders, die er zich over beklagen, dat een kind "de oren van oeë (je) kop zeurt". Een plastische krachtuitdrukking met een toch eigenlijk komisch effect door de overdrijving.

plotseling - kwaad

De dienstmeid was er "op een sjibbot tussen uitgetrokken" en daarmee had zij haar mevrouw eensklaps in de steek gelaten, zonder zelfs ook maar een opzegtermijn van hoe kort ook in acht te nemen. Gewoonlijk gebeurde zoiets "met een kwade kop". De herkomst van dit wat jiddisch aandoend woord kunnen we niet thuisbrengen, ook niet al weten we, dat in onze streken ook gesproken wordt van "iets siebots doen". Ook dit "siebots" heeft daar de waarde van "plotseling".

uitweg

Wie "het in den donkere net zo goed ziet als zonder licht" weet met een bepaalde zaak geen raad.

gespuis

Sprekende over een buurt, waar niet uitgerekend de "fine fleur" van de bevolking woonde, drukte iemand dit uit met: "Daar zit me ook voor een cent of anderhalf". Dus niet veel bijzonders. Een zeer gangbare uitdrukking om hetzelfde kort maar krachtig te verwoorden is: "soepie".

begaan, laten

Indien we een mens "maar laten aantamboereren", dan laten we hem zijn gang gaan. In het werkwoord-voor-de-lange-adem klinkt enig scepticisme door. Men verwacht niet veel van het resultaat of men verwacht niet dat de betrokkene in zijn activiteit naar goedgebouwde adviezen zal luisteren. Hij wil zijn eigen zin doen.

geluk - "als"

"Als het waait, draaien alle meulens". Daarmee wordt aangegeven, dat men met geluk wèl kan varen, aldus onze zegsman. Het lijkt ons echter niet uitgesloten, dat we hier te maken hebben met een sceptische opmerking, waarmee men door het voorwaardelijke "als" belachelijk wordt gemaakt.

Zo in de geest van die andere uitdrukking: "Als ons kat een koei was, dan konde (kon je) ze melken". We hebben ook daarvan wel eens de scherpere variatie gehoord: "en dan konde gij ze nog nie melken."

betalen

"Kreupele booi zal wel achterna komen" geeft uiting aan de vrees, dat de financiële afrekening van een gedane aankoop of van bv. een feest vermoedelijk lang op zich zal laten wachten.

schelen

Scheelt er iets "maar een hanekrulleke", dan is het verschil verduiveld gering.

uitdelen - niets

De man die voor een uitdeling niet in aanmerking kwam, kreeg zijn aandeel voorgeschoteld als: "Niks en veul als rest".

lopen

Een groep kinderen was katekwaad aan het uithalen. Toen er een agent op het toneel verscheen, "stoven ze op als een zak vlooien", zei de verteller en de toehoorder zag de kinderen voor zijn ogen naar alle kanten wegrennen.

karakter

Het ABN-spreekwoord van de vos, die wel zijn haren maar niet zijn streken verliest, ontmoetten we onlangs in de volgende versie: "De vos ruit wèl van baard, maar niet van aard". Dat klinkt zeker niet minder kernachtig en rijmt bovendien nog.

zwartkijker

"Met een zwaar kar" rijdt de mens, die steeds maar de schaduwzijden van de dingen des levens ziet. Hij "slaat naar ene kant door" en maakt daardoor zijn bestaan moeilijker dan het behoefde te zijn.

zeispreuken

Niet gebukt onder dit euvel ging Govert, toen hij zei: "Alle ding met vriendschap" en terwijl de eieren bij zijn buurman uit het nest nam.

TILBURGER

Nummer 152

kwaad - verdragen

"Als ik hem maar in de verte zie aankomen, krijg ik 't haor (haar)" zei onze man. Hij bedoelde daarmee dat hij zich boos voelde worden, omdat hij de betrokkene "niet zetten" of niet uitstaan kon.

keelpijn - slijpen

Er bestaat ook in Nederland een gewestelijke uitdrukking: het haart in de keel krijgen. "Het haart" betekent een scherp of branderig gevoel, bv. door rook of mist of van scherpe spijs en drank, waardoor men aan het kuchen raakt. "Haar" heeft te maken met "scherp". Hierbij denken we dan meteen ook aan het nagenoeg uit de roulatie geraakte werkwoord "haren". Dit betekent scherp maken, speciaal van een zeis of zicht, waarmee de boeren vroeger gras en graan maaiden. Dit scherpen geschiedde door het kloppen met een hamer om de snede van het gereedschap. Daar kwam dan ook nog een in de grond gestoken haarijzer aan te pas. Het "haren" van een zeis op boerenerf of op de akker behoorde tot de nu praktisch verdwenen geluiden, die eens zo

karacteristiek waren voor de landelijke sfeer.

trouwen - volgorde

In met enige kinderen gezegende gezinnen werd het vroeger als het meest voor de hand liggend aangenomen, dat wanneer trouwen aan de orde kwam, de oudste zoon of dochter het eerst de stap zette. In een geval dat een vrijer uit een rij dochters niet "bovenaan" begon, maar er een uit de middenmoot koos, werd door de schoonvader van de bruid deze gang van zaken beeldend uitgedrukt met: "Hij heeft in het nest geroerd".

sterven

Heeft iemand "zijn houten jas aangeschoten", dan is hij gestorven. Een doodskest is zijn jas geworden.

pootjebaden

Een typisch woord uit onze streken is het werkwoord "dokkelen" voor pootje baden. In Van Dale treffen wij het niet aan. In Tilburg gingen we vroeger "in de Laai dokkelen". Zou er hier een verband bestaan met "dokkeren"? Daarmede werd aangegeven het geluid, dat de wielen van een kar of wagen in de karsporen van een landweg maakten. Ook bij het waden door tot even onder de knieën reikend water, zoals dat ook bij ons "dokkelen" voorkwam, ontstaat door het opgestuwde water een enigszins dof geluid. In beide woorden kan men dan een klanknabootsing ontdekken.

kaartspel

"Mee aoze (azen) kunde (kun je) nie maoze!" zei een rijmelende kaartspeler toen een ploegmakker die bij het rikken "mezjère" (niets halen) deed, "er in speelde". Een troost in een dergelijke situatie ligt in de waarheid-als-een-koe: Er in gespeeld is ook gespeeld.

tegenslag - troosten

Overkomt iemand een ongelukje, dat niet al te tragisch behoeft te worden opgevat, dan kan hij de enigszins ironische troostwoorden te horen krijgen: "Dat zijn meleuren en daar moet je voor bidden!" We stuiten in deze zin op de verbastering van het Franse woord "maleur", dat "ongeluk" betekent. De toevoeging van het bidadvies versterkt de ironie, die echter - naar ons taalgevoel - ook reeds ligt opgesloten in het gebruik van het woord "meleuren". Zou men dit in de zin vervangen door "ongelukken", dan doet die zin het al lang niet meer zo goed. Hij verliest aan nuance.

verkouden - pak slaag

Heeft iemand "een klets opgelopen", dan is hij slachtoffer geworden van een behoorlijke verkoudheid.

Gaat het echter van: "klits-klits-klanderen van den enen bil op den andere", dan krijgt een kind een hardhandige afstraffing daar waar de rug van naam verandert. Van klanknabootsing zal het slachtoffer onder die omstandigheid wel geen notie hebben. Bij dat "klanderen" denken wij aan "kalanderen" en "kalander", wat te maken heeft met het uitoefenen van pressie. Onder een kalander wordt niet alleen een soort mangel verstaan, maar het is ook de aanduiding van een aantal slagen, dat achter elkaar zonder rusten door de arbeiders met het heiblok wordt gegeven (gewoonlijk dertig). De hierboven gesignaleerde afstraffing pleegt ook zonder rust-pauze te worden toegediend.

sufferd - lengte

Op ons bureau kwam het woord "oelwapper" neergedwarreld, gebruikt in een zin als: Wat ben je toch een oelwapper! En dit zou geen compliment inhouden. "Oele" betekent in gemeenzame taal: "Och kom!", "'t Mocht wat!" of "flauwe kul".

In Zuid-Nederland kent men "een lange wapper", waarmee een lang mens bedoeld wordt. Meer weten we er niet van.

TILBURGER

sufferd - "gaoper"

Met een onmiskenbaar Tilburgse uitdrukking hebben we wel te maken in de nogal venijnig klinkende sneer: "Ge zijt ene gaopert; als ie bij Van Nunen kapot is, moogde gij er gaon hangen!" Onder "een gaoper" (gaper) verstaan wij in Tilburg een sufferd. Met ditzelfde woord wordt echter aangeduid een embleem, dat men vroeger boven of bij de deur van apotheken placht aan te treffen. Het betrof een uit hout gesneden en kleurig beschilderd borstbeeld met een nar-achtig aandoende mannekop met uitgestoken tong. Als we ons niet vergissen hangt er nog zo'n geval bij Van Eijdsden in de Heuvelstraat en bij Moerenburg op de Bredaseweg. Van Nunen was de vroeger naast het eveneens verdwenen restaurant "Modern" gelegen apotheek. Daarmee is de hierboven vermelde uitval wel voldoende verklaard.

lengen

Wie verstaat nog de zegswijze: "Met Driekoningen hebben de boeren een wan gewonnen"? Een "wan" is een wat eigenaardig gevormde, grote, platte en schaalvormige soort mand, gevlochten van stro en aan de voorkant laag aflopend. Dit "bezwaai" werd eens door de boeren gebruikt om het koren van het kaf te zuiveren. Dat geschiedde door het schudden van de wan. Later werd het werk door de kafmolen overgenomen. En wat die Driekoningen daar nu mee te maken hebben? Op deze feestdag kan men al een beetje merken, dat de dagen beginnen te lengen. Veel heeft het nog niet te betekenen. Nog maar net het korte tijdsbestek, dat de boer nodig had om van één volgeladen wan het kaf van het koren te scheiden. Ziedaar!

losbandig

Wordt van iemand gezegd, dat hij ook "heel wat water heeft vuilgemaakt", dan heeft hij in zijn leven "de zaak aardig versierd". Zijn wilde haren hebben hem parten gespeeld.

lopen

Dat is helemaal niet zo'n rustige persoonlijkheid geweest als de man die wij hoorden zeggen: "Ik zal eens op huis aan druielen". Dat betekent langzaam en op zijn dooie gemak naar huis gaan.

lui - schik, in zijn

Van een mens die liever lui dan moe is, een hekel aan werken heeft, wordt gezegd: "Hij zal geen weren in zijn handen krijgen". Met "weer" duiden wij de extra harde knoesten of kwasten in hout aan. Vooral in planken kan men die duidelijk waarnemen. Weloverwogen toegepast bij interieurbetimmeringen kunnen planken met veel weren een decoratief effect opleveren.

Voelt men zich in zo'n interieur op zijn gemak en zeer behaaglijk, dan "heeft men zijn weer". Dit heeft echter niets met de hierboven behandelde "weer" te maken. "Zijn weer hebben", dat we niet in Van Dale vonden, betekent: In zijn sas zijn.

lijken

"Ergens veel van weg hebben" wordt wel tot het ABN gerekend, doch het komt ons voor, dat deze constructie toch speciaal in onze streken zeer favoriet is en derhalve als gewestelijk ervaren wordt. De uitdrukking betekent: "lijken op" of "uitzien naar". Zinnetjes als: "Hij heeft veel weg van zijn vader" en ook: "Het heeft er veel van weg, dat het gaat regenen", kan men bij ons herhaaldelijk te horen krijgen.

dekken

Een konijnenhouder zei van een van zijn beesten "dat 't behaawe (behouden???) was" en hij bedoelde dat de "ram" zijn werk goed gedaan had. Het konijn was gedekt.

presteren - lengtematen - duim

Wie "geen halve duims werk levert", verricht zijn taak prima. Een duim is een oude lengtemaat van een wisselende lengte. Die varieerde van 2,5 cm tot 2,616 cm, al naargelang men met een Amsterdamse, Rijnlandse of Engelse duim te doen had. In sommige ambachten wordt nog wel met duim gerekend, o.a. is de timmerman er nogal lang aan verknocht gebleven. Dikte van planken wordt vaak met duim aangegeven. De lengte van spijkers ook.

lengte - ervaring

Wordt er van iemand gezegd, dat hij "maar precies onder en boven de broek uitkomt", dan heeft men met een klein kereltje te maken.

In figuurlijke zin kan het ook betekenen, dat iemand nog geen recht van meepraten heeft, omdat hij ervaring mist. "Hij komt pas kijken" heet dat.

pak slaag

Heeft iemand "zoveel slaag gehad als een paard van plaats kan trekken", dan heeft hij zijn portie wel ondergaan.

TILBURGER

Nummer 154

pak slaag - straf

Voor een schooljongen was het vroeger zaak maar te zorgen, dat hij zich uit de voeten maakte, als een paar schoolmakers hem dreigden te "britsen". Deze marteling hield in, dat ze hem met armen en benen zouden vastgrijpen om hem dan in ritmische herhaling met zijn achterwerk op de grond te laten botsen. Onder "britsen" verstond men vroeger een specifieke straf voor schepelingen. Die bestond uit het slaan met een eind oud touw op de rug of op de broek. Zo'n eind touw droeg de naam van: handdag. Behalve wat "brits" nog meer betekent, wordt er ook het zitvlak mee aangeduid. Kinderen kunnen "op de brits krijgen". Waar wij dan misschien ons huidige "bips" wel vandaan gehaald hebben.

kerkdienst - weten

Wie "naar den hoogtij" is geweest, komt in letterlijke zin uit de laatste mis. Wie figuurlijk "uit de laatste mis komt en van niks weet" houdt zich van den domme.

sterven - sacramenten

Had iemand "zijn gerechtighei(d)" gehad, dan werd daarmee te kennen gegeven, dat de betrokkene de laatste heilige Sacramenten had ontvangen, zoals dat in overlijdensaankondigingen pleegt te heten, maar dat de volksmond "bedienen" noemt.

sterven

Werd er over een dode gezegd: "Den dieje hebben ze naor den Hogen Dries gebrocht", dan betekende dit soms, dat hij in ongewijde aarde was begraven op de algemene begraafplaats aan de Oisterwijksebaan, bij het Heuvelse kerkhof.

verkering - indraaien, zich

"Hij heeft er z'ne struif toch maar lekker ingedraaid" zei niet zonder enige naijver een babbelende buurvrouw, die het had over de vrijer van de dochter van weer een andere, niet onbemiddelde buurvrouw. Ze bedoelde daarmee, dat de vrijer in kwestie op een goed adres beland was, wat hem geen windeieren zou leggen. De gedachte aan enige berekening is aan dat "indraaien" vaak niet helemaal vreemd. De uitdrukking is ook wel in een beperktere zin van toepassing. Men geeft dan

gewoon aan, dat iemand een goede plaats, bv. zitplaats, heeft veroverd.

consequenties

Wie "onder de meelzak heeft gelopen", heeft de gevolgen van een bepaalde daad ondervonden. In letterlijke betekenis demonstreren die gevolgen zich doordat de kleren met meel besmet raken.

loon

"Beter een goeie betaalde, dan een kwaje voor niks" zei de patroon, die geen bezwaar had tegen een behoorlijk betaalde arbeider, mits hij daarmee dan ook maar prestatie naar beloning kreeg. Eigenlijk min of meer een variant op: goedkoop is duurkoop.

bang

"Dat is er ene die pèrdeju hee gegeten". Dit wat vreemd uitzien zelfstandige naamwoord is de volkswaardiging van "paardevlees". Een nogal curieuze samenstelling, omdat met het woordje "ju" een boere- of voermanspaard tot gaan werd aangespoord. De hierboven gegeven uitspraak slaat op iemand, die groot en sterk is maar toch bang blijkt te zijn. Hij zou de schichtige en zenuwachtige aard van een paard in zich hebben. Dit zou dan weer kunnen steunen op een oud bijgeloof, dat een mens van het dier waarvan hij het vlees at, ook de aard van het beest meekreeg.

armoede

Helemaal ontleend aan het landelijke leven is de wijsheid: "'t Magerste paard steken de blendazen het hardst". Wat dan betekent dat de arme mensen het 't hardst te verduren krijgen. Een blindaas is een vooral aan de waterkant voorkomende steekvlieg.

bezoek - kinderschaar - groep

Een vrouw die "met heel haar broelie af komt zetten", brengt een "hele streup" (rij, serie, hoop) kinderen mee. Het gebruik van het denigrerende woord "broelie" verraadt, dat men op dit bezoek helemaal niet gesteld is. Voor dat "streup" zien wij verband met "streupen", het dialectische woord voor "stropen" in de zin van afstropen. Méér concreet denken we dan aan een "streup" haver. Wanneer men van op de akker staande haver de graankorrels op een bepaalde manier met een hand afstroopt, krijgt men een tot een bundeltje verenigde haverkorrels in de vliezen tot een plukje tussen de vingers. Als zo een bijeengestroopt "plukje" zou men dan de verzameling kinderen moeten zien.

zeispreuken

Tot slot hebben we nog een paar "zeigezegden" voor u opgeduikeld:

- "Wat ik aan het koren verlies, zal ik aan het spek wel terugwinnen" zei de boer, en zijn varkens liepen door de rog.
- "Dat is er een zonder pit", zei de begijn, en ze slikte een slak voor een pruim in...

TILBURGER

Nummer 155

vervelen

De man had een lang verhaal verteld, dat hij blijkbaar zelf heel interessant vond, maar waarbij hij zijn toehoorders door verveling aan het gapen had gebracht. Een die het niet meer uit kon staan, kwam toen voor de dag met de tergend-traag uitgesproken opmerking, zonder een spier van zijn gezicht te vertrekken: "De dooi (doden) hebben ook wel eens een uitgaansdag"... Met die "dooie" werd dan de verteller bedoeld. Verduiveld geestig gevonden. Je moet er maar eens even op doordenken! De geïrriteerde had ook wat botter uit de hoek kunnen komen met "Gij zijt zeker de

lolligste bij jullie thuis!"

schoon, vrouwelijk - manieren

Ene van de Hasselt bracht zijn bewondering voor een meisje toch onder woorden met de wat ongewone en daardoor humoristisch werkende uitspraak: "Ik zie ze liever dan de Dongense tram". Die tram heeft inmiddels al lang het veld geruimd, maar helemaal vergeten is-ie niet.

De geschiedenis verhaalt niet, of het dezelfde bewonderaar van vrouwelijk schoon was, die zijn, van een passende lijnaanduiding vergezeld gaande, wijsheid debiteerde: "Goede vormen zijn vaak belangrijker dan goede manieren". Het geestige daarbij is, dat hij hier met een zeer ordentelijke uitspraak ter tafel komt, waaraan niemand aanstoot kan nemen. Ze kan zó genomen zijn uit de handleiding van wellevendheid "Hoe hoort het." De spreker maakt ze echter ondeugend.

sterven - kaas

Als variant op een bekend algemeen beschaafd gezegde vinden wij: "De een zijn brood, de ander zijn korstje kaas." De gedachten gaan hierbij uit naar het begrafenismaal. Volgens oude traditie bestond dat uit "Kèès (kaas) en brôôd".

straf

Had een kind een deugnietenstreek uitgehaald, dan kon het de bedreiging te horen krijgen: "Wacht eens, ik zal jou 'ns ringeloren en blokstarten!" Het was dan zaak zich zo gauw mogelijk uit de voeten te maken. Wat dat ringeloren en blokstarten precies allemaal voor folteringen inhield, wist niemand. En juist daarom maakte de bedreiging misschien wel zo'n grote indruk. Het onbekende gevaar roept immers de meeste angst op.

Van straffen gesproken: we hoorden het verhaal van een pedagogische vader, die - als hij een van zijn rekels te straffen had - hem zeer dringend uitnodigde met: "Kom maar 'ns mee, dan zullen we samen het kapmes eens gaan slijpen". Een nogal lugubere "bedreiging". Ze werd letterlijk uitgevoerd. De knaap kreeg tot taak het mes op de slijpsteen onder druk te houden terwijl de vader draaide. Dat aandrukken scheen nogal enig uithoudingsvermogen van de jongenshanden te vergen en daarom hielden die handen niet erg van dit karwei. Voor de vader leverde de straf intussen weer een scherp kapmes op!

weten

Een oude Tilburger behoefde men niets nieuws van de Heuvel te vertellen want zo zei hij: "Ik heb 55 jaor op de Heuvelse Ekkers gekèèrd en gesmèèrd". Hij bedoelde dat hij er al die tijd verkeerd had. Wellicht steeds gewoond en gewerkt. Mogelijk moeten we hierbij denken aan het verrichten van boerenwerk met de kar, want eens bestonden de Heuvelse Akkers uit onbebouwde grond, waarop geboerd werd. Zij omvatten zo ongeveer het complex, dat werd ingesloten door Heuvel, Heuvelstraat, Nieuwlandstraat en Spoorlaan.

ervaring

Enige verwantschap met het bovenstaande vertoont de uitdrukking: "Ge moet een ouwe bok niet leren stinken". Dit slaat op iemand met zóveel ervaring, dat men hem op zijn gebied niets meer hoeft "bij te brengen". Bokken staan er namelijk voor bekend, dat zij een nogal penetrante en onaangename geur kunnen verspreiden. Het aardige in het opgeroepen beeld is, dat een geleidelijk verworven eigenschap (ervaring) bekrachtigd wordt door de vergelijking met een aangeboren hoedanigheid (het stinken). Dat werkt hier heel effectief.

omweg

Iemand die een verhaal met een lange inleiding en allerlei niet ter zake doende details begint, bijvoorbeeld omdat hij zichzelf graag hoort praten, "haalt het over de Ketsheuvel (Kaatsheuvel) aan". Hij maakt een lange omweg. In Goirle zeggen ze in zo'n situatie: "Hij gaat over Beek naar Poppel". De "gerichtste weg" (dat vindt u ook niet in Van Dale!) - dus de kortste weg - is direct van Goirle naar Poppel.

spinnerij

En wie weet ons te vertellen waarom eens in Tilburg de bedieners van de selfacting in een spinnerij "kimo!" plachten te roepen als alle draden tegelijk braken? Waar komt dit woord vandaan?

TILBURGER

Nummer 156

uiterlijk

"Het oog moet ook wat hebben, al is het maar een blauw", zei onze man. Een taalkundig niet te verantwoorden zinsconstructie, waarvan de betekenis echter toch wel te begrijpen valt. De humor, die in de toevoeging schuil gaat, krijgt - naar ons taalgevoel - juist door de rare zinsbouw, nog extra reliëf.

zegenen

Toen de pastoor na de processie de zegen gaf, zei een deelnemer, die zijn hoed op hield, vol vertrouwen: "Is de zegen goed, dan gaat hij ook door mijnen hoed".

verkering - lengte

Loopt de lichaamslengte van een paartje nogal opvallend uiteen, dan kan men de kritische bemerking te horen krijgen: "Het is net anderhalve cent".

Blijkt in zo'n geval het meisjes langer van postuur dan de jongen, dan wordt dit wel plastisch verwoord met: "De kerk is hoger dan de toren". Hieruit valt af te leiden, dat de spraakmakende gemeente van oordeel is, dat de man het grootste behoort te zijn. Wat zeggen onze Dolle Mina's van deze vorm van discriminatie en mannen-heerschappij?

schemering

In de Langstraat spreekt men van "in de uilevlucht", wanneer men de periode tussen licht en donker, dus de schemering bedoelt. Dit brengt ons een oude Tilburgse "wijknaam" in herinnering. Het betrof hier het gebied bij de Hesperenstraat, dat als "de Uilevlucht" bekend stond. Zou hier de straatverlichting misschien te wensen hebben overgelaten? Wij tasten in ieder geval omtrent onze Tilburgse "Uilevlucht" nog in het duister.

spatten - lopen

Als Goirlenaren naar de Rielse kermis tijgen, zeggen ze dat ze "gaan spalken". "Spalken" houdt verband met spatten van water, al kan niet ieder spatten met "spalken" worden aangeduid. Men dient bij dit laatste o.a. te denken aan een spatten met opzet. Een kind, dat wat wild door het water waadt met de bedoeling, dat dit naar alle kanten hoog opspat "spalkt". Het kan dan de vermaning te horen krijgen: "Nie zô spalken!" Maar wat heeft dat nu met de Rielse kermis te maken? Deze kermis wordt gehouden in de nazomer en schijnt de ongunstige reputatie te hebben, dat het dan "altijd regent". In Riel voelde de kermisbezoeker zich dan genoodzaakt door de waterplassen te lopen. Dat die Goirlenaren dit niet al te voorzichtig deden maar met de bedoeling anderen nat te spatten, is een insinuatie die wij niet voor onze rekening nemen...

Alliteratie reikt ons nu plotseling ook het werkwoord "spolderen" aan. Kinderen kunnen de trap "afgespolderd" komen. Ze komen dan wild en met veel lawaai naar beneden. Het is interessant de klankwaarde van "spatten" en "spolderen" eens naast elkaar te zetten. In het eerste woord voelt men de venijnigheid, in het tweede het holle lawaai. Waaruit blijkt, dat verwoording van een zaak of handeling vaak niet op willekeur stoelt, maar een heel subtiele - dikwijls onbewuste - gevoelswaarde in zich draagt. Daarmee vertellen we natuurlijk niets nieuws. Wie van de alledaagse taalgebruikers - en dat zijn we allemaal! - realiseert zich echter dat wonderde raffinement in de taal. Ook in onze gewesttaal!

"kalle"

Een lezer vraagt wat "een lekker kalleke" betekent. Om het nog even lekker te laten en geen enkel misverstand te wekken: dat is "een lekkere meid". Duidelijk genoeg? We moeten hem echter teleurstellen, als hij denkt hier met Tilburgs of zelfs maar Brabants te maken te hebben. Het gaat om het van het Hebreeuws stammende "kalle", dat in de Joodse volkstaal "meisje" of "bruid" betekent. In het Bargoens verwerd het tot "kalletje" en betekent dan: publieke vrouw. Een "kalle" is ook een domme dwaze of praatzuchtige vrouw.

redeneren - wartaal

We hebben wel eens iemand het verwijt naar het hoofd horen gooien: "Lig niet zo te kallen!" Volgens Van Dale is dit een verouderd, gewestelijk werkwoord voor praten, redeneren. In het Bargoens betekent het: wartaal uitslaan. Daarmee is het verwijt dan wel voldoende verklaard.

tijdwinst

Omdat ze als taalplastiek zo kostelijk is, gaan we tot slot even door de knieën voor de uitdrukking: "Hete vrouwen en koude koffie is allemaal tijdwinst". Wèl een dóordenkertje! De verklaring laten we aan de intelligentie van de lezer over. Onze "intelligentie" schoot in eerste instantie in ieder geval te kort!...

TILBURGER

Nummer 157

erfenis

"Ze is bang, dat ze haar eitjes verloren legt", werd er gezegd van een suikertantetje, dat maar niet tot een beslissing kon komen hoe zij haar nalatenschap onder de neefjes en nichtjes zou verdelen en voortdurend gekweld door de vrees, dat er wel eens centjes op de verkeerde plaats terecht zouden komen. Ook een loslopende kip legt haar ei wel eens "verloren", nl. op een plaats, waar de boerin in het algemeen niet pleegt te komen om eieren te rapen. Wordt zo'n ei toevallig later ontdekt dan bestaat de kans, dat het bedorven is doordat het op de verkeerde plaats lag.

schemering

Wanneer iemand belooft te zullen komen "tussen de grauwe en de blauwe", kunt u hem verwachten "tussen licht en donker". De Fransman maakt daarvan in zijn idioom iets voor ons wel heel onbegrijpelijk van. Hij komt "tussen hond en wolf".

onzekerheid

"Het kan vriezen en dooien" beoogt aan te geven, dat zowel het ene als het andere uiterste kan gebeuren. Men gebruikt de woorden steeds laconiek en ze houden een zeker scepticisme in.

bedoelingen

"Hedde (heb je) nog kaoi (kwade) prononcies?", vroeg een oude Tilburger ironisch toen hij een situatie constateerde, die bij kwaadwilligen tot enige verdenking aanleiding kon geven. Hij bedoelde "kwade bedoelingen". We hebben hier kennelijk met verbasterd Frans te maken, verband houdend met "(se) prononcer", uitspreken of zich uitspreken, d.w.z. uiting geven aan zijn bedoeling of gevoelens. Goed kloppen doet het overigens niet, daar de Tilburger zijn "prononcies" gebruikte in de zin van het Franse "intention". Tenslotte kan de Fransman het ook nog zowel zonder het ene als het andere woord stellen, wanneer hij over "kwade bedoelingen" wil praten.

losbandig - eten

Wanneer iemand "over de strengen slaat", springt hij uit de band. De uitdrukking stamt uit het

boerebedrijf. De streng is het touw of de ketting, waarmee een paard voor kar of wagen wordt gespannen. In dit verband wordt ons het volgende als historisch meegedeeld. In een bedrijf vroegen de arbeiders om opslag. "Den heer" zou de woordvoerder van de arbeiders geantwoord hebben: "Mer menneke, daar kan ik nie aon beginnen, want dan krijgde gullie uitslag van den inslag en dan slaode nog over de strengen net as 'n kaoi peerd"... Een kwaad paard kan wel eens een poot over de streng slaan en dan is het meestal hommeles. Het woord "inslag" betekent in Tilburg o.a. ook "eten en drinken" of voeding. De woordspeling in de aangehaalde zin van de werkgever is wel aardig; het antwoord als geheel uiteraard niet.

verkering - afwijzen - teleurstelling - beetnemen

Het werkwoord "uitschuiven" wordt in Tilburg gebruikt in een betekenis, die het Algemeen Beschaafd Nederlands niet kent. Wanneer een jongen bij een meisje een blauwtje loopt, "schuift hij uit". Als zijn makers het te weten komen, loopt hij groot gevaar ontvangen te worden met een: "Gij zijt ok lekker uitgeschoven". Meer algemeen heeft "uitschuiven" de betekenis van: bot vangen, er naast zitten, achter het net vissen, van een koude kermis thuis komen, teleurgesteld worden enz., kortom: niet bereiken wat men hoopte.

Zo'n uitschuifgeval kan voor de niet-betrokken toeschouwer wel eens een komische kant hebben. Het slachtoffer wordt er dan mee "op den hak genomen". Van Dale noemt deze uitdrukking: gemeenzame taal. Ze betekent: "beetnemen of er in laten lopen". Bij ons is het ook nog een vorm van uitlachen.

drie - duren

Wanneer iets wordt gekwalificeerd als "een beetocht met dubbele trits", slaat dat in figuurlijke zin in het algemeen op iets, dat heel wat langer duurt dan normaal. Voor wat de bedetocht betreft, worden er dan méér rozenhoedjes dan de gebruikelijke gebeden. Men kan ook eten en drinken "met dubbele trits". Het woord "trits" valt moeilijk te scheiden van de Romaanse telwoorden, die op het Latijnse "tres", dat is "drie", teruggaan. Maar een onmiddellijk voorbeeld daarvan bestaat er niet. Misschien heeft men te maken met een vermenging van "tres" en "triade" (groep van drie bijeen behorende zaken). "Trits" is in ieder geval het drievoudige en een "dubbele trits" betekent dus twee maal drie maal. Dit kan inderdaad vaak een lange geschiedenis worden. Drie geworpen dobbelstenen met evenveel ogen op ieder en drie azen in het kaartspel worden ook in het Algemeen Beschaafd Nederlands "trits" genoemd.

kalm aan

"Gij zijt net zo rap aan Pasen as ik", zei de Tilburger tot zijn stadgenoot, die wat hard van stapel dreigde te lopen. "Kalmpjes aan dan breekt het lijntje niet" is voor die uitdrukking het ABN-equivalent. In de plaats van "Pasen" hoort men ook wel "Nieuwjaar" gebruiken.

TILBURGER

Nummer 158

ternauwernood - "kemberkurtje"

De uitdrukking moet in Tilburg vroeger veel gebruikt zijn, beweert een oude Tilburger. We hebben ze echter nooit eerder gehoord. Wat dan zou kunnen betekenen, dat we er nog te jeugdig voor zijn. Ze kwam ons van twee verschillende zijden ter ore, zij het met een kleine variatie, al werd er in beide gevallen wel dezelfde vertaling van gegeven. Hier komt ze dan: "'t Was op 't liste kemberkurtje". Een ander zei "kempen" of "kempeskurdje". Het betekent: 't was op het nippertje. We hebben er lang over zitten peinen en zijn er nog niet helemaal uitgekomen, zoals we dat graag gewild hadden. Misschien schuilt er hier of daar echter wel een lezer, die er het volle licht op kan laten schijnen.

Het leidt weinig twijfel, dat het tweede deel van het samengestelde woord vertaald dient te worden met "koordje". Dit woord wordt in ons dialect immers wel als "kurtje" of "körtje" uitgesproken. Het eerste lid van de samenstelling zal dan wel een bijvoeglijk naamwoord zijn. Wij vermoeden het stoffelijke bijvoeglijke naamwoord "kempen". Dat wil zeggen gemaakt van "kemp". Dit laatste woord

werd vroeger in onze streken gebruikt voor hennep. De vogelliefhebber kent ongetwijfeld nog wel kempzaad. We zouden derhalve te maken kunnen hebben met een koordje, dat gemaakt is van hennep. Een kenmerk daarvan zou zijn, dat het niet gemakkelijk krimpt of rekt. Daarmee zijn we echter nog niet waar we graag wezen willen. We hebben ook wel eens horen spreken van "kempgaren", dat zeer dun en tegelijkertijd erg sterk was. Zou die dunte een rol spelen? Wij zien daarin wel een associatie met "op 't nippertje". Dan scheelt het immers maar een haartje.

sterven

Wie overleden is, gaat "mee Dielemanse waogeltje naor 't paopekuiltje". Over dat "papekuiltje" hebben we het hier vroeger al eens gehad. De rest slaat op de rouwwagen van een nog bestaande Tilburgse begrafenisonderneming. Deze werd aan het eind van de twintiger jaren of het begin van de dertiger opgericht, wat toen aanleiding tot veel gewrijf en geschrijf heeft gegeven. Van bepaalde zijde maakte men hardnekkig aanspraak op het monopolie van begraven. Concurrentie werd niet getolereerd. Dit leidde zelfs tot het onverkwikkelijk toneel, dat het lijk van zekere De Brouwer enige tijd vóór de Heikese kerk bleef staan, omdat het niet binnengedragen mocht worden. Zij die het monopolie verdedigden, verloren tenslotte de strijd. Momenteel telt Tilburg zeker vier begrafenisondernemingen, zonder dat de door de "monopolisten" voorspelde wantoestanden uit een nog verder verleden zijn teruggekeerd.

haast - weven

Wanneer er grote haast is bij een werk, moet dit gebeuren "mee de vliegende spuu". Het is wel duidelijk, dat we hiermee in het weversland zitten. Er is sprake van een vliegende spoel in het weefgetouw. Men ziet die als een spoel, die sneller dan normaal heen en weer schiet door de kettingdraden. En daardoor wordt er sneller geweven; is het stuk dus eerder klaar.

trouwen - moetje - onecht kind

Ziet een meisje zich voor de noodzaak gesteld een gedwongen huwelijk aan te gaan, dan weet de volksmond te vertellen, "dat ze kalk in d'r ogen heeft gekregen". Een onecht kind hebben we wel eens een "kind over de halve deur" horen noemen.

provoceren

Wordt van iemand gezegd, dat hij "het op 'nen entel gooit", dan beschuldigt men hem van provoceren of ruzie zoeken. "Entel" komt van ons werkwoord "entelen", dat ook provoceren betekent door woorden en of houding. Dit werkwoord is specifieke streektaal van Tilburg en omgeving. Men treft het derhalve niet in de Nederlandse woordenboeken aan.

soms

In ons gewestelijk woord "semènkjetjen" staan we voor de vermomming van voor een buitenstaander moeilijk te achterhalen Algemeen Beschaafd Nederlands. Het is een verbasterde samensmelting van "zo menige tijden" en betekent: soms of somtijds. Er wordt ook wel gezegd: "semanketjen".

kerel

We hebben een oude timmerman gekend, die de jongetjes, die hem bij zijn werk belangstellend kwamen gadeslaan, betitelde met "kel". Zo van "Ha, kel!" of "Gij zijt 'nen kel". De timmerman zei dat met een zekere genoegdoening en een nadrukkelijke en lang aangehouden letter "L". De jongetjes hebben nooit geweten, of het een vriendelijkheid betekende of dat ze werden uitgescholden. Toen één van de jongetjes groot geworden was en wel eens over zijn taal nadacht, meende hij dat "kel" doodgewoon een samentrekking van "kerel" moet geweest zijn.

haarkleur - kaas - kaal

Wordt iemand attent gemaakt op het grijzen van zijn haar, dan kan hij daarop gevat antwoorden: "Beter grèès (grijs) dan kèès (kaas)!" Die "kaas" slaat dan op een kaal hoofd.

prijzen

De Brabantse neiging tot breedsprakerigheid leidt soms tot uitspraken, waarbij men zich afvraagt: waar halen ze het toch vandaan? Neem bv. het volgende: "Als ik jou niet had en geen poortje naast het huis, dan moest ik altijd veur (vóór, door de vóórdeur) binnen". De uitdrukking heeft de waarde van een in ironie gedoopt complimentje. Het aardige hierbij is, dat het compliment tot minimale proportie wordt teruggedrongen door het domineren van de vergelijking. Dezelfde stijlfiguur met eenzelfde betekenis vinden we ook terug in de eveneens in Tilburg en omgeving gangbare uitdrukking: "Als ik jou niet had en mijn ogen nie, was ik stekeblind".

molen - horloge - vertrekken - akker

We ontmoeten wel eens bejaarde mensen, die - zonder zich daarvan bewust te zijn - op een eigen manier uit de hoek kunnen komen:

"Ze hebben hem z'n veren uitgetrokken", zei onze man toen hij een molen zonder wieken zag.

Een blik op zijn horloge, dat wel eens kuren vertoonde, leidde tot de geruststellende conclusie: "Het sloft nog", wat dan betekende dat het uurwerk nog steeds liep.

Zijn vertrek kondigde hij aan met de mededeling: "Ik ga mijn schoenen eens naar huis brengen".

Het zien van rogge op een hoog gelegen akker ontlokte de uitlating: "Hier groeit de rog op de opkamer".

opkamer

Voor wie het niet meer mocht weten of nooit geweten heeft: een opkamer was een vertrek in een woning, dat ongeveer een meter hoger gelegen was dan de andere kamers op dezelfde benedenverdieping. Men trof ze vroeger in praktisch iedere boerderij aan en ook wel in particuliere woningen. Onder de opkamer bevond zich dan de kelderruimte. Het schuin aangebrachte luik, dat de toegang tot de kelder verschaftte en dat naar één zijde werd opgeklapt, diende tevens tot trapje naar de opkamer, waartoe het van enige treden was voorzien. Dit soort opkamers is nu wel nagenoeg verdwenen, al weten wij er toch nog enkele.

boter

We hebben een tijd gekend, dat het verwijt: "Bij jullie eten ze fitelo", waarbij de klemtoon gelegd werd op de eerste lettergreep van dit vreemde woord, als een directe belediging werd gevoeld. Wie het niet weet, kan er lang tevergeefs naar raden wat het verwijt inhield. We hadden hier te maken met een tot soortnaam geworden margarine-merk. De juiste naam was, als we ons goed herinneren, "Vitello". En dat is een Italiaans woord dat "kalf" betekent, maar dan moet het uitgesproken worden met de klemtoon op de voorlaatste lettergreep.

Het doet thans wel vreemd aan, dat men zich door de vaststelling dat er in het gezin margarine gebruikt werd, in zijn wiek geschoten kon voelen. We leefden toen echter in de tijd van de opkomst van de margarine, die ook met de naam van "kunstboter" werd aangeduid. De kwaliteit viel geenszins met die van de huidige margarine te vergelijken. Daarnaast had men veel moeite om aan het begrip "kunstboter" te wennen. Boter - en men kende geen andere dan wat nu roomboter heet! - werd als een zuiver natuurproduct beschouwd, waarvan men het bereidingsprocédé nauwkeurig kende.

In de kleine kruidenierswinkeltjes trof men de door de boeren gebrachte "weg" boter op de blankgeschuurde toonbank aan naast de grote koffiemolen en in de nabijheid van het petroleumvat. Een "weg" boter was een eivormige kluit van een bepaald gewicht, die bij zijn aflevering met ingedrukte streepjespatroontjes was versierd. Van deze "weg" werd met een houten schepje de verlangde hoeveelheid afgestoken en in een stuk papier afgeleverd.

De mensen wilden per se roomboter, die - ter onderscheiding van het kunstprodukt - als "goei boter" werd aangeduid, wat impliceerde dat de margarine als "kwaai" beschouwd werd. Het gebruiken van

margarine gold als een teken van armoe. En zijn armoe zag men niet graag voor zijn voeten gegooid in het "fitelo"-verwijt.

op stap

Wanneer iemand "zijn rollekes laat aflopen", leeft hij in uitbundigheid en geniet van het leven. Het kan ook duiden op tijdelijke momenten, waarop in plezierige zin levenslust gespuid wordt. Een ongunstige betekenis heeft de kwalificatie doorgaans niet. Het is meer een mild oordeel, waarin glimlachend van begrip getuigd wordt.

kletsen

Tot de oud-Tilburgse exclamaties, die men echter nog maar zelden te horen krijgt, behoort: "Jao zeuve (zeven), zeuve, mee de Maai (Mei) aacht!" Ze betekent: Ja, dat geloof ik wel, je kunt me nog meer vertellen! Of: Ben je bedonderd!

sufferd

Wie "staat te kijken als een "örtestiesje", kijkt als een sufferd. Dat weten we er maar van. Met dat gekke woord, dat we maar neerschrijven zoals het werd uitgesproken, weten we geen raad. U misschien wèl?

TILBURGER

Nummer 160

klaar, er mee

"Ik zit er lelijk mee opgesolferd", zei onze man en hij bedoelde dat hij ergens mee opgescheept zat. Van Dale noemt dit gewestelijke taal en geeft als verklaring: iemand iets bedrieglijk of tegen zijn zin opdringen. Het van het Frans afkomstige woord "solfer" betekent: zwavel. De uitdrukking zou haar oorsprong kunnen vinden in een vroegere gewoonte noten na hun ontbolstering op te zwavelen. Daardoor ruilen zij hun vuile, onbehaaglijke kleur voor een prettiger tint. Ofschoon men niet in het voorwerk zelf bedrogen wordt, krijgt men het wel een beetje "opgedoft".

huwelijk - stiefmoederlijk

Een stiefzoon die zich na het tweede huwelijk van zijn vader thuis de verstoteling voelde, verkondigde dit met: Ik heb maar één moeder en die zit boven de wolken".

verknoeien

Wie "de boel verknold heeft", heeft de zaak verbruid of bedorven. We hadden het niet verwacht, maar het woord blijkt tot het ABN te behoren.

kwaad - drinken

Een mens kan "de brom in hebben". In Tilburg bedoelt men daarmee: De p... in hebben.

De oorspronkelijke betekenis van de uitdrukking is echter: dronken zijn of een stuk in zijn kraag hebben.

soms

Een curieuze tijdsbepaling hanteren oude mensen nog wel met "semèketijen", waarbij het allerzonderlinge is, dat de klemtoon op de tweede lettergreep valt. De betekenis er van is: somtijds of doodgevoorn: soms.

vanmiddag

Nog een gewestelijke tijdsbepaling: "Tatemiddeg" (te achtermiddag???) . In ieder geval bedoelen

we: na de middag.

zitten

Een kind dat niet stil kan zitten, wordt aangeduid met "wiebelstèrtje" (staartje).

zuinig

Staat iemand bekend als liefhebber van een bepaald produkt dat gegeten wordt, maar dat - om een of andere reden - niet meer op tafel zal verschijnen, bv. omdat het te schaars en dus te duur is, dan kan hij te horen krijgen: "Ge zult oewe lekkertjestaand (tand) uit moeten trekken". Ook wordt wel het produkt met name genoemd. Bv. "Ge zult oewe biefstuktaand uit moeten trekken". De biefstuk was hem "naar zijn tand", dat betekent: hij at hem graag.

gelijkgezinden

"Als ergens één kraai neerstrijkt, landt er sebiet een hele klocht". Een aan de natuur ontleend beeld met de betekenis van: "Soort zoekt soort".

vliegeren - touw

Met vliegers spelende kinderen toonden zich vroeger erg trots, wanneer zij hun vlieger "twee strenen hadden uitstaan". Een "streen" is een bepaalde lengte touw of garen, dat niet tot een bol maar in grote lussen is "opgevouwen". Dat kwam zo in de handel. Ook in de textielindustrie werd veel over "strenen" garen gesproken. Het ABN-woord hiervoor is "streng".

ruzie

"Het spant er als een oordeel". In een dergelijke situatie gaat het er druk en rumoerig toe. We zullen hier wel moeten denken aan het Laatste Oordeel, waar het - volgens sommiger verwachtingen - razend druk zou dienen te zijn.

moeilijkheden - lopen - kalm aan

"Sukkelen" is in onze contreien een nogal geliefd woord, dat in verschillende betekenissen voorkomt. We ontmoeten het vaak in de uitdrukking: "Aan de sukkel zijn" of "aan de sukkel geraken". Dat is met allerlei moeilijkheden te kampen te hebben of ze krijgen.

Als onze man verklaart: "Ik ga eens zoetjesaan op huis aan sukkelen", dan kan dit op zijn moeizaam "gaan" duiden.

Evengoed echter geeft het aan een kalmpjes gaan, zonder enige haast, met ingecalculerde mogelijkheden van oponthoud. Zoals een praatje onderweg of "aanleggen" in cafeetjes langs de baan.

opstaan - sterven - lijkenhuis

Een langslaper hoorde zich toevoegen: "Zo, kom je pas boven zonk". Dat is zoveel als boven water of te voorschijn komen. Een "zonk" is een inzinking in de bodem.

Misschien moeten we in "boven zonk" komen toch wel denken aan een katholiek begrafenisgebruik, waarbij een lijk "gezonken" werd. Indien iemand stierf in de Goede Week, kon hij op Witte Donderdag, Goede Vrijdag of paaszaterdag niet begraven worden, omdat er op die dagen geen uitvaartdiensten plaats vonden. Het lijk werd dan in alle stilte vóór de Paasdagen begraven of "gezonken". De kerkdienst werd later, zonder lijk, na de Pasen gehouden.

Dat "zinken" kwam ook voor in gevallen van ernstige besmettelijke ziekte. Als we het niet mis hebben, werd het lijk dan tot aan de begrafenisdag in het lijkenhuisje op het kerkhof geplaatst. "Zinken" placht steeds in de namiddag te geschieden. Wat in de dagen van weleer ook ongewoon was, daar de ochtenden aan begrafenissen gewijd waren. Het gebruik van "zinken" is ook in Tilburg jarenlang in zwang geweest.

Tilburgse Taalplastiek 161-170

onder redactie van Ben van de Pol

Nummer 161

heen en weer - kaneel

De betekenis van de ABN-uitdrukking "van het kastje naar de muur sturen" kent iedereen wel. Wist u echter ook, dat we daarvoor in onze streek ook onze eigen uitdrukking kennen. Men vertolkt hetzelfde met "van gist tot kaneelwaoter". Een nogal zonderlinge combinatie, waar eigenlijk geen touw aan valt vast te knopen. Ze wordt echter wel wat duidelijker, als we bij dat "kaneelwater" aannemen met volksetymologie te maken hebben en dat het woord eigenlijk luiden moet "kneewater". Dat is het water dat gebruikt wordt bij het kneden van deeg. Dan zitten we niet meer zo ver van "kaneel" af.

Vroegere huismoeders manipuleerden nogal graag met kaneel, een aromatische specerij, afkomstig van de gedroogde binnenbast van de kaneelboom. Zij werd geleverd in de vorm van pijpjes en als poeder. In ons hoofd speelt een parodistische versregel: "de wereld is een pijp kaneel, ieder zuigt er aan en krijgt zijn deel". Kennelijk geïnspireerd door Vondel: "De wereld is een schouwtoneel, elk speelt zijn rol en krijgt zijn deel". En onze kermis kent nog altijd de befaamde kaneelstokken.

condens

Dezer dagen stuiten we op een gewestelijk woord, dat we in tientallen van jaren niet meer waren tegengekomen, doch dat onmiddellijk als een oude bekende opdook. We willen het hier even vastleggen. Het gold het werkwoord "huigen". Aangegeven wordt hiermede het met meer dan gewone kracht lucht uitademen met de bedoeling warmte- of condensaanslag op een kouder oppervlak te voorschijn te roepen. Zo kan men bv. aanslag op een spiegel of ruit doen verschijnen om die gemakkelijker met een doek schoon te kunnen vegen. Huismoeders passen het o.i. niet zo hygiënische huigen nog wel toe. Bij dit woord moeten we vermoedelijk denken aan het kegelvormig uitsteeksel van het weke gehemelte aan de ingang van de keel. Dit draagt de naam van "huig".

schelen

"Voor het één moet ge geld geven en voor het ander betalen", zei onze man. Hij had ook "lood om oud ijzer" of "het is hetzelfde of je door de hond of de kat gebeten wordt" kunnen zeggen.

lopen

Een vrouw die "op en neer sjanzeert", loopt heen en weer. Vaak klinkt hier een tikkeltje afkeuring of ontevredenheid door. Het woord achten wij afkomstig van het Franse "changer", dat o.a. veranderen betekent.

provoceren - vervelen

Wie probeert "het op 'nen èntel te gooien", legt het op ruzie aan. Ook het werkwoord "èntelen" kennen we. Dat houdt in zodanig spreken, dat men eigenlijk tot ruzie provoceert.

eten

Van Dale noemt het werkwoord "buizen" platte, gewestelijke taal en geeft als verklaring: veel sterke drank gebruiken, drinken, zuipen. Wij menen dat het bij ons echter in een toch wat zwakkere betekenis wordt gebruikt. "Hij zat lekker te buizen" of "ziet 'm toch eens buizen" hebben we wel eens horen zeggen. De betrokkene zit dan goed en met veel smaak te eten, waarbij drank niet uitgesloten hoeft te zijn, maar er toch niet noodzakelijk aan te pas hoeft te komen. Het ligt zo ongeveer bij "schransen".

bang

Een Tilburger die te verstaan wilde geven, dat hij zich niet liet bang maken, vertolkte dit plastisch

met "Ge jaagt (mij) geen wend (wind) in m'n broek".

ploeteren

Degene die zich het "klapzuur" werkt, werkt bijzonder hard. Hij werkt zich uit de naad, zoals men wel in het ABN zegt. Dat "klapzuur" zal wel iets met oprispen te maken hebben.

bezoek - kinderschaar - groep

Wie "broeilies" spreekt, houdt er een vreemde taal op na. Wellicht bestaat er verband met "broelie", dat hier al vroeger aan de orde was. We ontmoetten dat in "ze kwam met haar hele broelie over zetten". Dit sloeg op een vrouw die op bezoek kwam met "een hele streup kinderen". Uit de uitdrukking spreekt dat deze visite niet welkom is.

zeispreuken

Tenslotte nog een paar zgn. zeigezegden ten koste van de begijntjes. De laatste twintig of dertig jaar hoort men ze niet meer in Tilburg.

- "De kleinste klontjes zijn de zuurste, maar ik eet ze niet graag", zei de begijn en ze nam de grootste.

- "'t Is altijd geen kermis", zei de begijn en sneed een appel in vieren.

TILBURGER

Nummer 162

lichtvaardig

Ra, ra, wat betekent: "Dat zal hem geen zeuven vat schieten". Het is een uitspraak van een nogal nuchter oordelend mens ten aanzien van een medemens, die een bepaalde zaak of onderneming wat al te lichtvaardig beoordeelt en ze derhalve te rooskleurig ziet. We hebben hier te maken met boerentaal. De uitdrukking is namelijk ontleend aan het "schieten" van koren bij het dorsen.

kwezel

Vroeger was dat anders, maar tegenwoordig kunnen kwezels op niet veel clementie rekenen. Hier heeft het er weer een "gedaan". Men zegt immers: "'n Kwezel en 'nen ezel, en 'n noot - as 't gin grôôt is - dan motte ze geven op d'r verdommenis".

trots - onstuitbaar

Wie "zo frêêt is as 'nen boer mee 'n processievaantje", is bijzonder trots. Naar een volksgezegde bestaan er drie niet te stuiten zaken: Een oude schuur die brandt, een oude vrijster die wil trouwen, en een boer met een processievaan in z'n klauwen.

bang

Van iemand die niet bang uitgevallen is en zijn mannetje weet te staan, kunt ge te horen krijgen: "Één poetje (katje) krabt hem niet".

pak slaag - olie

"Slaag als ropkoek krijgen" betekent flink afgerost worden. "Ropkoek" is onze gewestelijke uitspraak voor raapkoek. Een afvalproduct bij een vroegere wijze van olie maken dat "olieslaan" heette, werd in koekvorm tot veevoeder verwerkt. Het uitpersen geschiedde door de zgn. slagheien, die uit eiken balken bestonden.

We hebben ook "zuten olie" gekend. Deze werd geslagen uit raapzaad of koolzaad.

koppig

Je hebt van die mensen, die als het ware van nature steeds in de contramine zijn. Je kunt het er nooit mee eens worden, want ze zeggen "ja" als de opponent "neen" zegt of omgekeerd. Zo iemand maakt aanspraak op de betiteling van een "achtkantige". Daarmede kan men onmogelijk "rond" geraken.

weten - gek

Hebben we te maken met een "beterweter", die in het ABN als betweter te boek staat, dan maakt die aanspraak op de kwalificatie van "een Jan zeuven". De goede man meent van zichzelf, dat hij "ze alle zeuven op een rij heeft staan".

Als contrast daarmee kennen wij: "Hij heeft ze niet alle zeuven" of: "Hij is geschift". In plaats van "zeuven" wordt ook wel "vijf" genoemd.

vervangen

Misschien ooit van een vrouwmeid horen spreken? Daarmee moet bedoeld zijn een meid, die de vrouw des huizes vervangt bij een tijdelijke afwezigheid van de laatste. Zo'n vrouwmeid heeft dan ook de portemonnaie op zak.

tegelijkertijd

Een zonderlinge, dialectische tijdsbepaling vinden we in "impetèts", dat de betekenis van "ondertussen" heeft. In de laatste lettergreep "tèts" dienen we het woordje "tijd" te zien. Dat gekke woord heeft dan ook mede de waarde van "tegelijkertijd". Het kan gebruikt worden als er sprake is van twee dingen tegelijkertijd doen, bv. het water opzetten om het te laten koken en tijdens dat kokend worden doet men dan een ander werkje.

geld

Wie over "splintemonie" beschikt, heeft geld. Het eerste deel van dit samengestelde woord komt van "splint", dat Bargoens is en te maken heeft met splijten en splinter. Het zou kunnen wijzen op iets duns, zoals een munt wel pleegt te zijn. Bij het "monie" denken we natuurlijk het eerst aan het Engelse woord voor geld "money".

"geld"

Aan dat woord "money" is een heel verhaal op zich verbonden. In het Frans kennen we hiervoor "monnaie", Nederlands munt, Duitsch Münze, Italiaans moneta, Spaans moneda. Zoekende naar de herkomst van die woorden belanden we ten slotte bij niemand minder dan de godin Juno, die voor de Romeinen de eega van Jupiter, de opperste der goden, was. Toen de Romeinen streden tegen Pyrrhus, koning van Epirus, waarschuwde Juno de Romeinen toch vooral eerlijk te vechten. Daardoor werd Juno in de toekomst Juno Moneta genoemd, afgeleid van het Latijnse werkwoord "monere", dat waarschuwen betekent. Doordat later in de tempel van Juno Moneta munten werden geslagen, kreeg een metalen geldstuk de naam van "moneta". Zoals reeds gemeld vindt men dit woord in min of meer gewijzigde vorm terug in verschillende andere westerse talen. Wat er toch niet allemaal achter zo'n woordje zit en waarmee we met de "Tilburgse Taalplastiek" al niet terecht kunnen komen!

TILBURGER

Nummer 163

"dannetels" - presteren - geluk

Wel enige verklaring vraagt de uitspraak: "Een verstandige kip legt wel eens een aai (ei) in de dannetels". We slaan hier twee vliegen in één klap: een volkswijsheid en een typisch woord uit onze streek. Een "dannetel" is wat men in het ABN een brandnetel noemt. Men kan het woord in onze contreien vooral op het platteland nog herhaaldelijk horen gebruiken. Het is een oud woord, dat we uit het Middelnederlands gehandhaafd hebben.

Een kip geldt niet als een voorbeeld van intelligentie. Vandaar bv. ook al de uitdrukking: "Praten als een kip zonder kop", wat het uitslaan van onzin aanduidt. Het leggen van eieren behoort bij kippen tot het voortplantingsproces. Dit pluimgedierte verkeert echter in de ongelukkige omstandigheid, dat de mens er op uit is de gelegde eieren weg te nemen, waardoor onze kip telkens weer braaf nieuwe legt in plaats van te denken: als dat zó moet, schei ik er mee uit! Van de instandhouding der soort komt er zo niets terecht zolang de mens dat niet wenste. Wanneer we nu met een verstandige kip te maken hebben, dan zal ze haar ei in de brandnetels leggen om te voorkomen, dat de mens het weg neemt. Uiteindelijk betekent onze uitdrukking dan ook, dat iemand die doorlopend onverstandige dingen doet, toch wel eens een helder ogenblik kan hebben en dan een verstandige daad stelt.

huwelijk - verwaarlozen

Het ontstaan van het begrip "Acht-ure-moeier" zal wel niet verder teruggaan dan tot de tijd van de invoering van de achturige werkdag. Deze kwalificatie, waarin we "moeier" dan als "moeder" dienen te verstaan, blijkt van toepassing op een vrouw, die zich - terwijl haar man op zijn werk is - niet zodanig gedraagt als van haar verwacht wordt met betrekking tot haar gezin en huishouden.

kijken

Wordt iemand opvallend aandachtig bekeken - "met studie" zeggen we in zo'n geval - dan kan hij wel eens bewust venijnig of goedmoedig lachend zeggen: "Heb ik soms iets van oer aon?"

grootmoeder

De "grutjes" zijn uit de mode geraakt, zowel het consumptieartikel van de grutter of kruidenier als de in ons geval bedoelde grootmoeders, d.w.z. de gewestelijke benaming daarvoor. Vroeger heette in Tilburg en omgeving een grootmoeder "grutje", afkomstig van het ABN "grootje". Dat waren in onze herinnering doorgaans lieve, kleine, oude vrouwtjes. Hadden ze wat méér haar op de tanden, waren ze iets groter van stuk of had de spreker een kwade bui dan werd het wel eens "ons grut".

feeks - toilet

Een "vervelend sekreet" is de weinig vleierende benaming voor een persoon. Meestal slaat het op een vrouw.

Eigenlijk is het een scheldwoord, dat associaties oproept met een bekend klein gebouwtje, dat achter de arbeiderswoningen placht te staan. Het is via het Frans "secret", dat "geheim" betekent, tot ons gekomen.

toestemming

"Mee jouw permitaasie zal ik 't doen", zei onze man en hij sprak weer eens een mondje verbasterd Frans zonder het zelf te weten. Hij bedoelde "met jouw goedvinden of toestemming". We vinden hierin terug het Franse werkwoord "permettre", dat o.a. "toestaan" betekent.

klatsen

We hebben ooit iemand gekend, die aan zijn ergernis over klatspraat op de volgende, sarcastische wijze lucht gaf: "Sawel-de-sawel; moeder maa'k (mag ik) meesawelen. Joa kiendje, sawel maar wè!"

bazig

Er bestaan in de huwelijkse staat mannen "die kunnen gaan staan, waar de bezem staat". Dat pleegt geen uitverkoren plaats te zijn in het huishouden. Zulke mannen hebben thuis dan ook niets te vertellen. Daar regeert de andere helft van het trouwboekje!

TILBURGER

slordig - vuil - geniepig - knoeien - werk, vuil

We meenden een aardige uitdrukking genoteerd te hebben met het volgende: "Als plöddeke-vuil de kamer doet, dan stinken alle huukskes (hoekjes)".

Allereerst dat gekke woord "plöddeke". We hebben hier te maken met het dialectische verkleinwoord van "plöd". Van Dale kwalificeert dit als Zuid-Nederlands, o.a. met de betekenis van "dronkaard". Nu, dan zitten we wel goed in de buurt. Wij hebben in het verleden heel vaak van "een plöddeke" horen spreken, wat echter meestal wordt voorafgegaan door de bepaling "vuil". Onder "een vuil plöddeke" werd dan verstaan: een klein, geniepig mannetje, onbetrouwbaar, vol valse streken en meestal ook nog wel aan drank verslaafd. Het is dus een zwaar geladen scheldwoord met een zwaar geladen inhoud. Het kan bijna niet meer erger. In het bovenaangehaalde gezegde is die inhoud echter geheel verwaterd. "Plöddeke-vuil" wordt tot een soort eigennaam gemaakt en betekent alleen een vuil of slordig iemand. Iets typisch daarbij is ook, dat nu "vuil" in zijn normale betekenis wordt gebezigd, terwijl datzelfde "vuil" in het dikke scheldwoord de waarde van "laag, gemeen" bezit.

De betekenis van de uitdrukking waarmee wij hierboven startten, vraagt nu wel niet meer om een verklaring. 't Is nog wel interessant te weten, dat in Zuid-Nederland ook 't werkwoord "plödderen" voorkomt. Het duidt aan: in water of modder ploeteren of vuil werk verrichten. Degene die dat doet, is dan een plodderaar.

bejaard - brood

"Ik heb het grootste stuk van mijnen broodkant op", zei de oude Tilburger en hij bedoelde hiermee, dat hij het grootste deel van zijn leven achter de rug had. Aardig is hier de op de achtergrond zittende gedachte, die het leven doet zien als een brood, waarvan men telkens een stuk afsnijdt totdat er niets meer over is. De "seden" zijn de voortschrijdende jaren en het verdwijnen van het laatste stuk betekent de dood.

In Tilburg kan men ook nog wel de uitdrukking horen: "Langs de broodkant snijden." In onze gedachte zit dat steeds verbonden met een rond brood, maar dit zou wel een zeer individuele opvatting kunnen zijn. Het betekent gewoon: een boterham afsnijden. Van Dale geeft het woord "broodkant" niet, wèl daarentegen "een kant brood" als deel van een brood. Een "half kantje" is daar de helft van een half, dus een kwart brood! Onze Tilburgse "broodkant" en die "kant brood" zijn voor ons gewestelijk taalgevoel niet precies hetzelfde.

consequenties - straf

We hebben een moeder gekend, wie in de mond bestorven lagen de woorden: "Dat heeft Onze Lieve Heer zo willen hebben." Ze werden gehanteerd als een kind iets verkeerd ondernam, wat een onaangename consequentie had. Bijvoorbeeld als het met een mes speelde en zich dan in de vinger sneed. Onze Lieve Heer had dan onmiddellijk voor de straf gezorgd. Van zo'n aard was het godsvertrouwen in die dagen.

kaartspel - "achteraf" - afloop, na - afgelegen

"Achteraf kaokelen de kiepen", zei de wat geïrriteerde kaartspeler, die zich na het spel door zijn "maat" voorgerekend zag hoe hij eigenlijk had behoren te spelen. Hij bedoelde dat het gemakkelijk praten is, wanneer men de gang van zaken kent.

Het leuke hierbij is echter, dat de uitdrukking ook een letterlijke betekenis bezit. "Achteraf" (achteraf) betekent niet alleen nà een voorafgaande gebeurtenis maar tevens "verafgelegen". Iemand woont "achteraf", dat is ver buiten de bebouwde kom. Dat was o.a. het geval met boeren en die hielden steeds kippen.

huilen

Het kan in een bepaalde situatie "huilen met de lamp uit" zijn. Dat moeten we dan verstaan als een dubbel droevige omstandigheid. Een originele manier van versterking van een woord.

armoede

"Hoe minder haar op 'nen hond, hoe méér vlooien." Als vreemdeling in het honden-Jeruzalem weten

we niet of dat letterlijk klopt. In onze domheid zouden we de meeste vlooiën bij langharige honden verwachten, maar dit kan wel een ingepompt vóóroordeel zijn. De figuurlijke betekenis van de uitdrukking is, dat men méér met moeilijkheden te kampen heeft naarmate men over minder geld beschikt. Dat was het dan weer voor vandaag.

TILBURGER

Nummer 165

kletsen

"Daar zitten ze weer te foeliën en te theeën!" Zei iemand over een stelletje klessebessende dames. De uitdrukking is van toepassing op mensen, die gezamenlijk hun tijd doorbrengen met praten en nietsdoen.

vriendschap

Als het "wit is tot het steeltje toe" tussen twee mensen, dan is de vriendschap buitengewoon groot. "Wit zijn" betekent goed met iemand bevriend zijn. Wordt er echter nog bijgevoegd "tot het steeltje toe", dan spreekt daar enige ironie mee en er ligt tevens een stille waarschuwing in opgesloten. Bedenklijk wordt de vrees te kennen gegeven, dat de vriendschap overdreven wordt zodat zij wel spoedig de reactie daarop zal vertonen. Het zal wel "nie lang schôn staon" veronderstelt de spreker. Men moet elkaar namelijk niet "overlopen". Dat is te veel bij elkaar op bezoek komen. Dan begint het namelijk op den duur te vervelen. In het Algemeen Beschaafd Nederlands kennen we de overigens weinig gebruikte uitdrukking en levenswijsheid: Al te wit is gauw vuil.

zeispreuken - lengtematen - el

"Alles mee maote (maat), zei de kleermaker en bij sloeg zijn vrouw met d'el". Een geestige woordspeling.

Een el is een niet meer in zwang zijnde lengtemaat, waarmede vroeger textielstoffen werden afgemeten. Vandaar dat men ook sprak van "ellegoed", stof die met de el werd gemeten. We menen echter, dat men daarbij dan toch wel speciaal aan katoen of linnen dacht. De grondslag voor de el vormde de menselijke onderarm. Op markten werd vaak de el afgemeten aan de hele arm, t.w. vanaf de vingers tot de schouder. Die afstand bedraagt zo ongeveer 70 centimeter. Sommigen berekenden de el naar 70 centimeter. Meer gebruikelijk was evenwel 69 centimeter.

"El" was ook de naam van het apparaat, waarmede men mat als de arm niet als zodanig dienst deed. Het betrof hier een vierkante, eiken stok met handvat, waarop de centimeters ingekerfd stonden. Het beneden en dunste eind van de stok was beschermd door een stukje koper, opdat de stok niet zou afslijten en derhalve steeds kleiner werd. Om bedrog tegen te gaan moesten deze "ellen" ook officieel geijkt worden, zoals dit ook het geval is met gewichten.

geboorte - lichaamsgebreken - loensen - misvormd - huidsmeer

Een Tilburgse, nieuwbakken vader kan zijn vrienden uitnodigen een borreltje te komen drinken om de geboorte te vieren met de woorden: "Komde gullie 'ns langs om 't schèèl d'r af te drinken!"

Het hier gebruikte "schèèl" zou kunnen herinneren aan het feit, dat een pasgeboren baby soms wat loenst. Het kan ook wijzen op een wat misvormd hoofdje dat echter spoedig weer bijtrekt. In onze gewestelijke taal betekent "schèèl" o.a. scheef. Iets kan namelijk "zo schèèl als een molenwiek" zijn. Molenwieken hebben steeds een enigszins scheve vorm.

In het slagersbedrijf kent men tenslotte een bepaald soort vet, dat de naam scheelvet of ook wel scheilvet draagt. Zo zou misschien het "schèèl" van onze uitdrukking ook wel kunnen slaan op de huidsmeer van een pasgeboren baby.

opgeven - gierig - bedriegen

Iemand die zich verslagen toont of de moed verloren heeft, "laat zijn oren hangen".

Als er van hem gezegd wordt, dat "zijn oren te dicht bij z'nen kop staan", betekent dit dat hij gierig is.

"Iemand oren aannaaien" heeft niets met plastische chirurgie te maken. Het betekent: bedriegen of iets wijs maken. Die oren zijn dan ongetwijfeld ezelsoren.

koffiedrinken - losbandig

Wie bij Van Dale op zoek gaat naar "schuddekul", stuit daar op: "Slappe koffie".

Men meldt ons dat in Tilburg een jong meisje, dat zich losbandig gedraagt, de kwalificatie "schuddekul" krijgt. "Schudde" heette bij een galg de dwarsbalk, waaraan het galgekoord hing, maar het heeft ook de betekenis van schavuit en landloper. Het houdt verband met de gemeenzame uitdrukkingen: "voor schut staan" of "iemand voor schut zetten". Hier heeft dat de betekenis van "schande" of "schandaal".

vrijen - "gelint"

"Hedde wir aon 't gelintje staon te vrijen?" vroeg een moeder lichtelijk verwijtend aan haar dochter. Zij gebruikte daarbij een woord, dat we in onze jeugd herhaaldelijk hebben gehoord, maar dat thans nog zelden voorkomt. Met een "gelint" wordt een hekwerk met poortje en ook wel een houten schutting aan een straatkant bedoeld. Een trapeuning schijnt ook wel eens de naam van "gelint" gekregen te hebben.

presteren

"Ik heb het goed afgehoffen", zei een man die nogal voldaan was over de wijze, waarop hij zich van een bepaalde taak had gekweten. Hij bedoelde het er goed te hebben afgebracht. "Gehoffen" is een gewestelijk, in het Algemeen Beschaafd niet voorkomend verleden deelwoord van het werkwoord "heffen". Het juiste "geheven" ligt de dialectspreker niet goed op de tong en ook niet in het gehoor.

TILBURGER

Nummer 166

familie

"Eigen luis bijten het hardst", zei onze man met weinig respect voor de familieleden, want hij bedoelde er mee, dat men vaak het slechtst wordt behandeld door zijn eigen familie.

risico - moeilijkheden - "veeg"

Wie "zo véég is als een luis op 'nen kam", loopt alle risico, dat hem geen lang leven meer beschoren is. Een luis in een dergelijke situatie kan immers ook ieder ogenblik worden platgeknepen. Daarnaast ontmoeten we in de volksmond ook nog de vergelijking: "Hij is zo véég als 'n vèrke op den bak". Ook dat betekent levensgevaar, want het varken wordt met geen ander doel vetgemest dan het leven te laten.

De uitdrukking behoeft echter niet direct in letterlijke zin op levensgevaar te duiden. Ze wordt ook gebruikt voor een zaak of bedrijf, die met hangen en wurgen in leven wordt gehouden.

We hebben hier te maken met het ABN bijvoeglijke naamwoord veeg, dat van onzekere herkomst is. Het betekent: de dood nabij. Men ontmoet het 't meest in de uitdrukking: het vege lijf redden.

huwelijk - geboorte - trouwen - moetje

En wel eens ooit horen spreken van "een kind van de beddeplank"? Daarbij gaat het dan om een kind, dat precies negen maanden na het huwelijk ter wereld kwam.

Wordt het kind vroeger geboren, dan "zit er iets van St. Anna onder". Dit moet verband houden met het gebruik, dat als een bruid als maagd naar het altaar schrijdt de lofzang van Maria werd gezongen. Was er geen maagd, dan zong men het lied van Moeder Anna. En daarmee was dan ieder voldoende georiënteerd. Vroeger zei men in Tilburg dat een bruid onder de laatste omstandigheden niet "in het wit" mocht trouwen.

herkomst uitdrukkingen

De uitdrukking met de twee verschillende lofzangen noteerden wij wel in onze streken. Daar ze echter uit de mond kwam van een uit België afkomstige vrouw, zou ze best in Vlaanderen kunnen thuishoren. We vinden ze echter aardig genoeg om ze toch te melden. Het valt trouwens maar zelden uit te maken, of men met zuiver streekuitdrukkingen van eigen bodem heeft te doen. De grens laat zich niet trekken. Ook als men denkt met een typisch idioom uit eigen gewest geconfronteerd te worden, moet men soms ontdekken, dat dezelfde uitdrukking, al of niet met enige variatie, zelfs in tal van andere landen gangbaar blijkt. De meeste zekerheid heeft men wanneer er een bekend, met name genoemd persoon, wordt opgevoerd, maar zelfs dan weet men nog niet altijd of deze zijn "gevleugeld woord" niet van elders heeft geïmporteerd. Waaruit blijkt, dat zelfs Tilburgse taalplastiek betrekkelijk is.

zeispreuken - boerenstand - eigenbelang - inhalig

Voor een ingewikkeld geval staan we met de volkswijsheid: "Een boer heeft twee roeien". Zij houdt de beschuldiging in, dat een boer steeds zijn eigen voordeel zoekt. Alsof dit onder andere standen ook niet voor zou komen! Maar de boer doet dat dan wel op een aan hem aangepaste manier. Een "roei" (roede) is een vlaktemaat van 33 vierkante meter. Een boer beschouwt - als het hem goed uitkomt, zeggen boze tongen - een "roei" echter ook als lengtemaat. Hij rekent dan een lengte van: "vèëf, zis zeuve". Dat betekent 5,6 tot 5,7 meter. Hij maakt daarvan het kwadraat. Van 5,6 komt dat neer op 31,36 vierkante meter. Uitgaande van 5,7 wordt het 32,49 vierkante meter. Hij blijft daarmee echter steeds beneden de 33 vierkante meter. Waarom zou men het niet ingewikkeld doen als er voordeel aan kan zitten!... In ieder geval een curieus gereken!

Nog eens moet de boer er aan geloven met de uitdrukking: "nen boer stao aaltij veuls te eng". Dat duidt op hebberigheid, die hem er toe brengt een te hoge prijs te vragen. Wederom iets niet specifiek des boers, al moet hij het weer "besnieten".

Ook het volgende zal hem niet als loftuiting in de oren klinken: "niks veur niks", zei de boer, "en nie veul vur 'n bietje". (Niets voor niets en niet veel voor een beetje).

duivel - verbazen

Wijwater en de duivel laten zich niet gemakkelijk rijmen. Toont iemand zich in hoge mate verbaasd, zodat hij "nie weet waar-ie 't heej", dan legt men dit vast in het plastische beeld: "Hij kijkt als een duvel, die uit de wijwaterfles gedronken heeft".

kwaad - knecht

Een Tilburgse baas die zich kwaad maakte, omdat zijn knecht iets verkeerd gedaan had, luchtte zijn gemoed met: "Witte (weet je) wè ge kunt? Ge kunt niks, dè kunde (kun je) en aandere kunde niks!"... Ook een manier om zich af te reageren!

TILBURGER

Nummer 167

wederdienst

Het bekende gezegde: "De ene dienst is de andere waard" verwoordt men in onze contreien op een heel eigen manier. Heeft iemand een kennis een dienst bewezen en krijgt de laatste op zijn vraag wat hij schuldig is het antwoord: "O, dat is niks", dan kan hij zijn dank voor de bereidwilligheid schertsend tot uitdrukking brengen met de opmerking: "Nou, dan zal ik voor jou wel eens een vlieger plakken". Misschien voegt hij daar nog aan toe: "Ene die zonder staart omhoog gaat". Dat gold dan een wel heel bijzondere "beloning", want een ouderwetse vlieger zonder staart placht bij het "opschieten" onmiddellijk met de kop in de grond te slaan. De "beloning" kon ook nog in een andere vorm beloofd worden en wel met: "Ik zal voor jou wel eens een mus vangen!" Curieus omgangstaaltje!

terechtwijzen - omslagdoek

Heeft men met iemand nog een appeltje te schillen of bv. geld te vorderen, dan zal men hem wel eens "aan zijn falie trekken".

Zoals al vroeger verteld was een falie een grote, zwarte, over het hoofd gedragen en tot de grond afhanginge doek, waarmee vrouwen zich "in de rouw kleedden" voor het bijwonen van een begrafenis. Men schijnt een tijd gekend te hebben, dat ook mannen een falie droegen. In het ABN kennen wij als synoniem voor ons "falie trekken" iemand aan zijn jasje trekken.

duivel - alert

"Wie met de duivel eet, moet een lange lepel hebben". Dit betekent, dat men in geraffineerd of onbetrouwbaar gezelschap goed op zijn tellen dient te passen, indien men zelf aan zijn trekken wil komen.

plagen

Wilde men vroeger een inwoner van Enschoot "op de kast jagen" (plagen), dan informeerde men langs zijn neus weg: "Halen ze bij jullie 's avonds de toren nog binnen?" Dit zou er op kunnen duiden, dat men erg zuinig was op de alleenstaande, niet zo erge hoge toren van de oude kerk. Hij heeft zich dan ook tot in onze dagen gehandhaafd en staat zelfs als "monument" te boek.

drinken

Het kan gebeuren, dat iemand "geen been meer kent". Dat betekent dan, dat hij laveloos dronken is.

roodsel

De vraag of ze al "gerooid" heeft, zal geen huisvrouw nog van de buurvrouw te horen krijgen. We hebben hier te maken met een uitgestorven werkwoord, omdat de werkzaamheid die het aanduidde thans evenmin nog bestaat: "Rooien" betekende het met "rooisel" rood maken van een plavuizen vloer in de woning. "Ik kwam er met een blauw pak in en ging er met een rooi uit", vertelde een bejaard man in zijn verhaal over klandestiene, zondagse danspartijen in een nu niet meer bestaand grenscafeetje. Het "rooisel" op de vloer was de schuldige voor de "kleurverandering".

langstlevende

"Wie het langst leeft, heeft alles", kent men door het hele land. Dit geldt echter vermoedelijk niet voor de bij ons gehoorde toevoeging: "ook alle kwaje broeken".

profiteur - mijden

"Als het niets kost, de bulten er op!" Een nogal eigenaardige zegswijze, waarin méér de toon en de gevoelswaarde dan de woorden zelf spreken. Zij kan gebruikt worden in misprijzende zin tegenover iemand, die er voor bekend staat gaarne te accepteren wat hij gratis krijgen kan, maar niet thuis geeft en geen lust aan de dag legt als het geld kost. Men zegt het ook wel als goedmoedige ironie en zelfspot wanneer men iets gratis aangeboden krijgt. Dan wordt het meer een wat vlotte wijze van accepteren.

Op zoek naar die zonderlinge "bulten" vonden we als gewestelijke taal "om de bulten lopen", wat betekent: "niets doen". Enig verband met onze uitdrukking kan hier wel liggen.

begrijpen

"Dat heb ik al lang gespinsd" zou volgens een Tilburgse inzender betekenen: "al lang begrepen". We hebben hier te maken met het werkwoord "spinnen". Van Dale geeft dit als Bargoens (dieventaal) en als volkstaal. Bij hem betekent het: kijken, zoeken of speuren.

eten

Wie kan "eten als 'nen spaojer", heeft niet over zijn eetlust te klagen. We kijken bij dit beeld tegen een "spitter" of grondwerker aan. Spitten wordt geacht een zwaar werk te zijn, dat - wellicht ook nog mede omdat het steeds in de buitenlucht geschiedt - in hoge mate honger verwekt.

vrij

In de buurt van bovenstaand hoort de humor thuis van de kleermaker die zei: "Op maandag werk ik nie, dan spaoj ik den hof om!"

TILBURGER

Nummer 168

weer

"Den hits komt er uit", pleegt men te zeggen als het op een warme zomerdag begint te onweren. Dat betekent natuurlijk, dat de hitte zich ontlaaft. De uitdrukking wordt ook vaak ironisch gebruikt en wel dan wanneer het, na bv. een halve dag mooi weer, al begint te onweren terwijl er van hitte nog helemaal geen sprake is geweest. In deze zin wijst het gezegde op de labiliteit van het zomerweer.

begaan, laten

"Laat men iemand maar aanpartijen", dan betekent dit dat men hem ongestoord zijn gang laat gaan.

schuldig

"Eigen schuld wordt niet bekuld", kan iemand zich toegevoegd horen, als hij door eigen schuld een verwonding heeft opgelopen of in moeilijkheden is geraakt. Het houdt in, dat men te kennen geeft in zo'n geval geen medelijden met hem te hebben en dat hij er niet om behoeft te "hengelen" beklaagd te worden.

Geeft iemand openlijk toe: "Het was mijn eigen schuld", dan kan daarop van een gevatte toehoorder het antwoord volgen: "Daar word je in Beek voor uitverkocht!" Het humoristische daarbij is o.a. ook het noemen van een concrete plaatsnaam alsof schuld uitgerekend alleen in die plaats tot onaangename consequenties zou leiden. Verder speelt er nog het begrip "eigen" mee. Er wordt hierdoor een contrast met "andermans schuld" opgeroepen, waarvoor men niet zo gemakkelijk aansprakelijk wordt gesteld al kan dat in een bepaald geval wèl.

gunst, in de

Heeft iemand ergens "zijn erwten uit", dan ligt hij uit de gratie of heeft er niets meer te vertellen. De uitdrukking stamt vermoedelijk uit de tijd, dat de aardappel in onze streken nog niet algemeen was ingevoerd. Erwten en bonen vormden toen het volksvoedsel. Men huurde bij een boer of elders een stuk grond en teelde daar zijn eigen erwten. Waren de erwten eenmaal geoogst, dan hield de huur op en had men op de gebruikte grond niets meer te maken.

miskraam

"Ze heej de kèr (kar) omgegooid!" zei een mannetje uit een bejaardentehuis, dat met zijn makkers zat te buurten bij "den ossenstal" op de vijfsprong van "De Utrecht". Dat bleek maar voor één man orakeltaal, doch die kwam er tenslotte ook achter, dat het hier ging over een vrouw, die een miskraam had gehad. Wel echt taal uit het boereleven: Als de kar wordt omgegooid, wordt de lading gelost. In de boven weergegeven uitdrukking speelt de gedachte aan vóórtijdig ook mee.

stinken - moos - blauwsloot

Er kwamen bij ons ook nog een paar uitdrukkingen in verband met "stinken" binnengewandeld. Reeds vroeger hebben we voor de vergelijking de bunzing opgevoerd. Iets kan echter ook "stinken als een moosputje" of "als een blauwsloot". Vooral deze laatste vormt een goede bekende van het oude Tilburg. Hij figureert in het befaamde lied van "De schönste stad van 't laand" als volgt: "En dan hebben we nog 'nen blauwen slôôt, as ge 'm ruukt dan valde dood". Eens hadden we maar genoeg van die blauwsloten. De meeste zijn nu gelukkig wel verdwenen.

stinken - frater - snuiftabak

De fraters kregen het te ontgelden met "stinken als een fraterstoog". Een lezer kent ook nog: "Hij stonk naar de snevel als 'nen frater naar snuf". Die "snuf" is de snuiftabak welke vroeger veel als genotsmiddel in de neus werd gestopt. Dat gebeurde vaak met een bijna heilig ritueel. Vooral sommige fraters waren daar sterk in. We hebben er zo een gekend, die nog levendig voor de geest staat. Uit zijn toog dook hij een zwarte snuifdoos op, klopte die een paar maal stevig op de muis van zijn hand opdat de snuif goed los zou raken. Daarna nam hij een hoeveelheid tussen duim en wijsvinger en veegde met die opeengeknepen vingers een paar maal langs zijn toog alvorens de snuif in de neusgaten te stoppen. Eerst in het ene en dan in het andere. Met de knokkel van een wijsvinger werd er dan, terwijl de genietter het tabakspoeder opsnoof, tegen elk der neusvleugels geklopt. Tenslotte kwam er nog een veel te grote, tot een prop bijeengehouden, rode zakdoek aan te pas om eventueel gemorste restanten weg te poetsen... De indruk dat snuiven een kunst was, zijn we nooit ontgroeid. De grootste prestatie van de snuifconsument leek: niet aan het niezen te geraken.

lijntrekken - duren - kerkdienst

Tegenwoordig kennen we langzaam-aan-acties om uiting te geven aan ontevredenheid. Iets tergend langzaam doen, hebben we echter altijd wel gekend. Van wie zich hieraan schuldig maakte, heette het dat hij "van de lange berg kwam".

Voor iets dat wat lang duurt zonder dat daarbij van tergen of protest sprake is, hebben we ook nog de wel specifiek katholieke vergelijking: "'t Is net een mis met drie heren". Zo'n solemnele mis placht langer dan een gewone te duren, wat dan weer de opmerking kon ontlokken: "Hoe méér volk daar voor, hoe minder het opschiet".

TILBURGER

Nummer 169

schilderen

Een doe-het-zelver had met méér ambitie dan vaardigheid de wanden van zijn woonkamer beschilderd. Een kritische beoordelaar stelde echter vast, dat er "een heiligendag" tussen zat. Hij bedoelde daarmee een plek, die de amateur bij ongeluk vergeten had van verf te voorzien. Daar was dus niet "gewerkt", zoals er op een heiligendag ook niet gewerkt pleegt te worden. Een geestige vondst!

tergen

Als de zon schijnt, bestaat er altijd kans, dat het weer wel eens zal gaan regenen. Indachtig dit natuurverschijnsel houden wijze mensen, die het voor de wind gaat, rekening met de mogelijkheid van tegenslag. "Hebben we het niet te goed?", hoort ge ze dan wel eens vragen. En ja, prompt na deze verzuchting kwam uit het andere eind van de wereld de noodlotstijding van een ongeluk. Toen luidde het commentaar: "Ge moet Onze Lieve Heer niet wakker maken!" Een kniesoor, die daar blasfemie in ziet!

betalen

Ze hadden hun huizen "kop op start (staart) geruild", zei onze man. Dat bleek in dit geval te betekenen: met gesloten beurzen.

kaartspel - presteren

Een vrouw, die pas het kaartspel rikken had geleerd, speelde een tegenspeelster, die "mezjèr" deed, "er in". Zij gaf zichzelf een compliment met de enthousiast gestelde vraag: "Is dat niet goed gestoten voor een jonge bok?" Daarbij wordt dus uitgegaan van de gedachte, dat een jonge bok ook het stoten nog moet leren. De algemene betekenis van de uitdrukking is het leveren van een

prestatie door iemand, waarvan wordt aangenomen, dat hij er nog niet de nodige vaardigheid voor verworven heeft.

fiches - kinderspelletje

Het "blekke mieke", dat we hier in een vroeger artikeltje opvoerden, heeft nog een ander onderdeel van de vroegere metalen fabriekstuit of garenklos tot leven gewekt. Dat is de "schief". Hiermede werd door de Tilburgse jeugd de blikken ring aangeduid, die aan het breedste einde van de "tuit" bevestigd was. De nog niet met duur speelgoed verweende jeugd gebruikte deze "schierven" voor haar "mitje steken", een spel dat door de groteren met centen werd gespeeld. Het woord "schierven" werd ook als werkwoord gehanteerd. "Ga je mee schierven?" klonk de uitnodiging van de jeugd.

meespelen

Een andere uitdrukking van het jonge goedje uit die dagen luidde: "Hupke kom bij!" In zeer brede zin kan men dit vertalen met: Hoe méér zielen hoe méér vreugd. In strikte zin vormde het een antwoord op de vraag van een kind of het met een groepje spelende makkers ook mee mocht doen. Vooral kreeg het zijn waarde als een dergelijke toestemming door enige kinderen achtereen gevraagd en verkregen werd, waardoor het "hupke", dat is het "hoopje" of het aantal, voortdurend aangroeide.

kwaad - "kwaad"

Geeft iemand er de brui aan en verdwijnt hij boos, dan "loopt hij met 'nen kwaje kop weg". Als er nog wat méér dialectisch wordt gesproken, kunt ge te horen krijgen: "kwaoie" of ook wel "kaoie" kop. De verandering van de "aa" in "ao" is in ons dialect algemeen.

flater

"Een kraai gevreten" heeft degene, die een flater beging of een uitspraak of voorspelling heeft gedaan, die hij later moet "inslikken" omdat ze er naast blijkt.

kalm aan

Een uitbreiding van een bekend ABN-gezegde tot een rijmpje vonden we in: "De Heer had genoeg gesjouwd, daarom zijn Keulen en Aken niet op één dag gebouwd".

duivel - waarschuwen - verwensen

Nog een volksuitspraak op rijm: "God zal oe (je) mikken, maar de duvel zal oe pikken!" Wij denken, dat het "mikken" hier dient verstaan in de betekenis van: richten op een doel. Dat wil dan in ons geval zeggen, dat God beoogt de mens naar de hemel te halen, maar dat dit vanwege de duvel niet doorgaat. Het rijmpje kan de bedoeling van een waarschuwing of van een verwensing bezitten.

TILBURGER

Nummer 170

gevaarte - karwei

Toen verhuizers met veel moeite een kast versjouwd, vond onze man "dat een heel bezwaai". Hij doelde daarmee niet op het werk maar op de kast. "Bezwaai" vormt namelijk ons gewestelijk synoniem voor: heel groot ding.

bedriegen

Wanneer er van iemand wordt gezegd, dat ze hem "goed aan z'ne start (staart) getrokken hebben", kan hij er van verzekerd zijn dat men hem te veel heeft laten betalen.

autorijden

Hoort ge daarentegen: "Ik heb hem eens op z'nen start getrapt", dan gaat het over het flink indrukken van de gaspedaal van een auto. We hebben hier derhalve te maken met een uitdrukking, die van vrij recente datum moet zijn. Ze is alleen gangbaar in de kring van autorijdend publiek. We betwijfelen het bovendien of onze streken er het monopolie van hebben. Toch wel een aardig voorbeeldje van de creativiteit van de "spraakmakende gemeente".

weten

"Daar heb jij geen sjoecher van" betekent: daar heb je geen verstand van of: geen kaas van gegeten. We hebben het in Tilburg meerdere malen horen gebruiken, al schijnt het momenteel niet meer in zwang te zijn. Dat gekke woord is Bargoens en betekent eigenlijk: antwoord. Het luidt dan echter: sjoechem.

drinken

Wie "afgelaoue (geladen) is", heeft te diep in het glaasje gekeken. Een beetje Tibethaansachtig luidt dat in klassiek Tilburgs: "Hij hô'm om". Voor degenen die niet in het serail zijn opgevoed: Hij had hem om.

armoede

Wanneer "O.L. Vrouw in het donker staat", zit men er wel heel krap bij. Dan kon er namelijk nog geen kaarsje of een oliepitje af, zoals men die vroeger voor een Moedergodsbeeld placht te laten branden.

ternauwernood - schuw

"Het had maar hand of keer geschouwd, of hij was in het water gevallen", dan is hij op het nippertje aan een onvrijwillig bad ontsnapt. Noch de uitdrukking "hand of keer" noch het werkwoord "schouwen" in de hier gebruikte betekenis van "schelen" vinden wij in Van Dale.

Is iemand "schouw", dan is hij schuw. Het woord is ook van toepassing op dieren. Hoewel we het in onze streken nog herhaaldelijk in de volkstaal horen gebruiken, hebben we hier te maken met reeds verouderd Zuid-Nederlands.

evolutie dialect

Het is trouwens kenmerkend voor dialect, dat een aantal woorden hier een langer leven beschoren is dan in het Algemeen Beschaafd Nederlands. Een tragere taalevolutie derhalve, die naar conservatisme wijst. Dat is overigens niet zo erg:

"Isser iet dat u denckt datter niet en betaemt

Noch en behoort, gaget voorbij in desen

So sal van dbeste een memorie wezen"

lezen we in de in 1565 verschenen "Die nieuwe Chronijcke van Brabant".

kwaad

Om tot uitdrukking te brengen hoe kwaad men op iemand is of hoe sterk men zich door de betrokkene geërgerd voelt, komen wij kernachtig uit de hoek met: "Je zou hem z'n hart in z'n handen geven!"

ontslag

Een arbeider, die bij ons door zijn baas ontslagen wordt, heeft "gedaan gekregen". Specifiek gewestelijk is deze uitdrukking niet. Het valt echter wel op, dat zij vooral in onze stad en omgeving bijzonder blijkt ingeburgerd. Weer helemaal onder ons verkeren we daarentegen als die arbeider zegt: "Ik kos (kon) m'ne jas vatten", want dan heeft hij ook zijn ontslag te pakken.

sufferd - Kokadorus

Geen hoge dunk van zijn intelligentie heeft men van iemand, die met "kakkedorus" betiteld wordt. Volgens een inzender zou dit vreemde woord overeenkomen met "sul". Wanneer dit juist mocht zijn, blijkt het nogal ver van zijn vermoedelijke oorsprong afgedwaald. Als wij ons goed herinneren, bestond er vroeger een Amsterdamse kwakzalver, die op markten "geneesmiddelen" verkocht aan de goedgelovigen en die zich de naam "Kokodorus" had aangemeten. Rond de eerste decennia van onze eeuw is over die man zelfs een heel boek verschenen. Een "sul" was hij allesbehalve. Hij stond zelfs bekend als een enorme gladde jongen en als meester in het beetnemen van de mensen. Er ging zelfs het verhaal, dat hij "zilveren lepels" verkocht, maar dat deze wegsmolten zo gauw je ze in je handen kreeg. Van Dale blijkt een "kakadorus" als "kwakzalver" te kennen. Het gaat er nu maar om te weten wie er het eerst was: de "Kokodorus" als gefingeerde naam of de "kakadorus".

TILBURGER

Tilburgse Taalplastiek 171-180

onder redactie van Ben van de Pol

Nummer 171

presteren

We stuiten in ons Tilburgs dialect en trouwens ook in grote gedeelten van onze provincie op een merkwaardig woordgebruik en zinsconstructies. Enige voorbeelden daarvan hebben we genoteerd. Hoewel ze bij de gebruiker zelf eigenlijk nooit opvallen, zal men ze toch onderkennen als we hier een en ander daarvan op een rijtje zetten.

Onze man vond, dat hij het "maar beroerd had afgeheft". Ge kunt hier echter ook "afgehoven" tegenkomen, omdat het werkwoord "afheffen" ook sterk gebruikt wordt. Met het normale "afheffen" heeft het in dit geval niets te maken. In de gegeven uitdrukking dienen wij het te vertalen met "afgebracht". De spreker bedoelt, dat een werk of onderneming niet naar genoegdoening beëindigd werd.

ziek

We kunnen "aangemaakt" zijn met een of andere ziekte of ongemak. Bv. "aangemaakt" met buikpijn.

doorlopend

We moeten "allegedurig" iets doen en dan wordt daarmee "voortdurend" bedoeld.

overall

Is het "aan alle kanten nat", dan is het gewoon "overall rondom nat".

helpen - onbelangrijk

"Beschiet" het er niet aan, dan is het "niet de moeite waard", zoals de befaamde druppel op de gloeiende plaat.

helemaal

"Kuis op" of "schoon op" is: helemaal op. Het wordt gebruikt in verband met verbruik van consumptiegoederen. Bv. de door moeder de vrouw gekookte aardappelen gingen die middag "kuis op". Er bleef geen griezeltje van over. De gedachte aan "rein" speelt hier mee.

sluipweg

Het werkwoord "schieten" kunnen we tegenkomen in de betekenis van "gaan" met de daaraan verbonden gedachte van "snel" of het maken van tijdwinst. "Laten we hier maar achterdoor schieten", zei onze man en hij bedoelde het nemen van een binnenwegje, dat een afkorting van de normale weg inhield.

verwaarlozen - zelfmoord

"Zijn eigen te kort doen" kan men minstens op twee verschillende manieren. En wel door te weinig te eten of zich niet het strikt noodzakelijke te gunnen.

Echter ook door... een eind aan zijn leven te maken. We hebben dan dus een verzachtende uitdrukking voor zelfmoord.

sterven

Is iemand "zo goed als weg", dan scheelt het niet veel meer of hij heeft het tijdelijke met het eeuwige verwisseld.

onzekerheid

Wie het met deze verklaring niet eens is, zou kunnen zeggen: "Dat staat nog te bezien" en dan is het voor hem lang geen uitgemaakte zaak.

aarden

We hanteren ook een ongewoon en niet aan de bijbel ontleend "bekennen". Als iemand zich vreemd voelt op een plaats, waar hij vroeger toch goed de weg geweten of zich thuis gevoeld heeft, kan hij uitdrukking geven aan zijn vervreemding met: "Ik beken me hier niet".

weten

"Niet beters te weten of..." fungeert als equivalent voor "naar mijn mening", waardoor een bewering iets van haar boudheid verliest, doordat er ruimte voor een andere opvatting gelaten wordt. Bv.: Niet beters te weten of dit zijn kievitseieren.

vandaag

Waar het om de tijdsbepaling "heden" gaat, doen wij het graag met "vandaag-de-dag". Een voorbeeld: "Vandaag-de-dag krijgen we heel wat gekke dingen te zien en te horen." We kunnen het best mis hebben, maar voor ons taalgevoel klinkt de bepaling iets warmer dan het stijve en koude "heden".

vermoedelijk

In een van de gebruikelijke zin afwijkende betekenissen horen we ook het woord "lichtvaardig" gehanteerd. Het kan "allicht" of "waarschijnlijk" betekenen. Bv. "Als al mijn vrienden naar de Beekse kermis gaan, zal ik het lichtvaardig ook doen." Het lijkt ons niet uitgesloten, dat we hier eigenlijk te maken hebben met het verouderde "lichtvaardig", dat "opgewekt" betekende.

doorlopend

Aan "gedurig" in de zin van voortdurend of zonder ophouden hebben we niet steeds genoeg. Dat wordt dan wat aangedikt door te praten van "allegedurig".

snel - moeilijkheden - ziek

"Hij is weer rap op scheut om in den hond te geraken", zei de spreker met een bedenkelijk gezicht en daarbij sloeg hij twee, typisch gewestelijke vliegen in één klap. "Rap op scheut zijn" betekent "snel op weg zijn" en "in den hond geraken" heeft hier de waarde van in moeilijkheden geraken of bergafwaarts gaan, sociaal en economisch gezien. "In den hond geraken" kan echter ook betekenen met zijn gezondheid aan het sukkelen raken, en dat houdt dan ook toch weer een bergafwaarts gaan in.

ontlopen - kerkdienst

Wordt er gezegd: "'t Was een snapmiske zonder preek", dan duidt dit op een vlotte manier afkomen van een onaangename ontmoeting of ook wel: Lekkertjes een zedepreek ontlopen.

In eigenlijke zin is een "snapmiske" een korte Mis, waarin niet gezongen of gepreekt wordt.

TILBURGER

Nummer 172

tegenslag - stoeien

Een bepaalde manipulatie wilde niet vlotten. Het ging allemaal even moeilijk. Dit ontlokte een

Tilburger de opmerking: "'t Zijn geen aaier (eieren) al rollen ze".

Uit dezelfde mond noteerden wij: "'t Is geen spek al buigt het". De uitdrukking werd gebezigd toen twee jongens voor plezier aan het worstelen waren. Het lijkt ons, dat ze ook in meer algemene zin gebruikt kan worden, waarin de betekenis dan overeen moet komen met die van de rollende eieren.

zeispreuken - smaak - kopen

Op ons bureau kwam ook neergedwarrelt: "Zin is koop, zei de boer, en hij at spek met vijgen". We zijn van mening, dat we hier te maken hebben met een verkeerde samenkoppeling van twee afzonderlijke gezegden. Het ene luidt: "Ieder zijn meug, zei de boer, en hij at spek met vijgen". Het komische effect schuilt daarbij in de ongewone combinatie van het menu. Spek met vijgen slaat namelijk "als een tang op een varken". Die twee hebben ook niets met elkaar te maken. "Meug" betekent eigenlijk "vermogen en is afgeleid van "mogen". In ons dialect kennen we dit werkwoord als "meugen". In genoemde uitdrukking heeft "meug" echter de waarde van trek, lust of begeerte. Het valt te betwijfelen of met de "vijgen" zuidvruchten bedoeld zijn. Van Dale kent namelijk: Ieder zijn meug, zei de boer, en hij at paardevijgen.

"Zin is koop" hebben wij steeds in ander verband dan het hierboven gegevene horen gebruiken. De letterlijke betekenis is uiteraard, dat men gemakkelijk iets koopt, waar men zin in heeft.

trouwen - berusten

Wij hoorden echter ooit een moeder "zin is koop" zeggen met betrekking tot een dochter, die met een jongen wilde trouwen, die door de moeder van de toekomstige bruid niet direct met open armen werd ontvangen. De uitdrukking was toen een uiting van berusting in de zin van: Je kunt er toch niets tegen doen, als ze eenmaal de zinnen op elkaar gezet hebben...

lui

Laten we nu maar hopen, dat het meisje geen "lui fakkedoelie" wordt, want dat is een luie vrouw.

optutten

Siert een vrouw zich nogal opvallend op, dan is ze "aongemetoerd". Dat kan de ironische bedoelde opmerking ontlokken: "Aongemetoerd is knap".

onbelangrijk - verzwikken

"Beter 'n aauw (oud) pèerd kapot, dan 'n jong overkoot", zei de oude boer, die meende dat er "aan hem niet meer zoveel verbeurd was", er dus met hem - bij eventueel overlijden - niet veel verloren ging.

Een paard dat "overkoot" is, betreft een paard met een verzwikte poot. Pardon! We moeten "voet" zeggen, want anders krijgen we de paardeliefhebbers op onze nek. Of mogen we misschien hier van "hals" praten? Van Dale kent dat "overkoot" ook, zodat het tot het Algemeen Beschaafd Nederlands behoort, al was het voor ons volkomen vreemd. Een "overkoot paard" is daar een paard, waarbij het kootbeen geen hoek van 45 graden meer met de grond maakt, maar veel steiler staat.

verbazen - opschieten - school, Franse

Er zijn in Tilburg generaties geweest, die graag de uitdrukking: "Allée vite un peu!" gebruikten. Dat "allée" deed het natuurlijk heel goed in een Tilburgse mond. "Allée, loop nou gaauw deur" in de betekenis van "Ben je gek" kan men nog wel eens te horen krijgen. We hebben hier te maken met het Franse bevel: "Allez, vite un peu!", schiet op, maak een beetje voort. Die betekenis hechtte men er bij het gebruik dan ook aan.

Wij denken dat dit mondjevol Frans erg plaatsgebonden was, nl. afkomstig van de school van "Monsieur Verschuure", later de school van "Monsieur Willems". Dit was de openbare school aan de Langestraat, waar jarenlang het Frans de voertaal vormde, zodat men wel van "de Franse school" sprak. In de tijd dat het lyceum nog in opkomst was, genoot zij in Tilburg een bijzondere reputatie om haar onderwijs. Voor wie van "de Franse school" kwam, lag de betrekking klaar. In het begin van de twintiger jaren werd het Frans als voertaal afgeschaft. "Gevolg van de nivellerende werking der

democratie" heeft toen eens iemand geschreven... De leerlingen van deze school hebben o.i. de Franse uitdrukking, die men nauwelijks nog te horen krijgt, in de stad gebracht. 't Stond immers sjiek, dat mondjevol Frans, zal men ook wel gedacht hebben.

vanzelfsprekend

"Nogal wiedades", zou men daarop kunnen zeggen. Dat betekent: vanzelfsprekend. Daarmee praten die goeie Tilburgers dan ook nog Hebreeuws. (Even argeloos als de boer, die ontdekte dat hij zijn hele leven proza had gesproken!) Dit Hebreeuws is ooit bij ons volkstaal geworden.

TILBURGER

Nummer 173

schreeuwen

"Hoor de die toch eens d'r schel schudden!" werd gezegd van een vrouw, die nogal met haar mond tekeering, omdat er haar iets niet beviel. "Schel" is o.a. bel en wie met de bel schudt, maakt veel lawaai. Het woord "schel" in de betekenis van "bel" wordt echter in onze gewesttaal nooit gebruikt. Het klinkt te "Hollands" in de oren. We kunnen dan ook moeilijk aannemen, dat men het terwille van de alliteratie met "schudden" maar geaccepteerd heeft. Veeleer zien wij in de "schel" van onze uitdrukking een associatie met het hier wel gangbare naamwoord "schel". En dat wordt dan langs deze weg weer als zelfstandig naamwoord gebruikt, dat daarbij als inhoud ook de begrippen hoog en doordringend meekrijgt.

gierig

Hij zat er wel warmpjes bij, de nieuwe buurman. Al spoedig bleek echter, dat hij niet thuis gaf als er voor een of ander doel gecollecteerd werd. "Ik denk da de knip van z'n portemonnaie zweert", constateerde de teleurgestelde maar niet van originaliteit gespeende collectant, die daarmee spontane taalplastiek leverde. Als een portemonnaieknip "zweert", kan ze natuurlijk niet opengaan.

duivel - opkroppen

"Ge moet geen duvels op oe hart smoren" houdt in, dat het beter is maar te zeggen waarop het staat - zich dus uit te spreken - dan alles wat dwars zit op te kroppen en er mokkend mee te blijven rondlopen. Volkswijsheid zonder dat er psychologen aan te pas komen!

lui - weten

Die aanmoediging had niet nodig de man, die wij er de volgende volzin in één adem uit hoorden flansen: "'t Stikt er van de riddermajoren op 't werk, thuis en op straat als er maar niet hoeft verzet te worden, want dan zijn ze ineens niet thuis. Ze zullen d'r blaas nie scheuren!" En toen was hij afgereageerd. "Riddermajoren" waren voor hem mensen, die steeds anderen weten te vertellen "hoe het moet", maar zelf geen hand uitsteken als er "verzet", dat is: gewerkt of aangepakt, moet worden, ze zijn bang zich te overwerken.

drinken - sacramenten - sterven

Een koddige vergelijking vinden we in: "Hij hee liever een borreltje as den Heiligen Ollie". Vroeger, toen men een zwaar zieke pas op het laatste nippertje placht te bedienen, werd dit beschouwd als een teken, dat het op een eind liep.

bidden - sterven

Sommige lezers zullen zich nog herinneren hoe weleens in veel huisgezinnen het Rozenhoedje gebeden werd. En ook hoe daarbij soms de gewoonte bestond buiten dit rozenhoedje nog wat extra te bidden voor met naam genoemde personen. Wat in latere jaren vooral op de jeugd irritant werkte. Ons werd een geval meegedeeld, waar men dit probleem nogal praktisch oploste met: "Één Onze Vader en één Weesgegroet voor allen, die in het sigarenkistje liggen"... Een gemoedelijke variant op

de traditionele "zielen in het vagevuur". In dat sigarenkistje lagen namelijk de doodsprentjes"...

ploeteren

Wie zegt dat hij "z'n eigen 't klapzuur heeft gewerkt", is van oordeel zó hard gewerkt te hebben, dat hij er bijna bij neer valt. Alleen moet men er rekening mee houden, dat de uitdrukking steeds als overdrijving wordt gebruikt. Men behoeft zich over het "slachtoffer" geen zorg te maken. Als we nu ook nog eens wisten wat "klapzuur" eigenlijk is!...

haarknippen - kauw

"Bende (ben je) van de trap gevallen?", zei een oude Tilburger tot een opgeschoten jongen, die er geen idee van bleek te hebben wat de man nu eigenlijk bedoelde. De uitdrukking betekent doodgewoon: Heb je je haar laten knippen? De combinatie van "haarknippen" en "van de trap vallen" lijkt inderdaad zonderling. We hebben wel eens aan de volgende verklaring gedacht. Vroeger plachten ouders nogal eens zelf het haar van de kinderen met de schaar te knippen om het kwartje van den "barbier" uit te sparen. Nu is haarknippen bepaald niet ieders werk. Dat wil ook geleerd zijn. Wanneer er zo'n huiselijke amateur aan het werk was geweest, kon men zelfs als leek dat vaak aan het voorwerp van de operatie onderkennen. Men zag dan duidelijk waarneembare "trappen" in de bewerkte haartooi.

De opgevoerde Tilburger had ook de vraag kunnen stellen: "Ben je gekortwiekt?". Ook dat kan op geknipt haar slaan. Het is echter niet specifiek gewestelijk, al zien wij er toch wel een raakvlak in met onze streek. "Kortwieken" is namelijk aan een of twee vleugels van een vogel gedeelten van de slagpennen afknippen om het wegvliegen te beletten. O.a. gebeurde dit met kauwen, roeken en Vlaamse gaaien (meerkol), die de jeugd tam maakte en die men met de verzamelnaam van "tjannen" betitelde.

vogels houden

De vogelliefhebberij is in Tilburg altijd groot geweest, vooral vroeger toen er voor de kleine man weinig vertier en minder wettelijke belemmeringen bestonden. De "vogeltjesprutterij" betekende heel wat en er waren veel "vogeltjesprutters", d.w.z. mensen, die zich met vogels, broeden, kruisen en alles wat daar zo al bij hoort, bezighielden. De "duivenprutter" of "melker" vormde daarbij een klas apart. Bij Van Dale vinden we, als gewestelijke taal, het woord "pruttel- of preutelgeld" in de betekenis van zakgeld. Zou dit verband houden met onze "prutterij"? Een zakgeldje werd er tenminste wel eens ooit mee verdiend.

TILBURGER

Nummer 174

verstandhouding

"Met die twee is het pik en pook" wordt gezegd van mensen, die niet alleen met elkaar niet overweg kunnen, maar zich ook voortdurend hatelijk tegenover elkaar gedragen. Van Dale geeft als Zuid-Nederlands "Pik à pik zijn" in de betekenis van op gespannen voet staan en wrokken.

snuiten

Toen een wielrenner tijdens het rijden zijn neus met de vingers snoot, hoorden wij een toeschouwer langs de kant de opmerking maken: "Kijk, die tapt een borreltje zonder vergunning".

presteren

En wat zou er bedoeld worden met de woorden: "Die melkt ook niet in een mandje"? Het gebruik van een mandje om melk op te vangen is een kwalijke onderneming. Aan zo'n melkerij heeft de boer niet veel. Onze uitdrukking beoogt dan ook op een o.i. nogal originele manier tot uitdrukking te brengen, dat er geen half werk wordt geleverd.

weten

Vroeger hebben we hier al de uitdrukking gemeld: "Hij komt uit de laatste mis en weet van niks", wat gezegd wordt van iemand, die zich van den domme houdt. We kwamen nu in het bezit van een variant daarop, luidende: "Hij komt van Gool en weet van niks". Men weet ons daarbij te vertellen, dat deze woorden zouden stammen van een vroegere officier van justitie te Breda, mr. Speyaart van Woerden. Als getuigen in een of andere zaak gedagvaard werden, zouden in die tijd de Goirlenaren zijn opgevallen door het feit, dat ze nooit iets wisten of gezien hadden. De officier was hun dan wel eens vóór met de opmerking: "O, u komt van Gool en weet dus van niks".

traag

Wie iets doet "op z'n elf en dertigst", handelt op een opvallend trage manier, die enige ergernis opwekt. De uitdrukking was al bekend in de zeventiende eeuw. Men heeft wel eens ooit gedacht, dat zij haar oorsprong vond in de traagheid, waarmee de elf steden en dertig grietenijen (onderdeel van een gouw) van Friesland tot het nemen van regeringsbesluiten kwamen. Later bleek echter, dat in de 17e eeuw schrijvers de uitdrukking gebruikten in de betekenis van: keurig of: zoals het behoort. Men kwam toen tot de ontdekking, dat "elf en dertig" een uiterst fijne kam was in de weverij. Deze werd gebruikt om het mooiste en fijnste linnen te weven. Het op deze manier fabriceren van stoffen ging natuurlijk nogal langzaam.

stuntelen

Er bestaan van die mensen, die de eenvoudigste dingen nog verkeerd doen. Zo iemand kan het verwijt te horen krijgen: "Wa zijt ge toch 'nen luizetuimel!" Waar halen ze dat woord toch vandaan?

kletsen - zeuren

Eigen woorden, waarin een of andere opvallende karaktertrek van een persoon ligt opgesloten, bestaan er genoeg. Voor een niet-ingeborene is het daarbij dan vaak wel eens moeilijk te weten wat er bedoeld wordt. Ze zijn niet allemaal zo doorzichtig als "zevertrien". Dit kan alleen voor een vrouw gebruikt worden, doordat "trien" eigenlijk een niet meer in zwang zijnde vrouwe- of meisjesnaam is, afkomstig van Katrien of Catharina. Die Trien ontmoetten we voornamelijk onder de boeren. Niet alleen de mensen maar ook de namen veranderen met hen. Er kwam een tijd, dat die naam als specifiek boerachtig werd aangevoeld, tengevolge waarvan de jongere generaties naar Cato, To of Toos overstapten. Jammer genoeg had in de loop der tijden Trien een odium van minderwaardigheid gekregen. Het riep de gedachten op aan een plumpe meid, die bovendien ook niet erg snugger was uitgevallen. Deze associatie zal de eens ordentelijke naam wel de nek om gedraaid hebben en hem in verbinding hebben gebracht met het werkwoord "zeveren". Dit betekent immers niet alleen "kwijlen" maar ook: flauwe, onbenullige praat verkopen. Analoog aan de "zevertrien" kennen we de "zeurtrien", die geen verdere verklaring behoeft.

verwaand

Van een vrouw, die nogal enige mate van hoogmoed aan de dag placht te leggen, hoorden wij zeggen: "Ze heeget (heeft het) hōôg in d'r waopens". Hierin zal wel de associatie zitten met de adel. De vrouw neemt een houding aan alsof ze van adel is en dus een familiewapen voert.

terechtwijzen - ruzie

"Ik vatte hem bovenèrms" (bovenarms), zei de Tilburger over een tegenstander, die hij niet eens had aangeraakt. Het ging hier helemaal niet over een of andere worstelgreep. Hij bedoelde aan te geven, dat hij zijn opponent zodanig de waarheid had verteld, dat hij er door in de knel raakte en niet meer wist wat te antwoorden.

Het kan er ook ergens "bovenarms toegaan". Reken dan maar dat het er spant.

TILBURGER

smaak

Wanneer iets in de smaak valt en dus met graagte geaccepteerd wordt, "gaat het er in als Gods woord in een ouwerling". Een originele vergelijking, die ons echter nauwelijks uit onze streek schijnt. De meeste mensen hebben hier nooit geweten, dat een "ouwerling" een functionaris is in de protestantse gemeente.

kinderen - vervelen

Een grootmoeder maakte haar kleinkinderen uit voor "een stelletje kaoi vervu??", een kwalificatie, die wel een of andere verbastering zal inhouden, maar met dat "vervu" weten we geen raad. De uitdrukking was bedoeld als een afkeuring van het gedrag van kinderen, die veel last veroorzaakten.

huilen - blauwsel

Als variant op het hier reeds vroeger gebrachte beeld: "snot en kwel schreeuwen (schreien)" ontvingen wij: "Hij kweek snot en blauwsel". Hoe men aan "blauwsel" komt? Wellicht door de gedachte aan blauw (of paars) "aanlopen" van iemand, die zich erg druk maakt? Onder "blauwsel" dient verstaan het zgn. zakjesblauw, een frotje katoen met intensieve blauwe kleurstof er in, dat de huismoeders plachten te gebruiken om de was mooi wit te krijgen. Ook in witkalk voor muren en plafonds deed men, met eenzelfde oogmerk, vaak wat blauwsel.

huilen - schreeuwen - roepen - "kwèèke" - schreeuwlelijk

Dat "kweek" is een mooi dialectisch woord. Het vormt de onvoltooid verleden tijd van ons gewestelijk werkwoord "kwèken". Dat betekent niet alleen "schreien" maar ook "hard roepen" of "schreeuwen". Zo zegt men: "Hij kweek as 'n vèrken dè geslacht wier". Als een klassiek Tilburgs voorbeeld van voor de vreemdeling totaal onverstaaanbaar dialect paradeert dit "kwèken" ook in de volgende mondvol: "Hij stint aon 't end van den ekker en kos 'm nie bekweke krije." Dat vertalen we dan, voor hen die daaraan behoefte hebben, met: "Hij stond aan het einde van de akker en kon hem niet beroepen krijgen". Men moet het in dialect eens wat vlug zeggen!

De persoonsvormen van de verleden tijd van dit werkwoord zijn: Ik kweek, (jijvorm wordt niet gebruikt), hij kweek, wij kweken, gij of gullie kweekt, zullie (zij) kweken. Voltooid deelwoord: gekweken.

Wie zich onderscheidt door zijn voorliefde voor hard schreeuwen of ook wel een grote mond opzetten, heet een: "kwèkerd".

kalm aan

De uitdrukking "op staoi aon" kwam hier al eens eerder aan de orde. Nieuw daarentegen is, dat dit "staoi" ook als bijvoeglijk naamwoord blijkt te worden gebruikt. Zo hoorden wij praten van "ene hele opstaoie meens". Dat is een mens - vaak een bejaarde - die zijn werk langzaam en kalm doet. Dit "staoi" houdt ongetwijfeld verband met het Algemeen Beschaafd Nederlandse "gestadig" of "gestaag", dat betekent: zonder ophouden of tussenpozen ofwel: voortdurend. Overweegt hier het voortduren, bij óns "op staoi aon" ligt het accent méér op het langzame en de onverstoorbare kalmte, al voelen we er ook continuïteit in.

kinderen - handenbindertje

Een grootmoeder was van oordeel, dat haar kleinkind "een leeg man nodig had om voor te zorgen". Zij bedoelde, dat dat kind zó druk was, dat het de hele persoon opeiste en derhalve iemand behoefde, die niets anders om handen had.

bezoek - roddel

Als een welgestelde fabrikant door de achter de gordijntjes loerende buurvrouwen niet gewaardeerde bezoeken aan een arbeidersvrouw bracht, werd dat spoedig decent rondverteld. Zij hoefden maar te zeggen: "Hedde dè gezien? Hij heej daor 'nen baaien rok binnengegoid". "Baai"

was een dik grof wollen weefsel, dat eens in Tilburg veel vervaardigd werd in verschillende kleuren en o.a. door vrouwen voor rokken werd gebruikt.

"uklum" - verbazen - belangstelling

Een eigenaardig, in onze stad nog wel gebruikelijk, soort stopwoord is: "Uklum!" Het heeft de betekenis van: "Het is mij wel goed!" of "Je kunt me nog méér vertellen!"... Van niet-geïnteresseerd zijn of scepticisme getuigt ook: "Laat de boeren maar dorsen".

tergen - zwangerschap

Wordt iemand "in zijn kam gepikt", dan ziet hij zich getergd. Het beeld werd ontleend aan elkaar op genoemde wijze lastig vallende kippen.

Dezer dagen hoorden we echter over een gehuwde vrouw zeggen, dat ze "in d're kam was gepikt". Dat had met tergen niets te maken, maar men bedoelde eenvoudig dat ze in verwachting verkeerde.

TILBURGER

Nummer 176

drinken

"Daar zulde ook geen zatsel mee oplopen" wordt gezegd wanneer alcohol in een opvallend kleine hoeveelheid wordt gepresenteerd, bijvoorbeeld in een klein glaasje of in een glaasje dat slecht gevuld is. "Zatsel" is een gewestelijk zelfstandig naamwoord, afkomstig van het volkse bijvoeglijke naamwoord "zat", dat de vervanging is van het meer beschaafde "dronken". Zo spraken we in Tilburg vroeger nogal eens van "zatlap" voor dronkaard. We menen dat het woord thans minder wordt gebruikt.

De uitdrukking waarmee wij hierboven startten, behoeft niet per se op gebruik van alcohol te slaan. Men kan ze zelfs wel horen al heeft ze betrekking op een glaasje limonade. Dan is ze echter nóg sterker ironisch dan in het eerste geval.

ruzie - "horzakken"

Een moeder placht tot haar kinderen te zeggen als deze aan het ruziën en bekvechten waren: "Wà zijt ge toch weer aan het horzakken" of: "Schei toch eens uit mee dè gehorzak!"

In een van onze vroegere artikeltjes hebben we stilgestaan bij de uitdrukking: "Harplukken in 't zak". Wij hoorden deze ooit gebruiken, toen een groep kinderen kriskras door en op en over elkaar om uitgestrooide snoepjes lag te vechten. Van Dale geeft voor het werkwoord: "haarplukken": kijken en krakelen. Wij denken nu, dat in het merkwaardige woord "horzakken" de eerste lettergreep "haar" betekent en dat het geheel een verbinding vormt die stamt uit "'t zak" van de vroeger behandelde uitdrukking. Merkwaardig is wel dat onzijdige lidwoord bij "zak".

gek

We kregen ook nog een paar vergelijkingen om aan te geven hoe gek iemand wel kan zijn.

Een mens kan "zo dol zijn als een karrad". Dol betekent krankzinnig. Vroeger sprak men zelfs van dolhuis als men het over het gekkenhuis had. Het aardige in de vergelijking lijkt ons, dat het karrad de gedachte oproept aan een voortdurend draaiende beweging. Deze leidt bij de mens tot duizeligheid, zodat hij niet meer normaal op zijn benen kan staan en daardoor nogal gek doet. Met zo'n gek kun je "heel wat dols hebben". Ongetwijfeld afkomstig van "dol", dat o.a. ook "last" of "moeite" betekent.

Van Dale kent de vergelijking "Zo gek als juin". Dat is voor onze mensen echter niet sterk genoeg. Ze leggen er graag een schepje bovenop en zeggen: "Zô zot as tien kop juin". En dat is een hele hoop.

inhoudsmaten - kop

Kop wordt hier gebruikt als een inhoudsmaat, waarmee nu niet meer wordt gemeten. Van Dale zegt er van: vrijwel verouderde inhoudsmaat voor droge waren, een liter. Wij hebben het nooit meegemaakt, dat een "kop" als liter werd beschouwd. Die ijzeren maat was aanzienlijk groter. Zij werd speciaal gebruikt bij de verkoop van aardappelen en uien. Als we ons goed herinneren, zei men dat er vier kilo aardappelen in een kop ging. Dat was dan echter wel ruw aangegeven en de kop werd dan ook tot ver boven de rand gevuld met zoveel aardappelen als de aardappelboer er met zijn beide handen nog op vast kon houden. "Toren er op" noemde hij dat. Wantrouwige huismoeders meenden wel eens, dat er in de manier van die "toren" vasthouden een trucje zat, zodat de toren groter leek dan hij in werkelijkheid was. Dit trucje zou dan geschuild hebben in een quasi-krampachtige houding van de handen met gespreide vingers, wat de suggestie gaf, dat er nu toch werkelijk geen aardappel meer bij kon. En iedere aardappel was er per saldo één. De huidige verkoop per kilo heeft dit wantrouwen geëlimineerd.

"vurschiete" - voorschieten - verschieten

"Kunde-'t verschiëten? Nee, daor worde lelijk van". Gevatheid en humor zitten hier samengevat in een vraag en een antwoord, die wel enige verklaring van node hebben voor de niet-ingewijde in de raadselen van onze schone taal. De eerste zin luidt "vertaald": "Kun je het vóorschieten?" Nu bestaat er naast "vóorschieten" in het Algemeen Beschaafd Nederlands ook het minder bekende "verschieten", dat eveneens voor een ander betalen is in afwachting van teruggave. Dit laatste werkwoord is het dat in onze streken graag gebruikt wordt. Het betekent echter eveneens: van kleur veranderen, o.a. bij een stof, die te veel aan de zon is blootgesteld geweest. Die wordt "daar maar lelijk van". Dit nu wordt toegepast op de vrager. Een verduiveld aardig grapje. De echte bedoeling de gevraagde vriendendienst te weigeren heeft het niet.

In dit verband willen wij er nog op wijzen, dat "vóorschieten" - met klemtoon op eerste lettergreep! - in ons dialect luidt: "vurschieten", eveneens met de klemtoon op de eerste lettergreep. Dan zou het grapje natuurlijk niet opgaan. Daarom hebben we hier uitsluitend te maken met het minder bekende ABN "verschieten".

TILBURGER

Nummer 177

vervelen

Van iemand die alsmaar praat, zodat het vervelend wordt om naar te luisteren, wordt gezegd dat hij "je doorzaagt" of dat hij "je blènen (blaren) op je hoofd praat". Beide uitdrukkingen zijn sterk beeldend en niet van humor ontbloot. Vooral de laatste, dunkt ons, door de gedachtenverbinding met het krijgen van blaren in de handen tengevolge van het harde werken, bv. met de schop.

toeval

Situaties, die ontstaan zonder een direct aanwijsbare oorzaak, "komen van zelfs as luizen op bloeiende rozen". Ook een origineel beeld. Inderdaad vraagt men zich als leek wel eens af, waar dat ongedierte zo plotseling op die rozen vandaan komt.

waardeloos

"'t Is frut mee den bok" betekent in zijn algemeenheid, dat het met een zaak mis is of iets niet functioneert zoals het normaal behoort te doen. Die "bok" lijkt overbodig, omdat de twee eerste woorden ongeveer hetzelfde kunnen zeggen. Toch speelt dat beest wel degelijk een rol, omdat hij in gedachten een heel tafereel oproept, nl. dat van "met de geit naar den bok gaan" en dan terechtkomen bij een bok, die niet doet wat er van hem verwacht mocht worden.

Om iets aan te duiden, wat niet in orde is, gebruiken wij de woorden: "Het is frut". Van Dale geeft echter (als Zuid-Nederlands) het woordje "fut" - dus zonder r! - in de betekenis van: het valt slecht uit. Van "fut" in de betekenis van "energie" hebben wij geen gewestelijk monopolie.

opschieten - opgeven

Uit hetzelfde kleine wereldje van die bok zal ook wel stammen: "Vooruit met de geit!", een wat nonchalante uitroep, die de waarde bezit van: Allé, opschieten!

De uitdrukking kan ook wel gebruikt worden in de zin van een bemoediging, bv. tegenover iemand "die z'n oren laat hangen". In dit geval is er bij hem "de fut uit" en heeft hij de moed verloren. Onze gedachten gaan hierbij uit naar een hond. Sommige honden dienen hun oren rechtop te dragen, laat een ze echter hangen, dan wordt dat niet graag gezien en maakt hij ook geen energieke indruk.

klaar

Nu we dan toch in het orenwereldje zitten: Wanneer een zaak "op een oor na gevild is" betekent dit, dat ze op een kleinigheid na haar beslag heeft gekregen.

fratsen

"Zie 'm eens kuren" heeft niets te maken met het volgen van een "kuur" in een badplaats. Ons werkwoord duidt op het vertonen van rare of grillige manieren van doen. Men kan iemand "zijn kuren laten uitwerken", is: rustig zijn gang laten gaan in zijn ongewoon gedoe. De waarde van ons "kuur" wordt goed getekend door het gezegde: "Je kunt niet gek worden als je wilt, je moet er eerst de kuren voor hebben!" Van Dale noemt "kuur" vrijwel verouderd Nederlands. In onze streken wordt het woord echter nog herhaaldelijk gebruikt.

slipjas

Dit kan niet beweerd worden van "pietelèr", dat onder de jongere generaties vermoedelijk totaal onbekend is. Hun voorouders gingen - als ze zich keurig uitdosten - toch nog wel met de "pietelèr aon" naar de kerk, begrafenis of trouwpartij. Het was nl. een slipjas, ook nu in de wandeling nog bekend als "billentikker". We hebben te maken met een verbastering van het Franse "pet à l'air", dat ons wel het equivalent voor ons "billentikker" lijkt. Wij blijven echter een tikkeltje netter, want dat Franse "pet" betekent "wind" in de zin van lichaamsgas. "Air" is lucht. De rest laten we dan maar aan de fantasie van de lezer over.

waardeloos

Het lijkt ons niet uitgesloten, dat we bovenstaand "pet" terugvinden in onze uitdrukking: "Het is pet", waarmee we een zaak van niets of een fiasco aanduiden. Bijv.: Die hele toneeluitvoering was pet!

bezuren

Degene die "het besnieten moest", was de man, die het gelag moest betalen, er voor opdraaide of als zondebok werd aangewezen. Voor ons gevoel speelt er enigszins het begrip "ten onrechte" in mee.

terechtwijzen - pak slaag - razend

Wie iets verkeerd gedaan heeft of op zijn nummer wordt gezet, "krijgt ze uitgemeten". Dit kan met woorden gebeuren maar evengoed op handtastelijkheid duiden. In dit laatste geval hebben we te maken met een nogal specifieke manier van slaan. Het slachtoffer krijgt bijv. een fikse oorvijg en nog voordat hij van de eerste klap is gekomen, heeft hij aan de andere kant een tweede "lel" te pakken en zo gaat het dan maar voort.

Om zo'n pak slaag uit te delen zal de "beul" wel "al zijn furie nodig hebben". Dat wil zeggen: alle krachtsinspanning en onstuimigheid. Je zou er ook wel door "in je furie raken". Dat is razend van worden.

winkelen - verstaanbaarheid

Tenslotte nog een aardigheidje, dat een bejaarde inzender vanaf zijn twaalfde jaar als herinnering meedraagt. In 1899 was op de Koestraat 95 de kruidenierswinkel gevestigd van C. van Spaendonk-Donkers. Hier kwamen de boeren van de Heikant en uit den Udenhout winkelen. Ze brachten dan

een wegge (ovaalvormige kluit) boter en eieren mee in plaats van geld en ontvingen daarvoor kruidenierswaren. Bij een vrouwelijke klant ontwikkelde zich steevast het volgende gesprek: Wè zal 't zèn Mie? - Tejl - Weffre tej? - Tejl lek me gat hejl! En dat betekende dan: Wat zal het zijn Mie? - Thee! - Welke thee? - Thee zoals we gehad hebben! Het is het mooiste als men het hardop leest.

TILBURGER

Nummer 178

lijken

Niet iedere zoon brengt het in de maatschappij even ver als zijn vader. Wij drukken dat kernachtiger uit met: "Alle kuikens worden geen kippen". Zoals vaak is het landelijk leven hier weer van invloed bij het gebruik van beelden in de gewesttaal. Ditzelfde geldt voor: "Alle gras is geen hooigras". In dezelfde betekenis als de "kuikenuitspraak".

Niet de aard naar de vader hebben wordt op verschillende manieren weergegeven. Men kan te horen krijgen: "Hij loopt niet in vadders schoen", "Hij is uit den aard geslaon" en ook nog: "Hij is bij het bakken uit de pan gesprongen".

hooi

In "Taalplastiek 105" hebben wij ons o.a. beziggehouden met "toemet", de gewestelijke vertaling van het ABN "toemaat", waarvan Van Dale zegt: "Het gras, dat opgroeit nadat er voor de eerste maal gehooid is". Een belangstellend lezer vestigt de aandacht op een originele verklaringsmogelijkheid van de herkomst van ons "toemet", dat men ook wel als "toemert" ontmoet. "Toemet" zou afkomstig zijn van het Latijnse werkwoord "augmentare/augere", dat vermeerderen, vergroten betekent. We ontmoeten dit woord ook in andere Latijnse of Romaanse talen, zoals in het Italiaans en in het Frans, in welke laatste taal het "augmenter" luidt. Het Frans voor "aanwas" is o.a. "augment". Met het lidwoord er voor spreken we uit: "t'oment", wat dan uiteindelijk "toemet" geworden zou kunnen zijn. Wat ver gezocht?

vervangen

Wie een "rappezaant" (men hoort ook: remplezaant) genomen heeft, spreekt in Frans-met-haar over zijn plaatsvervanger. Het woord komt van "remplaçant", dat is: plaatsvervanger.

loten - militaire dienst

Nu kan men voor vele zaken een plaatsvervanger aanstellen. In een meer specifieke betekenis kenden wij de "rappezaant" vroeger bij de militaire dienst. Nog in de twintiger jaren moesten jongelui, die eventueel voor militaire dienst in aanmerking zouden komen, loten. Op een bepaalde dag gingen zij een lotje trekken en van het daarop vermelde nummer hing het dan af, of hij al of niet 's konings rok zou moeten dragen. Van te voren was dan bepaald dat alle nummers onder een bepaald getal vrij van dienst zouden zijn. Wie geluk had "lootte er uit", wie pech had "lootte er in". In Tilburg zei men: "Hij is er in- of er uitgeloterd". In ons dialect kennen we nog het werkwoord: loteren. De jongeman die opgeroepen was om een lotje te trekken, heette "loteling". Hendrik Conscience, de Vlaamse schrijver - vooral bekend om zijn "Leeuw van Vlaanderen" - heeft een boek geschreven, dat "De Loting" als titel draagt. Dat loten van de jongelui gaf aanleiding tot misstanden. Men maakte er een hele feestdag van, die hoofdzakelijk bestond uit cafébezoek. Vooral degenen, die er "uitgeloot" waren en dit als een voordeel beschouwden, plachten dan wel eens boven hun theewater thuis te komen. Dat kon het lijden, meende men.

vervangen - standsverschil - militaire dienst

Er heeft echter ook ooit het instituut van de "plaatsvervanger" bestaan. Men kon namelijk een "remplaçant" sturen om de dienst van de "ingelote" over te nemen. Vaders die er wat voor over hadden, probeerden een vrijgelote jongeling om te praten de plaats van zijn zoon over te nemen. Zo bleven de "zoontjes-van-papa" van de militaire dienst verschoond. Het instituut werkte dus ten

voordele van de rijken.

vrijwilliger - dienstplichtige - militaire dienst

Wie vrijwillig onder dienst ging, werd als "volletier" betiteld naar het Franse "volontaire" (vrijwilliger). Nadien bleef dit laatste woord nog in zwang voor iemand, die zonder loon te ontvangen arbeid verricht om in een bepaald vak te worden opgeleid. Dat is nu ook van de baan.

Degene, die militair werd omdat hij "er ingeloot" was - dus niet vrijwillig ging - was "voor zijn lot" onder dienst. Men gebruikt deze term nog wel ofschoon er sinds lang niet meer geloot wordt. Thans duidt de uitdrukking eigenlijk de tegenpool van de vrijwilliger aan.

overtreffen

"Mulders- en brouwersvarkens zijn altijd het vetst" wordt gebruikt in de betekenis van: baas boven baas. Er wordt hierbij uitgegaan van de gedachte, dat er bij molenaars en brouwers altijd overvloedig voedsel voor de varkens aanwezig is.

toezicht

Tot slot nog de volgende wijsheid: "Een geldbuil (buidel), een fles snevel (jenever) en een jonge meid kun je nooit alleen laten". Hier worden drie zaken genoemd, die erg gewild zijn. Daarom moet men er niet te nonchalant mee omspringen om ze niet kwijt te raken.

TILBURGER

Nummer 179 Ontbreekt

We hebben de microfiches van de in juli, augustus, september en oktober 1973 uitgekomen kranten enkele malen nauwgezet bekeken, maar nummer 179 werd niet door ons gevonden. We nemen dus aan dat deze aflevering niet verschenen is.

Nummer 180

lelijk

Het mens kon er zelf ook niets aan doen, dat ze weinig verwantschap met schoonheid vertoonde. De natuur was haar niet welgezind geweest. En wat haar gezicht en wat haar figuur betreft: lang, smal en plat. Onze zegsman had niet zoveel woorden nodig om dat tot uitdrukking te brengen. Hij zei gewoon: "Ge kunt ze zó in de kerseboom zetten." Om dan een vogelverschrikker voor zijn ogen te zien oprijzen werd aan de intelligentie van de toehoorder overgelaten.

vrijster, oude

Iedere streek heeft zo wel haar eigen kwalificaties voor een oude vrijster. Onze nieuwste aanwinst op dit gebied vormde dezer dagen "awe (oude) poelie" met de klemtoon op de eerste lettergreep. Daarbij dient ge dan nog te weten, dat boeren onder een "poelie" een kip verstaan, die niet aan de leg is"...

pastoor - wereldvreemd

Het getuigde van niet veel respect voor "het heilige huiske", doch het werd dan toch maar gezegd van een dorpspastoor: "Hij weet alles van de heilig makende Genade, maar kent geen gulden uit een cent". Daarmee was de wereldvreemdheid van het slachtoffer kernachtig geboetseerd.

gezicht

Wie een somber gezicht trekt, "kijkt zo zwart als een kater bij onweer". Wij zijn niet voldoende thuis in de kattenwereld om te weten, of er inderdaad affiniteit bestaat tussen een kater en onweer. De bedoeling van de zegswijze: eens krachtig voor de dag te komen, spreekt in ieder geval duidelijk genoeg.

weer

Dit geldt ook voor de vergelijking: "Het was een lucht als een sloot", waarmee een zwaar betrokken, donkere regenlucht geschilderd werd.

sterven - geboorte

Het Rijke Roomse Leven heeft ook zijn sporen nagelaten in de taal van de spraakmakende gemeente. "Beter een martelares dan zondares" herinnert aan de troost voor de nabestaanden als een moeder in het kraambed stierf.

Een ander soortgelijk voorbeeld ligt in: "Beter twaalf op je boekje dan één op je concientie (geweten)."

flauw

De uitdrukking: "Flauwe kul is ook kul, je hebt er alleen méér van nodig" is op méér dan één situatie van toepassing. Wordt iemands grappigheid niet als zodanig gewaardeerd, dan kan het bovenstaande als ironische repliek dienen. De verteller kan ze echter ook toevoegen aan zijn eigen flauwigheid, deze daardoor relativeren of hiermede een loopje met zich zelf nemen. En dat vinden we dan nog wel de aardigste manier, omdat ze getuigt van begrip voor betrekkelijkheid. Immers: "Wie lacht niet als hij de mens beziet?", zoals de onbekende dichter eens zei!

koffiedrinken

Wij kennen ook nog "schuddekul". Daarmede wordt slappe koffie bedoeld.

wonen

Er waren vroeger maar gezinnen genoeg, die in een "kremmelkötje" woonden of: het was daar "een kremmelkötje". Het ging hier om een veel te klein huisje, waar een gezin met heel veel kinderen "op en boven elkaar" woonde. Van Dale kent het werkwoord "kremmelen" als Zuid-Nederlands. Het betekent daar: dringen door een nauwe doorgang en ook opgepropt staan of zitten.

vanzelfsprekend

We ontmoeten het niet meer zo vaak, maar in het verleden kon men in Tilburg en omstreken nogal eens te horen krijgen: "Dat is nogal wieses". Daarmee spraken we weer ons mondje Hebreeuws. Het betekent: begrijpelijk, nogal glad of dat kun je wel denken.

zeispreuken - Wagemans, Kupke - tevreden

Een reliek van de kleine gemeenschap, die Tilburg vroeger vormde en waarin iedereen iedereen kende, zien we in hier reeds meermalen gebrachte uitdrukkingen, waarin een levende persoon sprekend wordt opgevoerd. Er kwam er weer zo een op ons bureau neergedarteld.

"Vat ze zoals ze zijn, want anders krijgde (krijg je) er gin (geen), zeej Kupke Waogemans!" Geen idee wie dat Kupke, die dit plaatselijk gevleugeld woord op zijn naam schreef, geweest is. De betekenis van de uitdrukking is, dat men de dingen maar moet nemen zoals ze zijn.

feest

Wanneer ergens "de feeststemming doorbreekt als een rijpe zweer", zal het er daar aan ongedwongen gezelligheid niet ontbreken. Er zit ongezochte humor in het beeld, doordat het even een licht shokeffect veroorzaakt vanwege de combinatie van iets moois met een minder appetijtelijke aangelegenheid. Dat onze mensen iets dergelijks zo maar uit hun mouw schudden, getuigt van hun aangeboren beeldend vermogen, waarmee wij ons nu al zo lang en met zoveel plezier bezighouden.

TILBURGER

Tilburgse Taalplastiek 181-187 (slot)

onder redactie van Ben van de Pol

Nummer 181

sterven

De goede man of vrouw hoorde het zelf niet meer, maar de praatgrage goegemeente had er heel scherpe oren voor. "Ze hebben 'm mee 't klein bimke begraoven", werd er dan gezegd. Een buitenstaander werd daar misschien niet direct helemaal wijs uit, de insider daarentegen wist onmiddellijk, dat de betrokkene "van den èrme", dus op kosten van het Burgerlijk Armbestuur, begraven was. Zwaar klokgelui kon er dan niet op overschieten, maar het lichte bimbamklokje speelde wel mee voor een grijpstuiver.

In Goirle werd men vroeger "naar de Wild" gebracht. Dat betekende dan ook begraven worden. De uitdrukking dankte haar ontstaan aan het feit, dat het vroeger rond de kerk van St. Jan gelegen kerkhof was overgeplaatst naar een gebied vol korenvelden, dat de naam van Wildakkers droeg maar in de volksmond "De Wild" genoemd werd.

klaar

"Zie zo", zei de man, "ik ben voor vandaag uitgedraaid" en hij bedoelde dat hij met zijn werk klaar was.

bazig

Dat was in ieder geval een heel wat prettiger vaststelling, dan dat hij gezegd zou hebben: "Ik word door mijn vrouw uitgerend", want dat betekent dat hij kort gehouden wordt.

op stap

Laten we nu maar hopen, dat die vrouw niet te veel "op reveille gaat". Dit komt wel zo ongeveer overeen met het reeds vroeger behandelde "op sjanternel gaan", in welk zonderling woord wij het Franse "sentinelle" zagen. Een vrouw, die een Franse schildwacht opzocht, stond niet zo hoog in de achting. Daardoor kreeg de verbastering "sjanternel" een ongunstige betekenis, in de zin van op pad zijn met niet al te beste bedoelingen, later afgezwakt tot het zoeken van gelegenheden om het huishouden in de steek te laten en zich met als prettiger ervaren zaken bezig te houden. Zoiets is ook dat "op reveille", wat wel een verbastering zal zijn van het Franse "réveiller", dat wakker maken betekent. Bij de soldaten werd "réveille geblazen". Dan wisten ook de vrouwen, dat de militairen wakker waren.

piekfijn

En hebt u wel eens een vrouw, die er buitengewoon netjes uitzag, horen zeggen, dat ze "in de piejanko" was? Wij wèl, maar het is heel lang geleden en we vermoeden zo, dat het wel niet meer gangbaar is.

weer

Als we "majem" krijgen, moet men maar aannemen, dat de spreker van oordeel is dat er regen valt te verwachten. Het wordt in Tilburg wel gezegd, maar is eigenlijk Bargoens en betekent: water.

eens zijn

"Jan Boezeroen" of de werkman durfde het vroeger niet hardop te zeggen. Daarom fluisterde hij het maar: "De fabrikaant en de pastoor, die lopen in dezelfde voor". Dat liet voor niemand aan duidelijkheid te wensen over.

verkering - fors

Een moeder was nogal goed te spreken, nadat de vrijer van haar dochter voor de eerste keer "over de vloer" was geweest. Zij vertolkte haar ingenomenheid tegenover de buurvrouw met "'t Is 'nen eerste klas kaddee!" Van Dale schrijft "cadee" en noemt dit Zuid-Nederlands. Men duidt er een flink uit de kluiten gewassen, ferme jongen mee aan. Wij hebben het vroeger ooit veel horen gebruiken. Wellicht is het verwant met het Franse "cadet", dat "jongste zoon" betekent en waarmee bij ons een leerling van de militaire academie of van een andere militaire school wordt aangeduid.

pof, op de - verkwisten

Betalen was er niet bij. "Zij haalde maar op de sjambonkel!" weet een inzender te vertellen. Dat was dus "op de pof".

Misschien kwam dat wel omdat bij die vrouw "het geld pootjes" had: "'t komt veur binnen en loopt er weer hard achter uit!"

Paoter, Kiske de

"Het is zeker en gewis, dat dit de vaste waarheid is", is een hier en daar nog voortlevende uitspraak van "Kiske de Paoter", een aardig type mannetje, dat men een halve eeuw geleden nog wel eens in Tilburgs straten kon aantreffen. Kiske hield er van op een nogal prekerige toon en met enige plechtstatigheid betogen te houden. Hij eindigde zijn betoog dan met de hier aangehaalde woorden. We hebben slechts een flauwe herinnering aan het manneke. De bijgebleven indruk is: leuk en prettig. Of hij ooit pater geweest was of zijn bijnaam aan zijn "preken" te wijten had, is ons onbekend.

TILBURGER

Nummer 182

behulpzaam - gezicht - ervaring

"Hij was zo gedienstig dat hij een ouwe aap nog bakkussen zou leren trekken", werd gezegd van iemand wiens gedienstigheid wat overdreven werd gevonden. "Bakkus" (eigenlijk "bakkes") is gemeenzame taal voor wat meer beschaafd "gezicht" heet.

duivel - gierig

Iemand, die het erg op geld gemunt heeft, kan "zo gloeiend op de duiten zijn als een duivel op een ziel".

presteren - lengtematen - duim

"Geen half duims werk leveren" betekent goed werk leveren. Een duim is een oude lengtemaat, waarmee in sommige vakken nog wel gerekend wordt. O.a. is dit het geval bij timmerlui. De lengte van een "duim" is ongeveer 2,5 cm. Er bestaan echter verschillende "duimen", al loopt de lengte niet zover uiteen. Een Amsterdamse duim is 2,573 cm. Een Rijnlandse 2,616 en een Engelse 2,54 cm.

wonen - weten

Als iemand een "heel eind uit de gooi" woont, staat zijn huis ver uit de buurt. In ieder geval zo ver, dat men het met een steenworp niet kan bereiken.

In meer overdrachtelijke zin kan het ook betekenen, dat men lang niet in de buurt is waar men wezen moet. Iemand raadt bv. ergens naar, maar zijn raden maakt de indruk, dat hij er niet de minste notie van heeft waar het om gaat.

bezit - achteroverslaan

Een zonderling woord lijkt het zelfstandige naamwoord "wielewotje", waarmede iemands hele bezit of heel "z'n hebben en houwen" wordt aangeduid. We troffen het aan in de volgende uitdrukkingen:

"Hij viel mee heel z'n wielewotje in duige(n)", "Heel z'n wielewotje sloeg te heu" en "Hij kon mee z'n hele wielewotje vertrekken." Het woord komt vermoedelijk van "wieleswade", dat een gewijd gewaad, kloosterkleed of habijt aangeeft. Het kloosterhabijt was voorheen voor de kloosterling zijn enige materiële bezit.

In bovenstaande voorbeelden ontmoetten we ook de uitdrukking "te heu slaan". Dit werd gezegd als een kar achterover sloeg, zodat ze met de burries in de lucht kwam staan.

uithouden - klaarspelen

Wie het op een bepaalde plaats "niet lang kan roeie(n)", kan het op die plaats niet lang uithouden.

Het woord heeft niets te maken met het bij ons ook gebruikelijke "rooien" in de betekenis van "klaar spelen". Bv. "We zullen het wel rooien".

verhapstukken - wegnemen - reageren

"Hier valt niks te verhapstukken", zei een Tilburger om aan te geven, dat er geen karweitje viel op te knappen. De uitdrukking stamt uit het schoenmakersvak en was oorspronkelijk verhakstukken, d.i. - naar we aannemen - nieuwe hakken onder de schoenen zetten.

Daarnaast kennen we ook het in enige variaties voorkomende woord "verhapsnappen", waarvoor men ook wel hoort: "verrapzakken" en "verhapzakken". Ze betekenen alle drie: meepikken. Het "hap" is afkomstig van 't werkwoord: "happen" of "happeren". Dat is: wegnemen, roven of kapen. Zakken is Middelnederlands en komt van "versaecken", iets niet doen zoals het behoort, iets niet volgens de regels of onwettig doen.

Dan hebben we nog ons "hapsnap". Men kan bv. iets "in een hapsnap" doen. Het komt overeen met iets overhaastig doen. Dus in een vloek en een zucht, zodat het "in een hapsnap gebeurd is". De combinatie van "hap" en "snap" betekent eigenlijk: direct reageren.

inhoudsmaten - handvol - vrijgevig

Sommige artikelen werden vroeger verkocht "meej de grop". Dat betekent "greep" of "handvol". Dus zoveel als men in één hand kan vasthouden. Velen kennen waarschijnlijk nog Brammeke van der Linden, die vroeger het café "De Finantie" exploiteerde aan de weg van Tilburg naar Riel, daar waar zich nu nog een café met speeltuin bevindt. Hij boerde echter ook wat en teelde o.a. groenten, die hij langs de deur uitsleet. Van hem leeft nog in de herinnering, dat hij de peulerwten niet per gewicht maar "meej de grop" verkocht. Het lijkt ons voor de huismoeders niet onbelangrijk te zijn geweest of Brammetje grote of kleine handen had.

Misschien keek hij echter niet zo nauw. In dit geval kon gezegd worden: "Hij kèkt nie op 'nen bos peejen" (penen).

handvol - koekjes

"Een haffeltje" vertoont enige overeenkomst met "grop" in die zin, dat het ook neerkomt op een handvol. We voelen er evenwel toch een essentieel verschil in. Bij "grop" denkt men op de eerste plaats aan "greep" en "grijpen", bij "haffeltje" daarentegen aan een opgehouden hand, die gevuld wordt.

Zo kregen kinderen bij de kruidenier wel eens "een haffeltje mèle möpkes" (kleine mopjes of koekjes van meel) toe. Soms waren dit allerlei figuurtjes, die men in een bijpassend ringetje kon zetten, zodat ze tegelijkertijd nog als speelgoed dienst deden.

hinderen

"Ik zal hier maar in de hoek gaan zitten; dan zit ik uit het voetengetrap", zei een bezoeker van een feestavondje. En hij bedoelde daarmee: dan zit ik niet in de weg en wat buiten de drukte. Een andere feesteling kreeg te horen, dat hij "net in de loop zat". Dat betekent op de plaats, waar gelopen wordt. Deze verklaring geldt ook voor het aardige woord "voetengetrap".

zeispreuken - Wagemans, Kupke - tevreden

In onze "Taalplastiek" 180 van 2 oktober II. gaven wij een "gevleugeld woord" van zekere Kupke Wagemans wiens identiteit wij niet kenden. Die is men ons echter onlangs komen vertellen. Kupke

was de man van de kasteleines van eertijds het Maastrichts Bierhuis "De Valk" op de hoek van de Korvelseweg en de St. Annastraat. (Later café Duijven). Ida dreef het café, maar Kupke beoefende in een achterkamer de stiel van barbier en schoenmaker. Een dubbelbedrijf, waarin hij geassisteerd werd door zijn twee zoons. Een ervan werd op latere leeftijd Trappist en is in de Kongo gestorven. De andere, Gustje Wagemans, zette het bedrijf van barbier en schoenmaker voort in de Paterstraat. In het café aan de Korvelseweg behoorden tot de vaste cliëntèle een stuk of acht scholieren uit Riel, die Tilburgse scholen bezochten. "Tussen de middag" kwamen zij in "De Valk" hun boterhammen opeten.

Zo, dat weten we dan ook weer! Kupke is dood, maar zijn gevleugeld woord leeft verder met: "Vat ze zoals ze zijn, want anders krijgde (krijg je) er gin (geen)!" Wie die "ze" zijn"?

TILBURGER

Nummer 183

scheren

Er bestaan aankomende jongens, die zich graag als grote mensen scheren. Ze beginnen er dan maar mee, al is de aanleiding daartoe eigenlijk nog niet aanwezig. Zo'n knaap kan zich dan wel eens ironisch horen toevoegen, dat "hij ruig als een fles is".

ondersneeuwen

Er zijn andere mensen, waarvan gezegd wordt, dat zij zich niet "laten onderploegen". Men hoort ook: "laten ondereggen" en "laten ondersneeuwen". Alle drie de uitdrukkingen betekenen hetzelfde. Het gaat om lui, die niet voor anderen willen onderdoen, nooit de mindere willen zijn, maar het er op aanleggen steeds beter dan een ander voor de dag te komen. En dit niet uit een gezonde naijver maar uit jalousie.

verbazen - keuken - afvalwater - kat

Wanneer iemand heel verbaasd kijkt, weten ze dat bij ons meer plastisch uit te drukken met: "Hij zet een gezicht als een uil voor het gootgat". Dat lijkt ons inderdaad een nogal verbazingwekkende situatie.

Het gootgat was in oude boerderijen een door het weglaten van een steen uitgespaard gat in een buitenmuur. Dit gat bevond zich onder de gootsteen "op de geut", dat is de "keuken" van de boerderij. Bij het schuren van die keuken werd het gat gebruikt om het vuile water naar buiten te keren. De kat kroop er ook door uit en in als de deur dicht was.

zwijgen

Van een mens die het standpunt huldigt, dat zwijgen goud is en dus weinig zegt, kan men horen: "Die zal je geen blaren op je hoofd praten", een komische vondst van onze spraakmakende gemeente!

Wordt er iemands oordeel over een of andere zaak gevraagd, maar houdt hij zich in zijn antwoord op de vlakte of zegt hij zelfs helemaal niets, dan is op hem van toepassing de uitdrukking: "Hij zeet er nie veul" (Zegt er niet veel). Dat merkwaardige "er" zal wel op "woorden" slaan.

dom

Erg dom is iemand, die naar het hoofd geworpen krijgt, dat hij "zo dom is als het paard van Onze Lieve Heer". Men heeft hier te maken met een associatie met de intocht van Jezus in Jeruzalem. Het daarbij gebruikte rijdier was, zoals bekend, een ezel. En laat het verwijt aan duidelijkheid niets meer te wensen over.

kwaad

Wanneer iemand "op z'n perdje (paardje) zit", verplaatst hij zich helemaal niet op dit rijdier. Hij is erg boos. Zoals men iemand boos kan maken, zo kan men hem in ons spraakgebruik ook "op z'n perdje

jagen".

slordig

Je hebt van die lui, die hun spullen nooit op de plaats leggen of zetten, waar ze behoren. Ze laten alles maar rondslingeren. Wij zeggen dat op onze manier met: "Hij laat de hele boel liggen rij-jen".

ziek

"Ze hebben allemaal dezelfde pluielij". Deze uitdrukking, die we nooit gehoord hebben, krijgen we van een belangstellende lezer in handen gespeeld. Volgens zijn verklaring wordt ze gebruikt als meerdere leden uit één gezin dezelfde ziekteverschijnselen vertonen zoals bv. griep of hoofdpijn.

kleinzerig - flauw

"Hij is nie kiem uitgevallen" geeft aan, dat men de betrokkene als niet kleinzerig beschouwt. Een beetje pijn voelt hij niet en op z'n eten kijkt hij ook niet zo nauw. Mocht er een wormpje tussen de sla zijn blijven zitten, dan vist hij er dat wel zonder "kapsones" te maken uit om smakelijk verder te eten alsof er niets aan de hand is. Dat zijn nogal gemakkelijke mensen.

doof

De ons toegezonden vergelijking "zo doof as een kwakkel" zal wel op misverstaan berusten. Dat moest zijn "als een kwartel". Een kwartel is een hoenderachtige vogel, die veel op een kleine patrijs lijkt. Vroeger kwam hij in Nederland veel als broedvogel voor, maar hij is nu nogal zeldzaam. Waarom men juist deze vogel in de vergelijking opvoert, is een mysterie, want het gehoor van een kwartel is juist bijzonder scherp.

besluiteloos - zwerver - verdwalen

Ook ooit gehoord van een "dwalkschaap"? Dit is een bepaald soort mens. Iemand van twaalf ambachten en dertien ongelukken, die niet weet wat hij wil, nu eens hier, dan daar rondhangt, soms ook wel aan de zwerf gaat. Enfin, iemand, die niets presteert en waarmee ook niets valt aan te vangen. Dus een a-sociaal persoon of een in de maatschappij verdoolde. "Dwalken" houdt verband met "dwalen". Het lijkt ons niet uitgesloten, dat ons woord uit de schapenwereld stamt. Waarom zou een schaap met een neiging steeds van de kudde af te dwalen niet "dwalkschaap" genoemd zijn?

besluiteloos

Gesproken over iemand, die niet weet wat hij wil: daar hebben wij ook nog een karakteristiek eigen woord voor. Dat luidt: "woddewil".

TILBURGER

Nummer 184

succes - weven - sufferd

De man die zegt: "Ik moet zien, dat er garen op de klos komt", ontleent zijn taal uit de wereld van de wever, zodat we dus dicht bij huis zijn. Een klos is een "tuit" met garen er op, zoals die in de textielweverijen gebruikt worden. Het wikkelen van het garen op de tuit geschiedde vroeger veel in huisarbeid.

De bak waarin de klossen werden gedeponereerd, heette "klossenbak", maar "klossenbak" komt ook voor als scheldwoord. Wie zich dit hoort toegevoegd, wordt niet voor zeer intelligent versleten en het woord wijst ook op zijn lome, trage gang, die de indruk maakt dat de betrokkene te lui is om zijn voeten van de grond te lichten. Hij staat niet ver verwijderd van "laobus", maar dit geeft meer een trage sufferd aan, die "van voren niet weet, dat hij van achteren leeft". Een "labes", wat dan een in het Algemeen Beschaafd Nederlands vertaalde "laobus" zou dienen te zijn, kennen we niet.

kortaangebonden

Wanneer er van iemand wordt gezegd, dat hij "kort aan de kar gebonden is", dienen we hem een beetje voorzichtig aan te pakken, want we weten dan te maken te hebben met een stuk onhandelbaar mens, die vlug geïrriteerd raakt of wel: "op zijn paardje zit". Het platteland heeft de uitdrukking uitgevonden, want een paard dat de hier genoemde eigenschappen vertoont, wordt "kort aangespannen" in de kar, tengevolge waarvan het minder "kapsones" kan maken. Ook een mens kan "kort aangespannen" of aangebonden heten. Hij heeft dan niet veel geduld en raakt snel geprikkeld.

vertrekken - ploeteren

We noteerden ook: "Kom, ik martel eens op", waarmee de man bedoelde dat hij op zou stappen. We hebben de uitdrukking nooit eerder gehoord. Het zou kunnen zijn, dat hij wilde aangeven, dat zijn vertrek met pijn of moeite gepaard ging.

De boeren hebben wel ooit te "martelen" om de oogst binnen te halen en dan is het een getob.

hetzelfde

"Het is allemaal één toetmem" en dat betekent dan: één pot nat of hetzelfde. We hebben bij dat rare woord te maken met een verbastering van twee Franse woorden: "tout" en "même". Het eerste betekent: geheel of alles, en het tweede: zelfde. Men kan ook te horen krijgen "tietmem". De volksmond maakt, zoals we al herhaaldelijk gezien hebben, van vreemd voorkomende woorden iets dat dichterbij de nabijheid van zijn begrip komt. Nu dan zit hij vooral met zijn "tietmem" heel goed. Hij ziet hier twee verschillende zelfstandige naamwoorden, die - en dat is nu het leuke! - precies dezelfde betekenis hebben in zijn volkstaal. Zowel met het een als met het ander wordt een vrouwenborst bedoeld. En die - als paar beschouwd - zijn nu ook nog eens een keer: hetzelfde!...

kaartspel

Een kaartspeler trok een uit te spelen kaart en hij liet dat vergezeld gaan van de mededeling: "Ze moeten van goeie huize komen". Hij gaf daarmee te kennen, dat hij heel wat "in zijn handen" had en dat het de tegenpartij niet gemakkelijk zou vallen hem te overtreffen."

vrijgevig

Zoals men in het veen niet op een turfje pleegt te kijken, zo wordt er bij ons ook gezegd: "In Tilburg kijken ze nie op een bos peejen (wortelen) als het loof er maar aan zit". Het eerste deel van de uitdrukking wordt algemeen gebruikt, de daaraan verbonden beperkende voorwaarde van het loof klonk ons nogal origineel en grappig in de oren. Wortelen worden aan het loof tot een bos samengebonden. Ontbreekt het loof, dan kan men natuurlijk geen bos meer maken. Zo gezien is de aanwezigheid van het loof wel een eerste conditie.

ervaring - gezicht

De aap speelt een belangrijke rol in de taal. Wanneer een jongere poogt een oudere man met veel ervaring op een gebied, waar de man bovendien ook nog deskundig is, van advies te dienen of les te geven, loopt die jongere het risico te horen te krijgen: "Ge hoeft een ouwe aap geen bakkesen (gezichten) te leren trekken!"

accepteren

Bekend is verder, dat "iedere aap zijn kuren heeft". Dit kan bedoeld zijn als vergoelijking voor iemands optreden, dat als eigenaardig ondervonden wordt. Men moet daar "niet over vallen" doch de mensen nemen zoals ze zijn.

oorzaak

"Dat kan allemaal wel waar zijn", zei onze opponent, "maar waar geen jeuk is, daar krabde (krab je) nie!"... Onbewust wordt hier uitgegaan van de waarheid: geen gevolg zonder oorzaak. Hij denkt terug van een waargenomen gevolg (het krabben) naar een oorzaak en vindt als zodanig het jeuken. Dat zit er achter! Omdat hij dit zag, liet hij zich niet helemaal overtuigen van de zaak, die wij

probeerden goed te praten. Ja, ze zijn bij ons niet gek! Niet in hun denken en niet in hun praten...

TILBURGER

Nummer 185

ruzie - weven

Een aardige en originele vergelijking uit de Tilburgse textielindustrie afkomstig gebruikte de man die zée: "en ze rolden hem als een vrijdagse garenboom". Het betrof het verhaal van een vechtpartij, waarin de zwakste over de grond gerold werd. De uitdrukking dankt haar ontstaan aan het feit, dat de thuiswevers vroeger op zaterdag hun stukken gingen inleveren. Deze stukken moesten daartoe eerst van "de boom" (dikke, houten rol in het getouw) gehaald worden, waaromheen zij - tijdens het weven - waren opgerold.

slordig - naaien

Men kan iets "pin over nek" doen. Dat betekent vlug en niet al te secuur. Ook deze uitdrukking stamt uit de textiel. Men sprak over pin over nek naaien. Dat was vlug naaien met een hele grote steek. O.a. kwam dit voor in de huisnijverheid te Goirle, waar vrouwen voor de fabrieken grove, jute zakken, de zgn. "vèrkenslappen", bewerkten. De manier van naaien werd ook "over het kópke naaien" genoemd.

sufferd

Een man, die de hemel aanziet voor een doedelzak, vormt de wat breedlopijge aanduiding van wat er onder een sufferd verstaan wordt.

in orde - gezond

In ons dialect kijken we trouwens niet op een woordje méér of minder als het er om gaat kernachtig voor de dag te komen. "Alles in orde" klinkt te eenvoudig. Daarom liever gezegd: "Alles is kits en 't keind (kind) hiet Jaoneke". Men gebruikt deze uitdrukking ook als er van geen kind meer sprake is. In haar oorsprong gaat ze terug naar een goedgeslaagde bevalling. Hetzelfde kan gezegd worden van het volgende: "Alles is kits: de kachel op bed en de kleine in de kolenbak". Aan beide uitdrukkingen is de humor niet vreemd. Wat het woord "kits" aangaat, dit kent men in het hele land, al staat het bekend als volkstaal, zodat het met een kwalificatie Algemeen Beschaafd Nederlands te hoog gewaardeerd wordt.

vrouwentypes - dik

Een lezer zou graag weten wat eigenlijk een "magoggel" is. Wij kennen dit woord vooral in de combinatie met "dik". Men spreekt derhalve van "een dikke magoggel". Eigenlijk is dit een pleonasme, omdat men twee keer hetzelfde zegt, zoals bv. in: een witte schimmel. Het woord komt van "machoch", ook wel "machochel" of "machoechel". Tenslotte kennen we ook nog "machol". Al deze woorden duiden een dikke, vette vrouw aan. Zo eentje, die in haar vet schudt als een gelatinepudding: één duwtje er tegenaan en de pudding "kwabbert"... Machog of Magog is het Godvijandige rijk van koning Gog, dat bij het einde van de wereld zal vernietigd worden. Men treft beide namen o.a. aan in de Apocalyps. Betekenis en verhouding der namen zijn duister.

kinderspelletje - kinderliedje

Maar nu nog iets merkwaardigs! Vroeger zongen Tilburgse kinderen (meisjes) bij een spelletje een liedje, dat "Magoggeltje" heette. De meisjes stelden zich in twee rijen tegenover elkaar op. De ene rij stelde de vraag en de andere rij antwoordde, waarbij men elkaar beurtelings tegemoet trad. Het liedje, dat op een zeer eenvoudige melodie werd gezongen, luidde als volgt:

Van waar komt gij getreden? Magoggeltje, Magoggeltje,
Van waar komt gij getreden? Magoggeltje.

Al uit 't verre Zwitserland, Magoggeltje, Magoggeltje,
Al uit 't verre Zwitserland, Magoggeltje.

Wat hebt gij voor ons meegebracht? Magoggeltje, Magoggeltje,
Wat hebt gij voor ons meegebracht? Magoggeltje.

Een mandje met schone rozen, Magoggeltje, Magoggeltje,
Een mandje met schone rozen, Magoggeltje.

Voor wie zijn al die rozen? Magoggeltje, Magoggeltje,
Voor wie zijn al die rozen? Magoggeltje.

Al voor mijn allerliefste, Magoggeltje, Magoggeltje,
Al voor mijn allerliefste, Magoggeltje.

Wie is jouw allerliefste? Magoggeltje, Magoggeltje,
Wie is jouw allerliefste? Magoggeltje.

Dat zal wezen, Magoggeltje, Magoggeltje,
Dat zal wezen, Magoggeltje.

In de laatste zin werd dan een naam ingevuld.

Dit lied komt ook elders voor. O.a. in de Vlaamse Kempen, maar de tekst wijkt daar af. Er zijn gronden om aan te nemen, dat het lied wel eens zou kunnen teruggaan tot de oude Germanen.

Wat er toch niet allemaal achter één woord kan zitten! En misschien zit er nog wel een moderne schlager in. Wie weet?

TILBURGER

Nummer 186

bang - besluiteloos

"Het is er eentje van vijf vingers en een benauwd hart" wordt gezegd van iemand, die gauw bang is, dat hij verkeerd zal doen. Dit impliceert meestal wel, dat hij maar weifelend tot beslissingen komt.

kijken

"Ge staat er bij louw as 'nen aaw gebouw" vinden we als vergelijking nou niet zo bijzonder kernachtig. Het plezier aan het rijm zal wel een rolletje bij het ontstaan gespeeld hebben. Het betekent: je staat te kijken alsof je geen tien kunt tellen.

kijken - sufferd

Men hoort bij ons ook het werkwoord "louwen" gebruiken, waarmede bedoeld wordt: sufferig en doelloos voor zich uit zien zonder eigenlijk iets waar te nemen of er zijn hersens bij te hebben. Een mens, die dat regelmatig pleegt te doen heet: Lou(w). Met hetzelfde woord wordt echter ook een "sufferd" getypeerd. Al dat "gelou" heeft zich in onze volkstaal wel een plaats veroverd, maar het is eigenlijk Bargoens, waar het niets, geen of weinig kan betekenen. Het stamt van het Hebreeuws.

bliksem, naar de - vernielen

"Naar de mallemoer gaan" kan zowel betekenen: naar de bliksem gaan of stuk gaan en kan voor personen en zaken gebruikt worden.

Het is ook mogelijk iets "naar de mallemoer helpen". Het lijkt niet uitgesloten dat het verband houdt met het Bargoense "mol", dat "dood" betekent.

betalen

We spreken zonder het meestal te weten toch nogal een aardig mondje Bargoens. De vraag: "Wie zal dat besjolleme (betalen)?" vormt er een voorbeeld van. Er bestaat daarnaast, in dezelfde betekenis, ook: beschommelen. Dat wordt in Tilburg echter nooit gezegd.

eenvoudig

Wat "een boer mee enen arm nog wel kan zien" is doodsimpel. Een boer gold vroeger - het is ons eigenlijk nooit duidelijk geweest waarom, want de boeren hebben altijd hun mannetje best gestaan - voor niet erg snugger. Had zo'n boer dan nog slechts één arm, dan was het "dus"(?) nog veel erger. Wat die arm met intelligentie te maken had? Wel, doodgewoon niets. Maar in die onlogische combinatie zit nu juist de humor. Overigens hebben we tegenwoordig alleen nog maar "landbouwers" en/of "agrariërs" en daarmee is het leuke er af. Zeg nou zelf: "Een landbouwer met enen arm". Ha, ha, ha, dat klinkt toch niet!...

plagen

Wie heeft er wel eens ooit "een tramsigaar" gehad? Met een sigaar heeft dit niets uit te staan. Het betrof een plagerij, die grotere schooljongens wel eens op kleinere en volwassen arbeiders op beginners in het vak toepasten. Zij bestond hierin, dat men met de kneukels van de hand de slachtoffers op een niet zachtzinnige manier over het hoofd wreef. Dat heette dan: "een tramsigaar geven". Hoe komen ze toch aan dat woord?

kletsen

"Lig nie zo te kwatsen", zei de man wie de kletspraat of de uitgekraamde onzin begon te vervelen. Als we hem gevraagd hadden of hij ook nog een ander woord voor "kletspraat" kende, zou hij wellicht geantwoord hebben: "kwats". (Geen "kwast" zetter!) Onze man praat verbasterd Duits, dat echter veel langer dan sinds de bezettingstijd in Tilburg en omgeving inheems is. De Duitser zegt voor hetzelfde: "Quatsch!"

dancing

We hebben lang geleden in onze rubriek eens stilgestaan bij het woord "razzeldazzel". Dit woord is in Tilburg enige tijd gangbaar geweest in denigrerende betekenis. Het werd echter alleen gebruikt om de dancing aan te duiden in de voormalige Stadsschouwburg, toen die gevestigd was in een oude fabriek langs de spoorlijn aan den Heuvel, en dan nog enkel in de eerste tijd van zijn bestaan. Zodra de grieven, die sommigen meenden te hebben, verdwenen waren of misschien ook omdat men aan de situatie gewend was, stierf de benaming van zelf uit. Nu weten wij, dat het woord geen Tilburgse vinding is geweest. Het ontstond in Amerika. De bekende Amerikaan Vance Packard schrijft in zijn boek "De Afvalmakers": "Razzle-dazzle is een woord in onze (Amerikaanse) taal geworden. Het betekent: een situatie of gebeurtenis van verwarrende en verbijsterende bedrijvigheid." Ja, zo zag men o.a. die Tilburgse dancing aanvankelijk. Voor ons gevoel van toen drukt Packard zich echter toch wel bijzonder keurig uit.

trouwen - berusten

"Zin is kôp", zei een begrijpende moeder toen een dochter haar toevertrouwde, dat ze wilde gaan trouwen. Er zit mede de gedachte achter, dat men er maar "niet tegenin moet gaan hangen", als men in zo'n geval niet bijster ingenomen is met de gemaakte keus: 't Helpt tóch nie!

risico

Kan het "de kwaje kôop nie maaken", dan betekent het, dat men er nooit veel op toe kan geven, ook niet al zou een genomen beslissing later verkeerd blijken.

TILBURGER

 Nummer 187

uiterlijk - bedriegen

"De schönste boven en de lochtste (lichtste) van onder" is ons gewestelijk equivalent voor wat in het Algemeen Beschaafd Nederlands wordt weergegeven met "Het oog moet ook wat hebben". Onze uitdrukking is afkomstig van praktijken van bakkers en groenteboeren. Boze tongen beweerden namelijk, dat sommige bakkers brood van een te laag gewicht onder in hun kar stopten en dat met het goede gewicht er bovenop. Groenteboeren zouden de mindere kwaliteit fruit onder het betere verstopt hebben.

verbergen

Van verbergen gesproken: In dit verband kennen we het woord "moefelèr". Dat is iemand, die iets stiekum verbergt, ongemerkt wegpikt of iets laat verdwijnen. We hebben hier te maken met "wegmoffelen", wat ons doet denken aan de "mof", een accessoire van dames uit het begin van deze eeuw, dat meestal uit bont bestond en in de winter gedragen werd om beide handen in weg te steken. Toen kloosterlingen nog habijten met wijde mouwen droegen, plachten zij vaak hun handen in die mouwen te steken. Daardoor kregen ze wel de spotnaam van "moefelèr".

verbergen - manipuleren - drinken - ziek

Parallel hiermee loopt de "foezelèr". Ook dat is iemand die iets "verstopt". We kennen tevens het werkwoord "foezelen". Het betekent handig manipuleren of iets op slimme manier aan de openbaarheid onthouden.

Wordt er van een borreltje gezegd, dat het "maar een foezeltje is", dan heeft men te maken met slechte jenever. Het ABN kent hiervoor echter ook het woord "foezel". Dit houdt ongetwijfeld verband met clandestiene praktijken bij de verkoop van jenever. Onze Van Dale vermeldt echter niet het werkwoord "foezelen" in onze betekenis.

In Tilburg kan iemand "in de foezelmand geraoken". Dat betekent, dat hij ziek of aan de sukkel is. Hij zit dan "in de lappenmand".

drinken - café - clandestien

Daarnaast kennen we echter nog een heel andere "foezelmand". Volgens de drankwet mag alleen in cafés met vergunning sterke drank verkocht worden. Hoewel daarop streng controle was, werd er hier en daar toch wel stiekum jenever getapt voor goede bekenden. Dit gebeurde dan niet in de caféruimte, maar in de keuken of achterkamer. De jeneverfles zat daar verborgen in de "foezelmaand" en ook wel vaak in de wieg van de baby. Bij het afrekenen in het cafélokaal gaf men dan op hoeveel borrels men "achter" had gedronken. Dit gebeurde echter in "geheimtaal". Had men bv. twee borrels genoten, dan luidde het: "twee keer tegen de wieg gestoten". Hiermede komt deze uitdrukking, die we hier al eens summier behandelden als een borreltje drinken, in een helderder licht te staan. De wieg heeft nu haar verklaring gekregen. Ook de uitdrukking "twee keer gefoezeld" was gangbaar bij de afrekening.

In België, waar in cafés de verkoop per glas van sterke drank is verboden, hebben wij ooit een andere praktijk beleefd, die van méér brutaliteit getuigde. Toen aan een grenskantoor de inzittenden van een autobus op Belgisch gebied "aanlegden", glipten ze door een spleet van de schuifdeur naar een tijdelijk afgesloten deel van het café. Op de rand van het met zwart zeildoek bedekte biljart stonden daar de borrels al ingeschonken klaar als soldaten in het gelid. Dat had daar een of andere "foezelaar" even versierd...

vertrekken

Van een Tilburger, die ergens had zitten buurten, noteerden wij: "Nou mensen, bedankt voor de

gezelligheid, ik trek wir 'ns aon m'n knieën". Dat was dan zijn aankondiging, dat hij ging vertrekken.

eigendunk

Wie "denkt dat hij de pruimtabak heeft uitgevonden" wordt beschouwd als iemand met een hoge dunk van zichzelf, terwijl het eigenlijk toch niet lijden kan. De uitdrukking wordt ironisch gebruikt.

weg

Wordt er iemand "vermist" zonder dat men deze vermissing ernstig neemt, dan "is hij mee de muziek mee". Wil men een al te nieuwsgierige vrager niet op de hoogte brengen, waar iemand uithangt, dan kan hij door het vermelde antwoord ook met een kluitje in het riet gestuurd worden.

Als er vroeger een harmonie door de straten trok, betekende dit meestal een hele gebeurtenis, zeker voor de jeugd. Deze had de gewoonte heel de route mee te sjouwen en dan verscheen ze wel eens te laat thuis. Men was inderdaad echt "met de muziek mee" geweest.

passen, op het huis

Een dergelijke attractie bleek uiteraard niet weggelegd voor een kind, dat van zijn moeder de opdracht had "op de deur te passen". Wie zich hiervoor gesteld zag, had tot taak op het hele huis "te passen", niet om te voorkomen dat het zou weglopen, maar wèl met de bedoeling zowel gewenste als ongewenste bezoekers op te vangen. Typisch dat dan de "deur" werd aanbevolen als object van speciale zorg. Overigens toch niet onlogisch.

smaak

"Dat is iets naar z'ne taand" betekent, dat het naar de smaak of zin van de betrokkene is. Het kan rechtstreeks op eten slaan, maar wordt in bredere zin gebruikt.

TILBURGER

SLOT VAN TILBURGSE TAALPLASTIEK DOOR PIERRE VAN BEEK

